

ФДБ

ФАКУЛТЕТ ЗА
ДИПЛОМАТИЈУ И
БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • UDK 341.77.8 • Година 7 • Број 1/2024.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Михајло Вучић

Гордана Мишев

Владимир Илић

Рајко Петровић и Иван Рибоћ

Иван Мартиновић

Олгица Вулевић

Михајло Манић

ФДБ

FACULTY OF
DIPLOMACY AND
SECURITY

ISSN 2620-0333 • UDC 341.77.8 • Volume VII • Number 1/2024.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Mihajlo Vučić

Gordana Mišev

Vladimir Ilić

Rajko Petrović and Ivan Ribac

Ivan Martinović

Oljica Vulević

Mihajlo Manić

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА

ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

ISSN 2620-0333 • УДК 341.7/.8 • Година 7 • Број 1/2024.

Београд, 2024.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH
DIPLOMACY AND SECURITY
ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VII • Number 1/2024.

Belgrade, 2024.

ЧАСОПИС ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ И ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА ИСТРАЖИВАЊА
ДИПЛОМАТИЈА И БЕЗБЕДНОСТ

Издавач:

ФАКУЛТЕТ ЗА ДИПЛОМАТИЈУ И БЕЗБЕДНОСТ
ИНСТИТУТ ЗА СТРАТЕШКЕ СТУДИЈЕ
Милорада Екмечића 2, Београд, Телефон: +381 11 262 0186
Е-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.fdb.edu.rs

За издавача:

Проф. др Радојица Лазић

Главни и одговорни уредник:

Проф. др Срђан Милашиновић

Секретар:

Бранко Велов МА

Уређивачки одбор:

Проф. др Радојица Лазић	Проф. др Драган Ранђеловић
Проф. др Андреја Савић	Проф. др Јелена Перић
Проф. др Бранко Крга	Проф. др Марија Ђорић
Проф. др Давид Дашић	Проф. др Јованка Шарановић
Проф. др Дарко Танасковић	Проф. др Владимир М. Цветковић
Проф. др Синиша Боровић	Проф. др Снежана Кнежевић
Проф. др Михајло Манић	Проф. др Весна Богојевић Арсић
Проф. др Душан Пророковић	Проф. др Александра Митровић
Проф. др Милица Бошковић	Проф. др Ненад Путник
Доц. др Данијела Бјелја	Др Зоран Милошевић, научни саветник
Дипл. инж. Александар Алексић	Др Стефан Милојевић

Међународни саветодавни одбор:

Проф. др Диа Надер де Ел Андари, Венецуела	Проф. др Галит Маргалит Бен-Израел, Израел
Проф. др Беатрис Бисио, Бразил	Проф. др Миленко Радоман, Црна Гора
Проф. др Владимир Азаров, Русија	Проф. др Иван Балта, Хрватска
Проф. др Јоргос Кристидис, Грчка	Проф. др Ксенија Буторац, Хрватска
Проф. др Леонас Толваишис, Литванија	Проф. др Ладин Гостимировић, БиХ
Проф. др Кирил Шевченко, Белорусија	

Припрема за штампу и корице:

Бранко Велов

Лектура и превод:

Наташа Канкараш

Штампа:

Интерпринт плус, Београд

Тираж

200 примерака

ЧАСОПИС ИЗЛАЗИ ДВА ПУТА ГОДИШЊЕ

Оцене и мишљења изнесена у чланцима часописа Дипломатија и безбедност су ставови аутора и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. Објављене радове није дозвољено прештампавати, ни у целини, ни у деловима, уколико не постоји изричита сагласност издавача.

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES AND INTERDISCIPLINARY RESEARCH

DIPLOMACY AND SECURITY

Publisher:

FACULTY OF DIPLOMACY AND SECURITY
INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
Milorada Ekmečića 2, Belgrade, Telefon: +381 11 262 0186
E-пошта: office@fdb.edu.rs, institut@fdb.edu.rs
www.fdb.edu.rs

For the publisher:

Prof. Dr. Radojica Lazić

Editor in chief:

Prof. Dr. Srđan Milašinović

Secretary:

Branko Velov

Editorial Board:

Prof. Dr. Radojica Lazić	Prof. Dr. Dragan Ranđelović
Prof. Dr. Andreja Savić	Prof. Dr. Jelena Perić
Prof. Dr. Branko Krga	Prof. Dr. Marija Đorić
Prof. Dr. David Dašić	Prof. Dr. Jovanka Šaranović
Prof. Dr. Darko Tanasković	Prof. Dr. Vladimir M. Cvetković
Prof. Dr. Siniša Borović	Prof. Dr. Snežana Knežević
Prof. Dr. Mihajlo Manić	Prof. Dr. Vesna Bogojević Arsić
Prof. Dr. Dušan Proroković	Prof. Dr. Aleksandra Mitrović
Prof. Dr. Milica Bošković	Prof. Dr. Nenad Putnik
Doc. Dr. Danijela Bjelja	Dr. Zoran Milošević, principal research fellow
Aleksandar Aleksić	Dr. Stefan Milojević

International Advisory Board:

Prof. Dr. Dia Nader de El Andari, Venecuela	Prof. Dr. Galit Margalit Ben-Israel, Israel
Prof. Dr. Beatris Bisio, Brazil	Prof. Dr. Milenko Radoman, Montenegro
Prof. Dr. Vladimir Azarov, Russia	Prof. Dr. Ivan Balta, Croatia
Prof. Dr. Jorgos Kristidis, Greece	Prof. Dr. Ksenija Butorac, Croatia
Prof. Dr. Leonas Tolvaišis, Lithuania	Prof. Dr. Ladin Gostimirović, BiH
Prof. Dr. Kirill Shevchenko, Belarus	

Prepress and cover: Branko Velov

Proofreading and translation: Nataša Kankaraš

Printing: Interprint plus, Beograd

Circulation: 200 copies

THE JOURNAL IS PUBLISHED TWICE ANNUALLY

The assessments and opinions expressed in the articles in the journal *Diplomacy and Security* are the views of the authors and do not reflect the opinion of the editorial board or the institutions in which the authors are employed. It is not allowed to reprint published papers, neither in whole nor in parts, unless there is an explicit publisher consent.

САДРЖАЈ

Уводник

Михајло Вучић

САМООДБРАНА И ЗЛОЧИНИ У ГАЗИ 11

Гордана Мишић

САВРЕМЕНА ВОЈНА ДИПЛОМАТИЈА У ИЗМЕЊЕНОМ
БЕЗБЕДНОСНОМ ОКРУЖЕЊУ ДРЖАВА ЕВРОПЕ 51

Владимир Илић

УТИЦАЈ АМЕРИЧКИХ АМБАСАДОРА
НА ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ (1946 – 1955) 83

Рајко Петровић и Иван Рибач

БОРБА КОЛУМБИЈЕ ПРОТИВ ЛЕВИЧАРСКИХ ГЕРИЛАЦА:
ОД ПАЦИФИКАЦИЈЕ ФАРК-А ДО ПРОПАЛИХ ПРЕГОВОРА
СА ВОЈСКОМ НАЦИОНАЛНОГ ОСЛОБОЂЕЊА 117

Иван Мартиновић

ОДНОС ЈОВА ПЛАМЕНЦА ПРЕМА ДРАЖИ МИХАИЛОВИЋУ
И ЦРНОГОРСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ 145

Олгица Вулевић

ЗАСТРАШИВАЊЕ УГРОЖЕНИХ СВЕДОКА И СВЕДОКА ПРАВДЕ
У КРИВИЧНИМ ПОСТУПЦИМА ТЕШКИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА
И МЕХАНИЗАМ БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАШТИТЕ 185

Михајло Манић

ФЕНОМЕН ЕМОЦИЈА У НОВИМ МЕДИЈИМА 231

CONTENTS

Introductory word

Mihajlo Vučić

SELF-DEFENSE AND CRIMES IN GAZA 29

Gordana Mišev

MODERN MILITARY DIPLOMACY IN THE CHANGED
SECURITY ENVIRONMENT OF THE STATES OF EUROPE 67

Vladiir ilić

THE INFLUENCE OF AMERICAN AMBASSADORS
ON EUROPEAN INTEGRATION (1946 – 1955) 99

Rajko Petrović and Ivan Ribać

COLOMBIA'S FIGHT AGAINST LEFT-WING GUERRILLAS:
FROM THE PACIFICATION OF THE FARC TO THE FAILED
NEGOTIATIONS WITH THE NATIONAL LIBERATION ARMY 131

Ivan Martinović

JOHN PLAMENATZ ATTITUDE TOWARDS DRAŽA
MIHAILOVIĆ AND MONTENEGRO NATIONAL IDENTITY 163

Olgica Vulević

INTIMIDATION OF ENDANGERED WITNESSES
AND WITNESSES OF JUSTICE IN CRIMINAL
PROCEEDINGS OF SERIOUS CRIMINAL OFFENSES
AND SECURITY PROTECTION MECHANISM 207

Mihajlo Manić

THE EMOJI PHENOMENON IN THE NEW MEDIA 245

УВОДНИК

У овом броју часописа *Дипломатија и безбедност* одабрани су радови који обрађују савремене правне, политиколошке, безбедносне и друштвене теме и проблеме, али и радови који бацају ново светло на историјске догађаје и личности. Приказани радови повезују прошлост и садашњост, подстичу на размишљање, изазивају дискусију и полемику, али ни у ком случају не остављају читаоца равнодушним. Четири рада се односе на савремена дешавања и токове, а остала три, иако имају историјску позадину, значајни су за разумевање актуелних збивања на међународној и домаћој, политичкој и друштвеној сцени.

Аутор рада „Самоодбрана и злочини у Гази” разматра неколико правних аспеката сукоба у Гази. Методом анализе садржаја и дедукције, аутор је извео закључке о постављеним хипотезама – Газа је територија под окупацијом, Израел је погрешно протумачио право на самоодбрану, у Гази постоје основи сумње да Израел спроводи геноцид, у Цабалији је учињен ратни злочин. Рад доприноси јаснијој правној квалификацији сложеног чињеничног стања сукоба у Гази и може послужити за даља дубља истраживања.

Утицај глобалних центара моћи на државе и међународне организације са циљем мењања геополитичких односа показује да војна дипломатија добија све више на значају у очувању и одбрани националних интереса. У контексту савременог безбедносног окружења, ауторка рада „Савремена војна дипломатија у измењеном безбедносном окружењу држава Европе“ закључује да континуирана еволуција војне дипломатије доприноси прилагодљивости државе на безбедносне изазове и геополитичке промене.

Владимир Илић анализира амерички утицај на токове раних европских интеграција (1946-1951) које су „крунисане” стварањем Европске заједнице за угаљ и челик. Аутор примећује да су томе претходили велики напори дипломатске и обавештајне заједнице САД како би се, најпре, спречило ширење комунизма на неке од кључних земаља старог континента, као што су Италија и Француска, а потом, под америчком диригентском палицом, ујединила (западна) Европа.

Вишедеценијска борба Колумбије против левичарских, односно марксистичко-лењинистичких герилских група, која представља један од *de facto* најдужих грађанских ратова 20. и 21. века, тема је рада аутора Рајка Петровића и Ивана Робаћа. Они закључују да је пацификација ФАРК-а умногоме

допринела стабилизацији безбедносних прилика у Колумбији и снажењу демократских процеса у њој, али да присуство и деловање Војске националног ослобођења и даље представља значајан изазов за мир и стабилност.

Иван Мартиновић у свом раду покушава да, на основу заоставштине Јова Пламенца, истражи његов однос према Дражи Михаиловићу и црногорском националном идентитету. Током рада у егзилу, Јово Пламенац је стао у одбрану генерала Драже Михаиловића; сматрао је да је напад на њега политички мотивисан. Рад је фокусиран на аргументе које Пламенац износи бранећи Михаиловића, али дотиче се и контроверзи о црногорској нацији, које и данас егзистирају и изазивају подељеност у друштву.

Олгица Вулевић обрађује тему заштите сведока у савременим кривичним поступцима тешких кривичних дела. Рад садржи потпуну анализу застрашивања угроженог сведока у кривичном поступку. Ауторка закључује да је, иако постоји недостатак студија на ову тему, застрашивање сведока веома распрострањено и може бити опасно по друштвену заједницу.

Михајло Манић у свом раду анализира утицај емоција на перцепцију текстуалних порука, контекст комуникације, односно у којој мери емоци игра важну улогу у прихватљивости ових дигиталних слика. У овом прегледном раду, не користећи хронолошки редослед, аутор покушава да анализира утицај и улогу емоција, уз употребу технике хрестоматије и научног компаративног набрајања ставова и мишљења других аутора о овом комуникативном моделу.

Проф. др Срђан Милашиновић
Главни и одговорни уредник

EDITORIAL

In this issue of the journal *Diplomacy and Security*, papers have been selected that deal with contemporary legal, political, security and social topics and problems, as well as papers that shed new light on historical events and figures. The presented papers connect the past and the present, encourage thinking, cause discussion and controversy, but in no case do they leave the reader indifferent. Four papers refer to contemporary events and trends, and the other three, although they have a historical background, are significant for understanding current events on the international and domestic, political and social scene.

The author of the paper "Self-defense and crimes in Gaza" discusses several legal aspects of the conflict in Gaza. Using the method of content analysis and deduction, the author draws conclusions about the set hypotheses - Gaza is a territory under occupation, Israel misinterpreted the right to self-defense, in Gaza there are grounds for suspicion that Israel is carrying out genocide, a war crime was committed in Jabalia. The paper contributes to a clearer legal qualification of the complex factual situation of the conflict in Gaza and can be used for further in-depth research.

The influence of global power centers on states and international organizations with the aim of changing geopolitical relations shows that military diplomacy is gaining more and more importance in the preservation and defense of national interests. In the context of the modern security environment, the author of the paper "Modern military diplomacy in the changed security environment of the states of Europe" concludes that the continuous evolution of military diplomacy contributes to the adaptability of the state to security challenges and geopolitical changes.

Vladimir Ilić analyzes the American influence on the course of early European integration (1946-1951), which was "crowned" with the creation of the European Coal and Steel Community. The author notes that this was preceded by great efforts by the diplomatic and intelligence community of the USA in order, first, to prevent the spread of communism to some of the key countries of the old continent, such as Italy and France, and then, under the American leadership, to unite (Western) Europe.

Colombia's decades-long struggle against left-wing, i.e. Marxist-Leninist guerrilla groups, which represents one of the de facto longest civil wars of the 20th and 21st centuries, is the subject of the paper of authors Rajko Petrović and Ivan Ribać. They conclude that the pacification of the FARC greatly contributed

to the stabilization of security conditions in Colombia and the strengthening of democratic processes in it, but that the presence and actions of the National Liberation Army still represent a significant challenge to peace and stability.

In his paper, Ivan Martinović tries to examine, based on the legacy of John Plamenatz, his attitude towards Draža Mihailović and the Montenegrin national identity. During his work in exile, John Plamenatz defended General Draža Mihailović; he believed that the attack on him was politically motivated. The paper is focused on the arguments that Plamenatz presents in defense of Mihailović, but it also deals with the controversy about the Montenegrin nation, which still exists today and causes division in society.

Olgica Vulević deals with the topic of witness protection in contemporary criminal proceedings of serious criminal offenses. The paper contains a complete analysis of intimidation of endangered witness in criminal proceedings. The author concludes that, although there is a lack of studies on this topic, witness intimidation is widespread and can be dangerous to society.

In his paper, Mihajlo Manić analyzes the impact of emojis on the perception of text messages, the context of communication, i.e. to what extent emojis play an important role in the acceptability of these digital images. In this review paper, without using chronological order, the author tries to analyze the influence and role of emojis, using the chrestomathy technique and scientific comparative enumeration of other authors' views and opinions about this communicative model.

Prof. Dr. Srđan Milašinović
Editor in chief

УДК:
341.322.5(=411.16)
323.1(=411.171.1:411.16)"19/20"
Оригинални научни рад

Дипломатија и безбедност
Година 7.
Број 1/2024.
Стр. 11-27.

Михајло Вучић¹

САМООДБРАНА И ЗЛОЧИНИ У ГАЗИ

Сажетак

У раду се испитивало неколико правних аспеката најновијег сукоба у Гази на основу до сада расположивих чињеница из јавних извора. Да ли је Газа окупирана територија, да ли Израел има право на самоодбрану због напада Хамаса од 7. октобра, да ли се у Гази одвија геноцид и да ли је у кампу Џабалија дошло до ратног злочина, четири су питања која су била предмет истраживања. Методом анализе садржаја и дедуције, аутор је извео закључке о постављеним хипотезама – Газа је територија под окупацијом, Израел је погрешно протумачио право на самоодбрану, у Гази постоје основи сумње да Израел спроводи геноцид, у Џабалији је учињен ратни злочин. Овај рад доприноси јаснијој правној квалификацији сложеног чињеничног стања сукоба у Гази и може послужити за даља дубља истраживања сваког од наведених питања понаособ, као и за упоредна истраживања истих правних института у сличним сукобима.

Кључне речи: самоодбрана, геноцид, Газа, окупација, ратни злочини.

¹ Институту за међународну политику и привреду, Београд, mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs

УВОД

Оружани сукоб у Гази заокупља пажњу медија и стручне јавности већ месецима. По обичају, када негде у свету избије нови оружани сукоб, поставља се питање правила која уређују сукобе – међународног хуманитарног права, да ли се и колико та правила крше током извођења војних операција и које су последице кршења. Међутим, оружани сукоб у Гази је знатно сложенији од тога.

Газа је територија која има извесну самоуправу по међународним споразумима и законима Израела, али није самостална држава. Једно време Газа је била под окупацијом израелских војних снага, али се након њиховог повлачења контрола над територијом пренела на Хамас, као политичко-војну формацију која је добила легитимитет на локалним изборима да врши власт. Међутим, израелска војска и даље контролише територију са мора и на граничним прелазима, као и електронским системима надгледања.

Непосредан окидач за сукоб била је масовна и широко заснована терористичка акција Хамаса, групације која по међународном праву нема статус државе, али има извесна права и обавезе као такозвани недржавни актер (Stefanović, 2022). Одмах након акције Хамаса, Израел је истакао право на самоодбрану као правни основ за своје даље оружане операције против Хамаса. У старту се поставило питање да ли право на самоодбрану може да се примени у компликованом правном случају напада једног недржавног актера на другу државу.

На самом почетку операција, а како су оне одмицале, чини се све више и гласније, израелски званичници су започели кампању у јавности против целог палестинског народа, уз коришћење грубе и дехуманизујуће реторике. Уз то, начин извођења војних операција указивао је да циљ Израела није само да се обрачуна са терористима из Хамаса, већ и да на неки начин „реши” палестинско питање. Јавност је почела да поставља питања да ли има основа говорити о спровођењу геноцидне политике Израела у Гази, а Јужна Африка је сматрала да о томе треба да се изјасни Међународни суд правде, као врховни судски орган међународне заједнице, и сходно томе поднела тужбу против Израела.

Сва поменута питања дубоко су прожета начелима и правилима међународног права. У том смислу она су погодна за аналитичку обраду и извлачење закључака о дејству начела и правила међународног права на конкретном случају сукоба у Гази. Методом анализе садржаја правила и принципа међународног права, дедуктивном методом примене садржаја на конкретне чињеничне околности које су аутору познате у овом тренутку, кроз овај рад се даје одговор на питања да ли и у којој мери међународно право регулише сукоб у Гази. Аутор дели анализу на четири тематске целине – пи-

тађе правног статуса територије Газе; право Израела на самоодбрану; основи сумње на геноцидну политику Израела у Гази; и кршења правила међународног хуманитарног права током извођења војних операција у Гази кроз студију случаја једног карактеристичног напада израелске војске на избеглички камп Цабалију. У складу са тим, аутор поставља четири радне хипотезе: Газа је под стварном контролом Израела, што је чини територијом под окупацијом; Израел погрешно тумачи право на самоодбрану; у Гази постоје основи сумње геноцидне политике; начин извођења операција Израела је у конкретним случајевима у нескладу са правилима међународног хуманитарног права. На крају рада даје се дискусија закључака.

ГАЗА ИЗМЕЂУ *DE FACTO* ОКУПАЦИЈЕ И ЕФЕКТИВНЕ САМОУПРАВЕ

Питање правног статуса територије Газе је спорно из разлога што се државе и међународне институције међусобно не слажу око тумачења тренутног стања на терену. Главни протагониста, Израел, сматра да је тренутком повлачења војно-полицијских снага 2005. године препустио контролу над Газом локалним актерима (HRC 2022). Сједињене Америчке Државе се слажу са тим, штавише, председник Бајден је на почетку садашњег сукоба позвао Израел да се уздржи од поновне окупације (Baker, 2023). Мањи део доктрине такође стоји на становишту да је Израел након повлачења препустио делотворну контролу Хамасу, као елемент правне дефиниције окупације (Cuyskens, 2016). Међутим, бројна међународна тела, институције и организације (Међународни комитет Црвеног крста; Генерална скупштина УН; Европска унија; Афричка унија; Међународни кривични суд; *Amnesty International*; *Human Rights Watch*), тумаче да је Израел од 1967. године па до данас окупациона сила на свим палестинским територијама (Западна обала, Источни Јерусалим), па и у Гази (ICRC 2023a; UNGA 2021; EU 2018; AU 2019; ICC 2021; AI 2017; HRW 2021). Највећи део доктрине се слаже да је Израел и поред повлачења снага са терена остао у контроли ситуације у Гази путем средстава за електронски надзор и других технолошких супститута (Wilde, 2022).

Питање правног статуса Газе је битно у контексту оружаног сукоба, како би се прецизирале правне обавезе Израела према становницима Газе. Окупационе силе имају повећан степен одговорности за заштиту локалног становништва и снабдевање основним животним потрепштинама. Израел се у јавности окривљује за изгладњивање и ускраћивање хуманитарне помоћи становништву Газе (Dannenbaum, 2023), што би дефинитивно представљало

повреду ових обавеза. Такође, ако је Газа окупирана територија, Израел не би могао да се позове на право на самоодбрану као на правни основ своје употребе силе у Гази. Међународни суд правде је у Саветодавном мишљењу поводом изградње зида на окупираним палестинским територијама 2004. године протумачио да држава не може да се позове на члан 51. Повеље УН ако напад на њу долази са окупиране територије над којом има контролу (ICJ 2004).

Дефиниција окупације се налази у члану 42. IV Хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну: „Територија се сматра окупираном ако је стварно под влашћу непријатељске војне силе. Окупација се простире само на територији на којој је таква власт успостављена и може се вршити” (НС IV 1907).

Израел није потписник IV Хашке конвенције, али се она сматра обичајним међународним правом (ICJ 2004), те га свеједно обавезује. Да ли се територија налази под окупацијом је чињенично питање, независно да ли нека од страна у сукобу сматра да је окупирана или да је окупациона сила, релевантна је само стварна ситуација на терену (Ferraro, 2012). Чињенична анализа у пракси треба да пође од теста „делотворне контроле непријатељских оружаних снага”, који у себи садржи три критеријума: физичко присуство стране војске без сагласности суверена; немогућност локалног суверена да врши власт због присуства страних оружаних снага; наметање власти локалном становништву од стране окупационих снага (Geneva Academy, 2017). Иако наизглед врло јасни, неки од поменутих критеријума су у доктрини и даље предмет интензивних расправа (Ferraro, 2012), поготово критеријум присуства војске и да ли је он уопште потребан, у смислу да ли је потребно физичко присуство војске на терену, да ли је довољно и удаљено присуство које само даје способност да се власт делотворно врши, да ли је потребно и фактичко вршење власти, односно да ли та власт мора да буде искључива. Са друге стране, доктрина је генерално сагласна да окупација временски престаје у тренутку када се окупациона сила повуче, односно преда управу локалним властима.

Поменули смо да Израел сматра како од 2005. године није више окупациона сила на подручју Газе, што је потврдио и Израелски Врховни суд у једној одлуци из 2008. године, где је навео за потребе унутрашњег разграничења надлежности израелских органа власти да је „војна управа која је постојала у прошлости на овој територији окончана одлуком Владе, и израелски војници нису више присутни трајно на тој територији, нити су надлежни за дешавања на тој територији” (НСJ 2008). Такође, поменули смо и да део доктрине сматра да је након 2005. немогуће применити тест делотворне контроле на ситуацију у Гази. Најпре, истиче се како нигде у упоредним примерима нема окупације без физичког присуства војних снага или марионетског режима, што није случај у Гази (Pomson, 2023). Истина, Израел и даље поседује

одређени степен контроле над Газом, али упркос томе локалне власти могу да врше власт и Израел не чини ништа како би наметнуо своју власт локалном становништву. Ти аутори користе појам „паралелне контроле” (*concurrent control*) да опишу стање на терену (Cuyskens, 2016). Не можемо се сложити са наведеним ставом, јер, иако стоји да између Израела и Хамаса нема неког хијерахијског односа у смислу централна власт окупационе силе – марионетски режим, као и да развој ситуације на терену показује како ће за успостављање класичне, „теренске” окупације, Израелу бити потребна једна озбиљна и дуготрајна копнена офанзива, текстуално тумачење дефиниције окупације говори о *стварној контроли*, а нигде не помиње да мора постојати физичко присуство окупационих снага на терену. Израел уопште не мора свакодневно да обавља неке дужности које би окупациона сила имала обавезу да чини да би се окупација стварно доказала, није битно ни то што Хамас реално јесте изабрана локална власт на изборима, која ту власт врши у складу са својим интересима и жељама, па чак и ако те жеље укључују извођење војних операција против самог Израела. Израел остварује стварну контролу на неколико следећих, узајамно повезаних начина.

Пре свега, Израел контролише граничне прелазе између Газе и других територија, осим прелаза на Синају са Египтом. На том граничном прелазу је, до затварања након почетка најновијег сукоба, физичку контролу вршила Палестинска управа, под надзором посматрача из Европске уније. Међутим, израелске снаге безбедности имају право да контролишу спискове путника, самим тим и да одлучују ко сме, а ко не сме прећи границу, електронски потпуно покривају стање на терену и у сваком тренутку могу да донесу одлуку о затварању граничног прелаза (Bashi & Mann, 2007). На тај начин, стварна контрола над Газом се не разликује од стварне контроле коју Израел остварује физичким присуством својих оружаних снага на Западној обали или у Источном Јерусалиму, те се може констатовати како је Израел перманентна окупациона сила од 1967. године на свим датим палестинским територијама. У погледу Газе поготово, али и генерално гледано на свим палестинским територијама, начин остваривања контроле у пракси спречава развој демократских институција и нарушава аутономију Палестинске управе противно Споразуму из Осла из 1993. године (Oslo 1993).

Женевска академија за међународно хуманитарно право и људска права, угледна академска институција која окупља мрежу експерата за дата питања из целог света, тврди да је већина светског јавног мњења мишљења да Израел има стварну контролу над Газом, те да физичко присуство војних снага ту не игра никакву улогу (Geneva Academy, 2017). Поред језичког тумачења IV Хашке конвенције, где, како смо истакли, израз стварна контрола

не значи нужно и физичко присуство, морамо истаћи да и циљно тумачење овог међународног уговора подржава такав став Женевске академије. У време усвајања Хашке конвенције, није било замисливо, а технолошки свакако није било изводљиво, контролисати простор на даљину средствима електронског надзора и дејствовања која су данас на располагању савременим армијама попут израелске. Физичко присуство окупационе силе на терену није стога никакав неопходан критеријум за примену теста стварне контроле, већ може бити само доказ више да окупација фактички постоји. Видели смо и да сам Врховни суд Израела тврди да се постојање окупације процењује на основу вршења стварне контроле. Технологија је кључна, јер путем употребе технологије, Израел као окупациона сила може да спречи локалне власти да врше контролу, чак и ако се војници не налазе „чизмом на земљи”. Употребом технологије, Израел у сваком тренутку има контролу над ваздушним простором и територијалним водама Газе, копненим граничним прелазима, доставом неопходних животних намирница, воде и енергије, и осталих елемената цивилне инфраструктуре становништву Газе (HRC 2022). На основу те сталне контроле, Израел може у сваком тренутку, ако треба, и физички да упадне на територију Газе, или да гађа све циљеве одговарајућим пројектилима (што уосталом и чини у тренутном сукобу).

Ако је Газа окупирана територија, то би значило да закони и обичаји рата свакако имају примену у свим оружаном инцидентима који се догоде, независно од интензитета сукоба. За нашу конкретну анализу то и није нарочито битно, јер повреде МХП којима се бавимо надаље свакако су забрањене и у случају постојања само унутрашњег оружаног сукоба, а геноцид се може извршити и независно од постојања оружаног сукоба. Међутим, да ли Израел има или нема право на самоодбрану јесте питање које, како смо видели, директно зависи од статуса Газе, односно да ли је или није територија под окупацијом. Ако јесте, као што тврдимо на основу наше анализе, то би аутоматски искључило право на самоодбрану. Међутим, с обзиром да Израел пориче да је Газа под окупацијом, морамо размотрити право на самоодбрану и из угла статуса Хамаса као недржавног актера, и статуса Палестине као државе.

ПРАВО ИЗРАЕЛА НА САМООДБРАНУ

Питање да ли Израел има право на самоодбрану у смислу члана 51. Повеље УН и обичајног међународног права (Dimitrijević, 2012) спорно је и из разлога што се оружани сукоб у Гази не води између две државе, него између државе Израел и недржавног актера – Хамаса. Право на самоодбрану се

активира у тренутку када се прекрши забрана употребе силе из члана 2(1) Повеље УН. Тада нападнута држава добија право да се одбрани од напада, уз поштовање извесних ограничења свог деловања, која се одређују као начела непосредности, сразмерности и потребе (Alder, 2013: 79). Мишљења смо да до активације права на самоодбрану Израела није ни дошло, јер Хамас није држава и не везују га, а самим тим и не штите, правила Повеље УН о забрани употребе силе. Тако рестриктивно тумачење би логично поставило питање шта Израел, или било која друга држава која се нађе у истој ситуацији, онда сме да ради против недржавних актера као што је Хамас, у циљу самоодбране као ширег политичког концепта, схваћеног не као право државе на одбрану од напада споља друге државе, него као право на опстанак државе и обавезе да штити своје грађане од спољних опасности? (Mišev i Vošković 2022).

Покушајмо да сада разрадим ове основне тезе. Израел би могао да се позове на право на самоодбрану само уколико је Хамас држава, или је актер који је деловао са територије друге државе која је пропустила да тај напад спречи. Хамас свакако није држава, али да ли Палестина јесте, односно да ли се може рећи да је Палестина пропустила да спречи агресивно деловање Хамаса са своје територије, што овлашћује Израел да употреби силу на тој територији како би се одбранио од напада Хамаса? Ако Палестина јесте држава, онда би правна ситуација била иста као у случајевима када Израел користи силу против Хезболаха у Либану, или других шиитских милиција које делују са територије Ирака или Сирије, на пример, против Израела.

Међународно право је доста конфузно кад су у питању мере које се могу предузети као одговор на оружани напад недржавног актера који делује на територији неке државе против друге државе. Важна је разлика између ситуације када држава са чије се територије предузима оружани напад такав напад подржава и ситуације када је она само немоћна или невољна да напад спречи. У првом случају ствар је јасна. У другом, поставља се питање да ли би чак и одговор на оружани напад који одобри СБ УН био оправдан, с обзиром да би се тиме нарушио суверенитет државе на чијој се територији налази недржавни субјект (види више код Vučić, 2018b: 105; Deeks, 2012: 483). У теорији постоје различити ставови по овом питању, од аутора који стриктно тумаче Повељу и дозвољавају употребу силе на територији друге државе само ако је друга држава извршила оружани напад (O'Connell, 2019), до аутора који дозвољавају употребу силе на територији друге државе чак и у случају да је недржавни актер извршио оружани напад, а притом је држава са чије територије се напад врши немоћна или невољна да напад спречи (Deeks, 2012). Прво становиште је можда претерано формалистичко, али је једино исправно тумачење циља и духа Повеље УН и члана 51. који је намењен државама, а

не недржавним актерима. Друго покушава да реши компликовани проблем недржавних актера и сиве зоне у којој се налазе ови ентитети у својим активностима које интересују међународно право (Dimitrijević, 2020; Jončić, 2020). Истина је да се државе не смеју оставити на цедилу од све моћнијих недржавних актера који користе територије такозваних „пропалих држава” (*failed states*, Rotberg, 2004). Са друге стране, начело државног суверенитета земље са чије територије напад потиче на тај начин грубо се крши, јер она не сноси кривицу, већ само објективну одговорност за узурпацију своје територије од стране недржавног актера, што може да буде узроковано у пракси и ситуацијом грађанског рата за који може бити одговорна и нападнута држава (што је рецимо био случај у периоду грађанског рата у Либану, када је Хезболах преузео државне функције због неспособности централне власти да контролише део своје територије, и затим искористио своју позицију да напада Израел, а чему је допринело и претходно мешање Израела у грађански рат). Можемо се приклонити мишљењу, условно речено, треће струје аутора, која позива на неопходну реформу међународних правила у правцу јасних критеријума приписивости оружаног напада држави са чије територије је напад потекао, како би се активирало право на самоодбрану (Peters & Marxsen, 2017).

У сваком случају, у теорији, државна пракса нам не даје много додатних разјашњења. САД су још од свог напада на Авганистан 2001. године стале на становиште да је самоодбрана против недржавних актера дозвољена, правдајући своју оружану интервенцију на територији Авганистана потребом да се одбране од Талибана који су стајали иза терористичког напада од 11. септембра на Њујорк (Franck, 2001). Међутим, та операција је била подржана од стране Савета безбедности УН (UN 2001). Последњих година имали смо случајеве неколико турских интервенција у Сирији против курдских оружаних формација, без одобрења СБ УН и без сагласности Владе Сирије, које су углавном пропраћене ћутке од стране међународних институција, али и јасно осуђене као противне међународном праву од извесних држава из региона, попут Египта (Egypt 2018). У контексту теме нашег чланка, вреди поменути да је први нацрт Резолуције СБ УН о Гази пропао управо због питања права на самоодбрану. Многе државе су биле против убацивања потврде права Израела на самоодбрану, невољне да признају постојање права на самоодбрану у случају оружаног напада недржавног актера, што је на крају натерало САД да уложи вето на текст резолуције без изричите потврде тог права (UN 2023).

Међутим, у погледу Газе, ствар се додатно компликује, јер је статус Палестине као државе у међународном праву упитан. Највећи број држава у свету признаје Палестину као државу, али управо Израел и још један мањи

број земаља то не жели да учини. Нема сумње, на основу бројних међународних докумената, да народ Палестине има право на самоопредељење, односно има право на државу, али је упитно да ли је то право у довољној мери остварено да би се постојање палестинске државе могло узети као чињеница (Eden, 2013). На основу инцидента од 7. октобра, где је недржавни актер попут Хамаса несметано извео масовне и смртоносне нападе са територије која припада држави Палестини на територију Израела, јасно је да критеријум делотворне контроле територије од стране суверене палестинске власти није у пракси испуњен, тј. да је Палестина невољна или немоћна да спречи оружани напад Хамаса са своје територије. Међународна заједница је, са друге стране, чином колективног признања статуса посматрача за Палестину у УН очигледно прихватила да неки критеријуми државности важе у односу на Палестину више него за друге територије које нису достигле статус државе (UN 2012). Може се рећи да је Палестина врло близу државности, али остаје кључни проблем да држава која се позива на самоодбрану – Израел, пориче постојање палестинске државе.

ОСНОВИ СУМЊЕ НА ГЕНОЦИД У ГАЗИ

Јужна Африка је 29. децембра 2023. године покренула поступак пред Међународним судом против Израела (ICJ 2023), због наведеног кршења обавезе спречавања и кажњавања геноцида на основу Конвенције УН о геноциду (UN 1948). Јужна Африка се позвала на универзалну обавезу спречавања и кажњавања геноцида, коју има свака држава потписница Конвенције. У складу са тим, иако није умешана у сукоб у Гази, и територијално и политички је прилично удаљена од контекста сукоба, ова држава сматра да има правну дозволу да захтева од Суда утврђивање одговорности Израела.

У пријави против Израела, Јужна Африка је затражила и изрицање привремених мера. Привремене мере су процесни механизам који штити интересе странака у судском спору пре него што суд одлучи о спорном питању (Vučić, 2018a: 131). Јужна Африка је тражила од Суда изрицање 9 различитих, али повезаних мера. Оне се у суштини своде на захтев да Суд нареди Израелу да одмах обустави сва војна дејства у и против Газе; да обезбеди да све војне и паравојне јединице које су под контролом или утицајем Израела престану да спроводе војна дејства; да предузме све разумне мере у својој моћи да спречи геноцид; да се суздржи од геноцидних радњи против припадника палестинског народа, попут убијања, наношења тешких телесних и душевних повреда, наметања услова живота који имају за циљ њихово фи-

зичко уништење, спречавања рађања, протеривања и присилног премештања, ускраћивања воде и хране, горива, одеће, лекова и санитарних потрепштина; да предузме све делотворне мере да спречи уништење доказа о чињењу геноцидних радњи, те да у том циљу дозволи приступ местима сукоба међународним телима која имају мандат да утврђују чињенице о сукобу; да поднесе извештај Суду о свим предузетим мерама у року од недељу дана од изрицања мера и надаље у редовним интервалима, све до доношења коначне одлуке у спору (ICJ 2023: 82-83).

Мање од месец дана касније, 26. јануара 2024, Суд је усвојио наредбу о привременим мерама (ICJ 2024). Суд је на тај начин утврдио да постоје основи сумње да се у Гази спроводи геноцид, као и да је надлежан да о томе доноси наредбе које имају за циљ да спрече даље погоршавање ситуације и евентуално уништавање доказа. То не значи истовремено и да је Суд утврдио да је надлежан да одлучује да ли је у Гази дошло до кршења Конвенције о геноциду, нити да ли је Израел одговоран за тако нешто. Такву одлуку Суд може да донесе тек у каснијој фази поступка, када саслуша излагања страна у поступку и ако утврди да постоји довољно доказа. Као што смо раније навели, сврха одлука о привременим мерама је да спречи да предмет спора, а то је у овом случају право палестинског народа на заштиту од геноцидних радњи, као и интерес Јужне Африке да то право штити, не буде даље угрожено, или чак обесмишљено радњама странака у спору док Суд не донесе коначну одлуку.

Суд није прихватио изрицање свих привремених мера које је тражила Јужна Африка. Највише бode очи чињеница да Суд није наредио да Израел одмах обустави сва војна дејства. Не видимо како ће се спречити даље погоршавање ситуације ако Израел настави исте врсте и интензитет војних дејстава. Такође, Суд је одступио од своје претходне праксе у предмету *Украјина против Русије* (ICJ 2022), где је у сличном контексту наредио као привремену меру Русији да одмах прекине сва војна дејства која могу да буду окарактерисана као геноцидне радње. Мишљења смо да таква наредба Суда не би ни имала много сврхе у конкретном случају, као што није имала ни у случају сукоба у Украјини. Тешко је замислити да међународни судови својим наредбама могу да успоставе примирје, када то не могу ни најутицајније светске силе и највештији међународни преговарачи. Уосталом, то и није посао судова. Чини нам се да је Суд поступио реалистично што није захтевао неиспуњиво и тиме изложио себе непотребном поткопавању ауторитета. Уместо тога, Суд је подсетио све стране у сукобу да су у својим војним дејствима „везане међународним хуманитарним правом”, што можда звучи само по себи разумљиво, али у контексту начина на који Израел изводи војна дејства у Гази, као и осталих навода из Наредбе, може се читати и као процена Суда да се на

терену дешавају ратни злочини. Међутим, Суд није надлежан да се утврђивањем ратних или злочина против човечности бави у оквиру овог поступка, јер је предмет спора само злочин геноцида. Такође, Суд није прихватио ни захтев да Израел дозволи приступ међународним телима која имају мандат да утврђују чињенице о сукобу. Треба имати у виду са тим у вези да се од још јуна 2014. године спроводи предистражни поступак у Међународном кривичном суду (МКС) о ситуацији у Палестини. Захтев за предистражни поступак је изворно поднела Влада Палестине, а касније су га подржале још неколико чланица МКС, међу којима и Јужна Африка (ИСС 2018). Тај поступак покушава да утврди чињенице у вези са злочинима које чине не само припадници одбрамбених снага Израела и палестинске оружане групе у Гази, већ и у Западној обали и на самој територији Израела.

Међутим, Суд је усвојио преостале захтеве и притом узео као несумњиве чињенице различите наводе о размерама и начину страдања народа Газе током извођења израелских војних дејстава: „велики број је мртвих и рањених, дошло је до масовног разарања стамбених зграда, присилног премештања огромне већине становништва и обимних оштећења цивилне инфраструктуре... убијено је око 25.700 Палестинаца, преко 63.000 рањено, преко 360.000 стамбених јединица уништено је или делимично оштећено, а преко 1,7 милиона људи интерно расељено” (ИСЈ 2024). На тај начин, више се не могу доводити олако у питање извештаји које Министарство здравља Газе износи у јавност о обиму страдања и уништења цивила и цивилне инфраструктуре; сада са непристрасног и ауторитативног места имамо врло сличне податке.

Такође, Суд је указао на неке од изјава израелских званичника које могу да буду индиције о постојању геноцидне намере на страни Израела према Палестинцима. Нарочито су цитиране изјаве Министра одбране да је издао наредбу о „попуштању свих кочница за израелске војнике”, и Министра енергетике да „сво цивилно становништво Газе мора одмах да оде... неће добити ни кап воде нити једну батерију док не напусти овај свет”. Наравно, Израел је до сада бранио ставове својих званичника као емотивне изјаве које нису утемељене на стварним потезима, али даљи ток поступка и развој ситуације на терену ће тек ставити Суд пред изазов квалификације ових изјава у циљу доказивања геноцидне намере. Такве и сличне изјаве добиће свој додатни смисао и тежину уколико се наставе радње које воде ка масовном протеривању Палестинаца из Газе. Интересантно је приметити да је за изрицање ове привремене мере гласао чак и израелски судија *ad hoc*, што нама делује као додатна потврда озбиљности опасности од настанка геноцида у Гази, где чак ни држављанин земље која се сумњичи за тако тежак злочин није могао да одоли судијској савести и професионализму.

Суд је даље наложио и предузимање „без одлагања и делотворних” мера у циљу снабдевања основним намирницама и хуманитарном помоћи цивила у Палестини, како би се ублажили неповољни услови живота. Суд је поново одступио од раније праксе, али сада у супротном смеру, те је наредио хитно предузимање наведених мера, иако слично није поступио у предмету *Гамбија против Мјанмара* (ICJ 2020). Суд се уопште не бави питањем да ли ускраћивање основних намирница представља део намере да се срачунато уништи заштићена група, већ га посматра као прекршај Конвенције о геноциду сам по себи, што је интересантно и широко тумачење.

Коначно, Суд је наредио да се спречи уништење и да се обезбеде докази о наводним геноцидним радњама, као и да Израел поднесе извештај о предузетим активностима на испуњењу привремених мера у року од месец дана. Рок од месец дана је краћи од раније праксе Суда; у случају *Гамбија против Мјанмара* износио је четири месеца, што нам говори да Суд разуме колико је стање ургентно и настоји да примора Израел да без одлагања поступи по наредби.

Колико ће одлука Суда утицати на даље планирање и извођење израелских војних операција? Најпре, премијер Израела је одмах након расправе у Суду, пре него што је и знао шта ће бити одлучено, рекао да било каква наредба неће зауставити Израел у вођењу рата (Netanyahu, 2024). Истовремено, Израел је окупио снажан правни тим да га заступа у хашкој судници, а већ у досадашњој фази поступка је снабдео Суд поверљивим владиним документима (NYT 2024), што нам говори да цео процес није схваћен као празно судско наклапање. Чак и да дође до усвајања осуђујуће пресуде за Израел, извршење пресуде више је ствар геополитике него јасних правних правила. За извршење пресуда Суда надлежан је Савет безбедности УН, а Сједињене Америчке Државе у том органу располажу правом вета и спремне су да га употребе ако процене да су израелски интереси угрожени. Није искључено да до таквог сценарија ипак не дође ако се Европска унија, Велика Британија и други амерички савезници сложе око резолуције која би позвала на поштовање пресуде, без неких јасних санкција по Израел ако пропусти да изврши пресуду. Међутим, досадашња дипломатска позиција САД према Израелу није без критика, а на истој линији је са Судом када је у питању осуда катастрофалних услова живота којима је изложено становништво у Гази (The Economist, 2024). Свакако је покретање поступка за кршење Конвенције о геноциду УН против Израела од стране Јужне Африке довело до уобличавања светског јавног мњења око сукоба у Гази, где су се САД, као главни израелски савезник, Израел као земља која се нашла под сумњом за најтежи злочин против човечанства, и неколико западних земаља, које су досада стајале уз Из-

раел барем на дипломатском плану, изненада нашли у изолацији. У контексту сукоба у Украјини, где САД упорно раде од почетка на стварању глобалне опозиције агресивним руским интересима, сада се њихова политика заштите Израела јавља као лицемерна и себична, што одбија исте те савезнике на које САД рачунају у Украјини.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА – ИЗБЕГЛИЧКИ КАМП ЦАБАЛИЈА

Повреде међународног хуманитарног права су уобичајена ситуација у оружаним сукобима. Несумњиво је да оне постоје и у сукобу у Гази. Задржаћемо се на једном од примера који је привукао већу пажњу јавности, као на својеврсној студији случаја, да бисмо објаснили природу ратовања које спроводе израелске одбрамбене снаге.

Током два дана, 31. октобра и 1. новембра 2023, ваздушне снаге Израела су у неколико наврата гађале избеглички камп у Цабалији. Број жртава није прецизно утврђен, али прве процене су навеле око 195 мртвих и преко 700 рањених лица (Al Jazeera, 2023). Брзо су уследиле осуде на међународном нивоу, али се Израел правдао истакавши како је циљ напада био пространи систем тунела на подручју кампа, као и одређени војни команданти Хамаса (Bohannon, 2023). Хамас је порекао да су команданти били присутни у кампу и окривио Израел да проналази изговоре за намерне нападе на цивиле.

За почетак, међународно хуманитарно право (МХП) не штити посебно избегличке кампове, за разлику од болница или културних објеката, који уживају посебну заштиту. Општа начела МХП свеједно могу да послуже као оријентир у анализи противправности израелских напада. Наравно, у овој фази су чињенице и даље делимично спорне, те сваку анализу спроводимо са извесном дозом резерве. Три кључна начела МХП ће послужити као оквир наше анализе: разликовање, сразмерност и предострожност.

Начело разликовања је почетни корак наше анализе. Члан 48. Додатног протокола I на Женевске конвенције дефинише ово начело (AP, I), али се оно сматра и обичајним начелом МХП (Radivojević & Raičević, 2015). Начело забрањује намерне и непосредне нападе на цивиле и цивилну инфраструктуру. У случају Цабалије, Израел је циљао команданте, или је бар мислио да их циља, ако се они заиста нису налазили тамо. Команданти и остали борци Хамаса који су се налазили у кампу су легитимне мете, као учесници у оружаном сукобу. Тунели испод кампа су такође војни циљ, јер се у њима налазило важно командно место. Члан 52. AP I прописује да у случају наизглед цивилних циљева, за које се сумња да су војни, као што је Цабалија, нападач мора

да поседује кредибилну информацију да се цивилни циљ заиста користи као војни, у овом случају, да су се тунели заиста користили за кретање бораца и планирање војних операција. Чини се да ниједна од страна то не демантује. Затим, потребно је било утврдити да ли би потпуно или делимично уништење тунела, под околностима које су важиле у време напада, донело одређену војну предност Израелу. Чини се да је уништење система тунела кључ за успех израелске војне операције у Гази, јер њихово постојање омогућава не-сметано кретање, заседе и војно снабдевање Хамасовим борцима. Штавише, чини се да је Хамас злоупотребио цивилне циљеве за своје војне операције, јер начело разликовања са друге стране забрањује да се борци, наоружање и муниција мешају са цивилима и цивилном инфраструктуром, како би се избегле непотребне цивилне жртве и штета. Према томе, на основу недовољно прецизних информација којима располажемо у овом тренутку, делује да је Израел поштовао начело разликовања у оквиру своје операције у Цабалији.

Начело сразмерности је кодификовано члановима 51(5)(b) и 57 AP I и такође је део међународног обичајног права ((Radivojević & Raičević, 2015). Начело забрањује нападе за које се може очекивати да ће узроковати случајну штету цивилима и цивилној инфраструктури, а која је несразмерно већа од непосредне и директне војне користи која се добија нападом. Значи, изабрана мета је законита, али постоји могућност да ће напад на њу довести до тако-зване „колатералне штете” по цивиле (Dinstein, 2005: 212). Кључ за исправну примену начела сразмерности је утврдити шта у конкретном случају значи „несразмерно већа штета од непосредне и директне војне користи”. У случају Цабалије, Високи комесар УН за људска права је квалификовао нападе Израела као несразмерне, због великог броја цивилних жртава и степена уништења цивилне инфраструктуре, додуше за сада само на друштвеној мрежи, без дубље анализе (Al-Mughrabi & Williams, 2023). Међутим, у пракси могу да се догоде различите процене шта је несразмерна цивилна штета од стране различитих војних команданата. Међународни комитет Црвеног крста у свом „Приручнику о међународним правилима за управљање војним операцијама” и сам истиче како нема неке објективне формуле за израчувањање да ли би уништење одређеног војног објекта било претежније у односу на смрт одређеног броја цивила или уништење одређених цивилних објеката (ICRC 2013). Одлуке би у пракси требало да се доносе наредбама овлашћених команданата на основу прописаних процедура, пажљиво прикупљених информација и у доброј вери. Оно што је сигурно, не ради се о простој игри бројева, већ се у обзир узимају и квалитативни критеријуми. Ако је циљ напада непријатељски борац који има висок чин, заузима важну позицију у систему командовања непријатељске стране, стручњак је за одређене аспекте

војних операција непријатељске стране, чије онеспособљавање доноси значајну војну корист – чак и колатерална смрт неколико цивила приликом његове ликвидације неће бити несразмерно велика штета у односу на корист која се добија. Правна доктрина стално инсистира на разумном извођењу закључака из доступних информација у свакој фази напада: планирању, одобрењу и извођењу (Schmitt & Widmar, 2014: 379). Према томе, број од 195 мртвих и 700 рањених цивила може бити индиција, али не и коначан доказ о несразмерности напада, иако је заиста застрашујући сам по себи. Са друге стране ваге стоји директна и конкретна војна предност коју је Израел остварио убијајући борце и команданте Хамаса и уништавајући важну војну инфраструктуру у виду тунела који су очигледно изграђени испод цивилних циљева, уз вероватну злоупотребу начела разликовања. Требало би утврдити каквим су информацијама располагали команданти надлежни за операцију у време доношења одлука о нападу. Поред информација да ће се нападом елиминисати важни непријатељски војни званичници и уништити витална логистичка инфраструктура, требало је располагати и тачним бројем цивила у кампу, њиховом густином распрострањености, могућностима и временом потребним за евакуацију.

На крају, да би се анализирао противправност напада на камп Џабалију, требало би применити и начело предострожности. То је треће начело у овом светом тројству правила обичајног МХП (ICRC 2023b). Начело прописује обавезу сталног предузимања свих практично могућих мера како би се смањила или избегла штета по цивиле. У питању је облигација средства, а не циља – чак и да настане штета по цивиле, уколико су биле предузете све практично могуће мере у датим околностима, напад је у складу са МХП. Нападач треба да води рачуна о различитим околностима напада, а на првом месту о начинима и средствима напада који имају за циљ да избегну или сведу на минимум штету по цивиле. Рецимо, време напада је битно, у смислу да нападач треба да изабере оно време напада када постоји најмањи ризик за настанак штете по цивиле. Или, употреба прецизних врста пројектила који су у складу са карактеристикама циља који се напада. Провера мете у свим фазама напада има за циљ да константно проверава да ли је у питању војни циљ. Стална контрола над извођењем операције и избором мете од надлежних команданата, као и провера ефеката дејствовања је такође неопходна. Нажалост, све ове теоретске аспекте је немогуће проверити на примеру напада на Џабалију, јер не располажемо званичним информацијама о току израелске операције. Слика је нешто јаснија када је у питању додатна обавеза упозорења цивила да напад непосредно предстоји. Ова обавеза не важи када околности у време напада не дозвољавају нападачу да пошаље такво упозо-

рење, нарочито ако успех мисије зависи од фактора изненађења (Schmitt, 2023). Упозорење мора да се изда на време, како би се омогућила евакуација цивила. На основу јавно доступних информација, нема никаквих назнака да је Израел издао упозорење о предстојећем нападу цивилима у Цабалији. Наравно, издавање упозорења би вероватно упозорило и команданте и борце Хамаса на опасност и угрозило успех операције.

Можемо закључити, на основу спроведеног теста примене начела разликовања, сразмерности и предострожности, на примеру напада израелских одбрамбених снага на избеглички камп у Цабалији, а на основу непотпуних информација којима располажемо из јавних извора у тренутку писања ове анализе, да је Израел испоштовао начело разликовања, врло вероватно прекршио начело сразмерности и највероватније прекршио начело предострожности, чиме је у Цабалији учинио ратни злочин. Иако је избеглички камп Цабалија наизглед цивилни циљ, он је био злоупотребљен од стране Хамасових бораца у војне сврхе, те је постао легитимна војна мета, у складу са применом начела разликовања. Међутим, степен цивилних жртава и штете по цивилне објекте је премашио смрт неколицине војних команданата и бораца, односно уништење једног дела мреже војних тунела, што значи да није постојала сразмерност напада. Чак и да грешимо у тој анализи сразмерности, одсуство информација о упозорењу цивила у Цабалији да ће бити мета напада очигледно крши начело предострожности, што цео напад чини противним одредбама AP I и обичајног МХП.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У раду смо се бавили повезаним правним питањима која прожимају сукоб у Гази – статусом Газе као окупиране територије, правом Израела на самоодбрану као правног основа за вођење војне операције у Гази, основима сумње да је операција у Гази заснована на геноцидној намери против палестинског народа, као и наводним повредама међународног хуманитарног права током израелских војних операција кроз студију случаја напада на избеглички камп Цабалија.

Наша прва хипотеза – Газа је територија под окупацијом – доказана је језичким и циљним тумачењем IV Хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну. Стварна контрола је критеријум који мора да буде задовољен да би окупација фактички постојала, а став Израела да није окупациона сила од 2005. године није релевантан. Израел и даље држи појас Газе под стварном контролом, због контроле граничних прелаза, ваздушног простора и територијалних вода, технолошких могућности покривања це-

локупне територије на даљину, као и контроле основних средстава за живот локалног становништва. Статус Газе као територије под окупацијом не дозвољава Израелу да се позива на право на самоодбрану, у складу са Саветодавним мишљењем Међународног суда правде.

Право Израела на самоодбрану није утемељено ни због чињенице да се сукоб у Гази води против недржавног актера – Хамаса, а не државе Палестине. Та друга хипотеза је по нама доказана језичким тумачењем члана 51. Повеље УН и обичајног права на самоодбрану. Иако се може приговорити да је таква метода формалистичка и не одговара све раширенијој пракси самоодбране против недржавних актера на територијама држава које нису биле вољне или способне да нападе недржавних актера на државу која се брани спрече, и даље остаје чињеница да највећи број држава у свету, нити у случају конфликта у Гази, нити у претходним сукобима, не дозвољава такву праксу, из разлога што она крши начело суверенитета државе на чијој се територији изводи војна акција у самоодбрани.

У погледу треће хипотезе, чини нам се да анализом садржаја изјава појединих високих израелских војних и политичких званичника можемо доћи до закључка да те изјаве могу да буду оквалификоване као подстрекавање на геноцид. С обзиром да је Међународни суд правде изрекао наредбу о привременим мерама на основу тужбе Јужне Африке против Израела за кршење Конвенције УН о геноциду, потврђују се додатно основи сумње да се у Гази спроводи, или бар намерава да се спроведе геноцид над палестинским народом. Међутим, тек ће даљи ток тог судског поступка, као и израелских војних операција, моћи да потврди до краја ову хипотезу.

Коначно, питање да ли израелске војне операције у Гази крше међународно хуманитарно право, као и на који начин, било је тема наше четврте хипотезе, коју смо доказивали кроз студију једног изолованог случаја. Не можемо, дакле, резултате те појединачне анализе проширити на све војне операције Израела, али смо, путем дедуктивног метода, применом обичајних правних начела разликовања, сразмерности и предострожности, успели да потврдимо хипотезу на изолованом случају напада одбрамбених снага Израела из ваздуха на избеглички камп Џабалија. Кључна ставка анализе било је непостојање доказа да је цивилном становништву Џабалије послато претходно упозорење о нападу, како би се на време евакуисало. Резултате те анализе, ипак, треба узети са резервом, јер даља истрага инцидента може донети нове, досада нерасветљене чињенице и доказе којима у овом тренутку не располажемо.

*Mihajlo Vučić*¹

SELF-DEFENSE AND CRIMES IN GAZA

Abstract

The paper examined several legal aspects of the latest conflict in Gaza based on the facts available so far from public sources. Whether Gaza is an occupied territory, whether Israel has the right to self-defense due to the attack by Hamas on October 7, whether genocide is taking place in Gaza, and whether a war crime occurred in the Jabalia camp, are four questions that were the subject of research. Using the method of content analysis and deduction, the author drew conclusions about the set hypotheses - Gaza is a territory under occupation, Israel misinterpreted the right to self-defense, in Gaza there are grounds for suspicion that Israel is carrying out genocide, in Jabalia a war crime was committed. This work contributes to a clearer legal qualification of the complex factual situation of the conflict in Gaza and can be used for further in-depth research on each of the mentioned issues individually, as well as for comparative research of the same legal institutes in similar conflicts.

Keywords: *self-defense, genocide, Gaza, occupation, war crimes.*

¹ Institute for International Politics and Economy, Belgrade, Serbia, mihajlo@diplomacy.bg.ac.rs

INTRODUCTION

The armed conflict in Gaza has been capturing the attention of the media and professional public for months. As usual, when a new armed conflict breaks out somewhere in the world, the question arises of the rules governing conflicts - international humanitarian law, whether and to what extent these rules are violated during military operations, and what are the consequences of violations. However, the armed conflict in Gaza is much more complex than that.

Gaza is a territory that has some self-government according to international agreements and Israeli laws, but it is not an independent state. For a time, Gaza was under the occupation of Israeli military forces, but after their withdrawal, control over the territory was transferred to Hamas, as a political-military formation that received legitimacy in local elections to exercise power. However, the Israeli military still controls the territory from the sea and at border crossings, as well as by electronic surveillance systems.

The immediate trigger for the conflict was the massive and broad-based terrorist action of Hamas, a group that does not have the status of a state under international law, but has certain rights and obligations as a so-called non-state actor (Stevanović, 2022). Immediately after the Hamas action, Israel emphasized the right of self-defense as a legal basis for its further armed operations against Hamas. At the beginning, the question was raised whether the right to self-defense can be applied in a complicated legal case of an attack by a non-state actor on another state.

At the very beginning of the operations, and as they progressed, it seems more and more loudly, Israeli officials began a public campaign against the entire Palestinian people, using harsh and dehumanizing rhetoric. In addition, the way the military operations were conducted indicated that Israel's goal was not only to deal with Hamas terrorists, but also to somehow "solve" the Palestinian issue. The public began to ask questions about whether there is any basis for talking about the implementation of Israel's genocidal policy in Gaza, and South Africa believed that the International Court of Justice, as the supreme judicial body of the international community, should declare about it, and accordingly filed a lawsuit against Israel.

All the mentioned issues are deeply imbued with the principles and rules of international law. In this sense, they are suitable for analytical processing and drawing conclusions about the effect of the principles and rules of international law on the specific case of the conflict in Gaza. Through the method of analyzing the content of the rules and principles of international law, the deductive method of applying the content to specific factual circumstances known to the author at the moment, this paper provides an answer to the questions whether and to what extent international law regulates the conflict in Gaza. The author divides the anal-

ysis into four thematic units - the question of the legal status of the Gaza territory; Israel's right to self-defense; grounds for suspicion of Israel's genocidal policy in Gaza; and violations of the rules of international humanitarian law during the conduct of military operations in Gaza through a case study of a characteristic attack by the Israeli army on the Jabalia refugee camp. Accordingly, the author puts forward four working hypotheses: Gaza is under the actual control of Israel, which makes it an occupied territory; Israel misinterprets the right to self-defense; in Gaza there are grounds for suspicion of genocidal policy; the manner of conducting Israel's operations is in specific cases inconsistent with the rules of international humanitarian law. At the end of the paper, a discussion of the conclusions is given.

GAZA BETWEEN *DE FACTO* OCCUPATION AND EFFECTIVE SELF-GOVERNMENT

The issue of the legal status of the Gaza territory is disputed because states and international institutions do not agree with each other on the interpretation of the current situation on the ground. The main protagonist, Israel, believes that with the withdrawal of military-police forces in 2005, it handed over control of Gaza to local actors (HRC 2022). The United States agrees, moreover, President Biden at the beginning of the current conflict called on Israel to refrain from re-occupation (Baker, 2023). A smaller part of the doctrine also takes the view that after the withdrawal, Israel ceded effective control to Hamas, as an element of the legal definition of occupation (Cuyckens, 2016). However, numerous international bodies, institutions and organizations (International Committee of the Red Cross; UN General Assembly; European Union; African Union; International Criminal Court; Amnesty International; Human Rights Watch) interpret that Israel has been an occupying power since 1967 until today in all Palestinian territories (West Bank, East Jerusalem), including in Gaza (ICRC 2023a; UNGA 2021; EU 2018; AU 2019; ICC 2021; AI 2017; HRW 2021). Most of the doctrine agrees that despite the withdrawal of forces from the ground, Israel remained in control of the situation in Gaza through means of electronic surveillance and other technological substitutes (Wilde, 2022).

The question of the legal status of Gaza is important in the context of the armed conflict, in order to specify Israel's legal obligations towards the residents of Gaza. The occupying forces have an increased degree of responsibility for the protection of the local population and the supply of basic necessities of life. Israel is publicly blamed for starving and denying humanitarian aid to the population of Gaza (Dannenbaum, 2023), which would definitely constitute a violation of these obligations. Also, if Gaza is occupied territory, Israel could not invoke the right

of self-defense as a legal basis for its use of force in Gaza. The International Court of Justice, in its Advisory Opinion regarding the construction of a wall in the occupied Palestinian territories in 2004, interpreted that a state cannot invoke Article 51 of the UN Charter if an attack on it comes from an occupied territory over which it has control (ICJ 2004).

The definition of occupation is found in Article 42 of the IV Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land: "A territory is considered occupied if it is actually under the authority of a hostile military power. The occupation extends only to the territory in which such authority is established and can be exercised" (HC IV 1907).

Israel is not a signatory to the IV Hague Convention, but it is considered customary international law (ICJ 2004), and is nevertheless binding on it. Whether the territory is under occupation is a question of fact, regardless of whether one of the parties to the conflict considers it occupied or an occupying power, only the actual situation on the ground is relevant (Ferraro, 2012). Factual analysis in practice should start from the test of "effective control of the enemy's armed forces", which contains three criteria: the physical presence of a foreign army without the consent of the sovereign; the inability of the local sovereign to exercise power due to the presence of foreign armed forces; the imposition of power on the local population by the occupying forces (Geneva Academy, 2017). Although apparently very clear, some of the mentioned criteria are still the subject of intense discussions in the doctrine (Ferraro, 2012), especially the criterion of the presence of the army and whether it is necessary at all, in the sense of whether the physical presence of the army on the ground is necessary, whether a distant presence that only gives the ability to effectively exercise power is sufficient, whether the actual exercise of power is also necessary, that is, whether that power must be exclusive. On the other hand, the doctrine generally agrees that the occupation ends temporarily when the occupying force withdraws, i.e. hands over administration to local authorities.

We mentioned that Israel considers that since 2005 it is no longer an occupying power in the Gaza area, which was confirmed by the Israeli Supreme Court in a decision from 2008, where it stated for the purposes of internal delimitation of the competences of the Israeli authorities that "the military administration which existed in the past in this territory ended by the decision of the Government, and Israeli soldiers are no longer present permanently in that territory, nor are they responsible for events in that territory" (HCJ 2008). Also, we mentioned that part of the doctrine considers that after 2005 it is impossible to apply the test of effective control to the situation in Gaza. First of all, it is pointed out that nowhere in the comparative examples is there an occupation without the physical presence of military forces or a puppet regime, which is not the case in Gaza (Pomson, 2023).

True, Israel still has some degree of control over Gaza, but despite this the local authorities can exercise power and Israel does nothing to impose its rule on the local population. Those authors use the term *concurrent control* to describe the situation on the ground (Cuyckens, 2016). We cannot agree with the stated position, because, although it is stated that there is no hierarchical relationship between Israel and Hamas in the sense of the central authority of the occupying power - a puppet regime, and that the development of the situation on the ground shows that in order to establish a classic, "field" occupation, Israel will need a serious and long-term ground offensive, the textual interpretation of the definition of occupation speaks of *actual control*, and nowhere mentions that there must be a physical presence of occupying forces on the ground. Israel does not have to perform some daily duties that the occupying power would be obliged to do in order to really prove the occupation, it does not matter that Hamas is actually an elected local government in elections, which exercises that power in accordance with its interests and wishes. and even if those wishes include conducting military operations against Israel itself. Israel exercises effective control in several of the following interrelated ways.

First of all, Israel controls the border crossings between Gaza and other territories, except the Sinai crossing with Egypt. At that border crossing, until it was closed after the start of the latest conflict, physical control was carried out by the Palestinian Authority, under the supervision of observers from the European Union. However, the Israeli security forces have the right to control the lists of passengers, thus to decide who can and who cannot cross the border, electronically fully cover the situation on the ground and can make a decision to close the border crossing at any time (Bashi & Mann, 2007). In this way, the real control over Gaza does not differ from the real control that Israel achieves through the physical presence of its armed forces in the West Bank or in East Jerusalem, and it can be stated that Israel has been a permanent occupying power since 1967 in all given Palestinian territories. In regard to Gaza in particular, but also in general in all Palestinian territories, the way of exercising control in practice prevents the development of democratic institutions and violates the autonomy of the Palestinian Authority contrary to the Oslo Agreement of 1993 (Oslo 1993).

The Geneva Academy of International Humanitarian Law and Human Rights, a respected academic institution that brings together a network of experts on the given issues from around the world, claims that the majority of world public opinion is of the opinion that Israel has real control over Gaza, and that the physical presence of military forces there plays no role (Geneva Academy, 2017). In addition to the linguistic interpretation of the IV Hague Convention, where, as we pointed out, the term *actual control* does not necessarily mean physical presence, we must point out that the objective interpretation of this international treaty also

supports such a position of the Geneva Academy. At the time of the adoption of the Hague Convention, it was not imaginable, and it was certainly not technologically feasible, to control the space at a distance with the means of electronic surveillance and action that are available today to modern armies such as the Israeli one. The physical presence of the occupying power on the ground is therefore not a necessary criterion for the application of the actual control test, but can only be more evidence that the occupation actually exists. We have also seen that the Supreme Court of Israel itself asserts that the existence of occupation is assessed on the basis of actual control. Technology is key, because through the use of technology, Israel as an occupying power can prevent local authorities from exercising control, even if soldiers are not with "boots on the ground". Through the use of technology, Israel has at all times control over Gaza's airspace and territorial waters, land border crossings, delivery of essential foodstuffs, water and energy, and other elements of civil infrastructure to the population of Gaza (HRC 2022). Based on this constant control, Israel can at any time, if necessary, physically invade the territory of Gaza, or shoot all targets with the appropriate missiles (which, after all, it is doing in the current conflict).

If Gaza is an occupied territory, it would mean that the laws and customs of war certainly apply in all armed incidents that occur, regardless of the intensity of the conflict. For our specific analysis, it is not particularly important, because the violations of IHL that we are dealing with are certainly prohibited even in the case of the existence of only an internal armed conflict, while genocide can be carried out independently of the existence of an armed conflict. However, whether or not Israel has the right to self-defense is a question that, as we have seen, directly depends on the status of Gaza, that is, whether or not it is an occupied territory. If so, as we argue based on our analysis, that would automatically preclude the right of self-defense. However, given that Israel denies that Gaza is under occupation, we must consider the right to self-defense from the perspective of both Hamas's status as a non-state actor and Palestine's status as a state.

ISRAEL'S RIGHT TO SELF-DEFENSE

The question of whether Israel has the right to self-defense in the sense of Article 51 of the UN Charter and customary international law (Dimitrijević, 2012) is also controversial for the reason that the armed conflict in Gaza is not between two states, but between the state of Israel and a non-state actor - Hamas. The right to self-defense is activated when the prohibition of the use of force from Article 2(1) of the UN Charter is violated. Then the attacked state gets the right to defend

itself against the attack, while respecting certain limitations of its action, which are defined as the principles of immediacy, proportionality and necessity (Alder, 2013: 79). We are of the opinion that the activation of Israel's right to self-defense did not even occur, because Hamas is not a state and is not bound, and therefore not protected, by the rules of the UN Charter on the prohibition of the use of force. Such a restrictive interpretation would logically raise the question of what Israel, or any other state that finds itself in the same situation, is then allowed to act against non-state actors such as Hamas, for the purpose of self-defense as a broader political concept, understood not as the state's right to defend itself against attacks from outside other states, but as the right to the survival of the state and the obligation to protect its citizens from external threats ? (Mišev and Bošković 2022).

Let us now try to elaborate these basic theses. Israel could invoke the right of self-defense only if Hamas is a state, or is an actor that acted from the territory of another state that failed to prevent the attack. Hamas is certainly not a state, but is Palestine, that is, can it be said that Palestine has failed to prevent the aggressive actions of Hamas from its territory, which authorizes Israel to use force in that territory to defend itself against Hamas attacks? If Palestine is a state, then the legal situation would be the same as in cases where Israel uses force against Hezbollah in Lebanon, or other Shiite militias operating from the territory of Iraq or Syria, for example, against Israel.

International law is quite confusing when it comes to the measures that can be taken in response to an armed attack by a non-state actor operating on the territory of a state against another state. There is an important difference between the situation when the state from whose territory an armed attack is undertaken supports such an attack and the situation when it is merely powerless or unwilling to prevent the attack. In the first case, the matter is clear. In the second, the question arises whether even a response to an armed attack approved by the UN Security Council would be justified, given that it would violate the sovereignty of the state on whose territory a non-state entity is located (see more in Vučić, 2018b: 105; Deeks, 2012: 483). In theory, there are different positions on this issue, from authors who strictly interpret the Charter and allow the use of force on the territory of another state only if the other state has carried out an armed attack (O' Connell, 2019), to authors who allow the use of force on the territory of another state even and in the event that a non-state actor has carried out an armed attack, while the state from whose territory the attack is being carried out is powerless or unwilling to prevent the attack (Deeks, 2012). The first point of view may be overly formalistic, but it is the only correct interpretation of the goal and spirit of the UN Charter and Article 51, which is intended for states, not non-state actors. Secondly, it tries to solve the complicated problem of non-state actors and the gray zone in which

these entities find themselves in their activities that are of interest to international law (Dimitrijević, 2020; Jončić, 2020). It is true that states must not be left in the lurch by increasingly powerful non-state actors that use the territories of so-called "failed states" (Rotberg, 2004). On the other hand, the principle of state sovereignty of the country from whose territory the attack originates is grossly violated in this way, because it does not bear the blame, but only the objective responsibility for the usurpation of its territory by a non-state actor, which may be caused in practice by the situation of a civil war for which the attacked state may be responsible (which for example was the case during the civil war in Lebanon, when Hezbollah took over state functions due to the inability of the central government to control part of its territory, and then used its position to attack Israel, which was contributed to by Israel's previous involvement in the civil war). We can agree to the opinion, conditionally speaking, of the third stream of authors, which calls for the necessary reform of international rules in the direction of clear criteria for the attribution of an armed attack to the state from whose territory the attack originated, in order to activate the right to self-defense (Peters & Marxsen, 2017).

In any case, in theory, state practice does not give us much additional clarification. Ever since its attack on Afghanistan in 2001, the US has taken the position that self-defense against non-state actors is permissible, justifying its armed intervention on the territory of Afghanistan with the need to defend itself against the Taliban who were behind the September 11 terrorist attack on New York (Franck, 2001). However, the operation was supported by the UN Security Council (UN 2001). In recent years, we have had cases of several Turkish interventions in Syria against Kurdish armed formations, without the approval of the UN Security Council and without the consent of the Government of Syria, which were mostly followed silently by international institutions, but also clearly condemned as contrary to international law by certain countries in the region, such as of Egypt (Egypt 2018). In the context of the topic of our article, it is worth mentioning that the first draft of the UN Security Council Resolution on Gaza failed precisely because of the issue of the right to self-defense. Many states were against inserting a confirmation of Israel's right to self-defense, reluctant to recognize the existence of the right of self-defense in the event of an armed attack by a non-state actor, which eventually forced the US to veto the text of the resolution without an explicit confirmation of that right (UN 2023).

However, with regard to Gaza, the matter is further complicated, because the status of Palestine as a state in international law is questionable. The largest number of countries in the world recognize Palestine as a state, but Israel and a smaller number of countries do not want to do so. There is no doubt, based on numerous international documents, that the people of Palestine have the right to self-

determination, i.e. they have the right to a state, but it is questionable whether this right has been realized to a sufficient extent so that the existence of a Palestinian state could be taken as a fact (Eden, 2013). Based on the incidents of October 7, where a non-state actor like Hamas unhindered carried out mass and deadly attacks from the territory belonging to the State of Palestine to the territory of Israel, it is clear that the criterion of effective control of the territory by the sovereign Palestinian Authority has not been met in practice, i.e. that Palestine is unwilling or unable to prevent an armed attack by Hamas from its territory. On the other hand, the international community, by the act of collective recognition of observer status for Palestine in the UN, apparently accepted that some statehood criteria apply to Palestine more than to other territories that have not reached statehood (UN 2012). It can be said that Palestine is very close to statehood, but the key problem remains that the state that calls for self-defense - Israel, denies the existence of a Palestinian state.

GROUND OF DOUBT ABOUT GENOCIDE IN GAZA

On December 29, 2023, South Africa initiated proceedings before the International Court of Justice (ICJ 2023) against Israel, for allegedly violating the obligation to prevent and punish genocide based on the UN Genocide Convention (UN 1948). South Africa referred to the universal obligation to prevent and punish genocide, which every state party to the Convention has. Accordingly, although it is not involved in the conflict in Gaza, and is territorially and politically quite distant from the context of the conflict, this country considers that it has legal permission to request the Court to establish the responsibility of Israel.

In the application against Israel, South Africa also requested the imposition of provisional measures. Provisional measures are a procedural mechanism that protects the interests of the parties in a court case before the court decides on the disputed issue (Vučić, 2018a: 131). South Africa asked the Court to impose 9 different but related measures. They essentially boil down to a request that the Court order Israel to immediately cease all military operations in and against Gaza; to ensure that all military and paramilitary units under Israeli control or influence cease military operations; to take all reasonable measures in its power to prevent genocide; to refrain from genocidal acts against members of the Palestinian people, such as killing, inflicting severe physical and mental injuries, imposing living conditions aimed at their physical destruction, preventing births, expulsion and forced relocation, denying water and food, fuel, clothing, medicine and sanitary supplies; to take all effective measures to prevent the destruction of evidence of the commission of genocidal acts, and to that end to allow access to the conflict

sites by international bodies mandated to determine the facts of the conflict; to submit a report to the Court on all measures taken within a week from the imposition of the measures and thereafter at regular intervals, until the final decision in the dispute is made (ICJ 2023: 82-83).

Less than a month later, on 26 January 2024, the Court adopted an order on provisional measures (ICJ 2024). In this way, the court determined that there are grounds for suspecting that genocide is being carried out in Gaza, and that it is competent to issue orders aimed at preventing further deterioration of the situation and possible destruction of evidence. This does not mean at the same time that the Court has determined that it is competent to decide whether there was a violation of the Genocide Convention in Gaza, nor whether Israel is responsible for such a thing. The Court can make such a decision only at a later stage of the proceedings, when it hears the presentations of the parties in the proceedings and if it determines that there is sufficient evidence. As we stated earlier, the purpose of decisions on interim measures is to prevent the subject of the dispute, which in this case is the right of the Palestinian people to be protected from genocidal acts, as well as South Africa's interest in protecting that right, from being further threatened, or even rendered meaningless by the actions of the parties to the dispute until the Court makes a final decision.

The Court did not accept the imposition of all provisional measures sought by South Africa. The most eye-popping fact is that the Court did not order Israel to immediately cease all military operations. We do not see how the further deterioration of the situation will be prevented if Israel continues the same type and intensity of military operations. Also, the Court departed from its previous practice in the case of *Ukraine v. Russia* (ICJ 2022), where in a similar context it ordered as a temporary measure Russia to immediately cease all military operations that could be characterized as acts of genocide. We are of the opinion that such an order of the Court would not have much purpose in this particular case, just as it did not have in the case of the conflict in Ukraine. It is hard to imagine that international courts can establish a truce with their orders, when even the most influential world powers and the most skilled international negotiators cannot do so. After all, that is not the job of the courts. It seems to us that the Court acted realistically in not demanding the unfulfillable and thereby exposing itself to an unnecessary undermining of authority. Instead, the Court reminded all parties to the conflict that they are "bound by international humanitarian law" in their military operations, which may sound self-explanatory, but in the context of the way Israel conducts military operations in Gaza, as well as other allegations in the Order, can also be read as the Court's assessment that war crimes are taking place on the ground. However, the Court is not competent to deal with the determination of war crimes or crimes against humanity within this procedure, because the subject of the dispute is only the crime of genocide. Also, the

Court did not accept the request that Israel allow access to international bodies that have a mandate to establish the facts of the conflict. In this regard, it should be borne in mind that since June 2014, a preliminary investigation procedure has been conducted in the International Criminal Court (ICC) on the situation in Palestine. The request for preliminary investigation was originally submitted by the Government of Palestine, and was later supported by several other members of the ICC, including South Africa (ICC 2018). The proceedings attempt to establish the facts regarding crimes committed not only by members of the Israel Defense Forces and Palestinian armed groups in Gaza, but also in the West Bank and on the territory of Israel itself.

However, the Court accepted the remaining requests and took as unquestionable facts the various allegations about the scale and manner of suffering of the people of Gaza during the execution of Israeli military operations: "a large number of people are dead and wounded, there was massive destruction of residential buildings, the forced relocation of the vast majority of the population and extensive damage to civilian infrastructure...about 25,700 Palestinians were killed, over 63,000 wounded, over 360,000 housing units destroyed or partially damaged, and over 1.7 million people internally displaced" (ICJ 2024). In this way, the reports that the Ministry of Health of Gaza presents to the public about the extent of the suffering and destruction of civilians and civilian infrastructure can no longer be lightly questioned; now from an unbiased and authoritative place we have very similar data.

Also, the Court pointed to some of the statements of Israeli officials that could be indications of the existence of genocidal intent on the part of Israel towards the Palestinians. In particular, the statements of the Minister of Defense that he issued an order to "release all brakes for Israeli soldiers" and the Minister of Energy that "the entire civilian population of Gaza must leave immediately... will not receive a single drop of water or a single battery until they leave this world" were quoted. Of course, Israel has so far defended the positions of its officials as emotional statements that are not based on real actions, but the further course of the proceedings and the development of the situation on the ground will only put the Court to the challenge of qualifying these statements in order to prove genocidal intent. Such and similar statements will gain additional meaning and weight if the actions leading to the mass expulsion of Palestinians from Gaza continue. It is interesting to note that even an Israeli judge voted *ad hoc* for the imposition of this temporary measure, which seems to us to be an additional confirmation of the seriousness of the danger of genocide in Gaza, where even a citizen of a country suspected of such a serious crime could not resist the judge's conscience. and professionalism.

The court further ordered "immediate and effective" measures to be taken to supply basic foodstuffs and humanitarian aid to civilians in Palestine, in order to alleviate unfavorable living conditions. The Court again deviated from the pre-

vious practice, but now in the opposite direction, and ordered the immediate implementation of the above measures, although it did not act similarly in the case of *Gambia v. Myanmar* (ICJ 2020). The court does not at all deal with the question of whether the deprivation of basic foodstuffs is part of the intention to destroy a protected group in a calculated manner, but rather considers it as a violation of the Convention on Genocide in itself, which is an interesting and broad interpretation.

Finally, the Court ordered that the destruction be prevented and evidence of the alleged genocidal acts be provided, and that Israel submit a report on the activities undertaken to comply with the interim measures within one month. The deadline of one month is shorter than the previous practice of the Court; in the case of *Gambia v. Myanmar* it was four months, which tells us that the Court understands the urgency of the situation and seeks to compel Israel to comply with the order without delay.

How much will the Court's decision affect the further planning and execution of Israeli military operations? First of all, the Prime Minister of Israel immediately after the discussion in the Court, before he even knew what would be decided, had said that any order would not stop Israel from waging war (Netanyahu, 2024). At the same time, Israel has assembled a strong legal team to represent it in the Hague courtroom, and already at the current stage of the proceedings it has supplied the Court with confidential government documents (NYT 2024), which tells us that the whole process was not understood as an empty courtroom. Even if there is a conviction for Israel, the execution of the verdict is more a matter of geopolitics than of clear legal rules. The UN Security Council is responsible for the execution of the Court's judgments, and the United States of America has the right of veto in that body and is ready to use it if it deems that Israeli interests are threatened. It is not excluded that such a scenario will not occur if the European Union, Great Britain and other US allies agree on a resolution that would call for compliance with the judgment, without any clear sanctions on Israel if it fails to implement the judgment. However, the current US diplomatic position towards Israel is not without criticism, and it is on the same line with the Court when it comes to condemning the catastrophic living conditions to which the population in Gaza is exposed (The Economist, 2024). Certainly, the initiation of proceedings for the violation of the UN Genocide Convention against Israel by South Africa led to the shaping of world public opinion about the conflict in Gaza, where the US, as Israel's main ally, Israel as a country that found itself under suspicion of the worst crime against humanity, and several Western countries, which until now stood by Israel at least on the diplomatic level, suddenly found themselves isolated. In the context of the conflict in Ukraine, where the US has been working persistently since the beginning to create a global opposition to aggressive Russian interests, now its

policy of protecting Israel appears as hypocritical and selfish, which repels the same allies that the US is counting on in Ukraine.

CASE STUDY - JABALIA REFUGEE CAMP

Violations of international humanitarian law are a common situation in armed conflicts. Undoubtedly, they also exist in the conflict in Gaza. We will focus on one of the examples that has attracted more public attention, as a kind of case study, to explain the nature of warfare carried out by the Israel Defense Forces.

Over the course of two days, October 31 and November 1, 2023, the Israeli Air Force repeatedly targeted the refugee camp in Jabalia. The number of victims has not been precisely determined, but the first estimates indicated around 195 dead and over 700 wounded (Al Jazeera, 2023). International condemnation quickly followed, but Israel justified itself by pointing out that the target of the attack was the extensive tunnel system in the camp area, as well as certain military commanders of Hamas (Bohannon, 2023). Hamas denied that commanders were present at the camp and accused Israel of finding pretexts for deliberate attacks on civilians.

To begin with, international humanitarian law (IHL) does not specifically protect refugee camps, unlike hospitals or cultural facilities, which enjoy special protection. The general principles of IHL can nevertheless serve as a guide in the analysis of the illegality of Israeli attacks. Of course, at this stage, the facts are still partly disputed, and we carry out any analysis with a certain amount of reserve. Three key principles of IHL will serve as a framework for our analysis: distinction, proportionality and precaution.

The principle of distinction is the initial step of our analysis. Article 48 of Additional Protocol I to the Geneva Conventions defines this principle (AP I), but it is also considered a customary principle of IHL (Radivojević & Raičević, 2015). The principle prohibits deliberate and direct attacks on civilians and civilian infrastructure. In the case of Jabalia, Israel targeted the commanders, or at least thought they were targeting them, if they were not actually there. Commanders and other Hamas fighters who were in the camp are legitimate targets, as participants in the armed conflict. The tunnels under the camp are also a military target, as they housed an important command post. Article 52 AP I stipulates that in the case of apparently civilian targets suspected of being military, such as Jabalia, the attacker must have credible information that the civilian target is actually being used as a military one, in this case, that the tunnels are indeed used for the movement of fighters and the planning of military operations. Neither side seems to deny it. Next, it was necessary to determine whether the total or partial destruction

of the tunnel, under the circumstances prevailing at the time of the attack, would have given Israel a certain military advantage. The destruction of the tunnel system appears to be the key to the success of the Israeli military operation in Gaza, as their existence allows unhindered movement, ambushes and military supplies to Hamas fighters. Furthermore, Hamas appears to have misused civilian targets for its military operations, as the principle of distinction on the other hand prohibits fighters, weapons and ammunition from mixing with civilians and civilian infrastructure, in order to avoid unnecessary civilian casualties and damage. Therefore, based on the insufficiently precise information we have at this time, it appears that Israel respected the principle of distinction in its operation in Jabalia.

The principle of proportionality is codified in Articles 51(5) (b) and 57 AP I and is also part of customary international law ((Radivojević & Raičević, 2015). The principle prohibits attacks that can be expected to cause accidental damage to civilians and civilian infrastructure, which is disproportionately greater than the immediate and direct military benefit obtained by the attack. So, the chosen target is legal, but there is a possibility that the attack on it will lead to so-called "collateral damage" (Dinstein, 2005: 212). The key to the correct application of the principle of proportionality is to determine what "disproportionately greater harm than immediate and direct military benefit" means in a specific case. In the case of Jabalia, the UN High Commissioner for Human Rights qualified Israel's attacks as disproportionate, due to the large number of civilian victims and the degree of destruction of civilian infrastructure, although for now only on the social network, without a deeper analysis (Al-Mughrabi & Williams, 2023). However, in practice, different assessments of what constitutes disproportionate civilian harm may occur by different military commanders. The International Committee of the Red Cross in its "Manual on International Rules for the Management of Military Operations" itself points out that there is no objective formula for calculating whether the destruction of a certain military facility would be more important than the death of a certain number of civilians or the destruction of certain civilian facilities (ICRC 2013). In practice, decisions should be made by orders of authorized commanders based on prescribed procedures, carefully collected information and in good faith. What is certain is that it is not a simple game of numbers, but qualitative criteria are also taken into account. If the target of the attack is an enemy fighter who has a high rank, occupies an important position in the enemy's command system, is an expert in certain aspects of the enemy's military operations, whose disabling brings significant military benefit - even the collateral death of a few civilians during his liquidation will not be disproportionately large harm in relation to the benefit obtained. Legal doctrine consistently insists on drawing reasonable conclusions from available information at

every stage of an attack: planning, authorization, and execution (Schmitt & Widmar, 2014: 379). Therefore, the number of 195 dead and 700 wounded civilians may be an indication, but not conclusive proof, of the disproportionality of the attack, although it is truly terrifying in its own right. On the other side of the scale is the direct and concrete military advantage that Israel achieved by killing Hamas fighters and commanders and destroying important military infrastructure in the form of tunnels apparently built under civilian targets, with a probable abuse of the principle of distinction. It should be determined what information was available to the commanders in charge of the operation at the time of decision-making about the attack. In addition to the information that the attack would eliminate important enemy military officials and destroy vital logistical infrastructure, it was necessary to have the exact number of civilians in the camp, their distribution density, the possibilities and the time required for evacuation.

Finally, in order to analyze the illegality of the attack on the Jabalia camp, the precautionary principle should also be applied. It is the third principle in this holy trinity of rules of customary IHL (ICRC 2023b). The principle stipulates the obligation to constantly undertake all practically possible measures in order to reduce or avoid harm to civilians. It is an obligation of the means, not of the goal - even if there is damage to civilians, if all practically possible measures were taken in the given circumstances, the attack is in accordance with IHL. The attacker should take into account the various circumstances of the attack, and in the first place, the ways and means of the attack that aim to avoid or minimize damage to civilians. Let's say, the time of the attack is important, in the sense that the attacker should choose the time of the attack when there is the least risk of harm to civilians. Or, the use of precise types of projectiles that are consistent with the characteristics of the target being attacked. Target verification in all phases of the attack aims to constantly check whether it is a military target. Constant control over the execution of the operation and the selection of the target by the competent commanders, as well as the verification of the effects of the action is also necessary. Unfortunately, it is impossible to verify all these theoretical aspects on the example of the attack on Jabalia, because we do not have official information about the course of the Israeli operation. The picture is somewhat clearer when it comes to the additional obligation to warn civilians that an attack is imminent. This obligation does not apply when the circumstances at the time of the attack do not allow the attacker to send such a warning, especially if the success of the mission depends on the element of surprise (Schmitt, 2023). The warning must be issued in time to allow the evacuation of civilians. Based on publicly available information, there is no indication that Israel has issued a warning of an impending attack on civilians in Jabalia. Of course, issuing a warning would likely alert both Hamas commanders and

fighters to the danger and jeopardize the success of the operation.

We can conclude, on the basis of the conducted test of the application of the principles of distinction, proportionality and precaution, on the example of the attack by the Israeli Defense Forces on the refugee camp in Jabalia, and on the basis of the incomplete information we have from public sources at the time of writing this analysis, that Israel respected the principle of distinction, very likely violated the principle of proportionality and most likely violated the principle of precaution, thus committing a war crime in Jabalia. Although the Jabalia refugee camp is ostensibly a civilian target, it has been misused by Hamas fighters for military purposes, and has become a legitimate military target, in accordance with the application of the principle of distinction. However, the level of civilian casualties and damage to civilian objects exceeded the death of several military commanders and fighters, that is, the destruction of a part of the network of military tunnels, which means that there was no proportionality of the attack. Even if we are wrong in that proportionality analysis, the absence of information warning civilians in Jabalia that they would be the target of an attack clearly violates the precautionary principle, making the entire attack contrary to the provisions of AP I and customary IHL.

CONCLUDING CONSIDERATIONS

In the paper, we dealt with related legal issues that pervade the conflict in Gaza - the status of Gaza as an occupied territory, Israel's right to self-defense as a legal basis for conducting a military operation in Gaza, the grounds for suspicion that the operation in Gaza is based on genocidal intent against the Palestinian people, as well as alleged violations of international humanitarian law during Israeli military operations through the case study of the attack on the Jabalia refugee camp.

Our first hypothesis - Gaza is a territory under occupation - is proven by the linguistic and objective interpretation of the IV Hague Convention on the Laws and Customs of War on Land. Actual control is a criterion that must be met for the occupation to actually exist, and Israel's position that it is not an occupying power since 2005 is not relevant. Israel still keeps the Gaza Strip under real control, due to the control of the border crossings, airspace and territorial waters, the technological possibilities of covering the entire territory at a distance, as well as the control of the basic means of life of the local population. Gaza's status as an occupied territory does not allow Israel to invoke the right of self-defense, according to the Advisory Opinion of the International Court of Justice.

Israel's right to self-defense is not founded either due to the fact that the conflict in Gaza is being waged against a non-state actor - Hamas, and not the State of

Palestine. In our opinion, that second hypothesis is proven by the linguistic interpretation of Article 51 of the UN Charter and the customary right to self-defense. Although it may be objected that such a method is formalistic and does not correspond to the increasingly widespread practice of self-defense against non-state actors in the territories of states that were unwilling or unable to prevent attacks by non-state actors on a defending state, the fact remains that the majority of states in the world, neither in the case of the conflict in Gaza, nor in previous conflicts, do allow such practice, for the reason that it violates the principle of sovereignty of the state on the territory of which the military action is carried out in self-defense.

Regarding the third hypothesis, it seems to us that by analyzing the content of the statements of certain senior Israeli military and political officials, we can come to the conclusion that these statements can be qualified as incitement to genocide. Given that the International Court of Justice issued an order on temporary measures based on South Africa's lawsuit against Israel for violating the UN Convention on Genocide, additional grounds for suspicion that genocide is being carried out in Gaza, or at least intended to be carried out against the Palestinian people, are confirmed. However, only the further course of that court proceeding, as well as Israeli military operations, will be able to fully confirm this hypothesis.

Finally, the question of whether Israeli military operations in Gaza violate international humanitarian law, and in what way, was the subject of our fourth hypothesis, which we proved through the study of an isolated case. We cannot, therefore, extend the results of that individual analysis to all Israeli military operations, but, through the deductive method, applying the usual legal principles of distinction, proportionality and precaution, we managed to confirm the hypothesis in the isolated case of an attack by the Israeli Defense Forces from the air on the Jabalia refugee camp. The key point of the analysis was the lack of evidence that the civilian population of Jabalia was given advance warning of the attack, in order to evacuate on time. The results of that analysis, however, should be taken warily, because further investigation of the incident may bring new, so far unexplained facts and evidence that we do not have at this time.

REFERENCE LIST

AI 2017 – Israel’s Occupation: *50 Years of Dispossession*. Amnesty International Campaigns, from <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2017/06/israel-occupation-50-years-of-dispossession/>

Alder, M.C. (2013). *The Inherent Right of Self-Defence in International Law*. Springer: Dordrecht.

Al Jazeera 2023 - *UN rights office says Israeli attacks on Jabalia could be ‘war crime’* (2023, Nov. 2), from <https://www.aljazeera.com/news/2023/11/2/un-rights-office-says-israeli-attacks-on-jabalia-could-be-war-crime>

Al-Mughrabi, N. & Rose, E. (2023). Israel strikes dense Gaza camp, says it kills Hamas commander. *Reuters* (2023, Oct. 31), from <https://www.reuters.com/world/middle-east/hamas-says-it-fires-israeli-troops-pressing-gaza-ground-assault-2023-10-31/>

Al-Mughrabi, N. & Williams, D. (2023). Israel says new strike on Gaza refugee camp kills second Hamas leader, first evacuees reach Egypt. *Reuters* (2023, Nov. 2), from <https://www.reuters.com/world/middle-east/israeli-military-jets-strike-gaza-camp-says-hamas-commander-killed-2023-11-01/>

API - Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), 8 June 1977, from <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/api-1977>

AU 2019 – Report of the Commission on the Situation in the Middle East and Palestine. African Union. EX.CL/1115(XXXIV)

Baker, P. (2023). Biden Warns Israel not to Occupy Gaza. *New York Times* (2023, Oct. 15), from <https://www.nytimes.com/2023/10/15/us/politics/biden-israel-gaza.html>

Bashi, S. & Mann, K. (2007). *Disengaged Occupiers: The Legal Status of Gaza*. Gisha: Legal Center for Freedom of Movement.

Bohannon, M. (2023). Israel Admits Striking Refugee Camp—Says It Targeted And Killed Hamas Commander. *Forbes* (2023, Oct. 31), from <https://www.forbes.com/sites/mollybohannon/2023/10/31/israel-admits-striking-refugee-camp-says-it-targeted-and-killed-hamas-commander/?sh=16a200db2ee2>

Cuyckens, H. (2016). Is Israel Still an Occupying Power in Gaza? *Netherlands Journal of International Law*, 63, 275–295.

Dannenbaum, T. (2023). The Siege of Gaza and the Starvation War Crime. *Just Security* (2023, Oct. 11), from <https://www.justsecurity.org/89403/the-siege-of-gaza-and-the-starvation-war-crime/>

Deeks, A. (2012). “Unwilling or Unable”: Toward a Normative Framework for Extra-Territorial Self-Defense. *Virginia Journal of International Law*, 52(3), 483-550.

Dimitrijević, D. (2012). Pravo na samoodbranu u funkciji očuvanja međunarodnog mira i bezbednosti. *Srpska politička misao*, 3, 157-191.

Dimitrijević, D. (2020). Nedržavni akteri i upotreba sile u međunarodnim odnosima. U: *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, Mihajlo Vučić (ur.), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 33-78.

Dinstein, Y. (2005). Collateral Damage and the Principle of Proportionality. In: *New Wars, New Laws? Applying Laws of War in 21st Century Conflicts*, David Wippman & Matthew Evangelista (eds.), Brill, 211-224.

Eden, P. (2013). Palestinian Statehood: Trapped between Rhetoric and Realpolitik. *International and Comparative Law Quarterly*, 62(1), 225-239.

Egypt 2018 – “Egypt Rejects Military Operations in Afrin”, from <https://www.ejiltalk.org/the-turkish-operation-in-afrin-syria-and-the-silence-of-the-lambs/>

EU 2018 - Interactive Dialogue with the Special Rapporteur on the situation of human rights in the Palestinian territories occupied since 1967: EU Intervention, from https://www.eeas.europa.eu/node/41718_en

Franck, T.M. (2001). Terrorism and the Right to Self-Defence. *The American Journal of International Law*, 95(4), 839-843.

Ferraro, T. (2012). Determining the beginning and end of an occupation under international humanitarian law. *International Review of the Red Cross*, 94(885), 133-163.

Geneva Academy 2017 - *Military occupation*, from <https://www.rulac.org/classification/military-occupations#collapse1accord>.

HC IV 1907 - Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907.

HCIJ 2008 – Israeli High Court of Justice, *Jaber Al-Bassiouni Ahmed and others v 1. Prime Minister; 2. Minister of Defence*, HCIJ 9132/07, 27 January 2008.

HRC 2022 - *Report of the Independent International Commission of Inquiry on the Occupied Palestinian Territory, including East Jerusalem, and Israel*. Human Rights Council, from <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/g22/337/18/pdf/g2233718.pdf?token=EJ2ukAo6bRUVxEO5xP&fe=true>

HRW 2021 – *A Threshold Crossed: Israeli Authorities and the Crimes of Apartheid and Prosecution*. Human Rights Watch Report, from <https://www.hrw.org/report/2021/04/27/threshold-crossed/israeli-authorities-and-crimes-apartheid-and-persecution>

ICC 2018- *Situation in the State of Palestine*, ICC-01/18, from <https://www.icc-cpi.int/palestine>

ICC 2021 - *Questions and Answers on the Decision on the International Criminal Court's territorial jurisdiction in the Situation in Palestine*, from

<https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/itemsDocuments/palestine/210215-palestine-q-a-eng.pdf>

ICJ 2004 – *Legal Consequences of a Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory*. Advisory Opinion. I. C. J. Reports 2004, p. 136.

ICJ 2020 – *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (The Gambia v. Myanmar)*, from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/178/178-20200123-ORD-01-00-EN.pdf>

ICJ 2022 - *Allegations of Genocide under the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Ukraine v. Russian Federation)*, from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220316-ord-01-00-en.pdf>

ICJ 2023 - *Application instituting proceedings and request for the indication of provisional measures*, from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20231228-app-01-00-en.pdf>

ICJ 2024 - *Application of the Convention on the Prevention and punishment of the Crime of Genocide in the Gaza Strip (South Africa v. Israel)*, Order on Provisional Measures, from <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/192/192-20240126-ord-01-00-en.pdf>

ICRC 2013 – *Handbook on International Rules Governing Military Operations*. International Committee of the Red Cross.

ICRC 2023a – *What does the law say about the responsibilities of the occupying power in the occupied Palestinian territory?*. International Committee of the Red Cross, from <https://www.icrc.org/en/document/ihl-occupying-power-responsibilities-occupied-palestinian-territories>

ICRC 2023b – *Rule 15: Principle of Precautions in Attack*, from <https://ihl-databases.icrc.org/en/customary-ihl/v1/rule15>

Jončić, M. (2020). *Nedržavni akteri u međunarodnom humanitarnom pravu*. U: *Nedržavni akteri u međunarodnom pravu*, Mihajlo Vučić (ur.), Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 79-117.

Mišev, G, Bošković, M. (2022). *Savremeni oružani sukobi i redefinisiranje koncepta bezbednosti utemeljenog na principima Povelje UN*. *Diplomatija i Bezbednost* 5(2), 117-131.

Netanyahu 2024 - *Netanyahu declares no one can halt Israel's war to crush Hamas, including international court*. (2024, Jan. 14). *PBS*, <https://www.pbs.org/newshour/world/netanyahu-declares-no-one-can-halt-israels-war-to-crush-hamas-including-international-court>

NYT 2024 - *Israel Tries to Rebut Genocide Charges by Declassifying Cabinet Decisions*. (2024, Jan. 25). *New York Times*, <https://www.nytimes.com/2024/01/25/world/middleeast/israel-genocide-defense-declassified.html>

?fbclid=IwAR0i6Mp8lmOPYmiSIgfEtIZ8LmySyTYMsAzWII9cl26hrKo8gCnNjVmVMpc

O'Connell, M.E. (2019). *The Art of Law in the International Community*. Cambridge: Cambridge University Press.

Oslo 1993 - Declaration of Principles on Interim Self-Government Arrangements (Oslo Accords), 13 September 1993, from <https://peacemaker.un.org/israelopt-osloaccord93>

Peters, A & Marxsen, C. (2017). Self-Defence Against Non-State Actors: Impulses from the Max Planck Dialogues on the Law of Peace and War. *Heidelberg Journal of International Law*, 77, 1-93.

Pomson, O. (2023). The ICRC's Statement on the Israel-Hamas Hostilities and Violence: Discerning the Legal Intricacies. *Articles of War* (2013, Oct. 16), from <https://lieber.westpoint.edu/icrc-statement-israel-hamas-hostilities-violence-discerning-legal-intricacies/>

Radivojević, Z. & Raičević, B. (2015). Posebno zaštićeni civili u međunarodnom humanitarnom pravu. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 9(14), 101-121

Rotberg, I.R. (2004). *When States Fail: Causes and Consequences*. Princeton University Press: Princeton New Jersey.

Schmitt, M. & Widmar, E. (2014). "On Target": Precision and Balance in the Contemporary Law of Targeting. *Journal of National Security Law & Policy*, 7, 379-409.

Schmitt, M. (2023). The IDF, Hamas, and the Duty to Warn. *Articles of War* (2023, Oct. 27), from <https://lieber.westpoint.edu/idf-hamas-duty-to-warn/>.

Stevanović, N. (2022). Državno sponzorisani terorizam kao instrument geopolitike regionalnih sila. *Diplomatija i bezbednost* 5(1), 115-132.

The Economist - America's shuttle diplomacy to wind down the war in Gaza. (2024, Feb. 1). *The Economist*, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2024/02/01/americas-shuttle-diplomacy-to-wind-down-the-war-in-gaza>

UN 1948 - *Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide*, from https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocity-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf

UN 2001 - *United Nations Security Council Resolution 1378*, from <https://unama.unmissions.org/sites/default/files/14%20November%202001.pdf>.

UN 2012 - *General Assembly Votes Overwhelmingly to Accord Palestine 'Non-Member Observer State' Status in United Nations*, from <https://press.un.org/en/2012/ga11317.doc.htm>

UN 2023 - US vetoes resolution on Gaza which called for 'immediate humanitarian ceasefire', from <https://news.un.org/en/story/2023/12/1144562>.

UNGA 2021 - Resolution adopted by the General Assembly on 10 December 2021, A/RES/76/126.

Vučić, M. (2018a). Binding effect of provisional measures as an inherent judicial power: An example of cross-fertilization. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 66(4), 127-142.

Vučić, M. (2018b). Univerzalno pravo države na samoodbranu u osobenom kontekstu rata u Siriji. U: *Univerzalno i osobeno u pravu*, Ognjen Vujović (ur.), Pravni Fakultet Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici, 101-116.

Wilde, R. (2022). Tears of the Olive Trees: Mandatory Palestine, the UK, and Reparations for Colonialism in International Law. *Journal of the History of International Law*, 25(3), 387-428.

Гордана Мишев¹

САВРЕМЕНА ВОЈНА ДИПЛОМАТИЈА У ИЗМЕЊЕНОМ БЕЗБЕДНОСНОМ ОКРУЖЕЊУ ДРЖАВА ЕВРОПЕ

Сажетак

Сложени геополитички односи које је изнедрила глобализација у XXI веку дали су посве нову димензију националној и међународној безбедности. Тенденција заоштравања односа између глобалних центара моћи и сукоби око поделе сфере утицаја, развој мултиполаризма, сепаратистичке тежње, прокси ратови, војне интервенције, фрагментација држава, али и пролиферација оружја за масовно уништење, тероризам, транснационални криминал, само су пратеће појаве кризе међународних односа и пораста безбедносних претњи. Поред војних, угрожавање безбедности настаје и као последица невојних фактора, укључујући климатске промене, кризе енергената, сиромаштво, пандемије, илегалне миграције, сајбер нападе и хибридне ратове. Метод истраживања јесте анализа безбедносних изазова који су довели до тога да су оружани сукоби постали „оправдано средство” великих сила у међународним односима, а Европа попретише супротстављања глобалних центара моћи. У таквој констелацији снага ни једна држава не може да се ослони на сопствене капацитете, што захтева интезивну међународну војну сарадњу и унапређење војно-дипломатских односа. Утицај глобалних центара моћи на државе и међународне организације са циљем мењања геополитичких односа показује да војна дипломатија добија све више на значају у очувању и одбрани националних интереса. У контексту савременог безбедносног окружења, закључак је да континуирана еволуција војне дипломатије доприноси прилагодљивости државе на безбедносне изазове и геополитичке промене.

Кључне речи: *војна дипломатија, национални интерес, безбедност, геополитички односи.*

¹ Факултет за дипломатију и безбедност, Београд. gmisev77@gmail.com.

РАЗВОЈ И ДЕФИНИСАЊЕ ВОЈНЕ ДИПЛОМАТИЈЕ

Почеци развоја војне дипломатије датирају од XVII века. Француски кардинал Ришеље (Richelieu) је у периоду владавине Луја XIII (Louis XIII) формирао војно-политички обавештајни биро који је координирао рад војних аташеа (Ђорђевић, 1978). Наполеон (Napoleon) је 3. марта 1806. године донео указ којим поставља капетана Лагранжа (Lagrange) на дужност другог секретара посланства у Бечу, са задатком прикупљања и достављања информација војног карактера (Zečević, 1990: 160). На основу принципа реципроцитета, период од 1810. до 1852. године карактерисала је појава легалних, сталних војних дипломатских представника. Европске државе Немачка, Русија, Аустрија и Енглеска почеле су са отварањем војно-дипломатских представништава при својим амбасадама у иностранству (Zečević 1990). Основна улога војних аташеа, која није промењена до данас, јесте прикупљање података о капацитетима и способностима оружаних снага земље у којој бораве. Војна дипломатија добила је на замаху уочи Првог светског рата, када је постојало 215 војно-дипломатских представништава и око 300 поморских и ваздухопловних изасланика одбране, с тиме да је највећа концентрација била у великим европским силама – Француској, В. Британији, Русији, Италији и Аустроугарској (Kos-Stanišić i Domjančić, 2021). Иако војни савези нису били новина, после Другог светског рата, стварањем великих војно-политичких блокова, развила се мултилатерална војна дипломатија, чији су главни задаци били решавање проблема међу савезничким земљама, те усклађивање и координација заједничког функционисања мултинационалних војних структура (Ogorec, 2009). На тај начин створени су темељи савремене билатералне и мултилатералне војне дипломатије.

Окосницу развоја војне дипломатије чини Бечка конвенција о дипломатским односима из 1961. године, којом су војни изасланици добили дипломатске привилегије и имунитете. Дипломатија је саставни елемент моћи неке државе, која јој омогућава да оствари своје спољнополитичке циљеве, без коришћења силе, пропаганде или права (Beridž, 2008).

„Војна дипломатија је војно дипломатска организација – институција која планира, организује и води војне односе са иностранством, користећи сопствену методологију (методе, снаге и средства) у реализацији задатака војне природе у међународним односима. Њу спроводи специјализована војна дипломатска организација, која се формира у оквиру Генералштаба” (Zečević, 1990: 17).

Иако је прошло два века од настанка војне дипломатије, стручни и научни дискурс још увек се бави питањима терминологије, па се поједини теоретичари ослањају на појам „одбрамбене дипломатије”, а поједини на термин „војне дипломатије”. Термин „дипломатија одбране” прва је увела Велика Британија 1998. године у свом *Стратегијском прегледу одбране*, у којем је улога дипломатске одбране да распрши непријатељство, изгради поверење и учествује у развоју оружаних снага под демократском контролом (чиме помаже у превенцији и решавању сукоба, углавном са посткомунистичком Европом) (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020). Немачка се брзо укључила у одбрамбени дијалог са Централном и Источном Европом, као и Норвешка са Русијом, Финском и Шведском и балтичким земљама. Кина је учествовала у војном дијалогу са Индијом, Аустралија са Индонезијом, а земље АСЕАН-а једна са другом. Након терористичког напада од 11. септембра 2001, додато је ново поглавље британском *Стратегијском прегледу одбране*, наглашавајући одбрамбену дипломатију као оруђе у борби против тероризма успостављањем поверења између оружаних снага (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020).

Драб користи појам одбрамбене дипломатије, сматрајући да је одбрамбена дипломатија шири појам од војне. Војна дипломатија означава дипломатске активности војних мисија и војних представника, док одбрамбена дипломатија уз војнике укључује и цивилни сектор. По њему, све већа улога одбрамбене дипломатије као оруђа за спровођење спољне политике државе, такође има за последицу истискивање и замену до сада широко коришћеног термина „војна дипломатија” као појма инхерентно уског значења (Drab, 2018). Према Драбу, основни циљ одбрамбене дипломатије јесте конформирање и спровођење политике одбране, а њен задатак је стварање стабилних, дугорочних међународних односа у области одбране. Један од најважнијих инструмената одбрамбене дипломатије јесте одржавање дијалога са партнерима као средство комуникације и мера изградње поверења (Drab, 2018).

Према Свистеку, војна дипломатија и одбрамбена дипломатија су два термина једне те исте дипломатије. „Обезбедити снаге које ће испунити различите активности које предузима Министарство одбране (МО) да сузбије непријатељство, изгради и одржи поверење и помогне у развоју демократски одговорних оружаних снага, дајући на тај начин значајан допринос превенцији и решавању сукоба” (Swistek, 2012: 81). Ебиц такође изједначава појмове одбрамбене и војне дипломатије. У међународним односима, одбрамбена дипломатија (позната и као војна дипломатија) се односи на постизање спољнополитичких циљева кроз мирно коришћење одбрамбених ресурса и способности. Војна дипломатија омогућава војсци да има директан утицај на спољну политику другим средствима. У том смислу, војска, позната као алат

тврде моћи, може се користити и као алат меке моћи (Ebitz, 2019). При том се крајем XX и почетком XXI века иде и корак даље, па не само да се придев „војно” све више замењује „одбрамбеним”, већ се и један и други замењују придевом „безбедносни”, управо како би се нагласила свеобухватност савремене војно-одбрамбене димензије, односно, њихова међусобна испреплетеност (Kos-Stanišić i Domjančić, 2021). И други теоретичари безбедности управо користе термин дипломатија безбедности (Kron, 2015; Holsti, 2013), сматрајући да се тим термином обухвата и војна и одбрамбена дипломатија.

Терминолошка неодређеност, која прати војну дипломатију, огледа се једнако и у случају термина који означава кључног актера те дипломатије – војни/обрамбени изасланик/аташе (Kos-Stanišić i Domjančić, 2021). Већина држава, укључујући Републику Србију, за своје војне представнике користе термин изасланик одбране, док државе као што је Немачка користе термин војни изасланик. Без обзира на терминолошке разлике, функције војних представника су идентичне, иако поједине државе могу да прошире или дају посебне функције војним изасланицима у складу са безбедносним проценама. Нешто другачији термини користе се за ангажовање војних представника у међународним организацијама. Припадници оружаних снага одређене земље могу такође бити делом војне мисије у регионалној организацији попут НАТО-а, Европске уније или Уједињених нација. Ове особе се обично називају „војним саветницима” или „шефовима мисија” (Kos-Stanišić i Domjančić, 2021). Такви задаци углавном су мултилатералне природе, док се систем војног изасланика односи на билатерални однос између војних институција.

Војни изасланик је члан дипломатске мисије своје земље у држави пријема или при међународној организацији. Улога и функције војног изасланика су ограниченије него улога шефа дипломатске мисије. Амбасадор, односно шеф дипломатске мисије, делује у својству представника шефа државе (који је уједно и врховни командант оружаних снага), док је војни изасланик представник оружаних снага (ОС). Војни изасланик задужен је за афирмацију оружаних снага и одбрамбене политике своје државе. Иако део дипломатске мисије, војна дипломатија има своје специфичности, посебан вид организовања и деловања, због чега има све важнију улогу не само када су одбрамбени циљеви у питању, већ и свеукупна безбедност државе.

Развијање међународних војних односа и војне сарадње јесте важан сегмент дипломатских односа државе (Miletić, 2023; Dimitrijević, 2022). Да би држава обезбедила свој стабилан развој, она у сваком тренутку мора да буде свесна свог геополитичког и геостратешког значаја, планова, намера и интереса других држава, односно мора да буде свесна свог међународног окружења и положаја (Lazić, Kulić i Bubalo, 2022). Војна дипломатија под-

разумева веома широк спектар активности. Ту спадају (Milenković, 2015):

- билатерални и мултилатерални контакти између високих војних и цивилних званичника система одбране;
- акредитација изасланика одбране у страним државама;
- билатерални уговори о сарадњи у области одбране;
- обука страних војних и цивилних лица;
- размена искустава и савета о демократској контроли оружаних снага;
- управљање системом одбране и војнотехничким сектором;
- размена војног особља, јединица, бродова и ваздухоплова;
- запошљавање војног и цивилног особља у МО и ОС партнерских држава;
- употреба тимова за обуку, билатералне и мултилатералне вежбе ради обуке, достизања стандарда и сертификације, итд.

Да би испунила своју војну мисију, војна дипломатија ослања се на обавештајне и контраобавештајне информације са терена.² Узајамна повезаност и професионалан однос између војнодипломатског и војнообавештајног рада представљају успешно остваривање циљева и задатака државе акредитације насупрот државе пријема. Дипломатија има бројне користи од обавештајних служби, а такође се и обавештајне службе користе дипломатским сазнањима да остваре неке своје циљеве (Раповић 2016). Информације које дипломате шаљу својим каналима су од пресудне важности за заузимање политичких, војних, економских и других ставова државе коју дипломата представља (Lazić, 2016). Војни изасланици, као чланови дипломатске мисије, уживају све привилегије и имунитете, што им помаже у обављању обавештајних послова и задатака у земљи пријема. Међутим, због комплексности функције, војни изасланици су константно под присмотром безбедносних служби државе пријема. У случају прекорачења својих дипломатских овлашћења, војни изасланик може бити упозорен или проглашен „персоном нон грата”, што се сматра једном врстом дипломатског скандала и свакако не доприноси унапређењу међународних односа.

Војна дипломатија мора бити у складу са званичним спољнополитичким односима државе усмереним на одбрану националних интереса. Циљеви војне дипломатије дефинисани су државним стратешким документима из обла-

² Недостатак званичних информација и заштита оперативних активности војних мисија један је од разлога зашто се војној дипломатији није придавао већи научни значај, колико другим аспектима одбране и безбедности.

сти спољне политике, одбране и безбедности. Војна дипломатија делује у оквирима међународног права и спољне политике држава и као таква игра важну улогу у спровођењу безбедносне политике, односно у постизању политичких циљева у области безбедности и одбране. Војнодипломатски представници део су дипломатске мисије, због чега је неопходна сарадња и координација на високом нивоу између Министарства одбране и Министарства спољних послова. То укључује и заједничко учествовање у дипломатским активностима и креирању спољне политике и политике одбране. Војна дипломатија је витални елемент националне безбедности који захтева стратешко планирање, али и ревизију у складу са глобалним променама и геостратешким изазовима.

ВОЈНА ДИПЛОМАТИЈА У ИЗМЕЊЕНОМ БЕЗБЕДНОСНОМ ОКРУЖЕЊУ

Промена улоге војне мисије дешава се на националном нивоу у складу са спољном и одбрамбеном политиком државе, али и на регионалном и глобалном нивоу, када се могу десити фундаменталне промене у глобалном безбедносном окружењу (као што је рат у Украјини, пандемија Ковид 19 и сл). Сам процес глобализације довео је до тога да су сви крајеви света повезани и умрежени глобалним тржишним, али и друштвеним, културолошким и политичким токовима, које је омогућио развој савремене информационо-комуникационе технологије. Са безбедносне тачке, развој интернета омогућио је бржи проток, селекцију, анализу и синтезу информација, као и начине њиховог добијања. У том смислу, војна дипломатија и прикупљање оперативних безбедносних података мењали су се у складу са глобалним променама и развојем технологије. Многе данашње организације, као што су Стокхолмски институт за мировна истраживања СИПРИ (енг. *Stockholm International Peace Research Institute*) или Глобална оружана (војна) моћ ГФП (енг. *Global fire power*), служе за прикупљање података о оружаним снагама држава и територија. На основу тога постају јавно доступни подаци о броју копнених, ваздушних и поморских снага, али и о економским показатељима (војна индустрија, војни буџет, девизне резерве, резерве нафте, итд). Ови извештаји уназад неколико година показују тенденцију раста војног наоружања и војне моћи, посебно у европским државама, насталу као последица заштравања међународних односа.

Извесно је да се XXI век може назвати веком убрзаних геополитичких промена и процеса. Када су у питању геополитичке промене, евидентан је пораст броја држава, односно субјеката међународног система (Mišev i Bošković,

2022). Испоставило се да је највећи производ глобализације управо процес супротан глобализацији, а то је фрагментација (уситњавање) држава. Када је у питању безбедносно окружење, алармантна је појава невојних изазова, ризика и претњи безбедности, који имају озбиљне импликације на стабилност и безбедност не само држава и региона, већ целог света. Управљање глобалним безбедносним променама постало је озбиљан изазов за државе и међународне организације. Фрагментација националних држава последњих 200 година и све већи број субјеката међународног система представљају изазов за дипломатске мисије широм света. Према подацима Центра за истраживање системског мира (енг. *Center for Systemic Peace*), 1800. године постојале су 22 независне државе које управљају сложеним друштвеним системима, да би тај број порастао на 54 у 1900. години, затим утростручен током XX века и порастао на 167 држава у 2017. години (Marshall and Elzinga-Marshall, 2017)³. Данас су 193 државе чланице Уједињених нација, док је десетак непризнатих или делимично признатих територија, углавном насталих распадом социјалистичког блока, које још увек немају све атрибуте самосталних и независних држава.

Процес дезинтеграције у Европи, али и шире, крајем XX и почетком XXI века резултат је неприлагођености мање развијених, углавном постсоцијалистичких држава глобалним безбедносним изазовима, што је довело до оружаних сукоба. Карл Дојч истиче 4 врсте државних система: 1. самоуништавајући, који се распада у релативно повољним околностима; 2. систем који је неспособан (неодржив) да преживи под тешкоћама које долазе из окружења; 3. систем који је способан (одржив) да преживи у ограниченим спољним условима; и 4. самоувећавајући систем који је способан да повећа извесност преживљавања у растућој разноврсности спољних чинилаца (Deutsch 1963). Управо се резилијентност држава може дефинисати као прилагодљивост променама и капацитет за успешну адаптацију, упркос безбедносним изазовима и тешким околностима. Политичка и друштвена стабилност никада не зависе од једноставне механичке примене одређеног низа општих начела и правила, него захтевају извесни ступањ прилагодљивости, односно резултат су скупа резилијентности у односу на широку лепезу националних интереса, безбедносног окружења, геополитичког положаја, међународних савеза и констелације глобалних актера моћи у савременом безбедносном амбијенту. То утиче како на регионалну, тако и на глобалну безбедност, а дипломатија уопште, посебно војна дипломатија налази се пред најодговорнијим задацима у историји. Војна дипломатија своје деловање мора да прилагоди променама у геополитичком и безбедносном окружењу.

³ Извештај обухвата само државе са преко 500.000 становника.

Крај XX и почетак XXI века показали су да глобални центри моћи у борби за превласт, свој утицај пројектују на друге државе с циљем изазивања друштвених, политичких и на крају и оружаних сукоба. Тако су настале тзв. обојене револуције и креирање друштвене и политичке нестабилности, што је отворило пут војном мешању у унутрашње ствари суверених држава. Војни интервенционизам и посреднички (прокси) ратови, који се воде као унутрашњи и грађански, а у којима парадоксално учествује велики број независних држава, показују да оружани сукоби нису превазиђени као најдеструктивнији и најопаснији политички и војни инструменти. За то су најбољи примери агресија НАТО пакта на СР Југославију, Ирак и Либију, али и прокси ратови у Сирији, Грузији, Азербејџану, Украјини, итд. До јуче заједничке државе (савези република) оптерећене нарушеним геополитичким односима постају непријатељи, уместо савезници. У свим овим случајевима показала се слабост војно-обавештајних и безбедносно-обавештајних институција, чиме је војна и јавна (политичка) дипломатија доживела неуспех, а државе увучене у оружане сукобе. Међутим, војна дипломатија у ратним сукобима има кључну улогу у мировним преговорима и решавању оружаних сукоба, као и у послератној изградњи држава (војне и хуманитарне мисије).

Иако је суштина војне дипломатије коришћење ненасилних средстава, преговарачка позиција се увек ослањала на војне капацитете, односно оружане претње и политичке притиске. Некад се као вид притисака пројектује војна моћ, односно надмоћ у односу на супарника или потенцијалног непријатеља. У сукобу Израела и Палестине (Хамаса) 2023. године, влада САД распоредила је своје поморске снаге, укључујући носаче авиона, близу израелске границе. Изговор за овај поступак био је страх од ширења сукоба на Блиском истоку. Такође, иако у процесу преговора и мирног решавања питања статуса Косова и Метохије, у више наврата, услед тензија и претњи безбедности од стране привремених институција Приштине, Министарство одбране Републике Србије слало је своје оружане снаге у близину административне границе. Сличан вид притиска, односно распоређивање војних капацитета на границама, због рата у Украјини 2022, извршиле су Пољска, Румунија и Мађарска, које су чланице НАТО-а, али и Белорусија, чланица ОДКБ-а, док су Финска, Естонија и Литванија то учиниле према граници са Руском Федерацијом. Чување граница и територијалног интегритета најважнији је национални интерес сваке државе.

Савремена војна дипломатија мења се кроз континуирану еволуцију, у складу са променљивим геополитичким односима и савременим безбедносним изазовима. За разлику од традиционалне војне дипломатије, која је укључивала добијање информација о броју и структури оружаних снага, броју

и врсти војних објеката и војне инфраструктуре, информације о војним циљевима и кретању војних снага, савремена војна дипломатија више мора да се ослања на информације о креирању и начинима остваривања јавних политика, планова, намера и циљева у области безбедности. Војна дипломатија је у том смислу инструмент војне, али и економске и политичке моћи државе. Иако су у стратешким документима некад означени циљеви, као што је у руској Стратегији националне безбедности јасно дефинисано оштро супротстављање ширењу НАТО пакта близу граница Руске Федерације, тешко је предвидети шири контекст деловања руске владе у одбрани граница (Ukaz predsednika, 2021). Сем могућих политичких и војних активности на територији која је од националног интереса за РФ, тешко је проценити који сви војни, али и политички, економски и други циљеви (економске санкције, затварања гасовода, раст цена енергената) улазе у корпус заштите националног интереса у односу на дати циљ. Војна интервенција у Украјини показала је да су политичка и војна дипломатија доживеле неуспех. Лоша процена украјинских обавештајних служби довела је до низа погрешних политичких одлука, које су за последицу имале оружани сукоб са једном од најмоћнијих сила на свету. С друге стране, сарадња РФ са другим државама (Турска, Иран, Кина), али и сарадња Украјине (САД, ЕУ), врло су важне за безбедносно-дипломатску анализу. НАТО се није директно умешао у сукоб, а Кина, Индија и друге земље нису предузеле никакве мере против Руске Федерације. У том смислу, циљеви војне дипломатије морају да буду и анализа односа државе пријема са другим државама, као и информације војних дипломата из других држава у односу на државу пријема.

Размена обавештајних података између мисија у различитим државама такође мора да буде један од најважнијих алата војне мисије, како би своје стратешке одлуке државе могле да базирају на квалитетним оперативним подацима. Квалитетна оперативна стратегија војне дипломатије свакако обухвата висок степен обавештајног рада. Рат у Украјини прати и хибридни рат и манипулација информацијама између Запада, пре свега САД и РФ, али и економска криза као последица економских санкција и поремећаја глобалне трговине (енергенти, пшеница, ђубриво, руде). На тај начин, оружани сукоб у Украјини има невојне импликације на безбедност не само Европе, већ и целог света. Иако су у научној и стручној јавности постојале процене да ће доћи до оружаног сукоба, сем кризе енергената и новог таласа избеглица, тешко је било проценити енормне економске последице овог рата на глобалну привреду.

Све ово је веома значајно, имајући у виду да се избрисала јасна граница између војних и невојних претњи, односно угрожавање безбедности има како војну, тако и економску, политичку, друштвену, еколошку и технолошку (сајбер) димензију. Уз савремени појам безбедности доминантно се

вежу два концепта: универзалност, која захтева поштовање садржајне целовитости појма безбедности, те демилитаризација, којом се превладава досадашње везивање безбедности уз војну силу (Kos-Stanišić i Domjančić, 2021). Највеће глобалне претње су тероризам, екстремизам, илегалне миграције, опасност од ширења нуклеарног наоружања, климатске промене, недостатак хране, нестабилно глобално финансијско тржиште, пандемије, сајбер напади и обавештајна делатности страних служби. У том смислу, војна дипломатија треба да се бави појавама, процесима и актерима који угрожавају или могу угрозити не само националну безбедност, већ и регионалну и глобалну.

У другој половини XX века нуклеарна претња била је основ политике одвраћања, што је спречило нуклеарне силе да се директно конфронтирају. Проблем нуклеарних претњи у XXI веку расте са порастом тероризма као наднационалне, надтериторијалне организације, јер постоји објективан страх да те организације могу доћи до нуклеарног оружја, чиме је опасност од нуклеарног напада безбедносна претња за читав свет. Терористичка организација као противправна, паравојна организација, није субјект међународног система, па самим тим није могуће успоставити легалне и легитимне међународне односе. Сложеност тероризма, као једног од могућих облика угрожавања виталних вредности државе и друштва, садржана је, између осталог, у чињеници да је реч о активности која подразумева хетерогени скуп актера (Stevanović, 2022). У том смислу јасно је да војна дипломатија мора да буде усмерена на постизање високог степена мултилатералне сарадње са другим независним државама и на предузимање заједничких безбедносних активности на пољу борбе против тероризма.

Додатни безбедносни проблем јесте кретање илегалних миграната са еколошки девастираних и подручја дуготрајних оружаних конфликта (Блиски исток и Север Африке), односно дестинација које су упориште терористичких организација. Њихово крајње одредиште јесте Европа, која је додатно оптерећена збрињавањем украјинских избеглица, а на чијој територији оперишу бројне паравојне организације. Улога војне дипломатије у борби против тероризма ограничена је на колективну одбрану, односно сарадњу са другим државама и међународним војним организацијама, али и цивилним безбедносним службама. Прикупљање и обрада информација захтевају хоризонтално (између држава) и вертикално (између војних и цивилних безбедносних служби) укрштање података, са циљем формирања заједничке антитерористичке стратегије и међународних антитерористичких снага. Као и организовани криминал, тако и тероризам не познаје границе, законе, нити међународно право, па је опасност од могућих терористичких напада врло оправдана.

Заједно са терористичким активностима које имају политичке узроке, а карактерише их изненадност, непредвидивост, асиметричност, с циљем креирања страха и нестабилности, сајбер напади (на школе, универзитете, критичну инфраструктуру, авиосообраћај, итд) постају све чешће средство изазивања панике и страха, чиме попримају одлике терористичких активности. За разлику од терористичких напада, за које се углавном зна одакле долазе, ко је организатор и шта је политичка позадина, код сајбер напада тешко је схватити циљ и намеру, јер напади долазе из различитих региона и обично истовремено из више држава. Сајбер алати су најчешћи прокси алати за напад на одређену државу и модел слања политичких порука. И терористички и сајбер напади често су финансирани од стране држава, а њихова дејства имају за циљ дестабилизацију непријатељских држава. Код сајбер напада откривање извора није могуће без међународне сарадње, односно помоћи држава са чијих територија су изведени напади, нарочито ако су организовани од стране тих држава или њихових партнера. Сајбер напади (дојаве о бомбама) у Југоисточној Европи од почетка рата у Украјини, заједно са медијском кампањом, јесу вид озбиљног прокси хибридног рата.

Међутим, проблем злоупотребе информационих технологија и финансирање терористичких организација доводи до немогућности њихове контроле и управљања од стране политичких (државних) организатора. Имајући у виду све већу дигитализацију и роботизацију друштва, сасвим је реално очекивати и све већу употребу вештачке интелигенције у безбедносном контексту, што ће свакако злоупотребити екстремистичке и терористичке групе (Ђорић и Милошевић, 2021). Ово додатно компликује војне мисије. Улога војне дипломатије у смислу директних билатералних односа са недржавним или тајним државним ресорима, у овом смислу је незамислива. То значи да се војна, односно безбедносна дипломатија, као шири појам од војне и одбрамбене, мора ослањати на једну врсту колективне безбедности и сарадње између држава и међународних организација. У променљивим околностима глобалних претњи неопходно је уложити додатне напоре на системском решавању проблема сарадњом са другим актерима међународног поретка (Миленковић, 2015). Основна улога јесте стварање стабилних, дугорочних међународних односа, с циљем обезбеђивања и одржавања мира и организовање оружаних снага и војних капацитета за заједничко деловање, али и сарадња са цивилним безбедносним сектором, услед невојних претњи безбедности, посебно у ИТ сектору.

Тренд развоја мултилатералних односа значајно утиче на природу војне дипломатије. Јача сарадња држава на билатералној основи и расте координација на регионалној и међународној основи, пре свега кроз чланство у војним

међународним организацијама (НАТО, ШОС, ОДКБ). Ово се може схватити и као ограничена сувереност, јер чланство у међународним организацијама су-жава простор слободног креирања независне одбрамбене и безбедносне политике. Посебно ако се узме у обзир утицај и контрола глобалних центара моћи на поједине државе и међународне организације. Велика геополитичка превирања указују и на то да у XXI веку биполарна структура међународног поретка полако прелази у мултиполарну и све су чешћи захтеви утицајних суб-јеката међународног система (Кина, Бразил, Индија, Турска) за већу улогу у глобалним процесима и доношењу одлука. Због тога војна дипломатија, кроз заштиту националних интереса, мора пронаћи минимум заједничких ставова и прихватања универзалних вредности (као што су суверенитет, територијална целовитост, борба против тероризма), које би државе појединачно заступале као заједнички циљ у међународним организацијама.

Међународне војне организације улажу заједничке напоре на очувању мира и јачању одбрамбених снага свих држава чланица, али не и других држава које апострофирају као ризичне и непријатељске. Због тога је способност војних изасланика и шефова војних мисија од кључне важности када су у питању вођење преговора и постизање компромиса и споразума, али и обавештајна подршка спољнополитичким активностима. Ово је посебно важно када држава остаје ван војних блокова, односно војних организација на које је упућује савремено безбедносно окружење. Када држава нема довољно војне моћи, потребно је наћи минимум компромисних решења како би се остварила сарадња на међународном нивоу. Ту спадају војне мисије УН или НАТО програм Партнерство за мир, у којима војне мисије имају специфичан задатак очувања националних интереса кроз изградњу заједничких вредности са другим државама.

Међутим, глобална безбедност разорена је услед стратешке конфронтације утицајних актера међународног система и не постоји консензус међународне заједнице око темеља на коме треба да се изгради стабилан и безбедан глобални поредак. У безбедносном окружењу, где највеће безбедносне претње обухватају широку лепезу војних и невојних претњи, ни једна држава не може да се ослони само на сопствене снаге. У том смислу, војна дипломатија има превентивну и развојну безбедносну улогу. Војна дипломатија је део државне политике и представља скуп ненасилних војних и цивилних снага и повезане инфраструктуре Министарства одбране усмерених на превенцију сукоба, изградњу поверења и сарадње између држава и међународних организација с циљем очувања мира. Војна дипломатија спроводи интегрисану мирнодопску међународну политику с једне стране, док с друге стране игра кључну улогу у решавању конфликта изградњом поверења и

унапређења комуникације супротстављених субјеката међународног система, али и савезника и партнера.

Војна дипломатија је подложна прилагођавању условима деловања и мења се у складу са променом савремених међународних односа. Њена суштина остаје непромењена, а то је минимизирање непријатељства и изградња поверења између држава (Drab, 2018). Управо на тим основама граде се војно-дипломатски односи и креирају дугорочни стратешки планови. Главни изазов данас долази из могуће релативизације њене војне специфичности. Постоје два аспекта ове промене: разводњавање области одбране у ширем пољу „безбедности” и цивилни актери у дипломатији који преузимају одбрамбене активности у руке (Charillon, Balzacq & Ramel, 2020). Чарилон, Балзак и Рамел постављају питање не би ли требало данас, након што су главни задаци настанка одбрамбене дипломатије извршени – демократизација и реформа безбедносног сектора – војну дипломатију претворити у дипломатију глобалне безбедности (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020). Узимајући у обзир глобалне претње и јачање значаја колективне одбране, овакав закључак има своје утемељење.

Реторика касних 2010-их алудирала је на „интегрисану дипломатију” (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020: 275). Иако су оружане претње, посебно тероризам и пролиферација нуклеарног наоружања, најопаснији вид угрожавања безбедности, државе морају да изграђују капацитете одбране и од глобалних безбедносних изазова, као што су девастирање животне средине и природних ресурса, недостатак енергената, економске кризе и потреси, миграције, сајбер напади, због чега војна дипломатија мора да спроводи широк, интегрисан скуп војних и невојних активности. Функција војне дипломатије у том смислу треба да подразумева да она прати и процењује њихове ефекте на систем одбране. Због тога колективна безбедност поново добија на значају. Чак и војно неутралне државе (Србија, Аустрија, Кипар) имају висок степен сарадње са војним организацијама, као што је НАТО Партнерство за мир, Заједничка безбедносна политика ЕУ или посматрачке мисије у Организацији Уговора о колективној безбедности.

Како је моћ актера укључених у сарадњу асиметрична у погледу улога и утицаја, резултат је такође неједнак, али то није препрека принципу инклузије који карактерише мултилатерализам, да промовише учешће и гарантује одговорност у одржавању постигнутих резултата (Jigin, 2023). За Републику Србију позитиван учинак XXI века јесте ширење мултилатералне сарадње и међународних организација, али и регионалних иницијатива, као што су *Процес сарадње министара одбране земаља Југоисточне Европе, Конференција начелника генералштабова или Форум Западног Балкана* у

области одбране. Многе државе Југоисточне Европе, које су из блоковске поделе прешле у савезе, поверљиве обавештајне податке размењују с циљем борбе против нових облика претњи. Добра координација у оквиру међународних организација реално ствара оптималне услове за успешну обавештајну активност и размену значајних безбедносних информација, које обухватају како војне, тако и невојне претње.

ЗАКЉУЧАК

Војна дипломатија треба да се прилагоди новим геополитичким односима и умноженим безбедносним проблемима. Безбедносни амбијент карактеришу две глобалне геостратешке појаве. С једне стране, све већа конфронтација утицајних субјеката међународног система (тзв. великих сила), чији број расте и самим тим најављује још комплексније међународне односе. Са друге, последично у вези са развојем негативних односа између великих сила: нова подела сфера утицаја, фрагментација држава, војне интервенције, прокси ратови, тероризам, невојно угрожавање безбедности у виду сајбер напада, и на крају проблеми економско-еколошких детерминанти глобалног поретка. Транзиција моћи међу државама може двоструко да утиче на друге земље, у смислу њиховог развијања и оснаживања, или дестабилизације и стварања нових кризних жаришта.

Савремено безбедносно окружење захтева системски приступ реформи војно-обавештајног и војно-дипломатског рада, како би се осигурали мир и безбедност. У контексту савремених видова угрожавања безбедности, војна дипломатија користи мисије које имају за циљ унапређење сарадње и стварање стратешког партнерства, како са државама, тако и са међународним организацијама. Поред војног/оружаног, све раширеније постаје недржавно и невојно угрожавање безбедности, због чега је за квалитетно обављање задатака неопходан приступ интегрисаном скупу података и информација различитих аспеката и нивоа безбедности.

Поред сарадње између Министарства одбране и Министарства спољних послова, по принципу интероперативности, квалитетна и свеобухватна војно-дипломатска стратегија обухвата координацију и размену информација између војно-дипломатских представништава и обавештајних агенција у различитим државама и међународним организацијама. Ово изискује посебну организацију и додатни напор у анализи, креирању и спровођењу политике безбедности. С обзиром на врло комплексно савремено угрожавање безбедности (прокси ратови, сајбер напади, тероризам, климат-

ске промене), државе су принуђене на сарадњу и изградњу заједничких безбедносних капацитета, истовремено усмеравајући посебну пажњу на могућност утицаја и контроле глобалних центара моћи. У времену анархичне структуре међународног система, војна дипломатија налази се пред комплексним задацима умрежавања интереса различитих субјеката међународног поретка, кроз интегрисане системе заштите националних интереса. Савремена војна дипломатија обухвата интероперативилну међународну сарадњу с циљем очувања националне, регионалне и глобалне безбедности, истовремено балансирајући између утицаја глобалних центара моћи на државе и међународне организације и одбране националних интереса.

Gordana Mišev¹

MODERN MILITARY DIPLOMACY IN THE CHANGED SECURITY ENVIRONMENT OF THE STATES OF EUROPE

Abstract

The complex geopolitical relations brought about by globalization in the 21st century have given a completely new dimension to national and international security. The tendency of tightening relations between global centers of power as well as conflicts over the division of the sphere of influence, the development of multipolarism, separatist aspirations, proxy wars, military interventions, fragmentation of states, but also the proliferation of weapons of mass destruction, terrorism, transnational crime, are only accompanying phenomena of the crisis of international relations and increase in security threats. In addition to military, threats to security arise as a result of non-military factors, including climate change, energy crises, poverty, pandemics, illegal migration, cyber attacks and hybrid wars. The research method applied here is the analysis of security challenges that have led to the fact that armed conflicts have become a "justified tool" of great powers in international relations, while Europe is the scene of confrontation between global power centers. In such a constellation of forces, no state can rely on its own capacities, which requires intensive international military cooperation and improvement of military-diplomatic relations. The influence of global power centers on states and international organizations with the aim of changing geopolitical relations shows that military diplomacy is gaining more and more importance in the preservation and defense of national interests. In the context of the modern security environment, the conclusion is that the continuous evolution of military diplomacy contributes to the state's adaptability to security challenges and geopolitical changes.

Key words: *military diplomacy, national interest, security, geopolitical relations.*

¹ Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, gmisev77@gmail.com

DEVELOPMENT AND DEFINITION OF MILITARY DIPLOMACY

The beginning of the development of military diplomacy date back to the 17th century. During the reign of Louis XIII, the French Cardinal Richelieu formed a military-political intelligence bureau that coordinated the work of military attachés (Đorđević, 1978). On March 3, 1806, Napoleon issued a decree appointing Captain Lagrange to the post of second secretary of the embassy in Vienna, with the task of collecting and delivering information of a military nature (Zečević, 1990: 160). Based on the principle of reciprocity, the period from 1810 to 1852 was characterized by the appearance of legal, permanent military diplomatic representatives. The European states Germany, Russia, Austria and England started opening military-diplomatic missions at their embassies abroad (Zečević 1990). The fundamental role of military attachés, which has not changed to this day, is to collect data on the capacities and capabilities of the armed forces of the country in which they reside. Military diplomacy gained momentum on the eve of the First World War, when there were 215 military-diplomatic missions and about 300 naval and air defense envoys, with the largest concentration being in the great European powers - France, Great Britain, Russia, Italy and Austria-Hungary (Kos-Stanišić and Domjančić, 2021). Although military alliances were not new, after the Second World War, with the creation of large military-political blocs, multilateral military diplomacy developed, whose main tasks were to solve problems between allied countries, and to harmonize and coordinate the joint functioning of multinational military structures (Ogorec, 2009). In this way, the foundations of modern bilateral and multilateral military diplomacy were laid.

The framework of the development of military diplomacy is the Vienna Convention on Diplomatic Relations from 1961, which granted military envoys diplomatic privileges and immunities. Diplomacy is an integral element of the power of a state, which enables it to achieve its foreign policy goals, without the use of force, propaganda or law (Berridge, 2008). "Military diplomacy is a military diplomatic organization - an institution that plans, organizes and conducts military relations with foreign countries, using its own methodology (methods, forces and means) in the implementation of tasks of a military nature in international relations. It is carried out by a specialized military diplomatic organization, which is formed within the General Staff" (Zečević, 1990: 17).

Although two centuries have passed since the beginning of military diplomacy, professional and scientific discourse is still dealing with issues of terminology, so some theorists rely on the term "defense diplomacy", and some on the term "military diplomacy". The term "defense diplomacy" was first coined by the UK in 1998 in its *Strategic Defense Review*, in which the role of defense diplo-

macy is to diffuse hostility, build confidence and participate in the development of armed forces under democratic control (thereby helping to prevent and resolve conflicts mainly with post-communist Europe) (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020). Germany quickly engaged in a defense dialogue with Central and Eastern Europe, as did Norway with Russia, Finland and Sweden and the Baltic countries. China has engaged in military dialogue with India, Australia with Indonesia, and ASEAN countries with each other. After the terrorist attack of 11 September 2001, a new chapter was added to the British *Strategic Defense Review*, emphasizing defense diplomacy as a tool in the fight against terrorism by building trust between armed forces (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020).

Drab uses the term defense diplomacy, considering that it is a broader term than the military one. Military diplomacy refers to the diplomatic activities of military missions and military representatives, while defense diplomacy includes the civilian sector in addition to soldiers. According to him, the growing role of defense diplomacy as a tool for implementing the state's foreign policy also has the effect of displacing and replacing the hitherto widely used term "military diplomacy" as a term with an inherently narrow meaning (Drab, 2018). According to Drab, the principal goal of defense diplomacy is the conformation and implementation of defense policy, and its task is to create stable, long-term international relations in the field of defense. One of the most important instruments of defense diplomacy is maintaining dialogue with partners as a means of communication and a measure of trust building (Drab, 2018).

According to Swistek, military diplomacy and defense diplomacy are two terms of one and the same diplomacy. "To provide forces to meet the varied activities undertaken by the Ministry of Defense to dispel hostility, build and maintain trust, and assist in the development of democratically accountable armed forces, thereby making a significant contribution to conflict prevention and resolution" (Swistek, 2012: 81). Ebitz also equates the terms defense and military diplomacy. In international relations, defense diplomacy (also known as military diplomacy) refers to the achievement of foreign policy goals through the peaceful use of defense resources and capabilities. Military diplomacy allows the military to directly influence foreign policy through other means. In this sense, the military, known as a tool of hard power, can also be used as a tool of soft power (Ebitz, 2019). At the end of the 20th and the beginning of the 21st century, a step is taken further, so not only is the adjective "military" increasingly replaced by "defense", but both are replaced by the adjective "security", precisely in order to emphasize the comprehensiveness of modern military-defensive dimensions, that is, their intertwining (Kos-Stanišić and Domjančić, 2021). Other security theorists also use the term security diplomacy (Kron, 2015; Holsti, 2013), considering that the term includes both military and defense diplomacy.

Terminological vagueness, which accompanies military diplomacy, is also reflected in the case of the term that denotes the key actor of that diplomacy - military/defense envoy/attachee (Kos-Stanišić and Domjančić, 2021). Most countries, including the Republic of Serbia, use the term defense envoy for their military representatives, while countries such as Germany use the term military envoy. Regardless of terminological differences, the functions of military representatives are identical, although individual states may expand or give special functions to military envoys in accordance with security assessments. Somewhat different terms are used for the engagement of military representatives in international organizations. Members of a country's armed forces may also be part of a military mission in regional organizations such as NATO, the European Union or the United Nations. These persons are usually called "military advisors" or "chiefs of missions" (Kos-Stanišić and Domjančić, 2021). Such tasks are mostly multilateral in nature, while the military envoy system refers to the bilateral relationship between military institutions.

A military envoy is a member of his country's diplomatic mission in the host country or in an international organization. The role and functions of a military envoy are more limited than the role of the head of a diplomatic mission. The ambassador, that is, the head of the diplomatic mission, acts as a representative of the head of state (who is also the supreme commander of the armed forces), while the military envoy is a representative of the armed forces. A military envoy is in charge of affirming the armed forces and the defense policy of his country. Although part of the diplomatic mission, military diplomacy has its own specifics, a special way of organizing and acting, which is why it plays an increasingly important role not only when it comes to defense goals, but also the overall security of the state.

The development of international military relations and military cooperation is an important segment of the state's diplomatic relations (Miletić, 2023; Dimitrijević, 2022). In order for the state to ensure its stable development, it must at all times be aware of its geopolitical and geostrategic importance, plans, intentions and interests of other states, that is, it must be aware of its international environment and position (Lazić, Kulić and Bubalo, 2022). Military diplomacy involves a very wide range of activities. These include (Milenković, 2015):

- bilateral and multilateral contacts between senior military and civilian officials of the defense system;
- accreditation of defense envoys in foreign countries;
- bilateral agreements on cooperation in the field of defense;
- training of foreign military and civilian personnel;
- exchange of experiences and advice on democratic control of the armed forces;

- management of the defense system and the military technical sector;
- exchange of military personnel, units, ships and aircraft;
- employment of military and civilian personnel in the Ministry of Defense and Armed Forces of partner countries;
- use of training teams, bilateral and multilateral military exercises for training, achievement of standards and certification, etc.

To fulfill its military mission, military diplomacy relies on intelligence and counterintelligence information from the field². The mutual connection and professional relationship between military diplomatic and military intelligence work represent the successful achievement of the goals and tasks of the country of accreditation as opposed to the host country. Diplomacy has numerous benefits from intelligence services, while intelligence services also use diplomatic knowledge to achieve some of their goals (Panović 2016). The information that diplomats send through their channels is of crucial importance for taking the political, military, economic and other positions of the state that the diplomat represents (Lazić, 2016). Military envoys, as members of a diplomatic mission, enjoy all the privileges and immunities, which helps them in performing intelligence work and tasks in the host country. However, due to the complexity of the function, military envoys are constantly under surveillance by the security services of the host country. In case of exceeding his diplomatic powers, the military envoy can be warned or declared "persona non grata", which is considered a type of diplomatic scandal and certainly does not contribute to the improvement of international relations.

Military diplomacy must be in accordance with the official foreign policy relations of the state aimed at the defense of national interests. The goals of military diplomacy are defined by state strategic documents in the field of foreign policy, defense and security. Military diplomacy operates within the framework of international law and foreign policy of states and as such plays an important role in the implementation of security policy, i.e. in achieving political goals in the field of security and defense. Military diplomatic representatives are part of the diplomatic mission, which is why high-level cooperation and coordination between the Ministry of Defense and the Ministry of Foreign Affairs is necessary. This includes joint participation in diplomatic activities and the creation of foreign and defense policy. Military diplomacy is a vital element of national security that requires strategic planning, but also revision in accordance with global changes and geostrategic challenges.

² The lack of official information and the protection of operational activities of military missions is one of the reasons why military diplomacy was not given more scientific importance, as much as it was given to other aspects of defense and security.

MILITARY DIPLOMACY IN A CHANGED SECURITY ENVIRONMENT

The change in the role of the military mission occurs at the national level in accordance with the foreign and defense policy of the state, but also at the regional and global level, when fundamental changes may occur in the global security environment (such as the war in Ukraine, the Covid 19 pandemic, etc.). The very process of globalization led to the fact that all corners of the world are connected and networked by global market, but also social, cultural and political flows, which were made possible by the development of modern information and communication technology. From a security point of view, the development of the Internet enabled a faster flow, selection, analysis and synthesis of information, as well as ways of obtaining it. In this sense, military diplomacy and the collection of operational security data have changed in accordance with global changes and technological developments. Many organizations today, such as the *Stockholm International Peace Research Institute* (SIPRI) or the *Global Fire Power* (GFP), are used to collect data on the armed forces of countries and territories. Based on this, data on the number of land, air and naval forces, as well as economic indicators (military industry, military budget, foreign exchange reserves, oil reserves, etc.) become publicly available. These reports for the last few years show the tendency of the growth of military weapons and military power, especially in European states, as a result of the tightening of international relations.

It is certain that the XXI century can be called the century of accelerated geopolitical changes and processes. When it comes to geopolitical changes, there is an evident increase in the number of states, that is, subjects of the international system (Mišev and Bošković, 2022). It turned out that the biggest product of globalization is precisely the opposite process of globalization, namely the fragmentation (shredding) of states. When it comes to the security environment, the emergence of non-military challenges, risks and threats to security, which have serious implications for the stability and security of not only countries and regions, but the entire world, is alarming. Managing global security changes has become a serious challenge for states and international organizations. The fragmentation of nation-states over the last 200 years and the growing number of subjects of the international system pose a challenge to diplomatic missions around the world. According to data from the *Center for Systemic Peace*, in 1800 there were 22 independent states governing complex social systems, and that number grew to 54 in 1900, then tripled during the 20th century and grew to 167 countries in 2017

(Marshall and Elzinga-Marshall, 2017)³. Today, there are 193 member states of the United Nations, while there are ten unrecognized or partially recognized territories, mostly created by the collapse of the socialist bloc, which still do not have all the attributes of autonomous and independent states.

The process of disintegration in Europe, but also more broadly, at the end of the 20th and the beginning of the 21st century is the result of the non-adjustment of less developed, mostly post-socialist states to global security challenges, which led to armed conflicts. Karl Deutsch points out 4 types of state systems: 1. self-destructive, which falls apart in relatively favorable circumstances; 2. a system that is incapable (non-viable) to survive under the difficulties that come from the environment; 3. a system that is capable (viable) of surviving in limited external conditions; and 4. a self-amplifying system capable of increasing the certainty of survival in an increasing variety of external factors (Deutsch 1963). It is precisely the resilience of states that can be defined as adaptability to change and the capacity for successful adaptation, despite security challenges and difficult circumstances. Political and social stability never depend on the simple mechanical application of a certain set of general principles and rules, but require a certain degree of adaptability, i.e. they are the result of a set of resilience in relation to a wide range of national interests, security environment, geopolitical position, international alliances and the constellation of global power actors in the modern security environment. This affects both regional and global security, and diplomacy in general, especially military diplomacy, faces the most responsible tasks in history. Military diplomacy must adapt its actions to changes in the geopolitical and security environment.

The end of the 20th and the beginning of the 21st century show that the global centers of power, in the struggle for supremacy, project their influence on other countries with the aim of provoking social, political and ultimately armed conflicts. That's how the so-called color revolutions were created as well as the causing of social and political instability, which paved the way for military interference in the internal affairs of sovereign states. Military interventionism and intermediary (proxy) wars, which are fought as internal and civil wars, and in which a large number of independent states paradoxically participate, show that armed conflicts have not been overcome as the most destructive and dangerous political and military instruments. The best examples of this are the aggression of the NATO pact against FR Yugoslavia, Iraq and Libya, as well as proxy wars in Syria, Georgia, Azerbaijan, Ukraine, etc. Until yesterday, joint states (federations of republics) burdened by disturbed geopolitical relations became enemies, instead of allies. In all these cases, the weakness of the military-intelligence and security-intelligence institutions was

³ The report includes only states with over 500,000 inhabitants.

shown, as a result of which military and public (political) diplomacy failed, and the states were dragged into armed conflicts. However, military diplomacy in war conflicts has a key role in peace negotiations and the resolution of armed conflicts, as well as in post-war state building (military and humanitarian missions).

Although the essence of military diplomacy is the use of non-violent means, the negotiating position has always relied on military capabilities, that is, armed threats and political pressure. Sometimes, as a form of pressure, military power is projected, that is, supremacy in relation to a rival or potential enemy. In the 2023 Israel-Palestine (Hamas) conflict, the US government deployed its naval forces, including aircraft carriers, near the Israeli border. The pretext for this action was the fear of spreading conflict in the Middle East. Also, although in the process of negotiations and peaceful resolution of the status of Kosovo and Metohija, on several occasions, due to tensions and security threats from the temporary institutions of Pristina, the Ministry of Defense of the Republic of Serbia sent its armed forces near the administrative border. A similar type of pressure, i.e. the deployment of military capacities on the borders, due to the war in Ukraine in 2022, was carried out by Poland, Romania and Hungary, which are members of NATO, but also Belarus, a member of the CSTO, while Finland, Estonia and Lithuania did it towards the border with the Russian Federation. Protecting borders and territorial integrity is the most important national interest of every state.

Contemporary military diplomacy is changing through continuous evolution, in accordance with changing geopolitical relations and contemporary security challenges. Unlike traditional military diplomacy, which involved obtaining information about the number and structure of armed forces, the number and type of military facilities and military infrastructure, information about military objectives and the movement of military forces, modern military diplomacy must rely more on information about the creation and ways of realizing public policies, plans, intentions and goals in the field of security. In this sense, military diplomacy is an instrument of military, but also economic and political power of the state. Although goals are sometimes indicated in strategic documents, such as in the Russian National Security Strategy, a strong opposition to the expansion of the NATO pact near the borders of the Russian Federation is clearly defined, it is difficult to predict the broader context of the actions of the Russian government in border defense (Presidential Decree, 2021). Apart from possible political and military activities on the territory that is of national interest for the RF, it is difficult to assess which military, as well as political, economic and other goals (economic sanctions, closing of gas pipelines, rising energy prices) are included in the corpus of protection of the national interest in relation to a given goal. The military intervention in Ukraine showed that political and military diplomacy had failed. The misjudgment of the Ukrainian intelligence services

led to a series of wrong political decisions, which resulted in an armed conflict with one of the most powerful powers in the world. On the other hand, the cooperation of the Russian Federation with other countries (Turkey, Iran, China), as well as the cooperation of Ukraine (USA, EU), are very important for security and diplomatic analysis. NATO did not directly intervene in the conflict, while China, India and other countries did not take any measures against the Russian Federation. In this sense, the goals of military diplomacy must be an analysis of the host country's relationship with other countries, as well as information from military diplomats from other countries in relation to the host country.

The exchange of intelligence data between missions in different countries must also be one of the most important tools of the military mission, so that countries can base their strategic decisions on quality operational data. A high-quality operational strategy of military diplomacy certainly includes a high degree of intelligence work. The war in Ukraine is accompanied by a hybrid war and manipulation of information between the West, primarily the USA and the Russian Federation, but also by an economic crisis as a result of economic sanctions and disruption of global trade (energy, wheat, fertilizer, ores). In this way, the armed conflict in Ukraine has non-military implications for the security of not only Europe, but the entire world. Although there were estimates in the scientific and professional public that there would be an armed conflict, apart from the energy crisis and the new wave of refugees, it was difficult to estimate the enormous economic consequences of this war on the global economy.

All this is very important, bearing in mind that the clear border between military and non-military threats has been erased, that is, threats to security have both military and economic, political, social, environmental and technological (cyber) dimensions. Two concepts are dominantly associated with the modern concept of security: universality, which requires respect for the content integrity of the concept of security, and demilitarization, which overcomes the previous association of security with military force (Kos-Stanišić and Domjančić, 2021). The biggest global threats are terrorism, extremism, illegal migration, the threat of the proliferation of nuclear weapons, climate change, food shortages, an unstable global financial market, pandemics, cyber attacks and intelligence activities of foreign services. In this sense, military diplomacy should deal with phenomena, processes and actors that threaten or may threaten not only national, but also regional and global security.

In the second half of the 20th century, the nuclear threat was the basis of the policy of deterrence, which prevented the nuclear powers from directly confronting each other. The problem of nuclear threats in the 21st century grows with the growth of terrorism as a supranational, supraterritorial organization, because there is an objective fear that these organizations can obtain nuclear weapons,

which makes the threat of a nuclear attack a security threat for the entire world. A terrorist organization, as an illegal, paramilitary organization, is not a subject of the international system, and therefore it is not possible to establish legal and legitimate international relations. The complexity of terrorism, as one of the possible forms of endangering the vital values of the state and society, is contained, among other things, in the fact that it is an activity that involves a heterogeneous set of actors (Stevanović, 2022). In this sense, it is clear that military diplomacy must be aimed at achieving a high level of multilateral cooperation with other independent states and undertaking joint security activities in the field of combating terrorism.

An additional security problem is the movement of illegal migrants from ecologically devastated areas and areas of long-term armed conflicts (Middle East and North Africa), i.e. destinations that are strongholds of terrorist organizations. Their final destination is Europe, which is additionally burdened with taking care of Ukrainian refugees, and on whose territory numerous paramilitary organizations operate. The role of military diplomacy in the fight against terrorism is limited to collective defense, that is, cooperation with other states and international military organizations, as well as civilian security services. The collection and processing of information require horizontal (between states) and vertical (between military and civilian security services) crossing of data, with the aim of forming a joint anti-terrorist strategy and international anti-terrorist forces. Like organized crime, terrorism knows no borders, laws, or international law, so the danger of possible terrorist attacks is very justified.

Together with terrorist activities that have political causes and are characterized by suddenness, unpredictability, asymmetry, with the aim of creating fear and instability, cyber attacks (on schools, universities, critical infrastructure, air traffic, etc.) are increasingly becoming a means of causing panic and fear, which take on the characteristics of terrorist activities. Unlike terrorist attacks, for which it is generally known where they come from, who is the organizer and what is the political background, in the case of cyber attacks it is difficult to understand the goal and intention, because the attacks come from different regions and usually from several countries at the same time. Cyber tools are the most common proxy tools for attacking a specific country and model of sending political messages. Both terrorist and cyber attacks are often funded by states, and their actions are aimed at destabilizing enemy states. In the case of cyber attacks, it is not possible to discover the source without international cooperation, that is, the help of the countries from whose territory the attacks were carried out, especially if they were organized by those countries or their partners. Cyber attacks (bomb threats) in Southeast Europe since the beginning of the war in Ukraine, together with the media campaign, are a form of serious proxy hybrid war.

However, the problem of misuse of information technologies and financing of terrorist organizations leads to the impossibility of their control and management by political (state) organizers. Bearing in mind the increasing digitization and robotization of society, it is quite realistic to expect an increasing use of artificial intelligence in the security context, which will certainly be abused by extremist and terrorist groups (Đorić and Milošević, 2021). This further complicates military missions. The role of military diplomacy in terms of direct bilateral relations with non-state or secret state departments is unthinkable in this sense. This means that military, that is, security diplomacy, as a broader term than military and defense diplomacy, must rely on a type of collective security and cooperation between states and international organizations. In the changing circumstances of global threats, it is necessary to make additional efforts to systematically solve problems through cooperation with other actors of the international order (Milenković, 2015). The main role is the creation of stable, long-term international relations, with the aim of ensuring and maintaining peace and organizing armed forces and military capacities for joint action, but also cooperation with the civil security sector, due to non-military threats to security, especially in the IT sector.

The trend of development of multilateral relations significantly affects the nature of military diplomacy. Cooperation between countries on a bilateral basis is strengthening and coordination is growing on a regional and international basis, primarily through membership in international military organizations (NATO, SCO, CSTO). This can also be understood as limited sovereignty, because membership in international organizations narrows the space for free creation of an independent defense and security policy. Especially if we take into account the influence and control of global power centers on individual countries and international organizations. Great geopolitical turmoil also indicates that in the 21st century, the bipolar structure of the international order is slowly changing to a multipolar one, and there are increasingly frequent requests from influential subjects of the international system (China, Brazil, India, Turkey) for a greater role in global processes and decision-making. Therefore, military diplomacy, through the protection of national interests, must find a minimum of common positions and acceptance of universal values (such as sovereignty, territorial integrity, the fight against terrorism), which individual states would represent as a common goal in international organizations.

International military organizations make joint efforts to preserve peace and strengthen the defense forces of all member states, but not other states that they apostrophize as risky and hostile. That is why the ability of military envoys and heads of military missions is crucial when it comes to conducting negotiations and reaching compromises and agreements, as well as intelligence support for foreign policy activities. This is especially important when the state remains outside the

military blocs, that is, the military organizations to which the modern security environment directs it. When the state does not have enough military power, it is necessary to find a minimum of compromise solutions in order to achieve cooperation at the international level. These include UN military missions or NATO's Partnership for Peace program, in which military missions have the specific task of preserving national interests through building common values with other countries.

However, global security has been shattered due to the strategic confrontation of influential actors of the international system, and there is no consensus of the international community about the foundation on which a stable and safe global order should be built. In a security environment, where the biggest security threats include a wide range of military and non-military threats, no country can rely on its own forces alone. In this sense, military diplomacy has a preventive and developmental security role. Military diplomacy is part of state policy and represents a set of non-violent military and civilian forces and related infrastructure of the Ministry of Defense aimed at conflict prevention, building trust and cooperation between states and international organizations with the aim of preserving peace. Military diplomacy implements an integrated peacetime international policy on the one hand, while on the other hand it plays a key role in resolving conflicts by building trust and improving communication between opposing subjects of the international system, as well as allies and partners.

Military diplomacy is subject to adaptation to the conditions of action and changes in accordance with the change in contemporary international relations. Its essence remains unchanged, which is to minimize hostility and build trust between states (Drab, 2018). It is on these foundations that military-diplomatic relations are built and long-term strategic plans are created. The main challenge today comes from the possible relativization of its military specificity. There are two aspects to this change: the dilution of the field of defense in the broader field of "security" and civilian actors in diplomacy taking over defense activities (Charillon, Balzacq & Ramel, 2020). Charillon, Balzacq and Ramel question whether today, after the main tasks of the creation of defense diplomacy have been completed - democratization and reform of the security sector - military diplomacy should be turned into global security diplomacy (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020). Taking into account global threats and the strengthening of the importance of collective defense, this conclusion has its foundation.

The rhetoric of the late 2010s alluded to "integrated diplomacy" (Charillon, Balzacq and Ramel, 2020: 275). Although armed threats, especially terrorism and the proliferation of nuclear weapons, are the most dangerous type of threat to security, states must build defense capacities against global security challenges, such as the devastation of the environment and natural resources, lack of energy,

economic crises and upheavals, migration, cyber attacks, which is why military diplomacy must conduct a broad, integrated set of military and non-military activities. The function of military diplomacy in this sense should include monitoring and evaluating their effects on the defense system. This is why collective security is gaining importance again. Even militarily neutral states (Serbia, Austria, Cyprus) have a high degree of cooperation with military organizations, such as the NATO Partnership for Peace, the EU's Common Security Policy or observer missions in the Collective Security Treaty Organization.

As the power of actors involved in cooperation is asymmetric in terms of roles and influence, the result is also unequal, but this is not an obstacle to the principle of inclusion that characterizes multilateralism, to promote participation and guarantee responsibility in maintaining the achieved results (Jigin, 2023). For the Republic of Serbia, the positive effect of the 21st century is the expansion of multilateral cooperation and international organizations, as well as regional initiatives, such as *the Cooperation Process of Defense Ministers of Southeast European Countries, the Conference of the Chiefs of General Staff and the Western Balkans Forum in the Field of Defense*. Many countries in Southeast Europe, which have moved from bloc division to alliances, exchange confidential intelligence data with the aim of fighting against new forms of threats. Good coordination within international organizations realistically creates optimal conditions for successful intelligence activity and the exchange of significant security information, which includes both military and non-military threats.

CONCLUSION

Military diplomacy needs to adapt to new geopolitical relations and multiplied security problems. The security environment is characterized by two global geostrategic phenomena. On the one hand, the increasing confrontation of influential subjects of the international system (the so-called great powers), whose number is growing and therefore indicates even more complex international relations. On the other hand, consequently related to the development of negative relations between the great powers: a new division of spheres of influence, fragmentation of states, military interventions, proxy wars, terrorism, non-military threats to security in the form of cyber attacks, and finally the problems of the economic-ecological determinants of the global order. The transition of power between countries can have a double effect on other countries, in terms of their development and empowerment, or destabilization and the creation of new crisis hotspots.

The contemporary security environment requires a systemic approach to the reform of military-intelligence and military-diplomatic work, in order to ensure peace and security. In the context of modern threats to security, military diplomacy uses missions aimed at improving cooperation and creating strategic partnerships, both with states and international organizations. In addition to military/armed, non-state and non-military threats to security are becoming more and more widespread, which is why access to an integrated set of data and information of various aspects and levels of security is necessary for quality performance of tasks.

In addition to cooperation between the Ministry of Defense and the Ministry of Foreign Affairs, based on the principle of interoperability, a quality and comprehensive military-diplomatic strategy includes coordination and information exchange between military-diplomatic missions and intelligence agencies in different countries and international organizations. This requires special organization and additional effort in the analysis, creation and implementation of the security policy. Considering the very complex modern threats to security (proxy wars, cyber attacks, terrorism, climate change), states are forced to cooperate and build joint security capacities, while focusing special attention on the possibility of influence and control of global power centers. In the time of the anarchic structure of the international system, military diplomacy is faced with complex tasks of networking the interests of various subjects of the international order, through integrated systems of protection of national interests. Modern military diplomacy includes interoperable international cooperation with the aim of preserving national, regional and global security, while balancing the influence of global power centers on states and international organizations and the defense of national interests.

REFERENCE LIST

- Beridž R, Džefri (2008). *Diplomatija, teorija i praksa*. Filip Višnjić, Beograd.
- Charillon Frédéric, Balzacq Thierry and Ramel Frédéric (2020). Defence Diplomacy. In *Global Diplomacy*, eds. Frédéric Charillon, Balzacq Thierry and Frédéric Ramel. In Introduction to Theory and Practice. Palgrave Macmillan (eBook) (pp. 267-278). <https://doi.org/10.1007/978-3-030-28786-3>.
- Deutsch, K. (1963). *The Nerves of Government Models of Political Communication and Control*. New York: The free press ISBN 0-02-907280-8.
- Dimitrijević, B. (2022). Američka vojna misija - AMAS u Jugoslaviji 1951-1958. *Diplomatija i bezbednost*, Godina 5. Broj 2/2022. (str. 221-242).
- Drab Lech (2018). Defence diplomacy – an important tool for the implementation of foreign policy and security of the state. *Security and Defence*

Quarterly, 20(3) (pp. 57-71). <https://doi.org/10.5604/01.3001.0012.5152>

Đorić, M. i Milošević, T. (2021). Zloupotreba veštačke inteligencije u ekstremističke i terorističke svrhe. UDK 004.8:327.88. *Srpska politička misao* 1/2021:201-221.

Đorđević, O. (1978). *Šta je to špijunaža*, Politika, Beograd.

Ebitz, A. (2019). The use of military diplomacy in great power competition. *The Brookings Institution*. <https://www.brookings.edu/articles/the-use-of-military-diplomacy-in-great-power-competition/>

Holsti, J. K. (2013). The Diplomacy of Security. In *The Oxford Handbook of Modern Diplomacy*, eds. Andrew F. Cooper, Jorge Heine, and Ramesh Thaku (pp. 576-592). DOI: 10.1093/oxfordhb/9780199588862.013.0032. OUP Oxford.

Jigin, S. (2023). 2022: Unipolarna zabluda, bipolarna iluzija i multipolarna težnja. *Diplomatija i bezbednost* 1/2023. UDK: 327::911.3.(str. 59-77).

Kron, D. N. (2015). *Security Diplomacy: Beyond Defense*. Johns Hopkins University. Baltimore.

Kos-Stanišić, L. i Domjančić, S. (2021). „Diplomacija u međunarodnim odnosima: od vojne diplomacije preko obrambene diplomacije do diplomacije sigurnosti?” (str. 279-300). *Anali Hrvatskog politološkog društva* 2021.

Lazić, R. (2016). „Obaveštajni rad i diplomatija.” *Srpska politička misao* 4/2016, (str 233-250), Beograd.

Lazić, R, Kulić, M. i Bubalo, M. (2022). „Krivično delo špijunaže kao oblik agenturnog metoda u prikupljanju podataka.” *Vojno delo*, 74(1)/2022 (str. 32–45). Beograd.

Marshall, G. M. and Elzinga-Marshall, G. (2017). *Global Report 2017: Conflict, Governance, and State Fragility*. Center for Systemic Peace.

Milenković, A. (2015). Diplomacija odbrane – teorijski pristup i praktična primena (studija slučaja Republike Srbije u 2013. godini). *Vojno Delo* 1/2015 (str. 124-146). Beograd.

Miletić, B. M. (2022). Vojna saradnja Jugoslavije i zemalja „trećeg sveta” tokom 1950-ih kao paradigma za uspostavljanje političkih odnosa i stvaranje pokreta nesvrstanih. *Diplomatija i bezbednost*, Godina 5. Broj 1/2023. (str. 129-144).

Milisavljević, B. (2019). Mesto i uloga vojnih atašea u pozitivnom diplomatskom pravu. *Bezbednost* 2/2019 (str. 12-27). Beograd.

Mišev G. i Bošković M. (2022). Savremeni oružani sukobi i redefinisanje koncepta bezbednosti utemeljenog na principima povelje UN. *Diplomatija i bezbednost*, Godina 5. Broj 2/2022 (str. 117-131).

Ogorec, M. (2009). Hrvatska vojna diplomacija u sustavu kolektivne sigurnosti. U *Sigurnost i obrana Republike Hrvatske u euroatlantskom kontekstu*, ur. Tomislav Smerić i Gabrijele Sabol (str.185-205). Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Panović, M. (2016). Odnos obaveštajne službe i diplomatije. *Kultura politika* 31/2016 (str. 357-370).

Stevanović, N. (2022). Državno sponzorisan terorizam kao instrument geopolitike regionalnih sila. *Diplomatija i bezbednost* 1/2022.(str. 115-132).

Swistek, G. (2012). The Nexus Between Public Diplomacy and Military Diplomacy. In *Foreign Affairs and Defense Policy. Connections* 11(2) (pp. 79-86). <http://www.jstor.org/stable/26326276>.

Ukaz predsednika Ruske federacije (2021). *Strategija nacionalne bezbednosti Ruske federacije*. 2. јул 2021. Приступљено: 3. јануара 2024. <http://static.kremlin.ru/media/events/files/ru/QZw6hSk5z9gWq0plD1ZzmR5cER0g5tZC.pdf>,

Zečević, M. (1990). *Vojna diplomatija*. Vojnoizdavački i novinski centar, Beograd.

Владимир Илић¹

УТИЦАЈ АМЕРИЧКИХ АМБАСАДОРА НА ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ (1946 – 1955)

Сажетак

У домаћој литератури, углавном из идеолошких разлога, готово да не постоји системска или систематичнија анализа америчког утицаја на токове раних европских интеграција (1946-1951) које су „крунисане” стварањем Европске заједнице за угаљ и челик. Томе су претходили велики напори дипломатске и обавештајне заједнице САД како би се, најпре, спречило ширење комунизма на неке од кључних земаља старог континента, као што су Италија и Француска, а потом, под америчком диригентском палицом, ујединила (западна) Европа. Како је Немачка већ била окупирана, бојазан за њено потпадање под комунистички блок била је нешто другачија: доктрина „две Немачке” већ је била у оптицају, јер су совјетске снаге већ биле победоносно ушле у Берлин, 1945. године и Запад је морао да прихвати војно-политичку реалност. Тзв. Маршалов план, по матрици већ примењеној након Великог рата тзв. Доусовим планом, требало је да економски веже разрушену и исцрпљену Европу за, пре свега, америчку финансијску подршку. Али, политичка питања била су у првом плану: најпре је створен НАТО, као војни инструмент америчког утицаја и „заштите”, а потом Европска заједница за угаљ и челик. Америчке дипломате стациониране у Италији и Француској у време Хладног рата, а потом и у Западној Немачкој, најпре су одабране по „кључу” посвећености евро-атлантским интеграцијама и старим заслугама још из времена Првог и(ли) Другог светског рата, а потом ангажоване у отвореном или прикривеном мешању у унутрашње послове кључних земаља западне Европе.

Кључне речи: амерички амбасадори, Хладни рат, европске интеграције, Маршалов план, ЦИА.

¹ Влада Републике Србије, govla2926@gmail.com

УВОД

Када је Винстон Черчил (Winston Churchill) говором у Фултону најавио поделу Европе на два супротстављена идеолошка тора, у чијем је стварању непосредно већ учествовао на Јалти, 1944. године, почела је грозничава борба за заузимање што боље „стартне позиције”. Употребом атомске бомбе 1945. године САД су већ најавиле своје аспирације ка улози неке врсте светског полицајца, а Маршаловим планом и контуре новог економског поретка у западној Европи. Знајући да је СССР изашао из Другог светског рата са огромним угледом у свету, поготово у земљама које су још биле под колонијалном влашћу, али и у великим европским земљама у којима је постојао моћан раднички покрет, владајући кругови у САД и западној Европи прибегавају реорганизовању сопствених државних институција и организација. Тако, у САД настаје Уред за планирање политике (*Office of Policy Coordination*),² који ће, у сарадњи са Уредом стратешких служби (*Office of Strategic Services*)³ припремати координацију Маршаловог плана, али и акције усмерене на спречавање да, у бити поражене земље, Италија и Француска, падну у комунистичке руке.

У таквој атмосфери подела и унутрашњег и спољашњег сумњичења, бивају постављени амбасадори у обе наведене земље. Још је трајао Други светски рат, када је у Италију послат Александер Кирк (Alexander C. Kirk), искусни дипломата још са Париске мировне конференције 1919. године. Богати син „краља сапуна”, навикао да живи лагодно, већ је у време велике популарности фашизма боравио у Италији као нижи дипломатски чиновник (*New York Times*, 9. јануар 1945). Нису га много погађале приче о томе да је „заклети нежења”, па чак и да „нагиње сопственом полу” (Dean, 2001). Уосталом, исте приче су пратиле Џона Едгара Хувера (John Edgar Hoover), легендарног шефа ФБИ. Кирк је имао веома јасан задатак: по сваку цену је требало спречити да Италија на будућим изборима гласа за комунисте, односно да Комунистичка партија Италије добије већину гласова у италијанском дводомном Парламенту. Главни кандидат антикомунистичких, прозападних снага, био је Алчиде де Гаспери (Alcide De Gasperi), стари познаник британске обавештајне заједнице (Илић, 2020).

² На челу тог Уреда био је најпре Френк Визнер (Frank Gardiner Wisner), отац истоименог америчког повереника за Косово.

³ Вилијам Донован (William Joseph Donovan), звани „Дивљи Бил”, по легендарном јунаку Дивљег Запада, био је на челу те обавештајне службе из које ће касније настати ЦИА (Централна обавештајна агенција).

Задаци његове екселенције Кирка били су подривање на сваки начин комунистичку пропаганду у Италији и стећи снажна упоришта у Ватикану.

ДЕМОХРИШЋАНСКА ДЕСНИЦА И КОМУНИСТИЧКА ЛЕВИЦА

У атмосфери коју је најбоље можда приказао редитељ Ђузепе Торнаторе (Giuseppe Tornatore) у филму „Барија – врата ветрова”, Италија се поделила у два, наизглед непомирљива табора: такозвана конзервативна, католичка, традиционална и, пре свега, капиталистичка групација, која се окупљала око Демохришћанске партије и такозвани лаицистички, левичарски, готово револуционарни социјалистички фронт. Постојале су две идеје о будућности. Једна, везана за „највећу силу” САД, друга за „најугледнију силу” СССР. Будући да је Совјетски Савез изашао из Другог светског рата као одлучујућа снага која је сломила нацизам, тај узор је био примамљив многим радничким покретима широм света. Милиони радника су веровали да је то пут којим ће се срушити окови капитализма, оног истог система који је, у великој мери, створио најпре фашизам у Италији, а потом и нацизам у Немачкој (Vespa, 2019).

Стаљин (Joseph Stalin) се није много трудио да помогне левичарски блок. Као и у случају споразума са Хитлером (Adolf Hitler) 1939. године, он се држао договора постигнутог на Јалти 1944. Уосталом, већ је био веома задовољан својим уделом у Европи; Чехословачка тек што је кренула путем социјализма, наравно уз обилату совјетску „помоћ”. Неспорни вођа СССР, иако бруталан и немилосрдан у уклањању унутрашњих непријатеља, попут популарног и шармантног генерала Тухачевског (Mikhail Tukhachevsky), водио је рачуна о спољним обавезама и био је захвалан за помоћ коју су англо-амерички водећи кругови пружили током Другог светског рата.

Насупрот Стаљину, политичко чедо Томаса Пендергаста (Илић, 2020), амерички председник Хари Труман (Harry S. Truman), нимало харизматичан као ратни председник Франклин Д. Рузвелт (Franklin Delano Roosevelt), упињао се из петних жила да му у рату поражена Италија не пређе у погрешан победнички табор. Уред за координирање политике, основан 1. септембра 1948. године, први пут је заправо практично и активан током избора у Италији 1948. године.⁴ И нови амбасадор САД у Италији Џејмс Дан (James Clem-

⁴ Резултати избора за први парламент Републике Италије, на којима је гласало нешто више од 26 милиона бирача: демохришћани 48 одсто гласова, левичарска коалиција ФДП 31 одсто. Занимљиво је да је, осим ЦИА, демохришћане помагала и Република Ирска, путем организације Ационе католика (*The Irish Times*, 17. новембар, 2014).

ent Dunn) схватио је важност психолошког рата (данас бисмо га назвали медијски рат) у остваривању политичке надмоћи. Према директиви председника Трумана НСЦ 10/2⁵, тајне операције су подразумевале све оне активности које спроводи или је покровитељ Влада САД против непријатељских страних држава или група, или као подршку пријатељским страним државама или групама, а које су тако планиране и реализоване да не постоји очигледна одговорност Владе САД, да за њих не знају неовлашћена лица и да, у случају да те активности буду откривене, Влада може уверљиво одбацити било какву одговорност за њих. Конкретније, такве операције укључиваће све тајне активности које се односе на:

- Пропаганду;
- Економско ратовање,
- Превентивно директно деловање, укључујући и саботажу;
- Противдиверзантске мере;
- Мере уништавања и евакуације;
- Субверзије против непријатељских држава, укључујући помоћ подземним покретима отпора, герилским и избегличким ослободилачким групама;
- Подршку домаћим антикомунистичким елементима у угроженим земљама слободног света (такве операције неће укључивати оружани сукоб). (Office of the Historian, 1948)

Ако се пажљиво прати, уочиће се да директива не искључује сарадњу са некадашњим фашистичким и нацистичким круговима. Ово је веома важно за разумевање тока евроинтеграција и тог „црног угаоног камена” у грађевини која ће много касније бити позната под називом Европска заједница.

Подразумева се да је амбасадор Дан, који је своје акредитиве предао 6. фебруара 1947, имао и још свеобухватније задатке од бонвивана Кирка, који је живео у палати Барберини и америчку амбасаду поново отворио док је Други светски рат још трајао, јануара 1945. године. Ти задаци су били, пре свега:

- Обезбедити повољан пријем Маршаловог плана у Риму;
- Од исхода избора у Италији 1948. зависила је судбина будућег НАТО, дакле судбина целог евро-атлантског пројекта;
- Комунисти не смеју поновити успех из 1946.

Џејмс Клемент Дан био је некада шеф протокола америчког председника Херберга Хувера, али је касније то преименовано у шефа Одељења за

⁵ Директива бр. 292 Савета за националну безбедност о Уреду за посебне пројекте, како се најпре звао Уред за координацију политике, од 18. јуна 1948. год. (history.state.gov).

међународне конференције. Још као саветник за европска питања, током грађанског рата у Шпанији, залагао се за ембарго на оружје свим странама, што је фактички одговарало фашисти Франку и његовим фалангама. Насупрот томе, Мусолини (Benito Mussolini) и Хитлер су обилато помагали „каудиља” до те мере да је Гернику, бесмртну и по Пикасовој слици, заправо уништила немачка авио-армада „Кондор”. Штавише, Дан се веома трудио да у САД не одјекну вести о систематском уништавању Јевреја и других народа у немачким концентрационим логорима (Wуman, 1984). Слична матрица коришћена је и у послератној Италији:

- Подржати конзервативне снаге, с акцентом на католичку веру;
- „Заборавити” прошлост и колаборацију с фашистима.

Можда је то био један од разлога што је својевремено Еленор Рузвелт (Anna Eleanor Roosevelt), утицајна супруга америчког председника, назвала Дана фашистом (Logevall, 2013). Било како било, амбасадор Дан својски се трудио и својим деловањем успео да „очува Италију слободном и да је одржи ван комунистичке контроле” (“Foreign Relations: Back to Madrid”, 1953). Можда баш због таквог реномеа, управо је и постављен нешто касније за амбасадора у Мадриду, где је 33 године раније и почео своју дипломатску каријеру, као трећи секретар (најнижи ниво особља). Основни задатак му је био да одржава добре односе с Франком, али и да надгледа спровођење војног споразума САД-Шпанија, у коме се у премабули каже „суочени са опасношћу која прети западном свету...” (The Avalon Project, 1953)

Формула примењена у судбоносним изборима у Италији 1948. године понављана је и наредне две деценије у тој земљи, са великим уплитањем ЦИА и америчке политике генерално. Наравно да такав успех не би био могућ да је СССР више помагао раднички покрет и комунисте, као и све друге левичарске снаге у тој земљи. У атмосфери горућих питања, од обнове земље и запослења, до међународних тема и Трста,⁶ италијански темперамент и политички жар је дошао до усијања (Mirkov, 2023). Ово се десило до те мере да је једна од парола деснице била: „Саслушај глас своје савести! У тајности гласачког места Бог те види, а не Стаљин!” (*Ascolta la voce della TUA COSCIENZA! Nel segreto della cabina elettorale Dio ti vede, Stalin no!*).

Поменута формула називана је колоквијално „центризам” (на италијанском: *centrismo*), и под утицајем наведених америчких кругова, укључујући

⁶ У Другом светском рату Трст су заузеле југословенске снаге, предвођене Јосипом Брозом Титом. Догађаји су показали да је уступак Италији, као и одустајање од те стратешке луке још из доба Хабзбурга, био важан да би се задржала Истра у поседу Југославије.

и екселенцију Дана, то је био слоган будућих послератних италијанских влада које су заговарале атлантизам и антикомунизам. Требало је објединити и одређене хришћанске, проватиканске кругове, чији је представник био Де Гаспери, а чије име данас носи улица у којој је секретаријат Европског парламента у Луксембургу, са антифашистима попут Луиђија Еинаудија (Luigi Einaudi), некад познатог новинара водећих дневника „Стампа” и „Коријере дела Сера”, почасног члана Америчке академије наука и уметности и будућег председника Италије од 1948. до 1955. Требало је, дакле, помирити клерикализам са либерализмом, али и довести у први план поборнике европског федерализма.⁷

Амбасадор Дан је дочекао дан када је, за време његовог мандата у Риму, у Вашингтону 4.априла 1949. основан НАТО (North Atlantic Treaty Organization), Северноатлантска војна алијанса, која је, наравно, укључила и Италију. Мото ове организације, намењене „одбрани слободног света” био је: *Animus in cosulendo liber*, цитат из „Катилине завере” римског историчара Салустија, а преузето из малог, утврђеног италијанског града Сан Ђимињано, познатог у Тоскани као Град лепих торњева. У преводу: „Ум неспутан у размишљању”. (Током агресије тог војног савеза на Савезну Републику Југославију, преваходно на Србију, новинар Зоран Петровић Пироћанац је називао тај слоган: „Ум неспутан размишљањем”).

МАРШАЛОВ ПЛАН

Маршалов план је спровођен у Италији под надзором амбасадора Дана. Та држава је била трећи највећи корисник америчког новца. Према појединим ауторима, припало јој је око 12 милијарди долара у периоду од 1948. до 1952. (Fauri, 2006; Bianchi & Giorcelli, 2021). Сматрало се да је реч о највећем трансферу помоћи у историји који је допринео да одређени региони Италије уложе више у инфраструктуру и повећају продуктивност у пољопривреди. У другима се више развијала индустријализација и аутоматизација.

Али, суштина Маршаловог плана била је политичка, а не економска. Тако је било и са Доусовим планом, после Првог светског рата. Матрица је била иста, али су корисници били различити (Purić, 2020). Они исти амерички

⁷ Луиђи Еинауди је био члан друштва Мон Пелерен, које је основао Фридрих Хајек, током састанка Међународне трговинске организације, 10. априла 1947. Друштво се начелно залагало за слободу изражавања, слободно тржиште и идеје (Поперовог) „отвореног друштва”. У реалности, то је био и остао један од инструмената глобализма и хумилијаризма. Неки од истакнутих чланова: Милтон Фридман (САД), Лудвиг Ерхард (Западна Немачка), Вацлав Клаус (Чешка), Карл Попер (аустријско-британски филозоф), Ото фон Хабзбург (Аустрија), Марио Варгас Љоса (Перу) итд.

кругови који су допринели успону фашизма (Child, 1925), сада су помагали Италији да се опорави од разарања које је изазвао исти тај фашизам. Амбасадор Дан, који је нагињао Франку⁸ у Шпанији, сада се залагао за либерализам. Наравно, геополитички циљеви су увек остајали исти, и он је то добро знао:

- Одржавање америчке доминације у западној Европи;
- Заштита капиталистичког поретка;
- Подизањем животног стандарда показати да је „амерички сан” могућ.

Маршалов план⁹ је спровођен у западној Европи етапно. Процењује се да су САД пласирале око пет одсто свог бруто националног производа из 1948. у обнову оних европских земаља за које су сматрале да деле „исти или сличан вредносни систем”. За обнову инфраструктуре ишло је око три четвртине укупне помоћи, док је, рецимо, за директне кредите приватним фирмама ишло свега 2 одсто (Bianchi & Giorcelli, 2021). Управо 3. априла 1948. амерички председник Труман потписао је *Акт о економском опоравку*, који је постао познат под именом Маршалов план по државном секретару Џорџу Маршалу, који је претходне године предложио да САД обезбеде економску помоћ у циљу обнове инфраструктуре и привреде у послератној Европи. У том акту се каже и следеће:

„...конгрес сматра да постојећа ситуација у Европи угрожава заснивање трајног мира и општег добра и национални интерес САД (подв. аут.) и успешно остваривање циљева Уједињених нација. Обнова и одржавање у европским земљама принципа индивидуалне слободе, слободних институција и истинске независности ослања се најшире на успостављање здравих економских услова, стабилних међународних економских односа и постигнуће европских земаља да остваре здраву економију, независну од посебне помоћи споља...”(Marshall Plan, 1948: Sec 102)

⁸ Франсиско Франко (1892-1975), звани једноставно Франко, или каудиљо (шпански: вођа). Повео пуч против легално изабране социјалистичке владе, што је прерасло у грађански рат 1936-1939, који је, уз обилату помоћ фашистичке Италије и нацистичке Немачке, и неактивност „либералних држава”, окончан поразом републиканаца, на чијој страни су биле и међународне добровољачке бригаде. Процена је да је било преко 35.000 бораца из преко 50 земаља који су се борили против Франкових фалангиста-клерофашиста.

⁹ Џорџ Катлет Маршал (1880-1959) био је амерички генерал и министар одбране, као и државни секретар. Због учешћа у остваривању економског опоравка западне Европе, добио је Нобелову награду 1953. Порекло по оцу му је енглеско, и били су међу првим досељеницима у Вирџинију.

САД су пласирале преко 13 милијарди тадашњих долара (преко 170 милијарди 2023) у обнову економија западне Европе. Највећи део помоћи отишао је, подразумева се, Великој Британији (26 одсто), Француској (18 одсто) и Западној Немачкој (11 одсто). Дакле, за три највеће земље западне Европе отишло је преко 50 одсто помоћи (Шпанија је имала посебан програм војне помоћи, како смо видели). Индустријалац Луис Браун (Lewis H. Brown), „краљ азбеста” и председник Америчке асоцијације предузетника, написао је „Извештај о Немачкој” 1947. и тај текст је био нека врста прелогомене за Маршалов план. Његово истраживање, а потом и сам текст, указивали су на велику међусобну зависност европских економија; залагао се за слободан проток робе, независно од националних граница. Али, како је Немачка већ била банкротирала, сматрао је да је обнова немачке економије, као кључне у западној Европи, суштинска за обнову целе западне Европе, па тако и Италије. Наравно, нису САД, под будним оком амбасадора Дана, помагале Италију само из алтруистичких разлога. Требало је осигурати геополитички утицај у тој земљи. Амбасадор Дан је дочекао и Европску конвенцију о очувању људских права и основних слобода, потписану у Риму 4. новембра 1950. (Avramov et al, 2011), као и дан када ће бити проглашена Европска заједница за угљ и челик, за време његовог мандата у главном граду Италије, Париским уговором од 18. априла 1951. Заједница је, наравно, укључила и Италију, уз Бенелукс, Француску и Савезну Републику Немачку. То је била прва међународна организација таквог наднационалног типа, чиме је започет процес економске интеграције, што ће много касније довести до стварања Европске уније у Мастрихту, 9-10. децембра 1991.

Обнова поражене и порушене Француске захтевала је нешто другачији приступ, јер је то била земља савезница, односно деголисти и покрет отпора никада нису признали капитулантску и вишијевску Француску, за коју је неко време радио и чијим се идејама користио, чак и један од „очеваоснивача” Европске заједнице Жан Моне (Jean Monnet) (Brunet, 2014).

Џеферсон Кефери (Jefferson Caffery, 1886-1974) био је први амерички амбасадор у ослобођеној Француској, док је Други светски рат још трајао. Још у раздобљу између два светска рата, као дипломата, бринуо је о интересима компаније „Јунајтед фрут” која је имала бизнис у готово целој Латинској Америци. Поједини аутори сматрају да је имао истакнуту улогу у тзв. „Банана-масакру”, када је отворена ватра на локалне штрајкаче у Колумбији, који су протестовали против нељудских услова рада и живота у малом лучком граду Сиенага 1928. Као посвећени католик имао је ту привилегију да постане члан Малтешких витезова, и када је отишао у пензију и напустио дипломатску службу, да буде лични гост папе Пија XII, оног истог поглавара који је

склопио конкордат с Мусолинијем и помагао бекство фашистичких и нацистичких ратних злочинаца после Другог светског рата (Арон и Лофтус, 1991). Задаци Кеферија у првој ратној и поратној фази његовог службовања у Француској били су слични као и оних које смо већ видели када смо разматрали активности америчких амбасадора у Италији. Суочен са првим изборима за Уставотворну скупштину 21. октобра 1945, увидео је велики утицај комуниста, предвођених Морисом Торезом (Maurice Torez, 1900-1964), који су добили највише места, нешто више од његовог имењака Шумана¹⁰ (Maurice Schumann, 1911-1998), преобраћеног Јевреја, који је предводио Народни републикански покрет, заправо француске демохришћане. Дакле, ситуација у послератној Француској била је слична оној у послератној Италији. Нација је била подељена у два тора: десничарски, конзервативни, клерикални и „национални”, и левичарски, лаицистички, републикански. Народни републикански покрет је био у то време једина странка у Француској која се отворено залагала за опстанак колонијалног режима, као и присилног рада. Да би се спречио даљи утицај комуниста, експресно су, под будним оком амбасадора Кеферија, организовани нови избори већ јуна 1946. Резултат је био обрнут: сада је нешто више гласова добила водећа католичка партија у земљи, добивши већину на разлици од неких триста хиљада гласова (обе странке су добиле више од 5 милиона гласова). Генерал де Гол (Charles de Gaulle) већ је дао оставку у јануару те године, јер је сматрао да ће разубјени парламентаризам унети нестабилност у политички живот Француске, а његови политички противници су опонирали, тврдећи да генерал жели да уведе бонапартизам и цезаризам, под маском јаке централне власти. Но, ни то није било довољно, уследили су нови избори 10. новембра 1946. и поново је, на саблажњавање амбасадора Кеферија, водећу улогу имала левица, односно комунисти. Тзв. „тројни савез” се развио због таласа штрајкова 1947. и захуктавања Хладног рата. Социјалистички премијер Пол Рамадије (Paul Ramadier) сменио је комунисте и гласао за Маршалов план.

Јасно, координисана политика одређених француских и америчких кругова имала је три главна циља:

- Стабилизација „демократског политичког режима”;
- Промоција европских интеграција;
- На изборе ће се ићи, изазивањем унутрашњих нестабилности, све док се не успостави влада која ће се залагати за прва два циља.

¹⁰ Морис Шуман, „глас Француске” током Другог светског рата на радио-програмима британског Би-Би-Сија, касније министар спољних послова у пост-деголистичког влади Жоржа Помпидуа.

У новој Влади Француске 1947. министар финансија био је баш Робер Шуман (Robert Schuman), један од будућих „очева-оснивача” Европске заједнице, и баш он је предложио прихватање Маршаловог плана (и) за Француску. Занимљиво је да је његов матерњи језик био немачки, јер је његов родни крај био припао Немачком царству након победе 1871. Ни он, као ни Жан Моне, није био регрутован у војску током Првог светског рата, због слабог здравља (поживео је 77 година). Као министар спољних послова од 1948. до 1953, водио је главну реч у име Француске током оснивања Савета Европе (1949), НАТО исте године и Европске заједнице за угљ и челик (European Community for Coal and Steel), 1951.

У тим пословима сада је већ сарађивао са новим америчким амбасадором Дејвидом Брусом (David K.E. Bruce), који такође није служио војску током Првог светског рата. Тај „последњи амерички аристократа” (Ланкфорд, 1996), одгајивач дувана, својим необичним пореклом заиста је заслужио то име. Његови далеки преци били су из Оверња (*Auvergne*), регије познате по отпору Цезару, и народном хероју Версенжеториксу. Али, и стрип-јунацима Астериксу и Обеликсу, који су „живели” баш у то време. Дакле, био је пореклом Гал („моћан”), Келт. Заправо, Француз.

Током Другог светског рата био је начелник европске службе ОСС, и, како смо видели, имао је важну улогу у спровођењу Маршаловог плана. Управо пре ступања на функцију амбасадора у Француској, Брус је неко време провео у Управи за економску сарадњу, која је припремала реализацију помоћи земљама западне Европе. Дакле, био је прави човек на правом месту. Касније је именован представником Европског високог тела за угљ и челик, где је прво седео Жан Моне, као председавајући (Avramov et al, 2011). Поред основног задатка, спровођења интереса САД у Француској и током европских интеграција, Дејвид Брус је, у познијим годинама, овако гледао на посао амбасадора:

„Кардинално правило за амбасадора је да у иностраној земљи не гаји никакве антипатије или симпатије према програмима домаћих политичких странака. То му не забрањује, срећом, да склапа пријатељства, без обзира на стране, или непристрасну љубав према земљи у којој борави.” (Krebs, 1977)

Остало је забележено да је током свог боравка у Риму, где је био вице-конзул, током сусрета с италијанским диктатором Мусолинијем, рекао: „Овде сам шест месеци и мој пртљаг је још код Ваше царине!” (Krebs, 1977) У спровођењу својих дужности у Француској, како би што боље дочекао и угостио посетиоце поводом великог америчког празника 4. јула, потрошио је цео годишњи

износ који му је био на располагању од Стејт департмента. Све друге трошкове током године сносио је после сам, од своје плате (Krebs, 1977). Интеграције можда јесу европске, али шарм, понос и доминација су били амерички.

Како би се боље разумела улога Дејвида К.Е. Бруса у Француској, али и других америчких дипломата у западној Европи која се интегрисала, послужиће записник са састанка у Паризу, 21-22.октобра 1949 (Office of the Historian, 1949). У том сада декласификованом тексту, види се да је било обезбеђено присуство свих америчких амбасадора у кључним земљама Европе, али и СССР, као и високих представника америчког Стејт департмента: Дејвид Брус, амбасадор у Француској, Луис Даглас (Lewis W. Douglas), амбасадор у Великој Британији, Даглас Мак Артур (Douglas MacArthur), заменик директора Европског уреда Стејт департмента, Џон Мек Лој (John McCloy), високи комесар за Немачку, Џејмс Дан, (James C. Dunn), амбасадор у Италији, Вилијам Аверел Хариман (William Averell Harriman), посебни представник САД у Европи, Роберт Џојс (Robert P. Joyce), Уред за планирање политике Стејт департмента, адмирал Алан Кирк (Alan G. Kirk), амбасадор у СССР, Џорџ Перкинс (George W. Perkins), помоћник државног секретара за европске послове. Списак тема за дискусију (*Order of Discussion*), сам по себи, био је импресиван:

”1. Поновна процена напретка и назадовања у Хладном рату у западној Европи, јер то утиче на садашњу и будућу политику САД.

а) Утицај развоја недавних међународних догађаја на западну Европу, тј. Титова јерес¹¹, статус грађанског рата у Грчкој, совјетска најава о атомској бомби.

б) Садашња снага и утицај националних комунистичких партија и процена будуће стратегије и тактика.

в) Проблем трговине Исток-Запад, могуће проширење, координација активности.

2. Проблем западноевропске сарадње у политичком, економском и безбедносном пољу, са освртом на интеграцију и основне циљеве америчке политике у вези са тим.

а) Међусобни односи западноевропских земаља, укључујући и Уједињено Краљевство, будући да они утичу на развој јединства западне Европе.

б) Преглед политика Управе за економску сарадњу, укључујући закључке са састанка шефова мисије Управе за економску сарадњу од 20. октобра.

(1) Посебни економски аранжмани између група земаља.

¹¹ Разлаз Тита и Стаљина, Резолуција Информбироа, 1948.

- в) Улога Управе за економску сарадњу, Организације за европску економску сарадњу (ОЕЕС), Савета Европе и Западноевропске уније.
 - г) Препоруке о конкретним акцијама САД за унапређење западноевропских интеграција.
 - д) Северноатлантски пакт и Програм војне помоћи.
3. Немачка
- а) Немачка и европско или западно јединство.
 - б) непосредни проблеми који се тичу Немачке: Берлин, две немачке владе, растурање, дискриминација и одбацивање.
4. Методе повећане координације и размене информација међу америчким мисијама у западној Европи и остала питања која могу бити изнета на дневни ред.” (Office of the Historian, 1949)

Посебно је за истраживаче интересантно третирање супротстављања Јосипа Броза Тита Јосифу Висарионовичу Стаљину, у погледу праваца развоја комунистичке власти и социјализма уопште. Томе је дат приоритет чак у односу на совјетско поседовање атомске бомбе. Била је јасна порука америчким дипломатама у Европи:

- Нема „европских интеграција на амерички начин” уколико комунизам не буде сузбијен у западноевропским земљама;
- Свако ко доприноси укидању „монолитности комунистичког света” може бити савезник САД;
- Питање животног стандарда становништва Европе је важно, али није пресудно;
- Трговину Истока и Запада не треба спречавати, јер ће економске предности бити на страни другог, што ће бити позитиван пример за становнике тих земаља. (Office of the Historian, 1949)

Негде у тим оквирима су се кретали и сви дипломатски амерички представници, укључујући и касније постављеног амбасадора у Западној Немачкој, искусног Џејмса Конанта (James Bryant Conant, 1893-1978), хемичара који је био посвећен развоју бојних отрова у Првом светском рату, потоњег дводеценијског председника Универзитета Харвард.¹² Амбасадор Конант је током Другог светског рата био укључен у супер-тајни пројекат „Менхетн”, стварање

¹² На Универзитету Харвард је почетком 30-их година 20. века проучаван менталитет немачког народа, да би се закључивало које снаге имају већу шансу за победу – комунистичке или нацистичке. Из тог истог „храма знања” Ернст Ханфштенгл донеће Адолфу Хитлеру предлог да се поклич „Харвард! Ра, ра, ра!” прилагоди нацистичким потребама и претвори у злогласно – Хајл Хитлер! (Илић, 2007).

атомске бомбе, с циљем да се до ње дође пре него што то знање освоје нацисти.

Џејмс Конант¹³ је већ раније био лобирао за успостављање Европске одбрамбене заједнице. Био је убеђен да ће то бити добар пут да се лакше прихвати поновно наоружавање Немачке. Француска је била изричито против у то време, и не само она. Али, ширење страха од комунизма имало је своје ефекте. Знано се да ће прекаљени генерали, иако су својевремено служили нацизму, добро доћи у борби против новог противника, „црвене опасности”. У то време била је и нека врста моде да се што већа пажња усмери на психолошки рат против СССР, и било је врло важно да се државе у којима је успостављен тзв. комунистички поредак запљусну антикомунистичком пропагандом.

Некадашња окупациона област Тризонија окончана је 6. маја 1955. Џејмс Конант, у име САД, заједно са високим повереницима Велике Британије и Француске, потписао је документе којима је означен крај директне савезничке контроле над Западном Немачком. Потом је она примљена у НАТО и започет је процес поновног наоружавања. Канцеларија Високог повереника коју је Џон Мек Лој претворио у својеврсни „уред за ослобађање нациста у Нирнбергу” престала је с радом. Конант, кога такође нису мучила морална питања (баш као по питању бојних отрова или атомске бомбе), подржавао је тај благи став према нацистима и наставио је с том благонаклоношћу и када је постао званично први амбасадор САД у Западној Немачкој.

Својевремено је примио Ернста Пуџија Ханфштенгла, човека из првог Хитлеровог круга, да говори студентима на Харварду 1934. Као истакнути научник, имао је отворен приступ немачким универзитетима, а пошто је течно говорио тај језик, комуникација и са професорима и са студентима није представљала никакав проблем.

Интеграција Западне Немачке у евроатлантске и западноевропску економску заједницу одвијала се упоредо са инсталирањем НАТО база по целој њеној територији (многе су и данас тамо, попут ваздухопловне базе Рамштајн, изграђене у кључном периоду 1949-1952, од стране америчких и француских инжењера и радне снаге и гастарбајтера из Португала, Шпаније, Италије, Турске и Грчке).

Са геополитичке тачке гледишта, амбасадор Конант могао је бити делимично задовољан: Берлин није био у Западној Немачкој, али америчка војска јесте. Инкорпорирање некадашње немачке нацистичке индустрије у „ново европско доба” ишло је по плану, сви велики концерни су наставили да раде, већина под својим старим именом, чија је злогласност из нацистичког доба и

¹³ Његова фамилија припадала је старим колонистима из Масачусетса, што је чест случај када је реч о истакнутим америчким породицама, пореклом из Енглеске.

масовна употреба робовске радне снаге из конц-логора већ била заборављена, на ужасавање потомака Јевреја, Словена, Рома и осталих мученика који су страдали у бројним стратиштима широм Немачке и окупиране Европе. Да наведемо само неке: Круп, Тисен, Бош, Бертелсман и многи други.

Амерички амбасадори у тројству Бенелукса (Холандије, Белгије и Луксембурга) имали су нешто лежернији задатак. Те земље су већ међусобно биле кренуле путем интерних интеграција, и природно су инклинирале политичком и економском везивању за веће европске државе и за носиоца главног трансфера новца у Европу – САД.

Белгија је имала нешто истуренију улогу, јер је већ била, као стара колонијална сила у центру Европе, виђена као будуће седиште НАТО и заједничких западноевропских институција. Послератни амбасадор, адмирал Ален Кирк (1888-1963), занимљивији је касније био као амбасадор у СССР, него што је оставио велики траг као дипломата у Белгији, али је била важна његова присутност као ратника, чија је каријера уграђена у темеље будуће европске грађевине, дакле више као симбол заштите будуће заједнице. И Роберт Марфи (Robert Daniel Murphy, 1894-1978), дипломата који је служио од 1949-1952, био је више упамћен као саветник генерала Клеја, оног високог официра који је тражио од већ поменутог бизнисмена Луиса Брауна да напише извештај о Немачкој, на основу кога ће и бити конципиран Маршалов план. Захваљујући раду Марфија и генерала Клеја, одустало се од планова да се „Немачка претвори у пашњак за овце”, како су замишљали радикалнији амерички функционери, попут Хенрија Моргантауа (Рајовић, 1975). Марфи и, преваходно, генерал Клеј су организовали „ваздушни мост” којим је достављана помоћ грађанима Берлина када је СССР увео блокаду као одговор на стварање немачке нове монете, послератне марке. Дакле, немачка нова валута настала је пре Западне Немачке као државе, што је јединствен случај у историји (“The Berlin Blockade”, 1948).

Амбасадори САД у Холандији и Луксембургу нису били међу водећим реализаторима Маршаловог плана, нити политичког утицаја на европске интеграције. Међу њима се истичу др Херман Барух (Herman W. Varuch), који је био у Хагу 1947-1949. и Перл Места (Perle Mesta), амбасадорка у Луксембургу.

Др Барух је био лекар и брат чувеног Бернарда Баруха, директора Одбора за ратну индустрију САД током Првог светског рата, чије је знање и искуство коришћено и током мобилизације за Други светски рат. Амбасадорка Места била је наследница огромног богатства и од оца и од мужа, па је била више чувена по изузетним забавама које је приређивала и као домаћица у САД и као дипломата, на изузетно организованим пријемима. Али, и

ова добра пријатељица Харија Трумана и сифражеткиња¹⁴ имала је итекако своју сврху: требало је „амерички сан” приказати у најбољем светлу осиромашеној и разрушеној Европи.

ЗАКЉУЧАК

Амерички утицај на остваривање политичких и економских интеграција у западној Европи после Другог светског рата одвијао се на више нивоа: војни (стварање НАТО), економски (реализација Маршаловог плана), политички (стварање Савета Европе и Европске заједнице за угаљ и челик) и културни („амерички сан” као пример за европске земље).

Да би се остварили ти циљеви, требало је координирати активности америчких дипломата, и то је остваривано и на начин који је приказан записником са састанка у Паризу, октобра 1949 године. Паралелно с јавним процесом утицаја, оствариван је и тајни уплив, који су надгледали Уред за координацију политике, за који су се многи поборници демократије унутар високих америчких кругова прибојавали да не постане „амерички Гестапо”, и новонастала ЦИА (Централна обавештајна агенција). Процена је да је бар 5 одсто укупних средстава из Маршаловог плана одлазило на тајне акције ЦИА, како би се ангажовањем политичара, интелектуалаца и новинара у земљама западне Европе створиле симпатије за америчку (новчану и другу) помоћ, али и сузбио тада велики утицај и углед комуниста, проистекао из одлучујућег доприноса СССР победи над нацистичком Немачком, и ангажовањем у покретима отпора у окупираним земљама.

Увидевши да се готово цела Европа поделила у два наизглед непомирљива тabora, десницу предвођену демохришћанима и левицу предвођену комунистима, америчке дипломате су, наравно, играле на карту ових првих и нису се обазирале на чињеницу да су многи из тог конзервативног крила до јуче подржавали фашисте и нацисте. У борби против комунизма нису се бирали партнери. Али, рачунало се и на расположење оног дела народа који је веровао да ће у новом, револуционарном друштву и „деца бити државна”,

¹⁴ Од француске речи *suffrage*: право гласа. У Француској су жене које су се бориле за право гласа и учешће у раду народне скупштине биле основале Француску унију за женско право гласа (1909), али су тек на изборима 1945. оствариле то право, као резултат борбе покрета отпора и залагања левичарских партија. Сматра се да је прва суверена држава која је дозволила женама право гласа била Финска, 1906. Са Првим светским ратом дошло је до масовнијег остваривања тог принципа: Канада 1917, Немачка 1918, Аустрија и Холандија 1919, САД 1920. Швајцарска је међу последњима дозволила да жене гласају на федералном нивоу – 1971.

а не само да ће бити одузета приватна својина.

У том циљу, амерички амбасадори су остваривали своје превасходне задатке: Спречавање утицаја совјетске и комунистичке пропаганде у земљама западне Европе, пре свега у Италији и Француској; Указивање на економске бенефите које доноси Маршалов план у обнови разорене Европе и прихватање помоћи; Промовисање Западних вредности, политичког плурализма, приватне својине, и слободног протока капитала, роба и услуга на европском тржишту које треба да буде интегрисано; Лобирање за учлањење држава западне Европе у НАТО; Интегрисање западноевропских земаља у Заједницу за угаљ и челик, чиме би се „отклонили сукоби Француске и Немачке и опасност поновног избијања рата на европском тлу”.

Дакле, било је потребно да амерички дипломати укажу европским савезницима да је брз опоравак западне Европе након девастирајућег Другог светског рата готово немогућ без издашне америчке помоћи, која је наравно била добрим делом условљена прихватањем и америчких вредности, односно разумевањем за „легитимне америчке интересе у Европи”. Стари континент је могао да буде слободан, али на начин „америчке слободе” (Purić, 2020), а европске интеграције су остале осенчене (бар) двама тамним мрљама – опроштајем многим нацистима, ратним злочинцима, поготово њиховим водећим индустријалцима који су били и предратни бизнис-партнери одређених америчких пословних кругова (Ilić, 2020), и мешањем САД у унутрашње ствари (Avramov, 2011), поготово у изборе, великих европских земаља, попут Италије и Француске.

*Vladimir Ilić*¹

THE INFLUENCE OF AMERICAN AMBASSADORS ON EUROPEAN INTEGRATION (1946 – 1955)

Abstract

In the domestic literature, mainly for ideological reasons, there is almost no systemic or more systematic analysis of the American influence on the course of early European integrations (1946-1951), which were "crowned" with the creation of the European Coal and Steel Community. This was preceded by great efforts of the diplomatic and intelligence community of the USA in order, first, to prevent the spread of communism to some of the key countries of the old continent, such as Italy and France, and then, under the American leadership, to unite (Western) Europe. As Germany had already been occupied, the fear of its falling under the communist bloc was somewhat different: the doctrine of "two Germanies" was already in circulation, because the Soviet forces had already entered Berlin victoriously in 1945 and the West had to accept military-political reality. The so-called Marshall Plan, according to the matrix already applied after the Great War, by the so-called Dawes plan, was supposed to economically tie the devastated and exhausted Europe to, first of all, American financial support. But political issues were in the foreground: first NATO was created, as a military instrument of American influence and "protection", and then the European Coal and Steel Community. American diplomats stationed in Italy and France during the Cold War, and then in West Germany, were first selected based on the criteria of commitment to Euro-Atlantic integration and old merits from the time of the First and/or Second World War, and then engaged in open or covert interference in the internal affairs of key countries of Western Europe.

Keywords: *American ambassadors, Cold War, European integration, Marshall Plan, CIA.*

¹ Government of the Republic of Serbia, govla2926@gmail.com

INTRODUCTION

When Winston Churchill announced in his speech in Fulton the division of Europe into two opposing ideological camps, in the creation of which he had already participated at Yalta in 1944, a feverish struggle began to occupy the best possible "starting position". With the use of the atomic bomb in 1945, the USA already announced its aspirations towards the role of a kind of world policeman, and with the Marshall Plan, the contours of a new economic order in Western Europe. Knowing that the USSR emerged from the Second World War with a great reputation in the world, especially in the countries that were still under colonial rule, but also in the large European countries where there was a powerful labor movement, the ruling circles in the USA and Western Europe were resorting to reorganizing their own state institutions and organizations. Thus, the Office of Policy Coordination² was created in the USA, which, in cooperation with the Office of Strategic Services,³ was supposed to prepare the coordination of the Marshall Plan, as well as activities aimed at preventing the essentially defeated countries, Italy and France, from falling into communist hands.

In such an atmosphere of division and internal and external suspicion, ambassadors were appointed to both mentioned countries. The Second World War was still going on, when Alexander C. Kirk, an experienced diplomat from the Paris Peace Conference in 1919, was sent to Italy. The rich son of the "soap king", accustomed to living comfortably, was already in Italy during the great popularity of fascism as a junior diplomatic official (*New York Times*, January 9, 1945). He was not much affected by stories about him being a "sworn bachelor" and even "attracted to his own gender" (Dean, 2001). After all, the same stories followed John Edgar Hoover, the legendary head of the FBI. Kirk had a very clear task: at all costs, it was necessary to prevent Italy from voting for the communists in future elections, that is, from the Communist Party of Italy gaining the majority of votes in the Italian bicameral Parliament. The main candidate of the anti-communist, pro-Western forces was Alcide De Gasperi, an old acquaintance of the British intelligence community (Ilić, 2020).

The duties of his Excellency Kirk were as follows to undermine communist propaganda in Italy in every way and to gain a strong foothold in the Vatican.

² Frank Gardiner Wisner, the father of the American Commissioner for Kosovo of the same name, was at the head of that Office.

³ William Joseph Donovan, called "Wild Bill", after the legendary hero of the Wild West, was the head of that intelligence service that would later become the CIA (Central Intelligence Agency).

THE CHRISTIAN DEMOCRATIC RIGHT AND THE COMMUNIST LEFT

In an atmosphere that was perhaps best depicted by the director Giuseppe Tornatore in the film "*Baaria - Gate of the Wind*", Italy was divided into two seemingly irreconcilable camps: the so-called conservative, Catholic, traditional and, above all, the capitalist group, which gathered around the Christian Democratic Party and the so-called laicist, leftist, almost revolutionary socialist front. There were two ideas about the future. One, related to the "greatest power" USA, the other to the "most respected power" USSR. Since the Soviet Union emerged from World War II as the decisive force that crushed Nazism, that role model was attractive to many labor movements around the world. Millions of workers believed that this was the way to throw off the shackles of capitalism, the same system that, to a large extent, created fascism in Italy and then Nazism in Germany (Vespa, 2019).

Joseph Stalin did not try much to help the left-wing bloc. As in the case of the agreement with Adolf Hitler in 1939, he stuck to the agreement reached at Yalta in 1944. After all, he was already very satisfied with his lot in Europe; Czechoslovakia had just embarked on the path of socialism, of course with abundant Soviet "help". The undisputed leader of the USSR, although brutal and ruthless in eliminating internal enemies, such as the popular and charming General Mikhail Tukhachevsky, took care of external obligations and was grateful for the help provided by the Anglo-American leadership during the Second World War.

Opposite Stalin, the political child of Thomas Pendergast (Ilić, 2020), American President Harry S. Truman, not at all charismatic like wartime president Franklin D. Roosevelt, tried hard to prevent Italy, defeated in the war, from joining the wrong victorious camp. The Office of Policy Coordination, established on September 1, 1948, was actually activated for the first time during the 1948 Italian elections.⁴ Also, the new US ambassador to Italy, James Clement Dunn, understood the importance of psychological warfare (today we would call it media warfare) in achieving political supremacy. According to President Truman's directive NSC 10/2⁵, covert operations included all those activities carried out or sponsored by the US Government against hostile foreign countries or groups, or in support of friendly foreign countries or groups, which were planned and executed in such a

⁴ The results of the elections for the first parliament of the Republic of Italy, in which slightly more than 26 million voters voted: Christian Democrats 48 percent of the vote, the leftist coalition FDP 31 percent. It is interesting that, apart from the CIA, the Republic of Ireland also helped the Christian Democrats, through the organization Catholic Action (*The Irish Times*, November 17, 2014).

⁵ Directive no. 292 of the National Security Council on the Office for Special Projects, as the Office of Policy Coordination was originally called, dated June 18, 1948 (history.state.gov).

way that there was no apparent responsibility of the US Government, that they were not known to unauthorized persons and that, in the event that these activities were discovered, the Government could plausibly deny any responsibility for them.

More specifically, such operations shall include all covert activities relating to:

- Propaganda;
- Economic warfare;
- Preventive direct action, including sabotage;
- Anti-sabotage measures;
- Destruction and evacuation measures;
- Subversion against enemy states, including aid to underground resistance movements, guerrilla and refugee liberation groups;
- Support to domestic anti-communist elements in threatened countries of the free world (such operations will not involve armed conflict). (Office of the Historian, 1948)

If you look carefully, you will notice that the directive does not exclude cooperation with former fascist and Nazi circles. This is very important for understanding the course of European integration and that "black cornerstone" in the structure that will be known much later as the European Community.

It goes without saying that Ambassador Dunn, who presented his credentials on February 6, 1947, had even more comprehensive assignments than Bonvivan Kirk, who lived in the Barberini Palace and reopened the American Embassy while World War II was still going on, in January 1945. Those assignments were, first of all:

- Ensure a favorable reception of the Marshall Plan in Rome;
- The fate of the future NATO, therefore the fate of the entire Euro-Atlantic project, depended on the outcome of the elections in Italy in 1948;
- Communists must not repeat the success of 1946.

James Clement Dunn was once US President Herbert Hoover's Chief of Protocol, but was later renamed Chief of the Department of International Conferences. Even as an advisor for European affairs, during the Spanish Civil War, he advocated an arms embargo on all sides, which effectively suited fascist Franco and his phalanxes. On the contrary, Benito Mussolini and Hitler greatly helped the "caudillo" to the extent that Guernica, immortalized thanks to Picasso's painting, was actually destroyed by the German Condor air force. Furthermore, Dunn tried very hard to prevent news of the systematic extermination of Jews and other peoples in German concentration camps from spreading in the US (Wyman, 1984). A similar matrix was used in post-war Italy:

- Support conservative forces, with an emphasis on the Catholic religion;
- "Forget" the past and collaboration with the fascists.

Perhaps this was one of the reasons that at one time Eleanor Roosevelt, the influential wife of the American president, called Dunn a fascist (Logevall, 2013). Be that as it may, Ambassador Dunn tried his best and through his actions succeeded in "keeping Italy free and keeping it out of communist control" ("Foreign Relations: Back to Madrid", 1953). Perhaps precisely because of this reputation, he was appointed a little later as ambassador in Madrid, where he began his diplomatic career 33 years earlier, as third secretary (the lowest staff level). His main task was to maintain good relations with Franco, but also to supervise the implementation of the US-Spain military agreement, in which the preamble states "in the face of the danger that threatens the Western world..." (The Avalon project, 1953)

The formula applied in the fateful elections in Italy in 1948 was repeated for the next two decades in that country, with great interference by the CIA and American politics in general. Of course, such a success would not have been possible if the USSR had helped more the labor movement and communists, as well as all other left-wing forces in that country. In the atmosphere of burning issues, from the restoration of the country and employment, to international topics and Trieste ⁶, the Italian temperament and political fervor came to a boil (Mirkov, 2023). This happened to such an extent that one of the slogans of the right was: "Listen to the voice of your conscience! In the secrecy of the polling station, God sees you, not Stalin!" (*Ascolta la voce della TUA CONSCIENZA! Nel segreto della cabina elettorale Dio ti vede, Stalin no!*).

The mentioned formula was called colloquially "centrism" (in Italian: *centrismo*), and under the influence of the mentioned American circles, including his Excellency Dunn, it was the slogan of the future post-war Italian governments that advocated Atlanticism and anti-communism. It was necessary to unite certain Christian, pro-Vatican circles, whose representative was De Gasperi, and whose name bears today the street where the secretariat of the European Parliament in Luxembourg is, with anti-fascists such as Luigi Einaudi, once a well-known journalist of the leading newspapers "Stampa" and "Corriere della Sera", an honorary member of the American Academy of Sciences and Arts and the future president of Italy from 1948 to 1955. It was therefore necessary to reconcile clericalism with

⁶ In World War II, Trieste was occupied by Yugoslav forces, led by Josip Broz Tito. Events showed that the concession to Italy, as well as the abandonment of that strategic port from the Habsburg era, was important in order to keep Istria in the possession of Yugoslavia.

liberalism, but also to bring the supporters of European federalism to the fore.⁷

Ambassador Dunn saw the day when, during his mandate in Rome, NATO (North Atlantic Treaty Organization), the North Atlantic Military Alliance, was founded in Washington on April 4, 1949, which, of course, included Italy. The motto of this organization, intended for the "defense of the free world" was: *Ani-mus in cosulendo liber*, a quote from "Catiline's Conspiracy" by the Roman historian Sallust, and taken from the small, fortified Italian town of San Gimignano, known in Tuscany as the City of Beautiful Towers. In translation: "Mind unrestrained in thinking". (During the aggression of that military alliance on the Federal Republic of Yugoslavia, primarily on Serbia, journalist Zoran Petrović Piroćanac called that slogan: "A mind unrestrained by thinking").

THE MARSHALL PLAN

The Marshall Plan was implemented in Italy under the supervision of Ambassador Dunn. That country was the third largest user of American money. According to some authors, it received about 12 billion dollars in the period from 1948 to 1952 (Fauri, 2006; Bianchi & Giorcelli, 2021). It was thought to be the largest aid transfer in history, helping certain regions of Italy to invest more in infrastructure and increase productivity in agriculture. In other regions, industrialization and automation developed more.

But the essence of the Marshall Plan was political, not economic. It was the same with the Dawes Plan, after the First World War. The matrix was the same, but the users were different (Purić, 2020). The same American circles that had contributed to the rise of fascism (Child, 1925) were now helping Italy recover from the devastation caused by that same fascism. Ambassador Dunn, who had been pro-Franco⁸ in Spain, now advocated liberalism. Of course, the geopolitical goals always remained the same, and he knew it well:

⁷Luigi Einaudi was a member of the Mont Pellerin Society, which was founded by Friedrich Hayek during the meeting of the International Trade Organization on April 10, 1947. The society basically advocated freedom of expression, the free market and the ideas of (Popper's) "open society". In reality, it was and remains one of the instruments of globalism and humiliarism. Some of the prominent members: Milton Friedman (USA), Ludwig Erhard (West Germany), Vaclav Klaus (Czech Republic), Karl Popper (Austrian-British philosopher), Otto von Habsburg (Austria), Mario Vargas Llosa (Peru), etc

⁸Francisco Franco (1892-1975), called simply Franco, or caudillo (Spanish: leader). He led a coup against the legally elected socialist government, which turned into a civil war in 1936-1939, which, with the abundant help of fascist Italy and Nazi Germany, and the inaction of the "liberal states", ended with the defeat of the republicans, on whose side the international volunteer brigades participated. It is estimated that there were over 35,000 fighters from over 50 countries who fought against Franco's Falangist-Clerofascists.

- Maintaining American dominance in Western Europe;
- Protection of the capitalist order;
- By raising the standard of living, show that the "American dream" is possible.

The Marshall Plan⁹ was implemented in Western Europe in stages. It is estimated that the USA invested about five percent of its gross national product in 1948 in the reconstruction of those European countries which they considered to share the "same or similar value system". About three-quarters of the total aid went to the reconstruction of infrastructure, while, for example, only 2 percent went to direct loans to private companies (Bianchi & Giorcelli, 2021). It was on April 3, 1948 that US President Truman signed the Economic Recovery Act, which became known as the Marshall Plan after Secretary of State George Marshall, who in the previous year proposed that the US provide economic aid in order to rebuild the infrastructure and economy in post-war Europe. The act also states the following:

"...the Congress finds that the existing situation in Europe endangers the establishment of a lasting peace, the general welfare and national interest of the United States, and the attainment of the objectives of the United Nations. The restoration or maintenance in European countries of principles of individual liberty, free institutions, and genuine independence rests largely upon the establishment of sound economic conditions, stable international economic relationships, and the achievement by the countries of Europe of a healthy economy independent of extraordinary outside assistance..." (Marshall Plan, 1948: Sec 102)

The USA invested over 13 billion dollars at the time (over 170 billion in 2023) in the reconstruction of the economies of Western Europe. The largest part of the aid went, of course, to Great Britain (26 percent), France (18 percent) and West Germany (11 percent). Thus, over 50 percent of the aid went to the three largest countries of Western Europe (Spain had a special military aid program, as we have seen). Industrialist Lewis H. Brown, the "King of Asbestos" and president of the American Association of Entrepreneurs, wrote the "Report on Germany" in 1947, and that text was a kind of prelude to the Marshall Plan. His research, and then the text itself, pointed to the great mutual dependence of European economies; he stood for the free flow of goods, regardless of national borders. But, as Germany was al-

⁹ George Catlett Marshall (1880-1959) was an American general and Secretary of Defense, as well as Secretary of State. Due to his participation in the economic recovery of Western Europe, he received the Nobel Prize in 1953. His paternal ancestry is English, and they were among the first settlers in Virginia.

ready bankrupt, he believed that the reconstruction of the German economy, as the key one in Western Europe, was essential for the reconstruction of the whole of Western Europe, including Italy. Of course, the USA, under the watchful eye of Ambassador Dunn, did not help Italy only for altruistic reasons. It was necessary to ensure geopolitical influence in that country. Ambassador Dunn welcomed the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, signed in Rome on November 4, 1950 (Avramov et al, 2011), as well as the day when the European Coal and Steel Community was proclaimed, during his mandate in the capital of Italy, by the Treaty of Paris of April 18, 1951. The Community, of course, included Italy, along with the Benelux, France and the Federal Republic of Germany. It was the first international organization of such a supranational type, which started the process of economic integration, which much later would lead to the creation of the European Union in Maastricht, 9-10. December 1991.

The reconstruction of defeated and destroyed France required a slightly different approach, because it was an allied country, i.e. the Degolists and the resistance movement never recognized capitulating Vichy France, for which even one of the "founding fathers" of the European Community, Jean Monnet, worked for some time and whose ideas he used (Brunet, 2014).

Jefferson Caffery (1886-1974) was the first American ambassador to liberated France, while the Second World War was still going on. Back in the period between the two world wars, as a diplomat, he looked after the interests of the "United Fruit" company, which had business in almost all of Latin America. Some authors believe that he had a prominent role in the so-called "Banana Massacre", when local strikers in Colombia were fired upon, protesting against the inhumane working and living conditions in the small port town of Cienaga in 1928. As a devoted Catholic, he had the privilege of becoming a member of the Knights of Malta, and when he retired and left the diplomatic service, he was the personal guest of Pope Pius XII, the same religious leader who made the concordat with Mussolini and helped the escape of fascist and Nazi war criminals after the Second World War (Aron and Loftus, 1991). The tasks of Caffery in the first war and post-war phase of his service in France were similar to those we have already seen when we considered the activities of the American ambassadors in Italy. Faced with the first elections for the Constituent Assembly on October 21, 1945, he saw the great influence of the communists, led by Maurice Torrez (1900-1964), who won the most seats, slightly more than his namesake Maurice Schumann (1911-1998)¹⁰, a converted Jew, who led the Popular Republican Movement, actually

¹⁰ Maurice Schumann, the "voice of France" during the Second World War on the radio programs of the British BBC, later Minister of Foreign Affairs in the post-Degolism government of Georges Pompidou.

the French Christian Democrats. Thus, the situation in post-war France was similar to that in post-war Italy. The nation was divided into two camps: right-wing, conservative, clerical and "national", and left-wing, laicist, republican. The Popular Republican Movement was at that time the only party in France that openly advocated the survival of the colonial regime, as well as forced labor. In order to prevent the further influence of the communists, new elections were organized expeditiously, under the watchful eye of Ambassador Caffery, already in June 1946. The result was reversed: now the leading Catholic party in the country got slightly more votes, gaining a majority by a difference of some three hundred thousand votes (both parties got more than 5 million votes). General Charles de Gaulle had already resigned in January of that year, because he believed that the dissolute parliamentarianism would bring instability to the political life of France, and his political opponents opposed, claiming that the general wanted to introduce Bonapartism and Caesarism, under the guise of strong central government. But even that was not enough, new elections followed on November 10, 1946, and again, to the dismay of Ambassador Caffery, the leading role was played by the left, that is, the communists. The so-called "Triple Alliance" broke up due to a wave of strikes in 1947 and the intensification of the Cold War.

Socialist Prime Minister Paul Ramadier replaced the Communists and voted for the Marshall Plan.

Clearly, the coordinated policy of certain French and American circles had three main objectives:

- Stabilization of the "democratic political regime";
- Promotion of European integration;
- Elections will be held, with the help of causing internal instability, until a government is established that will stand for the first two goals.

In the new Government of France in 1947, the Minister of Finance was exactly Robert Schuman, one of the future "founding fathers" of the European Community, and it was he who proposed the acceptance of the Marshall Plan for France. It is interesting that his native language was German, because his homeland was annexed to the German Empire after the victory in 1871. He, like Jean Monet, was not drafted into the army during the First World War, due to poor health (he lived to be 77). As Minister of Foreign Affairs from 1948 to 1953, he played a leading role on behalf of France during the founding of the Council of Europe (1949), NATO in the same year, and the European Community for Coal and Steel in 1951.

In those affairs, he was already cooperating with the new American ambassador, David K.E. Bruce, who also did not serve in the army during the First World War. That "last American aristocrat" (Lankford, 1996), a tobacco breeder,

really deserved that name by his unusual origins. His distant ancestors were from Auvergne, a region known for its resistance to Caesar, and the folk hero Vercingetorix. But also for comic book heroes Asterix and Obelix, who "lived" at that time. So he was originally a Gaul ("powerful"), a Celt. French, actually.

During the Second World War he was the head of the European service of the OSS (Office of Strategic Services), and, as we have seen, he played an important role in the implementation of the Marshall Plan. Just before assuming the post of ambassador to France, Bruce spent some time in the Directorate for Economic Cooperation, which prepared the implementation of aid to the countries of Western Europe. So he was the right man in the right place. He was later appointed as the representative of the European High Body for Coal and Steel, where Jean Monnet first sat, as chairman (Avramov et al, 2011). In addition to the basic task of carrying out US interests in France and during European integration, David Bruce, in his later years, viewed the work of the ambassador as follows:

"The cardinal rule for an ambassador in a foreign country is to cherish no antipathies or attachments for particular domestic political parties or programs. This, fortunately, does not forbid him to contract friendships regardless of parties, or love the Country of his residence dispassionately." (Krebs, 1977)

It was recorded that during his stay in Rome, where he was vice consul, during a meeting with the Italian dictator Mussolini, he said: "I have been here for six months and my luggage is still with your customs!" (Krebs, 1977). In carrying out his duties in France, in order to best welcome and entertain the visitors on the occasion of the great American holiday of the Fourth of July, he spent the entire annual amount available to him from the State Department. All other expenses during the year were borne by him himself, from his salary (Krebs, 1977). The integrations may have been European, but the charm, pride and dominance were American.

In order to better understand the role of David K.E. Bruce in France, but also other American diplomats in Western Europe, which was integrated, we will use the minutes from the meeting in Paris, October 21-22, 1949 (Office of the Historian, 1949). In that now declassified text, it can be seen that the presence of all American ambassadors in key European countries, as well as in the USSR, as well as high-ranking representatives of the American State Department was ensured: David Bruce, ambassador to France, Lewis W. Douglas, ambassador to Great Britain, Douglas MacArthur, Deputy Director of the European Office of the State Department, John McCloy, High Commissioner for Germany, James C. Dunn, Ambassador to Italy, William Averell Harriman, Special Representative of

the USA in Europe, Robert Joyce, Office of Policy Planning of the State Department, Admiral Alan G. Kirk, Ambassador to the USSR, George W. Perkins, Assistant Secretary of State for European Affairs. The list of topics (*Order of Discussion*), for discussion, in itself, was impressive:

- "1. Reappraisal of progress and setbacks in cold war in Western Europe as they affect present and future U.S. policies.
 - a. Effect of recent international developments on Western Europe, i.e., Tito heresy¹¹, status of Greek civil war,¹ Soviet announcement on atomic bomb.
 - b. Present strength and influence of national Communist parties and estimate of future strategy and tactics.
 - c. Problem of East-West trade, possible extension, coordinating action.
2. Problem of Western European cooperation in political, economic and security fields, looking to integration and basic U.S. policy objectives in relation thereto.
 - a. Inter-relationships of Western European countries, including United Kingdom, as they affect development of Western European unity.
 - b. Review of ECA policies, including conclusions of ECA Mission Chiefs Meeting, 20 October.
 - (1) Special economic arrangements between groups of countries.
 - c. Role of ECA, OEEC, Council of Europe and Western Union.
 - d. Recommendations as to specific U.S. actions for the furtherance of Western European integration.
 - e. North Atlantic Pact and Military Assistance Program.
3. Germany.
 - a. Germany and European or Western unity.
 - b. Immediate problems relating to Germany: Berlin, two German governments, dismantling, discrimination and dumping.
4. Methods of increasing coordination and exchange of information among Western European Missions and other questions of interest which may be raised." (Office of the Historian, 1949)

Particularly interesting for researchers is the attitude towards Josip Broz Tito's opposition to Joseph Visarionovich Stalin, regarding the direction of the development of the communist government and socialism in general. It was given priority even in relation to the Soviet possession of the atomic bomb. It was a clear message to American diplomats in Europe:

¹¹ Split between Tito and Stalin, Informburo Resolution, 1948.

- There is no "European integration in the American way" if communism is not suppressed in Western European countries;
- Anyone who contributes to the abolition of the "monolithicity of the communist world" can be an ally of the USA;
- The question of the standard of living of the population of Europe is important, but not decisive;
- East-West trade should not be prevented, because the economic advantages will be on the side of the other, which will be a positive example for the inhabitants of those countries. (Office of the Historian, 1949)

Somewhere within those frameworks all diplomatic American representatives existed, including the later appointed ambassador to West Germany, the experienced James Conant (James Bryant Conant, 1893-1978), a chemist who was dedicated to the development of combat poisons in the First World War, the latter two decades president of Harvard University¹². During World War II, Ambassador Conant was involved in the super-secret "Manhattan" project, the creation of an atomic bomb, with the goal of getting to it before the Nazis gained that knowledge.

James Conant¹³ had previously lobbied for the establishment of the European Defense Community. He was convinced that it would be a good way to more easily accept the rearmament of Germany. France was expressly against it at the time, and not only France. But spreading the fear of communism had its effects. It was known that hardened generals, even though they once served Nazism, would come in handy in the fight against the new enemy, the "red danger". At that time, it was also a kind of fashion to focus as much attention as possible on the psychological war against the USSR, and it was very important that the countries where the so-called communist order had been established would be flooded with anti-communist propaganda.

The former occupation zone of Trizonia ended on May 6, 1955. James Conant, on behalf of the US, along with the High Commissioners of Great Britain and France, signed documents marking the end of direct Allied control over West Germany. Then it was accepted into NATO and the rearmament process began. The Office of the High Commissioner, which John Mac Loy turned into a kind of "office for the liberation of the Nazis in Nuremberg", ceased to function. Conant, who

¹² At Harvard University in the early 30s of the 20th century, the mentality of the German people was studied, in order to conclude which forces have a greater chance of victory - Communist or Nazi. From that same "temple of knowledge" Ernst Hanfstaengel brought Adolf Hitler a proposal to shout "Harvard! Ra, ra, ra!" adapted to Nazi needs and turned into the infamous - Heil Hitler! (Ilić, 2007).

¹³ His family belonged to old colonists from Massachusetts, which is often the case when it comes to prominent American families, originally from England.

was also untroubled by moral issues (just as with the issue of chemical weapons or the atomic bomb), supported this soft attitude towards the Nazis and continued this when he officially became the first US ambassador to West Germany.

At one time, he received Ernst Hanfstaengel, a man from Hitler's first circle, to speak to students at Harvard in 1934. As a distinguished scholar, he had open access to German universities, and since he spoke that language fluently, communication with both professors and students was no problem.

West Germany's integration into the Euro-Atlantic and West European economic communities went hand in hand with the installation of NATO bases throughout its territory (many are still there today, such as Ramstein Air Base, built in the crucial period 1949-1952, by American and French engineers and manpower and guest workers from Portugal, Spain, Italy, Turkey and Greece).

From a geopolitical point of view, Ambassador Conant could be partially satisfied: Berlin was not in West Germany, but the American military was. The incorporation of the former German Nazi industry into the "new European age" went according to plan, all large concerns continued to operate, most under their old names, whose Nazi-era infamy and massive use of slave labor from concentration camps had already been forgotten, to the horror of the descendants of Jews, Slavs, Roma and other martyrs who died in numerous killing fields throughout Germany and occupied Europe. To name just a few: Krupp, Thyssen, Bosch, Bertelsmann and many others.

The American ambassadors in the trinity of Benelux (Netherlands, Belgium and Luxembourg) had a somewhat more casual task. Those countries had already taken the path of internal integration with each other, and were naturally inclined towards political and economic ties to larger European states and to the carrier of the main transfer of money to Europe - the USA.

Belgium had a slightly more advanced role, because it was already, as an old colonial power in the center of Europe, seen as the future seat of NATO and common Western European institutions. The post-war ambassador, Admiral Alan Kirk (1888-1963), was later more interesting as ambassador to the USSR than he left a big mark as a diplomat in Belgium, but his presence as a warrior, whose career was embedded in the foundations of the future European structure, was important, therefore more as a symbol of protection of the future community. And Robert Daniel Murphy (1894-1978), a diplomat who served from 1949-1952, was better remembered as an adviser to General Clay, the senior officer who asked the aforementioned businessman Lewis Brown to write a report on Germany, on the basis on which the Marshall Plan would be conceived. Thanks to the work of Murphy and General Clay, the plans to "turn Germany into a pasture for sheep", as imagined by more radical American officials, such as Henry Morgenthau, were

abandoned (Rajović, 1975). Murphy and, above all, General Clay organized an "airlift" to deliver aid to the citizens of Berlin when the USSR imposed a blockade in response to the creation of Germany's new currency, the post-war Mark. Therefore, the German new currency was created before West Germany as a state, which is a unique case in history ("The Berlin Blockade", 1948).

The US ambassadors in the Netherlands and Luxembourg were not among the leading implementers of the Marshall Plan, nor of political influence on European integration. Prominent among them is Dr. Herman B. Baruch, who was in The Hague in 1947-1949 and Perle Mesta, ambassador to Luxembourg.

Dr. Baruch was a physician and brother of the famous Bernard Baruch, director of the US War Industries Board during the First World War, whose knowledge and experience were used during the mobilization for the Second World War. The Ambassador Mesta was the heir to enormous wealth from both her father and her husband, so she was more famous for the extraordinary parties she organized both as a housewife in the USA and as a diplomat, at exceptionally organized receptions. But this good friend of Harry Truman and suffragist¹⁴ had her own purpose: she had to show the "American dream" in the best light to impoverished and devastated Europe.

CONCLUSION

The American influence on the achievement of political and economic integration in Western Europe after the Second World War took place at several levels: Military (creation of NATO); Economic (implementation of the Marshall Plan); Political (creation of the Council of Europe and the European Coal and Steel Community) and Cultural ("American dream" as an example for European countries).

In order to achieve these goals, it was necessary to coordinate the activities of American diplomats, and this was achieved in the manner shown in the minutes of the meeting in Paris in October 1949. In parallel with the public process of influence, secret influence was conducted, which was supervised by the Office of Policy Coordination, which many supporters of democracy in high American circles feared would become the "American Gestapo", as well as by the newly

¹⁴From the French word *suffrage*: the right to vote. In France, women who fought for the right to vote and participate in the work of the national assembly founded the French Union for Women's Suffrage (1909), but they only achieved that right in the 1945 elections, as a result of the struggle of the resistance movement and the efforts of left-wing parties. It is considered that the first sovereign state that allowed women the right to vote was Finland, in 1906. With the First World War, there was a more massive implementation of that principle: Canada in 1917, Germany in 1918, Austria and the Netherlands in 1919, the USA in 1920. Switzerland was among the last to allow women vote at federal level – 1971.

created CIA (Central Intelligence Agency). It is estimated that at least 5 percent of the total funds from the Marshall Plan went to covert actions of the CIA, in order to create sympathy for American (financial and other) aid by engaging politicians, intellectuals and journalists in the countries of Western Europe, but also to suppress the then great influence and reputation of communists, stemming from the decisive contribution of the USSR to the victory over Nazi Germany, and involvement in resistance movements in the occupied countries.

Seeing that almost the whole of Europe was divided into two seemingly irreconcilable camps, the right led by the Christian Democrats and the left led by the communists, the American diplomats naturally supported the former and did not pay attention to the fact that many from that conservative wing until yesterday supported the fascists and Nazis. Partners were not chosen in the fight against communism. But it was also counted on the mood of that part of the people who believed that in the new, revolutionary society, "children will be of the state", and not only that private property would be confiscated.

To this end, the American ambassadors carried out their primary tasks: Preventing the influence of Soviet and communist propaganda in the countries of Western Europe, primarily in Italy and France; Pointing out the economic benefits brought by the Marshall Plan in rebuilding the devastated Europe and accepting aid; Promoting Western values, political pluralism, private property, and the free flow of capital, goods and services in the European market, which should be integrated; Lobbying for Western European countries to join NATO; Integrating Western European countries into the Coal and Steel Community, which would "remove the conflicts between France and Germany and the danger of a new outbreak of war on European soil".

Therefore, it was necessary for American diplomats to point out to the European allies that the rapid recovery of Western Europe after the devastating Second World War was almost impossible without generous American aid, which of course was largely conditioned by the acceptance of American values, i.e. understanding of "legitimate American interests in Europe ". The old continent could be free, but in the manner of "American freedom" (Purić, 2020), and European integration remained overshadowed by (at least) two dark spots - forgiving many Nazis, war criminals, especially their leading industrialists who were also pre-war business partners of certain American business circles (Ilić, 2020), and the interference of the USA in the internal affairs (Avramov, 2011), especially in the elections, of large European countries, such as Italy and France.

REFERENCE LIST

- Aarons, M. & Loftus, J. (1991). *Ratlines*. William Heinemann Ltd.
- Avramov, S. (2011). *Medjunarodno javno pravo*. Beograd: Akademija za diplomatiju i bezbednost.
- Bianchi, N., & Giorcelli, M. (2021). Reconstruction Aid, Public Infrastructure, and Economic Development: The Case of the Marshall Plan in Italy. *Public Infrastructure, and Economic Development: The Case of the Marshall Plan in Italy* (November 26, 2021).
- Brunet, L. A. (2014). *The New Industrial Order: Vichy, Steel and the Origins of the Monnet Plan, 1940-46*, PhD thesis, London: School of Economics and Political Sciences, (ethesis.lse.ac.uk).
- Child Washburn, R. (1925). *A Diplomat Looks At Europe*. New York: Duffield and Company.
- Dinan, D. (2010). *Menjanje Evrope: Istorija Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Einaudi, M. (1948). *Review of Politics*. Vol. 10, No 3, Cambridge University Press.
- Fauri, F. (2006). *L'integrazione economica europea 1947-2006*. Il mulino.
- Hill Peterson, N. *A Very Private Public Citizen: The Life of Grenville Clark*. University of Missouri Press.
- Ilić, V. (2007). *Imperija: glosar XXI veka za vladare, vojnike, novinare i razbojnike*. Beograd: Konras.
- Ilić, V. (2020). *Prometeja: medijska „nacifikacija” srpskog naroda*. Krajujevac: Fondacija Konras.
- Kenan, F. G. (1967). *Memoirs 1925-1950*. Boston: Little & Brown.
- Krebs, A. (1977). David K. E. Bruce, Diplomat, Dies. *The New York Times*
- Lankford, D. N. (1996). *The Last American Aristocrat: The Biography of Ambassador David K.E. Bruce (1898-1977)*. Little, Brown and Company.
- Logevall, F. (2012). *Embers of War, the Fall of an Empire and the Making of America's Vietnam*. New York: Random House.
- Lopandić, D. (2003). *Osnivački ugovori Evropske unije*, Beograd: Kancelarija za pridruživanje Srbije i Crne Gore EU/ Evropski pokret u Srbiji/ Ministarstvo za ekonomske veze s inostranstvom Republike Srbije.
- Mirkov, Ž. (2023). Uticaj diplomatije na bezbednost Jugoslavije. *Diplomatija i bezbednost*, Godina III, broj 1/2023, str. 163-175.
- Piroćanac Petrović, Z. (2004). *Mali pojmovnik geopolitike*. Beograd: Centar za geopolitičke studije „Jugoistok” / Institut za političke studije.

Pisani, S. (1991). *The CIA and the Marshall Plan*. University Press of Kansas.

Purić, T. (2020). Ideološki i geopolitički aspekti rađanja američke imperije krajem 19. i početkom 20. veka. *Diplomatija i bezbednost*, Godina III, broj 2/2020, str. 55-76.

Rajović, R. (1975). *Svet posle drugog svetskog rata I i II* (prema koncepciji i osnovnom tekstu knjige Istorija poslednjih dvadeset godina, autora Lučijana Dodolija i Manlija Maradeja), Beograd: Sloboda.

Vespa, B. (2019). *Perche L'Italia diventa fascista (e perche il fascismo non puo tornare)*. Milano: Mondadori.

Wyman, D. S.(1984). *The abandonment of the Jews: America and the Holocaust, 1941-1945*. New York: Pantheon Books

Internet sources

Avalon Project (Documents on Law, History and Diplomacy - Lillian Goldman Law Library). (1953). *Military Facilities in Spain: Agreement Between the United States and Spain, September 26, 1953*, https://avalon.law.yale.edu/20th_century/sp1953.asp

Blockade and diplomacy. (1948). *Le Monde* (July 11, 1948). https://www.cvce.eu/obj/blockade_and_diplomacy_from_le_monde_11_july_1948-en-73733ac6-87f6-4cbb-9262-90e831129520.html

Coates Malcolm, *Denazifying Germany: German Protestantism and the Response to Denazification in the American Zone 1945-48*, University of York, Department of History, Master of Arts by Research, 2014. (etheses.whiterose.ac.uk)

Collins, S. (2017). Irish State secretly intervened in Italian 1948 general election. *The Irish Times*. (November 17, 2014). <https://www.irishtimes.com/news/politics/irish-state-secretly-intervened-in-italian-1948-general-election-1.2002970>

Durham e-Thesis – Durham University (ethesis.dur.ac.uk)

Foreign Relations: Back to Madrid (1953). *Time*. (March 2, 1953). <https://time.com/archive/6887313/foreign-relations-back-to-madrid/>

National Archives. (1948). *Marshall Plan*. <https://www.archives.gov/milestone-documents/marshall-plan>

Office of the Historian (1948). 292. *National Security Council Directive on Office of Special Projects*. Washington, June 18, 1948. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1945-50Intel/d292>

Office of the Historian (1949). *Summary Record of a Meeting of United States Ambassadors at Paris, October 21–22*, Paris, October 21–22, 1949. <https://history.state.gov/historicaldocuments/frus1949v04/d278>

*Рајко Петровић*¹
*Иван Рибач*²

БОРБА КОЛУМБИЈЕ ПРОТИВ ЛЕВИЧАРСКИХ ГЕРИЛАЦА: ОД ПАЦИФИКАЦИЈЕ ФАРК-А ДО ПРОПАЛИХ ПРЕГОВОРА СА ВОЈСКОМ НАЦИОНАЛНОГ ОСЛОБОЂЕЊА

Сажетак

Предмет истраживања овог рада јесте вишедеценијска борба Колумбије против левичарских, односно марксистичко-лењинистичких герилских група, а која представља један од de facto најдужих грађанских ратова 20. и 21. века. Циљ истраживања јесте да покажемо како су различите стратегије званичне Бототе за борбу против левичарских герилаца, од отворене употребе државног апарата силе против њих, па све до преговора о миру, давале различите резултате на краткорочном и дугорочном плану, пре свега када је реч о стабилизацији свеукупне безбедносне ситуације у земљи. Резултати истраживања показали су да је ФАРК, најмоћнија левичарска герилска група у Колумбији, пристао 2016. године на склапање мира са државном влашћу, трансформишући се у политичку партију, да друга по снази левичарска герилска група под именом Војска националног ослобођења није пристала на примирје и да и даље оперативно делује на терену, те да су остале релевантне левичарске герилске групе у Колумбији временом престајале да постоје због недостатка људских и материјалних ресурса. Закључак истраживања указује на то да је пацификација ФАРК-а умногоме допринела стабилизацији безбедносних прилика у Колумбији и снажењу демократских процеса у њој, али да присуство и деловање Војске националног ослобођења у њој и даље представља значајан изазов за мир и стабилност. У истраживању смо се користили историјском методом, методом студије случаја и методом компаративне анализе.

Кључне речи: *Колумбија, левица, герила, ФАРК, Војска националног ослобођења*

¹ Институт за европске студије, Београд, Србија, rajko.petrovic@ies.rs.

² Управа царина Републике Србије, Београд, Србија, ivandribac@gmail.com.

УВОД

Вековима уназад територија данашње Колумбије представљала је поље сукоба различитих интереса и идеја, те је због тога неретко била не само политички нестабилна, већ и небезбедна за живот и склона снажној спреси политике и политичког са насиљем. Долазак шпанских освајача почетком 16. века, а који на посматраном простору оснивају најпре град Санта Фе де Богота, а потом и Ново Краљевство Гранада, као претечу савремене Колумбије, донео је насиље над затеченим урођеничким народима и наметање суровог система експлоатације заснованог на расним критеријума, односно на тзв. пигментократији. Спорадични устанци урођеника, али и црначког становништва из Африке које је представљало робовску радну снагу, били су крваво гушени, где је апсолутни ауторитет имала шпанска круна у световној и Римокатоличка црква у духовној сфери. Почетком 19. века читав простор Латинске Америке захватиле су озбиљније побуне предвођене креолима, које су чинили војници, друштвени делатници и свештеници који су имали европско порекло, али су рођени у колонијама. Оне су имале еманципаторски карактер и јасан циљ - осамостаљење од шпанске круне. Тим путем кренуло је и становништво на територији данашње Колумбије, које је најпре 1811. године формирало Уједињене Провинције Нове Гранаде, али унутар њих долази до низа грађанских сукоба обележених насиљем борбом за власт између унитариста и федералиста са једне, и ројалиста и републиканаца са друге стране. Тај период историје Колумбије остао је упамћен под називом „Домовина будала” (*Patria Boba*), готово пророчки предвиђајући насиље и нестабилност као трајно обележје колумбијског политичког и друштвеног живота. Простор данашње Колумбије је у периоду између 1821. и 1830. године био део Велике Колумбије, да би, након што су Еквадор и Венецуела иступили из ње, Колумбија коначно самостално наступила на међународној позорници. Изазови за ову младу латиноамеричку земљу су, међутим, ту тек почели, па тако у њој избија Велики или Суверенистички рат 1860. године, између конзервативаца и либерала, а 1899. године долази до тзв. Хиљадудневног рата, поново између либерала и конзервативаца. У овом последњем животе је изгубило око 100.000 Колумбијаца, а потпуни политички и друштвени крах Колумбија је доживела губитком Панама 1903. године. Током прве половине 20. века, Колумбија је имала срећу да избегне разарања и смрт које су са собом донела два светска рата, с обзиром да у Првом ни формално ни суштински није учествовала, док је у Другом објавила рат Немачкој тек 1943. године, након што су Немци потопили три колумбијска једрењака, али су и тадашњи губици били минимални. Са друге стране, 1948. године у самој Колумбији

поново избија грађански рат, симптоматичног назива „Насиље” (*La Violencia*), и траје пуних десет година, где су супротстављене стране изнова били либерали и конзервативци. Колико је, на жалост, овај грађански рат уистину оправдао свој назив говори и податак да је у њему живот изгубило око 200.000 Колумбијаца, односно око 2% тадашње популације ове државе. Да ће спрега политике и насиља бити судбина Колумбије и у другој половини 20. века најавило је убиство либералног председничког кандидата Хорхеа Гаитана (*Jorge Gaitán*) 1948. године (Petrović, 2023: 378-383).

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Да бисмо разумели деловање левичарских герилских група на простору Колумбије у другој половини 20. века и на почетку 21. века, односно различите односе које је званична Богота имала са њима, најпре ћемо се осврнути на појам гериле и герилских група, а потом и на специфичности латиноамеричких герилаца. Термин герила потиче од шпанске речи „герилља” (шп. *guerrilla* - мали рат), а у употребу улази са Наполеоновим освајањем Пиринејског полуострва почетком 19. века, након чега му Шпанци пружају отпор у мањим групама које су изводиле спорадичне нападе на завојевача. То не значи да герила као таква није постојала и раније, напротив, и те како јесте, само се од тада означава тим термином. Тако се примери герилске борбе могу пронаћи у Старој Грчкој, Македонији, Риму, Првом и Другом српском устанку, у Југославији током Другог светског рата, током Вијетнамског рата и слично (Milašinović i Putnik, 2007: 327-328). Према дефиницији, герила представља вид оружаног отпора целокупног становништва или његовог дела на одређеној територији у ситуацији у којој није могуће водити прикладнију борбу против опонента који је у људском и материјалном смислу надмоћнији, при чему се ова дефиниција не исцрпљује само односећи се на борбу против окупаторске силе, већ и против владајућег режима у сопственој држави (Milašinović i Putnik, 2007: 328). Важно је истаћи да је герила призната у оквирима међународног ратног права, без обзира на то да ли се она посматра као партизанско ратовање, покрет отпора или борба за самоопредељење. У Допунском Протоколу I из 1977. године, термин герилац је озакоњен у смислу да је стављен под ингеренције међународног ратног права (Milašinović i Putnik, 2007: 329-330). Са друге стране, потребно је направити разлику између герилске борбе и тероризма, иако је у оба случаја реч о виду политичког насиља. Овде је посебно занимљиво то што се за разлику од тероризма, који је увек перципиран као негативан, ге-

рилске групе у одређеним случајевима доживљавају као вредносно неутралне, па чак и позитивне, без обзира на то што се и герилци, баш као и терористи, служе методама насиља и застрашивања, попут подметања бомби на јавним местима, отмица и атентата (Krstić, 2015: 520-521). Неретко се герилци описују као политички револуционари, борци за слободу, непомирљиви непријатељи власти у сопственим земљама, али не и сопствених народа од којих, заправо, често имају прећутну или отворену подршку (Jasikovic, 2018: 318). Герилу, а посебно ону латиноамеричког левичарског модела, можемо без имало оклевања сместити у оквире левичарског екстремизма, који има за циљ да насилним путем сруши буржоаску државу и на њеном зграишту створи нову политичку реалност засновану на „диктатури пролетеријата” (Ribać, 2023: 61). Са друге стране, иако је суочена и са герилским и са терористичким претњама, савремену Колумбију не можемо сврстати у категорију тзв. терористичких држава, односно у групу оних земаља које користе сопствени апарат принуде зарад обрачуна са унутрашњим непријатељима државног режима (Stevanović, 2022: 117).

Латиноамеричке герилске групе јављају се 50-их и 60-их година 20. века, да би их неколико деценија касније било на десетине. У ширем смислу, трагове латиноамеричке гериле могуће је наћи у Никарагви 1920-их година, када се Аугусто Сандино (Augusto Sandino) оружаним путем и методама својственим герилском ратовању супротставио владајућој династији Сомоса (Somoza). Током 1930-их година, сличан пример можемо пронаћи и у Ел Салвадору, с обзиром да тада долази до формирања побуњеничке левичарске групе против десног милитаристичког режима, а предвођене Фарабундом Мартијем (Farabundo Martí). У оба случаја говоримо о револуционарима који су око себе окупили осиромашено сељачко и урођеничко становништво, а које је било жртва експлоатације владајуће класе, неретко у чврстој спрези са војском и црквом. Временом, герилске групе, посебно оне са левичарским, односно марксистичко-лењинистичким идеолошким предзнаком, ничу широм Латинске Америке. У Аргентини су то били Монтонероси, у Чилеу Патриотски фронт Мануел Родригес, у Уругвају Покрет за национално ослобођење - Тупамарос, у Парагвају Војска парагвајског народа, у Боливији Тупак Катари герилска војска, у Перуу Сендеро Луминосо, у Еквадору Црвено сунце, у Венецуели Оружане снаге националног ослобођења, у Костарики Породица, у Никарагви Сандинистички фронт за национално ослобођење, у Хондурасу Покрет народног ослобођења - Синчонероси, у Гватемали Побуњене оружане снаге, у Мексику Сапатистичка војска националног ослобођења, у Порторику Народна војска Борикуа, у Доминиканској Републици Револуционарни покрет 14. јун итд.

Неколико је карактеристика које су својствене већини латиноамеричких герилских група. Прво, најстарије латиноамеричке герилске групе не треба сматрати ни као терористичке ни као екстремистичке у политичком смислу, с обзиром да су деловале у условима огољених диктатура и војних режима у којима није било објективних могућности за надметање за власт мирним и демократским путем. Друго, оне су много сличније афричким и азијским герилским групама него европским, с обзиром на постојање јасних паралела у смислу постојања неоколонијалног контекста и израженог страног мешања у унутрашња питања. Треће, већина латиноамеричких герилских група у идеолошком смислу има антинеолиберални, антиглобалистички и националистички карактер. Четврто, савремене латиноамеричке герилске групе су далеко наоружаније и организованије од оних првобитних, те далеко мање зависне од помоћи спољног фактора, попут некада помоћи од СССР-а. Пето, окосницу латиноамеричких герилских група, како у прошлости, тако и данас, представљало је рурално становништво. Шесто, у већини случајева, латиноамеричке герилске групе су имале озбиљан револуционарни потенцијал (Petrović, 2021: 192-194). Седмо, можемо са сигурношћу рећи да, за разлику од герилских или терористичких група у неким другим деловима света, латиноамерички герилци још увек нису успели да у значајној мери овладају употребом савремених технологија, а посебно не вођењем „мрежног рата”, који подразумева употребу информационих технологија зарад стицања информационе предности у односу на противника (Колев, 2018: 227).

НАСТАНАК И РАЗВОЈ ЛЕВИЧАРСКИХ ГЕРИЛСКИХ ГРУПА У КОЛУМБИЈИ

Нема никакве сумње да се Колумбија показала као плодно тле за настанак и развој низа левичарских герилских група. Неколико је главних разлога због којих је овај вид отпора државној власти у толикој мери пустио корене баш у овој латиноамеричкој земљи. Прво, Колумбија је све до 2022. године била једина латиноамеричка земља у којој левичари никада нису дошли на власт, што је потхрањивало тезе о разним заверама и немогућности да они мирним и демократским путем однесу изборну победу. Друго, Колумбија традиционално важи за највећег савезника Сједињених Америчких Држава у Јужној Америци, али и једног од најзначајнијих партнера НАТО-а ван ове војне алијансе, што је додатно доприносило јачању антиамеричких сентимената у ширим левичарским колумбијским круговима. Треће, Колумбија је, на шта смо већ указали, изгубила Панаму 1903. године, што пред-

ставља један од најзначајнијих генератора антиимперијалистичких сентимента међу колумбијским левичарима. Четврто, економска и социјална ситуација у Колумбији, упркос њеној огромној територији богатој природним ресурсима, никада није била задовољавајућа, јер су милиони људи константно били у сиромаштву и беди, а што је последично и очекивано водило ка великом народном незадовољству. У овом истраживању ограничили смо се на анализу настанка и развоја двеју најзначајнијих колумбијских левичарских герилских група - ФАРК-а и Војске националног ослобођења. Вредне помена свакако су и остале колумбијске левичарске герилске групе: Народна ослободилачка војска (*Ejército Popular de Liberación*), Покрет 19. април (*Movimiento 19 de Abril*), Покрет радничке самоодбране (*Movimiento Autodefensa Obrera*), Покрет револуционарне левнице - Слободна отаџбина (*MIR - Patria Libre*), Револуционарна партија радника (*Partido Revolucionario de los Trabajadores*), Геваристичка револуционарна војска (*Ejército Revolucionario Guevarista*), Револуционарна народна војска (*Ejército Revolucionario del Pueblo*), Социјалистичка струја обнове (*Corriente de Renovación Socialista*), Покрет Хорхе Елиесер Гаитан (*Movimiento Jorge Eliecer Gaitán*), Оружани покрет Кинтин Ламе (*Movimiento Armado Quintín Lame*), Команда јужног фронта Рикардо Франко (*Comando Ricardo Franco Frente Sur*), Републиканска војска за независност атлантске обале (*Ejército Republicano Independentista de la Costa Atlántica*), Национална локална координација (*Coordinadora Nacional de Base*), Наоружани побуњенички покрет (*Movimiento Armado Rebelde*), Покрет Хаиме Батеман Кајон (*Movimiento Jaime Bateman Cayon*), Покрет за револуционарно уједињење - марксистички лењинисти (*Movimiento de Unificación Revolucionaria - Marxista Leninista*), Покрет за ослободилачку акцију (*Movimiento de Acción Liberadora*) и Герилска координација Симон Боливар (*Coordinadora Guerrillera Simón Bolívar*), али их због ограничења у вези са обимом овог рада нисмо узели у разматрање (Saumeth Cadavid, 2010: 2-8).

СТУДИЈА СЛУЧАЈА - ФАРК

Револуционарне оружане снаге Колумбије - Војска народа (*Fuerzas Armadas de Colombia - Ejército del Pueblo*), далеко познатије под скраћеницом ФАРК-ЕП (*FARC-EP*) или само ФАРК³ (*FARC*) представљале су једну од најзначајнијих не само колумбијских, већ и латиноамеричких герилских група

³ Под овом скраћеницом је најпознатија и у нашој јавности, те ћемо је употребљавати у наставку текста.

уопште. Основана је давне 1964. године и постојала је све до 2016. године, када је потписала споразум о миру са владом у Боготи, о чему ће касније бити више речи. У идеолошком смислу, ФАРК је био марксистичко-лењинистичка организација, чији циљ је био да оружаним путем од Колумбије направи социјалистичку државу. Услови у којима је ФАРК настао били су веома повољни за ширење револуционарних идеја и ступање у герилску борбу, с обзиром да су десничарске власти у то време забраниле рад политичких партија. Такође, у то време су незадовољни сељаци формирали низ тзв. комунистичких република и управо је гушење једне од њих у Макеталији довело до формирања ФАРК-а, на чије чело је стао Педро Антонио Марин (Pedro Antonio Marín). Када је реч о оружаног борби са колумбијском владом, ФАРК се служио методама типично својственим герилцима - нападима на државне војне и полицијске снаге, бомбашким нападима, отмицама, атентатима, а касније и коришћењем ланаца трговине дрогом зарад финансирања својих војних и политичких акција. Ова герилска група бројала је у зениту своје моћи и до 20.000 добро наоружаних и утренираних припадника, а ни у по њега најтежим временима ФАРК није бројао испод неколико хиљада људи. Уколико се ближе сагледају оружје, муниција, транспортна средства и друга оруђа и оружја којим је располагао, ФАРК је, без имало претеривања, дуго био најмоћнија и најопаснија герилска формација на читавог западног хемисфери. Колумбијска влада, баш као и бројне међународне организације, теретили су ФАРК за огроман број кршења људских права и слобода, укључујући и она најтежа и најобимнија, попут масакара читавих села, протеривања становништва, мучења затвореника и силовања жена, чак и девојчица. Насупрот ФАРК-а биле су регуларне војне и полицијске снаге Колумбије, али и десничарске паравојне формације и нарко-картели који су се са ФАРК-ом надметали око тржишта и дистрибуције дроге. Биланс вишегодишњег деловања ФАРК-а је катастрофално деструктиван по државу и друштво: 215.000 погинулих цивила, готово 46.800 погинулих бораца на обе стране, бар милион расељених лица, 70.000 несталих лица, 37.000 отетих лица и 15.000 силованих жена (Petrović, 2021: 196-197). Неке од најпознатијих војних операција изведених од стране ФАРК-а су: бомбашки напад у Ел Дораду 2002. године на владино војно постројење у коме је погинуло 29 особа; напад на клуб „Ел Ногал” у престоници Боготи са 36 погинулих и више од 200 рањених; покушај атентата на председника Колумбије Алвара Урибеа (Álvaro Uribe) код аеродрома у Неиви 2003. године, када је погинуло 15, а рањено 66 особа; отмица председничке кандидаткиње Ингрид Бетанкур (Ingrid Betancourt) 2002. године (ослобођена тек шест година касније); а ту су и бројни масакри (преко 240), попут оних у Паварандо Грандеу, Тиералти, Бехукалесу, Апартаду, Ел Саладу, Наринју и кањону реке Ата (Nubia Bello, 2013: 47-56).

Деценијама су разне владе у Колумбији покушавале да сломе и униште ФАРК на различите начине, од опсежних војних и полицијских акција, преко дејстава паравојних формација, па све до инфилтрирања својих агената међу герилце и проглашавања лажних примирја (попут оног 1980-их), али је ФАРК и даље опстајао и у већој или мањој мери угрожавао нормално функционисање колумбијске државе и друштва. Након два узастопна председничка мандата Алвара Урибеа (2002-2010), обележена веома агресивном политиком према ФАРК-у са циљем његовог потпуног неутралисања, уследила је подједнако дуга владавина Хуана Мануела Сантоса (Juan Manuel Santos), са дијаметрално супротним приступом постизању дуго жељеног мира у Колумбији. Упркос томе што је у време Урибеове администрације Сантос био министар одбране, те као такав командовао већим бројем операција против ФАРК-а, од којих се истичу убијање једног од његових команданата Раула Рејеса (Raúl Reyes) и ослобађање већ поменуте Ингрид Бетанкур, након што је преузео место председника државе, схватио је да је ипак дошло време за преговоре са герилцима. Упркос противљењу значајног дела колумбијске јавности, 2012. године започети су преговори са војном и политичком врхушком ФАРК-а, а који су окончани потписивањем примирја са колумбијском владом 2016. године, за шта је исте те године председнику Сантосу додељена Нобелова награда за мир. Тим споразумом се ФАРК, предвођен Родригом Лондоњом (Rodrigo Londoño), обавезао на трансформацију из герилске групе у политичку организацију која ће се мирним и демократским средствима борити за власт на изборима. Сам Лондоњо, некада кардиолог по струци, требало је да буде кандидат већ на председничким изборима 2018. године, око чега се подигла велика прашина у колумбијској јавности, али је од тога одустао из здравствених разлога. Новоформирана политичка партија освојила је на локалним изборима 2019. године два градоначелничка места, али је проблем представљала чињеница да је неколико мањих групација унутар некадашњег ФАРК-а одбило примирје и наставило да делује у дубини колумбијске територије. Према још увек влада неповерење између двеју некадашњих зараћених страна, ФАРК је већ годинама практично разоружан и не изводи никаква војна дејства, што говори у прилог томе да је примирје, боље рећи коначни мир, велико на снази (Petrović, 2021: 197-198).

СТУДИЈА СЛУЧАЈА - ВОЈСКА НАЦИОНАЛНОГ ОСЛОБОЂЕЊА

Друга најмоћнија левичарска герилска организација у Колумбији током деценија уназад, те једна од двеју и даље активних релевантних гру-

пација такве врсте, јесте Војска националног ослобођења (*Ejército de Liberación Nacional*), у међународној јавности далеко познатија под скраћеницом ЕЛН (ELN), коју ћемо и ми у наставку рада користити. Дакле, реч је о још једној герилској комунистичкој групи која је своје идеолошке изворе црпела из марксистичко-лењинистичке теоријске парадигме, а уз то је имала и примесе геваристичке идеологије (тј. теорије и праксе урбаног герилског ратовања прилагођене латиноамеричком поднебљу) и теологије ослобођења (са акцентом на хришћанском учењу о помагању сиромашним слојевима становништва). Герилска група ЕЛН је основана давне 1964. године са циљем стварања слободног комунистичког друштва у Колумбији путем оружане борбе. Наспрам себе ЕЛН је имала, баш као и ФАРК, државу са војним и полицијским апаратом, али и паравојне десничарске формације. Посебно је важно истаћи да је ЕЛН била изразито против мешања Сједињених Америчких Држава у унутрашња питања Колумбије, сматрајући „колоса са севера” за империју која жели да колонизује Колумбију и потлачи Колумбијце, исисавајући притом њихове драгоцене природне ресурсе. Са друге стране, ни Стејт Департмент није био благонаклон према ЕЛН, коју је прогласио за терористичку организацију, баш као што су то учинили и Европска унија, Канада и Перу. Међутим, ЕЛН је, упркос тешким унутрашњим и спољнополитичким околностима у којима је деловала, успевала да пронађе савезнике. Најпре је то био ФАРК (са којим је до 2016. године била у неформалном савезу), а потом и Куба, Кина и Совјетски Савез, а последњих деценија то је Венецуела. Оно што је ЕЛН пошло за руком, а да није осталим колумбијским левичарским герилцима, јесте да у своје редове привуку немали број свештеника, па чак и на неке највише функције, какве су својевремено обављали Мануел Перес Мартинес (*Manuel Pérez Martínez*) и Камило Торес Рестрепо (*Camilo Torres Restrepo*) (Petrović, 2021: 198-199).

Иако далеко малобројнија од ФАРК-а, ЕЛН је са својих неколико хиљада добро обучених припадника била у стању да озбиљно угрожава безбедност државе и грађана. Тако је ЕЛН до сада извела на десетине бомбашких напада, али и бројне атентате и отмице, где су јој мете били политичари, полицајци, војници, новинари, али и цивили за које би се посумњало да сарађују са властима у борби против герилаца. Ништа боље не би прошли ни сами припадници ЕЛН за које се утврди да су радили као владини доушници, односно агенти државне безбедности. Довољно је поменути, илустрације ради, да је 1968. године извршена егзекуција тројице истакнутих функционера ЕЛН због наводне сарадње са колумбијским властима - Елиодора Очоа (*Heliodoro Ochoa*), Хулија Сесара Кортеса (*Julio César Cortés*) и Виктора Медине Морона (*Víctor Medina Morón*). Нису били поштеђени ни они најмлађи, па је тако

1971. године убијен Хаиме Аренас Рејес (Jaime Arenas Reyes), један од вођа колумбијских студената, само зато што је одлучио да раскине односе са ЕЛН и подржи дијалог са владом у Боготи. Први оружани напад ширих размера ЕЛН је извела у граду Симакоте у провинцији Сантандер 1964. године, а иначе је баш у том граду својевремено проглашен чувени „Манифест из Симакоте”, као идеолошка и програмска платформа ЕЛН. Колико је ЕЛН била у стању да прави проблеме владајућим структурама говори податак да је 1970. године успела у потпуности да заузме градић Смитару у поменутој провинцији Сантандер, а која иначе важи за снажно упориште ових герилаца, јер је стратешки изузетно важна с обзиром да се налази близу границе са суседном Венецуелом. Атентати су такође били често употребљавани од стране припадника ЕЛН, а први такве врсте, иако неуспешан, изведен је 1971. године испред зграде колумбијског министарства одбране, где је жртва био високопозicionирани колумбијски официр Алваро Валенсија Товар (Álvaro Valencia Tovar), који је на срећу преживео. Овај неуспели атентат био је само један од повода за то да колумбијска влада 1972. године започне опсежну „Операцију Анори” (*Operación Anorí*), која је резултирала са преко 200 ухапшених лица која су на одређени начин била у вези са ЕЛН. Током 1980-их ЕЛН је успела да се консолидује, пре свега захваљујући озбиљним лидерским (али и популистичким) способностима њеног руководиоца и некадашњег свештеника Мануела Переса Мартинеса (Manuel Pérez Martínez). Он је успео да најпре помири посвађане фракције унутар ЕЛН, али и да организује неколико опсежних пљачкашких похода на неколико европских мултинационалних компанија на колумбијском тлу, а што је значајно ојачало финансијске капацитете ЕЛН. Захваљујући, између осталих, и Перес Мартинесовим напорима, ЕЛН је током 1980-их направила савез са ФАРК-ом и другим левичарским колумбијским герилским групама, што је резултирало жестоким нападима на државне војне и полицијске пунктове, попут напада на војну базу у Ел Багреу, када је погинуло 15 колумбијских војника. Ни 1990-их ситуација по колумбијску владу није била ништа повољнија, па тако у нападима герилаца, попут оних у Гуикану, Усмеу и Мутати, животе губе десетине Колумбијаца. Герилска група ЕЛН је у посматраном периоду успела да изведе и неколико успешних саботажа на државним нафтним постројењима, што се показало као веома ефикасан метод борбе (Petrović, 2021: 199-200).

Алваро Урибе, већ помињани бивши председник Колумбије, покушао је почетком 2000-их да пацификује ситуацију у вези са све интензивнијим нападима ЕЛН, али је такав напор био безуспешан. Стратешки важни објекти у земљи, као и војне и полицијске базе биле су на константном удару герилаца, а једина олакшавајућа околност била је чињеница да су ЕЛН и ФАРК од не-

кадашњих савезника постали жестоки ривали који су се међусобно обрачунавали (Echandiá Castilla, 2013). Колумбијска влада је поново, у периоду између 2015. и 2017. године, иницирала серију преговора о закључењу мира са ЕЛН, али сем размене одређеног броја затвореника са обе стране, те стварања услова да папа Франсиско (Francisco) посети Колумбију, битнији резултати нису остварени. Након одбијених услова за примирје из 2016. године, а које је прихватио чак и ФАРК, ЕЛН је постала најмоћнија активна герилска група у Колумбији. Ни краткотрајни преговори 2021. године, као ни они иницирани након доласка на место председника Густава Петра (Gustavo Petro), првог левичарског председника у историји те земље, нису донели очекивани исход. Сходно томе, ЕЛН је наставила са својим акцијама, па је тако 2021. године у градићу Тибу у провинцији Сантандер убила двојицу младих војника. Североисточни део Колумбије уз границу са Венецуелом данас представља безбедносно најизазовније подручје у Колумбији, јер су управо ту сконцентрисане снаге ЕЛН. Бивши режим десничарског председника Ивана Дукеа (Iván Duque) оптуживао је својевремено председника суседне Венецуеле Николаса Мадуре (Nicolás Maduro) да логистички и финансијски помаже припаднике ЕЛН, као и да им омогућава да по потреби прелазе на венецуеланску територију. Поред тога, на мети оптужби да је савезник ЕЛН била је и Комунистичка партија Кубе (Demarest, 2020: 86). Уколико узмемо у обзир да ЕЛН данас контролише око 10% колумбијске територије (поред североисточног дела земље, контролише и простор јужне пацифичке обале), јасно је да без примирја са њом или њене потпуне неутрализације безбедносна ситуација у Колумбији никада неће бити стабилизована (Petrović, 2021: 200).

ПРЕГОВОРИ, ТОТАЛНО УНИШТЕЊЕ ИЛИ ТИХО ОДУМИРАЊЕ ГЕРИЛСКИХ ГРУПА - ШТА ЈЕ РЕШЕЊЕ?

Нема никакве сумње да је Колумбија и више него плодно тле за теоријско проучавање ефеката који проистичу из различитих стратегија за борбу против герилских група. На два студија случаја, ФАРК-а и ЕЛН, могли смо видети да је, упркос готово идентичној идеолошкој подлози коју деле, судбина ове две најмоћније герилске групе у Колумбији (али и шире) била потпуно различита. Са једне стране, упркос томе што је био убедљиво најснажнија герилска група и у људском и у материјалном и финансијском смислу, ФАРК је одлучио да 2016. године положи оружје, склопи примирје са владом у Боготи и прихвати да се трансформише у политичку партију. Са друге стране, ЕЛН је имала прилику да исто то учини, а она то, упркос обј-

ективно мањој снази у сваком погледу у односу на ФАРК, ипак није учинила. Поставља се сасвим оправдано питање - зашто је у првом случају процес преговарања био успешан, а у другом не? Друго питање, такође сасвим легитимно и релевантно, тиче се даље судбине ЕЛН у потпуно измењеном контексту, где она сада представља главну мету колумбијских војних и полицијских снага, али и делује у условима када Колумбија коначно има демократски изабрану левичарску власт.

Неколико је аргумената, сматрамо, који дају, бар делимично, одговор на прво постављено питање. Најпре треба истаћи да је ФАРК уживао далеко већу подршку међу Колумбијцима него што је то случај са ЕЛН и да је, као такав, рачунао на то да може израсти у респектабилну легализовану политичку партију. Друго, ФАРК је много више него ЕЛН радио на ширењу свог деловања и инфраструктуре по целој Колумбији. За разлику од ЕЛН, која никада није деловала на више од 10% колумбијске територије, ФАРК је у већој или мањој мери покривао целокупну територију ове латиноамеричке државе. Тако је деловање ФАРК-а било подељено на седам блокова, тј. команди (центар, југ, исток, запад, северозапад, карипски део и Магдалена медио), што је представљало важан предуслов за његову трансформацију у политичку партију на националном нивоу. Треће, очигледно је да је ЕЛН тактички препустила да ФАРК закључи примирје са колумбијском владом, како би се потом Колумбијцима који симпатишу левичарске герилске групе представила као њихов једини и аутентични представник који никада није издао оружану борбу и марксистичко-лењинистичке идеале. Са друге стране, ЕЛН је вероватно сматрала да ће уз себе придобити и припаднике ФАРК-а незадовољне закљученим примирјем, те на тај начин ојачати своје људске ресурсе. Четврто, било је то време када је још увек било незамисливо да ће левица у Колумбији икада успети да на демократским изборима, односно мирним путем, освоји власт, посебно јер је њу предводио садашњи председник Густаво Петро, некада и сам члан Покрета 19. април, те је ЕЛН рачунала да истинским колумбијским левичарима не преостаје ништа друго до да наставе са оружаном борбом, Пето, говоримо о времену када су притисци званичног Вашингтона на латиноамеричке државе поново јачали, посебно када је реч о онима са значајним левичарским потенцијалом. То је било посебно изражено након доласка на власт Доналда Трампа (Donald Trump), који је Колумбију означио као стратешки важног партнера и најзначајнију земљу НАТО савезника ван те војне групације. Шесто, руководство ФАРК-а је очигледно схватило да, дугорочно гледано, ни ФАРК ни било која друга левичарска герилска организација нема перспективу, с обзиром да је искуство осталих сродних организација деценијама уназад показало да пре или кас-

није дође до замора њихових чланова, осипања чланства, али и да понуде током преговора са владом постају све неповољније.

ЗАКЉУЧАК

Уопштено посматрано, Колумбија се у ширим међународним политичким, економским и безбедносним круговима сматра за једну од најнебезбеднијих земаља на свету. Разлози томе су неколики - од постојања већ поменутих левичарских герилских група, преко наркотрафика, па све до насиља на улицама генерисаног сиромаштвом и бедом. Још откако је стекла своју независност од шпанске круне почетком 19. века, Колумбија је била увучена у спиралу насиља и грађанских ратова и, суштински гледано, никада није успела да достигне висок степен безбедности и политичке самосталности. То је посебно дошло до изражаја у другој половини 20. века, с обзиром да левица није успевала да путем избора освоји власт, те да је, са друге стране, десна политичка елита била итекако блиска са званичним Вашингтоном. Искуство је показало да герилска борба у Латинској Америци може дати позитивне резултате по марксистичко-лењинистичке снаге, попут успеха Кубанске револуције (1959) и Сандинистичке револуције (1979), те су тим путем већ 1960-их кренули и колумбијски герилци подељени у више колона, али са идентичним циљем - створити комунистичко, односно социјалистичко друштво. Током пуних шест деценија колумбијске левичарске гериле, односно њеног обрачуна са колумбијским властима, што *de facto* представља најдужи грађански рат у историји неке од латиноамеричких држава, ниједна од ових групација није успела да оствари тај циљ. Иза њих су остали мртви, рањени, протерани, отети, као и урушене државне институције и цивилно друштво препуно страха и напетости.

Не може се рећи да колумбијске владе нису чиниле максимално могуће напоре да земљи донесу дуго чекани мир и елементарну безбедност за своје грађане. Да није тако, не би готово све герилске левичарске групе у Колумбији данас биле прошлост, укључујући и ФАРК, највећу и најмоћнију од њих, али и веома утицајни Покрет 19. април. Данас у њој делују „свега” две герилске групе, ЕЛН и Народна ослободилачка војска, такође познатија под својом скраћеницом ЕПЛ, где је ова прва далеко моћнија и опаснија. Колумбија је до сада „привела к’ познатију права” све остале герилске левичарске групе на три начина - физичким уништењем, исцрпљивањем до те мере да се саме одлуче на сопствено гашење и закључивањем примирја. Каква је даља будућност Колумбије, у условима деловања преостале две герилске групе, пацификације

ФАРК-а и прве у историји левичарске владе, остаје да се види, али је једно сигурно - овој латиноамеричкој земљи још увек предстоји мноштво проблема и изазова на путу изградње стабилног и уређеног друштва у целини.

Rajko Petrović¹
Ivan Ribač²

COLOMBIA'S FIGHT AGAINST LEFT-WING GUERRILLAS: FROM THE PACIFICATION OF THE FARC TO THE FAILED NEGOTIATIONS WITH THE NATIONAL LIBERATION ARMY

Abstract

The subject of research in this paper is Colombia's multi-decade struggle against leftist, that is, Marxist-Leninist guerrilla groups, which represents one of the de facto longest civil wars of the 20th and 21st centuries. The aim of the research is to show how different official Bogota strategies for the fight against leftist guerrillas, from the open use of the state apparatus of force against them to peace negotiations, yielded different results in the short and long term, above all when it comes to stabilizing the overall security situation in the country. The results of the research show that the FARC, the most powerful left-wing guerrilla group in Colombia, agreed in 2016 to make peace with the government by transforming into a political party, that the second most powerful left-wing guerrilla group called the National Liberation Army did not agree to a truce and still operates on the ground, and that the other relevant left-wing guerrilla groups in Colombia ceased to exist over time due to a lack of human and material resources. The conclusion of the research indicates that the pacification of the FARC greatly contributed to the stabilization of security conditions in Colombia and the strengthening of democratic processes in it, but that the presence and activity of the National Liberation Army in it still represents a significant challenge to peace and stability. In the research, we used the historical method, the case study method, and the comparative analysis method.

Keywords: *Colombia, left, guerrilla, FARC, National Liberation Army.*

¹ Institute of European Studies, Belgrade, Serbia, rajko.petrovic@ies.rs

² Customs Administration of the Republic of Serbia, Belgrade, Serbia, ivandribac@gmail.com,

INTRODUCTION

Centuries ago, the territory of today's Colombia represented a field of conflict between different interests and ideas, and because of this, it was often not only politically unstable, but also unsafe for life and prone to a strong combination of politics and the political with violence. The arrival of the Spanish conquerors at the beginning of the 16th century, who founded the city of Santa Fe de Bogotá in the observed area, and then the New Kingdom of Granada as the forerunner of modern Colombia, brought violence against the native peoples they found and the imposition of a cruel system of exploitation based on racial criteria, that is, the so-called pigmentocracy. Sporadic uprisings of the natives, but also of the black population from Africa, who represented the slave labor force, were bloodily suppressed, where absolute authority was held by the Spanish crown in the secular sphere and the Roman Catholic Church in the spiritual sphere. At the beginning of the 19th century, the entire area of Latin America was engulfed by more serious rebellions led by creoles, that is, soldiers, social workers and priests who had European origins, but were born in the colonies, and which had an emancipatory character and a clear goal - independence from the Spanish crown. The population on the territory of today's Colombia also took that path, and first formed the United Provinces of New Granada in 1811, but within them there was a series of civil conflicts marked by a violent struggle for power between unitarians and federalists on the one hand and royalists and republicans on the other. That period of Colombian history was remembered under the name "Homeland of Fools" (*Patria Boba*), almost prophetically predicting violence and instability as a permanent feature of Colombian political and social life. The territory of today's Colombia was part of Greater Colombia in the period between 1821 and 1830, so that, after Ecuador and Venezuela withdrew from it, Colombia finally appeared independently on the international stage. The challenges for this young Latin American country, however, have just begun there, so the Great or Sovereignty War breaks out in 1860 between conservatives and liberals, and in 1899 the so-called The thousand-day war, again between liberals and conservatives. In the latter, about 100,000 Colombians lost their lives, and Colombia experienced a complete political and social collapse with the loss of Panama in 1903. During the first half of the 20th century, Colombia was lucky to avoid the destruction and death that two world wars brought with it, given that it did not formally or substantially participate in the First, while in the Second it declared war on Germany only in 1943, after the Germans sank three Colombian sailing ships, but even then the losses were minimal. On the other hand, in 1948, a civil war again broke out in Colombia itself, symptomatically called "Violence" (*La Violencia*), and it lasted for a full ten years, where the opposing parties were once again liberals

and conservatives. How much, unfortunately, this civil war truly justified its name is also shown by the fact that about 200,000 Colombians lost their lives in it, that is, about 2% of the then population of this country. That the combination of politics and violence will be the fate of Colombia in the second half of the 20th century was announced by the murder of the liberal presidential candidate Jorge Gaitán in 1948 (Petrović, 2023: 378-383).

THEORETICAL FRAMEWORK OF THE RESEARCH

In order to understand the activities of left-wing guerrilla groups in Colombia in the second half of the 20th century and the beginning of the 21st century, i.e. the different relations that official Bogotá had with them, we will first look at the concept of guerrillas and guerrilla groups, and then at the specifics of Latin American guerrillas. The term guerrilla comes from the Spanish word "guerrilla" (small war), which came into use with Napoleon's conquest of the Iberian Peninsula at the beginning of the 19th century, after which the Spaniards resisted it in smaller groups that carried out sporadic attacks on the conqueror. This does not mean that guerrillas as such did not exist before, on the contrary, and as it is, it has only been designated by that term since then. Thus, examples of guerrilla warfare can be found in Ancient Greece, Macedonia, Rome, the First and Second Serbian Uprising, in Yugoslavia during the Second World War, during the Vietnam War, and the like (Milašinović and Putnik, 2007: 327-328). According to the definition, guerrilla is a form of armed resistance of the entire population or part of it in a certain territory in a situation in which it is not possible to conduct a more appropriate fight against an opponent who is superior in human and material terms, and this definition is not limited to the fight against the occupying power, but also against the ruling regime in their own country (Milašinović and Putnik, 2007: 328). It is important to point out that guerrilla warfare is recognized within the framework of international law of war, regardless of whether it is viewed as partisan warfare, a resistance movement or a struggle for self-determination. In Supplementary Protocol I from 1977, the term guerrilla was legalized in the sense that it was placed under the authority of international law of war (Milašinović and Putnik, 2007: 329-330). On the other hand, it is necessary to distinguish between guerrilla warfare and terrorism, although in both cases it is a form of political violence. What is particularly interesting here is that, unlike terrorism, which is always perceived as negative, guerrilla groups are in certain cases perceived as value-neutral and even positive, regardless of the fact that guerrillas, just like terrorists, use methods of violence and intimidation such as planting bombs in public

places, kidnappings and assassinations (Krstić, 2015: 520-521). Guerrillas are often described as political revolutionaries, freedom fighters, irreconcilable enemies of the authorities in their own countries, but not of their own people, from whom, in fact, they often have tacit or open support (Jasikovac, 2018: 318). Guerrilla, and especially that of the Latin American left-wing model, can be placed without any hesitation in the framework of left-wing extremism, which aims to violently overthrow the bourgeois state and create a new political reality based on the "dictatorship of the proletariat" (Ribać, 2023: 61). On the other hand, although it is faced with both guerilla and terrorist threats, modern Colombia cannot be classified in the category of the so-called terrorist states, that is, in the group of countries that use their own coercive apparatus for the sake of dealing with the internal enemies of the state regime (Stevanović, 2022: 117).

Latin American guerrilla groups appeared in the 50s and 60s of the 20th century, and a few decades later there were dozens of them. In a broader sense, traces of Latin American guerrillas can be found in Nicaragua in the 1920s, when Augusto Sandino opposed the ruling Somoza dynasty with armed means and methods typical of guerrilla warfare. During the 1930s, a similar example can be found in El Salvador, as a rebel left-wing group led by Farabundo Martí was formed against the right-wing militarist regime. In both cases, we are talking about revolutionaries who gathered around them an impoverished peasant and indigent population, that was a victim of exploitation by the ruling class, often in close connection with the army and the church. Over time, guerilla groups, especially those with a left-wing, i.e. Marxist-Leninist, ideological sign, are springing up all over Latin America. In Argentina it was the Montoneros, in Chile the Patriotic Front of Manuel Rodríguez, in Uruguay the National Liberation Movement - Tupamaros, in Paraguay the Paraguayan People's Army, in Bolivia Tupac Qatari guerrilla army, in Peru Sendero Luminoso, in Ecuador the Red Sun, in Venezuela the Armed Forces of National Liberation, in Costa Rica Family, in Nicaragua Sandinista Front for National Liberation, in Honduras National Liberation Movement - Sinchoneros, in Guatemala Insurgent Armed Forces, in Mexico Zapatista Army of National Liberation, in Puerto Rico People's Army of Boricua, in the Dominican Republic Revolutionary Movement June 14 etc.

There are several characteristics that are common to most Latin American guerrilla groups. First, the oldest Latin American guerilla groups should not be considered either terrorist or extremist in the political sense, given that they operated in the conditions of stripped-down dictatorships and military regimes in which there were no objective opportunities to compete for power in a peaceful and democratic way. Second, they are much more similar to African and Asian guerrilla groups than to European ones, given the existence of clear parallels in terms of the existence

of a neo-colonial context and pronounced foreign interference in internal affairs. Third, most Latin American guerrilla groups have an anti-neoliberal, anti-globalist and nationalist character in the ideological sense. Fourth, modern Latin American guerilla groups are far more armed and organized than the original ones, and far less dependent on help from an external factor such as the help from the USSR in the past. Fifth, the backbone of Latin American guerrilla groups, both in the past and today, was represented by the rural population. Sixth, in most cases Latin American guerrilla groups had serious revolutionary potential (Petrović, 2021: 192-194). Seventh, we can say with certainty that, unlike guerrilla or terrorist groups in some other parts of the world, Latin American guerrillas have not yet managed to significantly master the use of modern technologies, and especially not the conduct of "network war" which implies the use of information technologies for the sake of gaining an information advantage over the opponent (Kolev, 2018: 227).

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF LEFTIST GUERRILLA GROUPS IN COLOMBIA

There is no doubt that Colombia proved to be a fertile ground for the emergence and development of a number of left-wing guerrilla groups. There are several main reasons why this type of resistance to state power has taken root to such an extent in this Latin American country. First, until 2022, Colombia was the only Latin American country in which the leftists never came to power, which fueled theses about various conspiracies and the impossibility of them winning elections peacefully and democratically. Secondly, Colombia is traditionally considered the biggest ally of the United States of America in South America, but also one of the most important partners of NATO outside of this military alliance, which additionally contributed to the strengthening of anti-American sentiments in wider left-wing Colombian circles. Third, as we have already pointed out, Colombia lost Panama in 1903, which represents one of the most significant generators of anti-imperialist sentiments among the Colombian leftists. Fourth, the economic and social situation in Colombia, despite its vast territory rich in natural resources, was never satisfactory, where millions of people were constantly in poverty and misery, which consequently and expectedly led to great popular discontent. In this research, we limited ourselves to the analysis of the origin and development of the two most important Colombian left-wing guerilla groups - the FARC and the National Liberation Army. The other Colombian left-wing guerrilla groups are certainly worth mentioning: the People's Liberation Army (*Ejército Popular de Liberación*), the April 19th Movement (*Movimiento 19 de Abril*), the Workers' Self-Defense Move-

ment (*Movimiento Autodefensa Obrera*), the Movement of the Revolutionary Left - Free Fatherland (*MIR - Patria Libre*), Workers' Revolutionary Party (*Partido Revolucionario de los Trabajadores*), Guevara Revolutionary Army (*Ejército Revolucionario Guevarista*), People's Revolutionary Army (*Ejército Revolucionario del Pueblo*), Socialist Current of Renewal (*Corriente de Renovación Socialista*), Movement of Jorge Elieser Gaitán (*Movimiento Jorge Eliecer Gaitán*), Armed Movement of Quintín Lama (*Movimiento Armado Quintín Lama*), Commando Ricardo Franco Frente Sur (*Comando Ricardo Franco Frente Sur*), Republican Army for the Independence of the Atlantic Coast (*Ejército Republicano Independentista de la Costa Atlántica*), National Local Coordination (*Coordinadora Nacional de Base*), Armed Rebel Movement (*Movimiento Armado Rebelde*), Movement Jaime Bateman Cayon (*Movimiento Jaime Bateman Cayon*), Movement for Revolutionary Unification - Marxist Leninists (*Movimiento de Unificación Revolucionaria - Marxista Leninista*), Movement for Liberation Action (*Movimiento de Acción Liberadora*) and Guerrilla Coordination Simón Bolívar (*Coordinadora Guerrillera Simón Bolívar*), but due to limitations regarding the scope of this work, we did not take them into consideration (Saumeth Cadavid, 2010: 2-8).

CASE STUDY - FARC

Revolutionary Armed Forces of Colombia - People's Army (*Fuerzas Armadas de Colombia - Ejército del Pueblo*), far better known under the abbreviation FARC-EP (FARC-EP) or just FARC³ represented one of the most significant not only Colombian, but also Latin American guerilla groups in general. It was founded back in 1964 and existed until 2016, when it signed a peace agreement with the government in Bogota, which will be discussed later. Ideologically, FARC was a Marxist-Leninist organization whose goal was to make Colombia a socialist state by armed means. The conditions in which the FARC was created were very favorable for the spread of revolutionary ideas and entering the guerrilla struggle, given that the right-wing authorities at that time banned the work of political parties. Also, at that time, dissatisfied peasants formed a series of so-called communist republics and it was the suppression of one of them in Maketalia that led to the formation of the FARC, headed by Pedro Antonio Marín. When it comes to the armed struggle with the Colombian government, the FARC used methods typical of guerrillas - attacks on state military and police forces, bombings, kidnappings, assassinations, and later using drug trafficking chains to finance their

³ Under this abbreviation, it is best known among our public, and we will use it in the rest of the text.

military and political actions. At the height of its power, this guerilla group had up to 20,000 well-armed and trained members, and even in its most difficult times, the FARC did not count below a few thousand. If you take a closer look at the weapons, ammunition, means of transport and other tools and weapons at its disposal, the FARC was, without any exaggeration, the most powerful and dangerous guerrilla formation in the entire Western Hemisphere for a long time. The Colombian government, as well as numerous international organizations, accused the FARC of a huge number of violations of human rights and freedoms, including the most severe and extensive ones such as the massacre of entire villages, the expulsion of the population, the torture of prisoners and the rape of women, even girls. Against the FARC were the regular military and police forces of Colombia, but also right-wing paramilitary formations and drug cartels that competed with the FARC for the market and distribution of drugs. The balance sheet of FARC's many years of activity is catastrophically destructive for the state and society: 215,000 dead civilians, almost 46,800 dead fighters on both sides, at least one million displaced persons, 70,000 missing persons, 37,000 kidnapped persons and 15,000 raped women (Petrović, 2021: 196-197). Some of the most famous military operations carried out by the FARC are: the 2002 El Dorado bombing of a government military facility that killed 29 people; the attack on the "El Nogal" club in the capital Bogota with 36 dead and more than 200 wounded; the assassination attempt on Colombian President Álvaro Uribe near the airport in Neiva in 2003, when 15 people died and 66 were wounded; the kidnapping of presidential candidate Ingrid Betancourt (Ingrid Betancourt) in 2002 (she was released only six years later); and there are also numerous massacres (over 240) such as those in Pavarando Grande, Tieralta, Behucales, Apartado, El Salado, Nariño and the canyon of the Ata River (Nubia Bello, 2013: 47-56).

For decades, various governments in Colombia have tried to crush and destroy the FARC in various ways, from large-scale military and police actions, through the actions of paramilitary formations, to infiltrating their agents among the guerrillas and declaring false ceasefires (like the one in the 1980s), but FARC continued to exist and to a greater or lesser extent threatened the normal functioning of the Colombian state and society. After two consecutive presidential terms of Alvaro Uribe (2002-2010) marked by a very aggressive policy towards the FARC with the aim of its complete neutralization, there followed an equally long reign of Juan Manuel Santos with a diametrically opposite approach to achieving the long-desired peace in Colombia. Despite the fact that during the Uribe administration, Santos was the Minister of Defense, and as such commanded a number of operations against the FARC, among which the killing of one of its commanders Raúl Reyes and the release of the already mentioned Ingrid Betancourt, after he

assumed the position of president of the state, he realized that the time had come for negotiations with the guerrillas. Despite the opposition of a significant part of the Colombian public, negotiations with the military and political leadership of the FARC began in 2012, which ended with the signing of a ceasefire with the Colombian government in 2016, for which President Santos was awarded the Nobel Peace Prize in the same year. With that agreement, FARC, led by Rodrigo Londoño, undertook to transform from a guerrilla group into a political organization that will fight for power in elections through peaceful and democratic means. Londoño, once a cardiologist by profession, should have been a candidate already in the presidential elections in 2018, which raised a lot of dust in the Colombian public, but he gave it up for health reasons. The newly formed political party won two mayoral seats in the local elections in 2019, but the problem was the fact that several smaller groups within the former FARC refused a truce and continued to operate deep inside Colombian territory. Although mistrust still reigns between the two former warring parties, the FARC has been practically disarmed for years and does not carry out any military operations, which speaks in favor of the fact that the truce, or rather the final peace, is largely in effect (Petrović, 2021: 197-198).

CASE STUDY - NATIONAL LIBERATION ARMY

The second most powerful left-wing guerrilla organization in Colombia over the past decades, and one of the two still active relevant groups of its kind, is the National Liberation Army (*Ejército de Liberación Nacional*), in the international public much better known by the abbreviation ELN which we will also continue to use. So, we are talking about another guerilla communist group that drew its ideological sources from the Marxist-Leninist theoretical paradigm, and in addition had a touch of Guevarism ideology (i.e. the theory and practice of urban guerilla warfare adapted to the Latin American climate) and liberation theology (with an emphasis on the Christian teaching of helping the poor sections of the population). The guerrilla group ELN was founded back in 1964 with the aim of creating a free communist society in Colombia through armed struggle. The ELN had against itself, just like the FARC, a state with a military and police apparatus, but also paramilitary right-wing formations. It is especially important to point out that the ELN was strongly against the interference of the United States of America in the internal affairs of Colombia, considering the "colossus from the north" as an empire that wants to colonize Colombia and oppress the Colombians, while sucking their precious natural resources. On the other hand, the State De-

partment did not take kindly to the ELN, which it declared a terrorist organization, just as the European Union, Canada and Peru did. However, ELN, despite the difficult internal and external political circumstances in which it operated, managed to find allies. First it was the FARC (with which it was in an informal alliance until 2016), then Cuba, China and the Soviet Union, and in recent decades it has been Venezuela. What the ELN has managed to do, but not the other Colombian left-wing guerrillas, is to attract a considerable number of priests to its ranks, and even to some of the highest positions, such as Manuel Pérez Martínez and Camilo Torres Restrepo (Petrović, 2021: 198-199).

Although far smaller than the FARC, the ELN, with its several thousand well-trained members, was able to seriously threaten the security of the state and its citizens. So far, the ELN has carried out dozens of bombings, as well as numerous assassinations and kidnappings, where its targets were politicians, policemen, soldiers, journalists, as well as civilians suspected of collaborating with the authorities in the fight against guerrillas. Members of the ELN themselves, who were found to have worked as government informants, that is, state security agents, would not have fared any better. It is enough to mention, for the sake of illustration, that in 1968 three prominent ELN officials were executed for their alleged collaboration with the Colombian authorities - Heliodoro Ochoa, Julio César Cortés and Víctor Medina Morón. Even the youngest were not spared, so in 1971, Jaime Arenas Reyes, one of the leaders of the Colombian students, was killed, just because he decided to break off relations with the ELN and support the dialogue with the government in Bogota. The ELN carried out the first large-scale armed attack in the city of Simakote in the province of Santander in 1964, and by the way, it was in that city that the famous "Manifiesto from Simakote" was proclaimed as the ideological and programmatic platform of the ELN. The extent to which the ELN was able to create problems for the ruling structures is shown by the fact that in 1970 it managed to completely occupy the town of Simitaru in the aforementioned province of Santander, which is considered a stronghold of these guerrillas, because it is strategically extremely important given that it is located near the border with neighboring Venezuela. Assassinations were also frequently used by members of the ELN, and the first of its kind, although unsuccessful, was carried out in 1971 in front of the Colombian Ministry of Defense, where the victim was a high-ranking Colombian officer, Álvaro Valencia Tovar, who fortunately survived. This failed assassination attempt was just one of the reasons why the Colombian government launched the extensive "Operation Anorí" in 1972, which resulted in the arrest of over 200 people who were in some way connected to the ELN. During the 1980s, the ELN managed to consolidate, primarily thanks to the serious leadership (but also populist) abilities of its leader

and former priest, Manuel Pérez Martínez. He managed to first reconcile the quarreling factions within the ELN, but also to organize several extensive raids on various European multinational companies on Colombian soil, which significantly strengthened the ELN's financial capacity. Thanks, among others, to the efforts of Pérez Martínez, during the 1980s the ELN formed an alliance with the FARC and other left-wing Colombian guerrilla groups, which resulted in fierce attacks on state military and police posts, such as the attack on the military base in El Bagre when 15 Colombian soldiers died. Even in the 1990s, the situation for the Colombian government was not any more favorable, so dozens of Colombians lost their lives in guerrilla attacks like those in Guican, Usme and Mutata. In the observed period, the ELN guerrilla group also managed to carry out several successful sabotages on state-owned oil facilities, which proved to be a very effective method of combat (Petrović, 2021: 199-200).

Álvaro Uribe, the already mentioned former president of Colombia, tried in the early 2000s to pacify the situation regarding the increasingly intense ELN attacks, but such an effort was unsuccessful. Strategically important facilities in the country, as well as military and police bases were under constant attack by the guerrillas, and the only mitigating circumstance was the fact that the ELN and FARC, from former allies, became fierce rivals who were fighting each other (Echandía Castilla, 2013). The Colombian government again, in the period between 2015 and 2017, initiated a series of negotiations on the conclusion of peace with the ELN, but apart from the exchange of a certain number of prisoners from both sides, and the creation of conditions for Pope Francisco to visit Colombia, no significant results were achieved. After rejecting the 2016 ceasefire terms, which were accepted even by the FARC, the ELN has become the most powerful active guerrilla group in Colombia. Neither the short-term negotiations in 2021, nor those initiated after the arrival of Gustavo Petro, the first left-wing president in the country's history, brought the expected outcome. Accordingly, the ELN continued with its actions, so in 2021, it killed two young soldiers in the small town of Tibu in the province of Santander. The northeastern part of Colombia along the border with Venezuela today represents the most security-challenging area in Colombia, because that is where the ELN forces are concentrated. The former regime of the right-wing president Iván Duque accused the former president of neighboring Venezuela, Nicolás Maduro, of logistically and financially helping members of the ELN, as well as enabling them to cross into Venezuelan territory if necessary. In addition, the Communist Party of Cuba was also the target of accusations that it was an ally of the ELN (Demarest, 2020: 86). If we consider that the ELN today controls about 10% of the Colombian territory (in addition to the northeastern part of the country, it also controls the area of the southern Pacific coast), it is

clear that without a truce with it or its complete neutralization, the security situation in Colombia will never be stabilized (Petrović, 2021: 200).

NEGOTIATIONS, TOTAL DESTRUCTION OR QUIET DEATH OF GUERRILLA GROUPS - WHAT IS THE SOLUTION?

There is no doubt that Colombia is more than fertile ground for the theoretical study of the effects arising from different strategies for fighting guerrilla groups. In two case studies, FARC and ELN, we could see that, despite the almost identical ideological background they share, the fate of these two most powerful guerrilla groups in Colombia (and beyond) was completely different. On the one hand, despite being by far the strongest guerrilla group in human, material and financial terms, FARC decided to lay down its arms in 2016, sign a truce with the government in Bogota and accept to transform itself into a political party. On the other hand, the ELN had the opportunity to do the same, and despite its objectively lower strength in every respect compared to the FARC, it did not do so. A completely justified question arises - why was the negotiation process successful in the first case, and not in the second? Another question, also quite legitimate and relevant, concerns the further fate of the ELN in a completely changed context where it is now the main target of the Colombian military and police forces, but also operates in conditions when Colombia finally has a democratically elected left-wing government.

We believe that there are several arguments that provide, at least partially, an answer to the first question. First of all, it should be pointed out that the FARC enjoyed far greater support among Colombians than the ELN and that, as such, it counted on being able to grow into a respectable legalized political party. Second, the FARC worked much harder than the ELN to expand its operations and infrastructure throughout Colombia. Unlike the ELN, which never operated on more than 10% of the Colombian territory, the FARC more or less covered the entire territory of this Latin American country. Thus, the activities of the FARC were divided into seven blocks, i.e. commands (center, south, east, west, northwest, Caribbean part and Magdalena medio), which was an important prerequisite for its transformation into a political party at the national level. Third, it is obvious that the ELN tactically left the FARC to conclude a truce with the Colombian government, in order to present themselves to Colombians who sympathize with leftist guerrilla groups as their only and authentic representative that has never betrayed the armed struggle and Marxist-Leninist ideals. On the other hand, the ELN probably believed that it would win over FARC members dissatisfied with the concluded truce, thus strengthening its human resources. Fourth, it was a time when it

was still unimaginable that the left in Colombia would ever manage to win power through democratic elections, i.e. peacefully, especially because it was led by the current president, Gustavo Petro, once a member of the April 19 Movement, and the ELN calculated that the true Colombian leftists had no choice but to continue the armed struggle. This was especially pronounced after the coming to power of Donald Trump, who marked Colombia as a strategically important partner and the most important country of NATO allies outside of that military group. Sixth, the leadership of the FARC has obviously realized that, in the long term, neither the FARC nor any other left-wing guerrilla organization has a perspective, given that the experience of other related organizations for decades has shown that sooner or later their members tire, the number of them drops, but also that the offers during the negotiations with the government are becoming more and more unfavorable.

CONCLUSION

Generally speaking, Colombia is considered one of the most unsafe countries in the world in wider international political, economic and security circles. There are several reasons for this - from the existence of the already mentioned left-wing guerilla groups, through drug trafficking, all the way to violence on the streets generated by poverty and misery. Ever since gaining its independence from the Spanish crown in the early 19th century, Colombia has been mired in a spiral of violence and civil wars and, fundamentally, has never been able to achieve a high degree of security and political independence. This was especially evident in the second half of the 20th century, given that the left failed to win power through elections, and that, on the other hand, the right-wing political elite was very close to official Washington. Experience has shown that guerilla struggle in Latin America can produce positive results for Marxist-Leninist forces, such as the success of the Cuban Revolution (1959) and the Sandinista Revolution (1979), and the Colombian guerillas, divided into several columns, took this path already in the 1960s with an identical goal - to create a communist or socialist society. During the full six decades of the Colombian leftist guerrillas, that is, their confrontation with the Colombian authorities, which de facto represents the longest civil war in the history of a Latin American country, none of these groups managed to achieve that goal. They left behind the dead, wounded, expelled, kidnapped and collapsed state institutions and civil society full of fear and tension.

It cannot be said that the Colombian governments did not make the maximum possible efforts to bring the country long-awaited peace and elementary se-

curity for its citizens. If it weren't for that, almost all left-wing guerilla groups in Colombia would not be a thing of the past today, including FARC, the largest and most powerful of them, but also the very influential April 19 Movement. Today, there are "only" two guerilla groups operating in it, the ELN and the People's Liberation Army, also better known by its abbreviation EPL, where the former is far more powerful and dangerous. Until now, Colombia "has brought to the law" all other left-wing guerilla groups in three ways - by physically destroying them, by exhausting them to the extent that they decide on their own shutdown, and by concluding a truce. What is the future of Colombia, in the conditions of the activity of the remaining two guerilla groups, the pacification of the FARC and the first left-wing government in history, remains to be seen, but one thing is certain - this Latin American country still faces many problems and challenges on the way to building a stable and orderly society as a whole.

REFERENCE LIST

Jasikovac, M. (2018). Specifičnosti gradskog gerilca - urbanog teroriste. *Vojno delo*, 5(2018), 318-333.

Petrović, R. (2023). *Politički sistemi zemalja Latinske Amerike*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića i Institut za evropske studije.

Ribać. I. (2023). *Političko nasilje radikalne levice u Jugoslaviji u periodu između dva svetska rata*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka.

Demarest, G. (2020). The National Liberation Army (ELN), Early 2020. *Military Review*, 100(4), 86–98.

Echandía Castilla, C. (2013). *Auge y declive del Ejército de Liberación Nacional (ELN). Análisis de la evolución militar y territorial de cara a la negociación*. Bogotá: Fundación Ideas para la paz.

Kolev, D. (2018). Mrežni rat kao postmoderni oblik ugrožavanja bezbednosti. *Diplomatija i bezbednost*, 2(1): 217-238.

Krstić, M. (2015). Motivi terorističkog delovanja. *Specijalna edukacija i rehabilitacija*, 14(4): 519-524.

Milašinović, R. i Putnik, N. (2007). Gerila kao specifičan vid društvenog konflikta. U M. Pavlović, T. Sahara i P. J. Marković (ur.), *Gerila na Balkanu*. (327-338). Beograd: Institut za savremenu istoriju.

Nubia Bello, M. (2013). *¡BASTA YA! Colombia: Memorias de guerra y dignidad*. Bogotá: Imprenta Nacional.

Petrović, R. (2021). Gerilske grupe kao trajna bezbednosna pretnja za latinoameričke zemlje. U N. Šekarić i V. Trapara (ur.), *Regionalna bezbednost: pristupi, elementi, dinamika*. (187–216). Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.

Saumeth Cadavid, E. (2010). *Historia de la guerrilla en Colombia*. Juiz de Fora: Universidade Federal de Juiz de Fora.

Stevanović, N. (2022). Državno sponzorisani terorizam kao instrument geopolitike regionalnih sila. *Diplomatija i bezbednost*, 5(1): 115-132.

УДК:
355:929 Михаиловић Д.
32.01:929 Пламенац Ц.
323.1(=163.4)(497.16)
Оригинални научни рад

Дипломатија и безбедност
Година 7.
Број 1/2024.
Стр 145-162.

Иван Мартиновић¹

ОДНОС ЈОВА ПЛАМЕНЦА ПРЕМА ДРАЖИ МИХАИЛОВИЋУ И ЦРНОГОРСКОМ НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ

Сажетак

Истакнути политички филозоф Џон Пламенац (John Plamenatz), црногорског порекла (Јово Пламенац), познат је по свом доприносу у области политичке теорије и социјалне филозофије. Његова дела, попут „Човек и друштво”, „Марксова филозофија човека” и „Два типа национализма”, и даље се проучавају и предмет су расправа међу научницима из области политичких наука, филозофије и социологије. Његове нијансиране анализе и интердисциплинарни приступ допринели су дубљем разумевању политичких феномена и друштвених динамика. Остварени и признати мислилац Јово Пламенац развијао је и неговао димензију свог битисања детерминисану његовим пореклом - долази из старе црногорске фамилије која је била део владајуће елите Црне Горе. Радећи за југословенску владу у егзилу, имао је прилике да се упозна са спектром националних осећања присутних међу Југословенима тог доба, а самим тим и да осети и своју различитост као Црногорца. Пламенац је, сходно својим убеђењима, имао став према горућим питањима која су циркулисала у јавном и политичком животу тадашње Црне Горе и Југославије. Анализа материјала из његове заоставштине омогућила је да се стекне увид у однос који је имао према држави, комунистима, четницима, Дражи Михаиловићу, идентитету (личном и националном). Током рада у егзилу стао је у одбрану генерала Драже Михаиловића; сматрао је да је напад на њега политички мотивисан, али никада није прешао у некритичко идеализовање њега и четничког покрета. Рад је фокусиран на аргументе које Пламенац износи бранећи Михаиловића, али дотиче се и контроверзи о црногорској нацији које и данас егзистирају и изазивају подељеност у друштву.

Кључне речи: *Џон Пламенац, Дража Михаиловић, комунисти, национални идентитет, Црногорци.*

¹ martinovic_i_d@hotmail.com

УВОД

О црногорској нацији постоји много контроверзи; за једне су Црногорци комунистичка измишљотина која има за циљ разбијање српског националног корпуса, док за друге немају ништа са било чим српским. Док први побијају постојање црногорске нације, сматрајући да је Црногорац завичайна одредница, за друге они су Дукљани и не могу имати никакве везе са било чим српским. Међу првима, изјава Матије Бећковића: „Црногорска нација је рођена после мене и умреће пре мене” је култна. Изјава Јеврема Брковића: „Браћо Црногорци, који уобразисте да сте Срби, ... само због тога што су богатији и више их има”, сликовито одражава став других.

Ова два екстремна тора стоје на потпуно супротним странама и неретко изражавају међусобну нетрпељивост и непријатељство. И за једне и за друге би било тешко схватљиво да је Црногорац (како се сам изјашњавао) Џон Петров Пламенац (John Petrov Plamenatz), један од највећих енглеских политичких филозофа XX века и дугогодишњи професор Оксфордског универзитета, био истакнути бранилац Драже Михаиловића, нарочито ако се има у виду да је његов отац Петар, министар иностраних послова краља Николе, непоколебљиви бранилац црногорског идентитета, зеленаш, у исто време бежао од четничке ликвидације (Рајовић, 1977: 521-522).

Прво истраживачко питање, које се природно намеће, јесте одакле проистиче позитиван однос Јова Пламенца према Дражи Михаиловићу и које аргументе користи за одбрану сопственог става? Почетна премиса је да је Пламенчев однос према Дражи Михаиловићу последица историјског контекста, међународних прилика, дешавања на терену, Пламенчеве личне политичке позиције, тј. наглашене критичности према комунизму и жеље да одбрани Михаиловића од критика и напада савезника.

Друго истраживачко питање се односи на јасно дефинисани национални идентитет Јова Пламенца као Црногорца. Ако се има у виду да је Црну Гору напустио са пет година (1917), и да се у њу није враћао више деценија, занимљиво је истражити однос и осећања које је имао према Црној Гори, односно националном идентитету. Треба имати у виду да је Пламенац, као изграђена личност, сходно својим убеђењима, имао став према горућим питањима која су циркулисала у јавном и политичком животу тадашње Црне Горе и Југославије.

Циљ рада је да се стекне увид у однос који је Јово Пламенац имао према Дражи Михаиловићу и црногорском националном идентитету, а тиме и према свом личном идентитету. Одговор на постављена питања омогућила је анализа материјала из његове заоставштине која се налази на Универзитету Сент Анд-

рјус (University of St Andrews, *Papers of John Plamenatz*). У раду се наводе аргументи које износи у одбрани Драже Михаиловића, али и контроверзе о црногорској нацији које и данас егзистирају и изазивају подељеност у друштву.

КРАТКА БИОГРАФИЈА

Јован Пламенац је рођен на Цетињу 1912², да би се пар година касније, током Првог светског рата, нашао у избеглиштву. Његов отац, противник одлука Подгоричке скупштине, остаје у изгнанству и после рата, па Јово почиње школовање у Енглеској. Петар ће бити амнестиран 1926, али ће Јово, због изузетне даровитости, наставити школовање у Енглеској. Завршиће филозофију и политику на Оксфорду и, међу првим странцима, 1937. постати професор (fellow) на посебно престижном оксфордском колеџу Ол Соулс (All Souls), изабран као први (после 25 година) на основу тезе (Berlin, 1981: 118).

Одржавао је везе са Црном Гором и Југославијом, о чему говори и његова забринутост за оца (Петра), ухапшеним као једним од организатора Белведерских демонстрација 1936. године, којом приликом је убијено 6 демонстраната и рањено 25. О томе се распитивао код Милана Ћурчина, очевог пријатеља, уредника *Нове Европе*. Преписка са Ћурчином је на енглеском језику (Nacionalna i Sveučilišna knjižnica Zagreb, 1936). Јово се осећао несигурним у комуникацији на српском, па се и са родитељима дописује на француском. Као зрео човек ће побољшати своје владање српским језиком, о чему сведоче текстови у његовој заоставштини.

Године 1941. се жени са Марџори Хантер (Marjorie Hunter) и узима британско држављанство (British National Archives, 1941). Наредне године почиње рад за Владу Краљевине Југославије у егзилу. По завршетку рата враћа се на Ол Соулс и академски брзо напредује. Плодан је писац, чија непотпуна библиографија садржи на десетине књига, те на стотине расправа, чланака, приказа, јединица за британску енциклопедију, предавања... Готово да нема књиге о Југославији објављене на енглеском језику у периоду од 1950. до 1970. за коју није написао приказ. Сарадник је Би-Би-Сија (BBC) на српском. Данас се углавном памти по тези *Пристанак, слобода и политичке обавезе* (*Consent, Freedom and Political Obligation*), тротомном делу *Човек и друштво* (*Man and Society*), и последњој, по многима његовој најбољој књизи *Марксова филозофија човека* (*Karl Marx's Philosophy of Man*),

² Јовова мајка је била Љубица Матановић и крстила ју је кћер краља Николе, Јелена, будућа италијанска краљица (University of St Andrews: 1981, October 04).

те по жучној (*acrimonious*) полемици са Карлом Попером (Karl Popper).³

Пламенац је много писао о марксизму и комунизму, укључујући и југословенску варијанту. Остаје запамћена његова опаска: „Кад смо се окренули од немачког ка руском комунизму, прешли смо с коња на магарца” (Berlin, 1981: 120).

У писму Марџори, Берлин ће рећи да је Пламенац примарно коментаришао дела других филозофа, док Марџори у истој преписци каже да је планирао да ће се посветити разради сопствених идеја једном кад оде у пензију (University of St Andrews, 1982a, 1982b). Прерана смрт 1975. га је спречила у томе. Његова заоставштина се чува на шкотском универзитету Ст. Андрјус.

Био је оснивач и члан Друштва српских писаца и уметника у изгнанству, сарађивао је са српским листовима *Глас канадских Срба* и са лондонском *Нашом речи*.⁴

Културом, манирима и језиком био је готово архетип оксфордског професора. Лари Зидентоп (Larry Siedentop), његов студент и колега пише:

Џон Пламенац је ... остављао утисак човека превасходно енглеског и оксфордског типа. Његов меки и рафинирани глас, његов духовити али жељезни ум, и његов смисао за концизно изражавање – све то дочаравало је интелектуалну традицију његовог старог универзитета... (Plamenatz, 2001: 1)

Свеједно, остао је син родне груде; тиме се поносио. Берлин пише:

Једном ми је рекао да има личних пријатеља међу Енглезима;... али када су једновремено више од два или три [Енглеза] у соби, осетио би њихов међусобни однос из којег се осећао искљученим. То је објаснио тиме што има корене у далекој култури... као Џозеф Конрад (коме је у понечему лично), читавог живота је показивао понос и независност племенитог изгнанства. (Berlin, 1981: 116)

³ Његов студент, а касније и сам професор на Оксфорду, Пољак Збигњев Пелчински (Zbigniew Pelczynski) сведочи о врло узбуђеном Поперу који покушава да наговори Пламенца да повуче своју критику његове књиге *Отворено друштво и његови непријатељи* (*Open Society and its Enemies*). Пламенац то није учинио и Попер је позвао у помоћ Ернста Гомбриха (Ernst Gombrich), такође Бечлију и професора у Лондону, тако да се полемика памти као *Gombrich Popper Plamenatz controversy*. Пелчински заједљиво примећује да ”у отвореном друштву Попера није било места за његове критичаре” (McAvoy, 2012: 61).

⁴ Уредник *Гласа канадских Срба* био је Иван Авакумовић, син југословенског министра, Јовов ученик, касније колега професор и пријатељ. Јово је имао блиске односе и са Десимиром Тошићем, уредником *Наше речи*. О обојици сведочи кореспонденција која се може наћи у Пламенчевој заоставштини.

Пламенац је имао афинитет према свим Словенима. Већ поменути Пелчински сведочи да му је једном приликом Пламенац рекао: „Збижек, ми Словени се морамо држати скупа” (McAvoy, 2012: 164).

РАД ЗА ЈУГОСЛОВЕНСКУ ВЛАДУ У ЕГЗИЛУ

Током рада за владу у егзилу, Пламенац се бавио анализом информација које је влада добијала својим каналима из земље, агенцијских вести зарађених и неутралних држава, писања енглеске штампе, дебата у британском парламенту итд, те писањем представки и књижица упућених енглеским политичарима, новинарима и интелектуалцима, тј. креаторима енглеске политике и јавног мњења. О томе сведоче стотине докумената у његовој заоставштини, у првом реду из периода иза формирања Шубашићеве владе почетком јуна 1944.

Пламенац се солидарисао са политичарима, већином српским, који су били против стварања споразума са Титом који је Шубашићева влада постигла. Две недеље након тога, приватно издаје књижицу *Случај генерала Михаиловића (The Case of General Mihailovic)*, коју ће пар месеци касније српски иселјеници прештампати за америчку јавност. Пламенац ће наставити да приватно издаје књижице којима упознаје енглеску јавност са аутентичним ставовима генерала Михаиловића и његових присталица. Примери су *Национални југословенски демократски савез (The Yugoslav National Democratic Union)*, која преноси одлуке Башке конференције, четничког пандана АВНОЈ-у и *Реакције у Југославији на владу др Шубашића (Reactions in Yugoslavia to Dr Shubashich's Government)*, која је компилација протеста приватних политичара на формирање те владе⁵.

За некога ко је читав рат боравио у Лондону, Пламенац је био добро информисан о приликама у окупираној Југославији, али му недостају информације са терена, што данас чини неке од његових закључака непотпуним, упитним, па и неодрживим. Пламенац није никада порицао да се ради о памфлету, самим тим његова брошура је морала имати све слабости које имају памфлети.

⁵ Обе књижице су означене као приватна издања и штампане на истом месту где и *Случај генерала Михаиловића*.

„РЕАЛНОСТ” И „ПРОПАГАНДА” – ЧЕТНИЦИ И КОМУНИСТИ

Признањем АВНОЈ-а, савезници су окончали промену своје стратегије према Југославији; њихов главни партнер није више Михаиловић, него Тито. Доказивање неоснованости савезничке одлуке је била примарна преокупација Јова Пламенца од почетка 1944. надаље.

Главна образложење заокрета је била војна корист коју Тито доноси савезницима. Компаративном анализом партизанских и немачких саопштења, Пламенац закључује да су Титови војни успеси у сваком погледу преувеличани. Иза описа битака, који личе на сучељавања великих армија (University of St Andrews, 1944a), Пламенац каже да се крију скромни војни резултати. Партизанске успехе у 1943. приписује паду Италије, који им је омогућио да дођу до велике количине оружја и који је уверио многе да Хитлер губи рат, па се ваља дистанцирати од усташког режима. Као други разлог Пламенац наводи савезничко слање оружја партизанима. То двоје је довело до тога да партизани овладају крајем 1943. великим делом јадранске обале, укључујући и градове (Plamenatz, 1944: 22-23); (University of St Andrews, 1944a).

Пламенац показује да су Немци брзо повратили све градове, успоставили слободну комуникацију на правцима Београд-Загреб и Сарајево-обала, оставивши партизанима мало значајно планинско подручје, тако да је војна корист за савезнике била мала (University of St Andrews, 1944a). Закључује да су Немци то постигли минимумом снага: две до три немачке дивизије и четири квислиншке, иако Слободна Југославија, радио станица која из Совјетског Савеза подржава партизана, помиње борбе са дванаест немачких дивизија, што је Черчил прихватио као тачно (University of St Andrews, 1944, May 24). По мишљењу Пламенца, те тврдње су неверодостојне, јер је већина тих дивизија поменута само у једном партизанском саопштењу (University of St Andrews, 1944a). Три немачке дивизије које се стварно боре са партизанима се помињу и у извештајима Михаиловића (University of St Andrews, 1944b), али, како нико више не објављује четничка саопштења, то је непознато у Енглеској. Пламенац додаје да се већина немачких трупа у Југославији ионако налази у долини Мораве и Вардара, те да се са њима ни једна од две гериле не сукобљава (Plamenatz, 1944: 24).

Пламенац процењује да Тито има од 60 000 до 80 000 људи под оружјем (University of St Andrews, 1944a), битно мање од 250 000 које наводи партизанска пропаганда (Plamenatz, 1944: 23). Закључујући из партизанских извештаја да су у првих шест месеци 1944. имали четири битке са противником бројнијим од 1 000 војника и да су сва четири пута доживели брзи пораз, Пламенац жели да покаже стварну снагу партизана. Примећује да партизан-

ска саопштења никада не наводе где су се сукобили са заједничким снагама Немаца и четника, што је сигуран знак да такве тврдње не треба узимати као веродостојне. Његова анализа показује да партизани много своје енергије троше на грађански рат са четницима, а из покрета партизанских трупа исхитрено долази до закључка да су партизани нападачи (University of St Andrews, 1944a). Додаје да није онда чудо да у енглеској штампи нема чланака о партизанским победама током 1944. Ствари ће се изменити, али тек по уласку руске војске у Југославију (University of St Andrews, 1944a).

Черчил ће у парламенту 24. маја 1944. рећи да је Тито прво патриота, а тек онда комуниста који је више пута изјавио да нема намеру да мења имовинске односе и социјални систем на снази у Србији (University of St Andrews, 1944, Мау 24). Пламенац је скептичан, јер историја потврђује да комунисти, када се докопају власти, немају обзира према политичким противницима (Plamenatz, 1944: 26). Како је временом Тито постајао све јачи и безобзирнији према политичким опонентима, Пламенчеве оцене су постајале све оштрије и оштрије. Тако ће у септембру 1944. окарактерисати Тита као непријатеља народа, човека који је искористио устанак за политичке циљеве, партијског шефа који мешетари српским животима (University of St Andrews, 1944c).

У јануару 1945, АВНОЈ је описан као стварна влада у Југославији, као Комитет јавног спаса⁶ који практикује тероризам ретко виђен и на Балкану. Британску политику подршке Титу сматра главним разлогом за такво стање ствари (University of St Andrews, 1945, January 27). И много година после рата, Енглезима ће замерити на политици која је довела до успоставе комунистичке диктатуре (University of St Andrews, 1957a). Ужасавао се начина на који комунисти елиминишу своје противнике. Свом најближем пријатељу, професору Роберту Воклеру (Robert Wokler) пише о својој рођаци која је у гостима код њега: "Добро се сећам њеног оца. Комунисти су га убили током рата. Не у бици, него у заседи у нашем селу. Која држава!" (University of St Andrews, 1972)

ОДБРАНА ГЕНЕРАЛА МИХАИЛОВИЋА

Проблеми за Михаиловића су почели када је војно постао неактиван, а неки његови команданти колаборирали са Италијанима, о чему је Черчил известио парламент (University of St Andrews, 1944, February 22: 693). Временом ће се додавати и друге оптужбе, укључујући да и сам Михаиловић колаборира

⁶ У енглеској политичкој култури, Комитет јавног спаса, орган власти у револуционарној Француској 1793, синоним је за најбруталнију диктатуру.

са Немцима. Пламенац је негирао било какву умешаност Михаиловића у колаборацију са Немцима. Тако децидан став се може објаснити само недостатком информација са терена.

Као циљеве, Михаиловић је имао сакупљање информација за савезнике, чување морала становништва, одржавање малих герилских јединица способних да науде непријатељу (предузимање акција које неће изазвати репресију над становништвом диспропорционалну у односу на корист коју акција доноси савезницима), и коначно да буде спреман за отворени рат, када то буде стварно профитабилно за савезнике. Пламенац сматра да је Михаиловић остварио циљеве, и поред оптужби Москве против њега, које сматра очекиваним. Совјети су желели четничке акције, без обзира колико штете Србима (University of St Andrews, 1944d). У условима када су Немци ликвидирали 100 цивила за једног убијеног немачког војника, тешко да је генерал имао избора (University of St Andrews, 1944, June 12). Пламенац проницљиво примећује да су оптужбе против Михаиловића врло сличне оптужбама које је Москва упућивала Енглеској због неотварања другог фронта. И разлози којима се руководио Михаиловић су слични разлозима којима се руководио Черчил (Plamenatz, 1944: 22).

Интересантна је Пламенчева компарација енглеског односа према Михаиловићу и пољском генералу Бор-Коморовском (Bor-Komorowski). Док Србина оптужују за неактивност, Пољаку замерују што је дигао бесмислени и бескорисни устанак (University of St Andrews, 1944e). Пламенац види још једну разлику у односу према Пољацима и Србима. Пољским страдањима се даје адекватна пажња у енглеској штампи, док се о српским углавном ћути (University of St Andrews, 1944d).

Пламенац каже да су четнички команданти у два случаја узели оружје од Италијана. У првом случају да заштите народ од усташког терора, што Пламенац доживљава као разумљиво (Plamenatz, 1944: 18). Други пут је то било у Црној Гори, где су четници штитили народ од комунистичког терора. То Михаиловић није одобрио, али је толерицао оне који су то учинили (University of St Andrews, 1944e). Овде Пламенац примећује двоструки стандард у односу на ситуацију у Грчкој. Тамошњи пандан партизанском покрету, комунистички ЕЛАС, је водио герилски рат против Немаца. Због ексцеса према цивилном становништву, појавили су се заштитни батаљони који су узели оружје од Немаца и почели борбу против ЕЛАС-а. У Енглеској је због тога критикован ЕЛАС, који је искрене патриоте отерао у колаборацију са Немцима (University of St Andrews, 1944e).

О четничким злочинима над цивилима у Босни, Пламенац каже да су локални команданти, мимо наређења Михаиловића, уместо да бране српско становништво од усташких злочина и кажњавају само кривце, а никако невине хрватске и муслиманске сељаке, отишли предалеко. То је изазвало ра-

зумљиви страх међу Хрватима и Муслиманима да ће четници, ако буду имали прилике, починити масовне репресалије над њима. Тиме је, по Пламенчевом мишљењу, Михаиловић изгубио могућност да регрутује Хрвате и Муслимане за свој покрет (Plamenatz, 1944: 11), (University of St Andrews, 1944d).

На оптужбе да је Михаиловић реакционар и да тежи потчињавању других народа у Југославији Србима, Пламенац одговара да је генерал за федеративно уређење нове Југославије, што потврђују одлуке Башке конференције, да је против да се варварски закључује да су сви Хрвати криви за усташке злочине и да су најистакнутији политичари који су стали на страну Михаиловића у првом реду либерали и социјалдемократи, а неки међу њима и републиканци. Тврди да је Михаиловић добио и подршку великог броја политичара ван Србије, са изузетком представника Хрватске сељачке странке (Plamenatz, 1944: 25).

Пламенац се константно враћа двома аргументима када брани Михаиловића. Прво, како је могуће да се неко дигао на устанак 1941. када је Хитлер био најјачи, а да потом постане Хитлеров савезник када је пораз Немачке постао неизбежан (University of St Andrews, 1944e)? Друго, после 27. марта 1941. српски народ се могао надати само најгорем од Хитлера. Комадање Југославије је то доказало. Како би тај народ листом могао стати уз вођу који је присталица сарадње са Хитлером (Plamenatz, 1944: 22)?

Примећује да Југословене, који су против да Михаиловић добије шансу да се одбрани од оптужби, заправо не занима сам генерал. Они желе да политички надјачају Србе (University of St Andrews, 1944e).

Пламенац сматра да је Михаиловић жртва смишљене пропаганде. Данас је, примећује он, генерал Франко, који је годинама био Хитлеров савезник, поштен човек, а Михаиловић „издајник”, јер тако одговара онима који стварају репутације (University of St Andrews, 1944e). Истиче да нема никаквог ваљаног доказа да је Михаиловић издајник, а обелодањени Титови разговори са усташама 1943. би могли послужити као много јачи доказ, иако недовољан, за Титову сарадњу са Хитлером (University of St Andrews, 1944e).

Пламенац је наставио да се бави генералом Михаиловићем и после рата; у његовим папирима постоје десетине чланака и књига у којима он покушава да докаже генералову невиност. Могу се наћи и неколико његових краћих написа на исту тему:

Може ли се више рећи против партизана него да су претварали патриоте у колабораторе?⁷ Не, наравно, Михаиловића, него ниже четничке вође. Комунисти су још 1941, у Црној Гори и другде, кривоклетили многе људе да су колаборатори, а потом их убили због тога; нису пре-

⁷ Пламенац зна да је ово необорив аргумент и зато му се стално враћа.

зали ни од чега да се ослободе противника и ривала. Савезници су знали да се то дешава у Грчкој. Можемо ли веровати да нису знали да се исто дешава Југославији? (University of St Andrews, 1957b)

Иако јој то није циљ, госпођица Оти зна бити нефер, као што је на пример нефер према четницима и надбискупу Степинцу. (University of St Andrews, 1965)

У свом писму, његов пријатељ професор Авакумовић каже да се потпуно слаже са Пламенцом да се неправда према генералу може исправити само једном другом, пажљиво образложеном и пажљиво документованом књигом (University of St Andrews, 1970, November 20). Пламенац није доживео издање такве књиге.

ПЛАМЕНЧЕВО „РЕШЕЊЕ” ПРОБЛЕМА

Пламенац је сматрао нереалним енглески план о договору Мачека, Тита и Михаиловића. Споразум Цветковић-Мачек, који оцењује као веома повољан за Хрвате, неприхватљив је за демократске српске политичаре, искрене федералисте, јер за сваког Хрвата који се нашао изван Бановине Хрватске, најмање три Србина су остала у њеним границама (Plamenatz, 1944:4). Напомиње и да су српски политичари следили британску политику и супротставили се кнезу Павлу, док су хрватски политичари подржавали принца Регента. У такве спада и премијер Иван Шубашић (University of St Andrews, 1944e).

Пламенац објашњава да су усташки масакри и српске освете (иако много мање) енормно отежале било какву кооперацију између Михаиловића и Хрвата, тим више што свако одбијање Срба да прихвате границе Бановине Хрватске, Хрвати виде као доказ да ће Срби користити усташке злочине као политичко оружје против њих (Plamenatz, 1944: 12). Потом додаје да је Титов утицај јачи на западу земље, али нема доказа да га тамо подржава већина становништва; у противном Тито не би износио оптужбе на рачун Мачека (University of St Andrews, 1944g).

По Пламенчевом мишљењу, на крају Првог светског рата савезници су дозволили да одређени политички кругови у Србији доминирају над осталим народима, што је била неразумна политика. По њему би било још неразумније да у будућој Југославији жеље српског народа не буду услишене, тим више што су Срби већина у Југославији (Plamenatz, 1944: 27). Залаже се за компромис као једино решење, али до њега не може доћи ако се не узму у обзир српски интереси и ако се у њега не укључи Михаиловић (Plamenatz, 1944: 28).

Поруку краља Петра четницима да се придруже партизанима сматра бесмисленом. Она није војно помогла партизанима, а створила је код Срба осећај потпуне напуштености. Оптужује Черчила да је због тренутне војне користи нанео велику штету пријатељу Британије (University of St Andrews, 1944c). Још раније се питао да ли се Черчил сећа шта је било 1941 (Plamenatz, 1944: 28).

Видевши да савезничка помоћ партизанима омогућава њихову победу у разбукталом грађанском рату, Пламенац је заговарао идеју о престанку слања помоћи било којој страни док не престану међусобни сукоби. Потом треба одредити демаркациону линију између две стране и онда слати помоћ обема, под стриктним условом да се држе демаркационе линије (University of St Andrews, 1944h). Да ли је разграничење у току рата било стварно могуће?

(НЕ)КРИТИЧНОСТ И(ИЛИ) (НЕ)ИНФОРМИСАНОСТ

Михаиловић је упорно тражио да савезничка комисија испита основаност оптужби против њега; у вези са тим, Пламенац јетко примећује да Михаиловић не може добити право гарантовано сваком криминалцу. Пламенца је јако тангирала та неправда (University of St Andrews, 1944i). Могуће да ту постоји и рефлекс дубоко личног искуства. Пламенац зна да је почињена слична неправда једном другом савезнику. Та неправда је радикално променила Пламенчев живот и оставила на њега најдубљи траг. Ради се, наравно, о краљу Николи у Првом светском рату. И Никола је као Михаиловић, готово идентичним речима, молио савезнике да испитају конкретне оптужбе против њега. Када брани Михаиловића, Јово подсећа на свог оца Петра када је он бранио Николу I. После рата неосноване оптужбе против свргнутог краља ће да поприме невероватне размере и долазиће, не више од савезника, него од сународника, политичких противника (Martinović, 2022). Историја ће се поновити, и исто ће бити са генералом Михаиловићем.

Међутим, Пламенац, а то се и из досад изнесеног види, често износи ставове који изгледају неспојиви са мишљењима данашњих поштовалаца четничког покрета. Сматра да је једино разумно уставно решење за Југославију 1918. била федерација и има јасне симпатије за Хрвате, који нису били спремни да прихвате централизовану државу. Каже да је Југославијом доминирала београдска клика (Plamenatz, 1944: 4-5,21), да је власт обиловала шпекулантима, корупционашима (*tax-eaters*) и пародичним фашистима (*petty fascists*) (University of St Andrews, 1944e).

Пламенац сматра да, за разлику од Срба, Хрвати нису пружили никакав отпор у априлском рату 1941, али да то није разлог да их неко оптужује. Они су

други народ, са другом традицијом и различито су видели опасност од Немаца, и њихово је понашање било онакво какво би сваки разуман човек могао очекивати (Plamenatz, 1944: 4-5,21). Другим речима, није чудно да Хрвати нису бранили Југославију. Он даље каже да Михаиловић, којег поштује као вођу покрета отпора, никада није смео бити постављен за министра војног (University of St Andrews, 1944h). У томе је Пламенац на супротној позицији чак и од Милана Грола, који је одбио да сарађује са Шубашићем, пре свега, због признање Тита од стране избегличке владе, али и смењивања Михаиловића (University of St Andrews, 1944f). Пламенац признаје да су они који подржавају генерала, иако не и сам Михаиловић, често љути непријатељи Хрвата (University of St Andrews, 1944d).

Пламенац је према четницима превише благонаклон (мерено данашњим сазнањима). Примарни разлог за то је мањак информација са терена. Али то није једини разлог, он о четницима, за разлику од партизана, превише суди на основу Михаиловићевих прокламација и извештаја, које некритички прихвата. Стално понавља закључке Башке конференције о федерацији, али не примећује да су они дошли после АВНОЈ-а, који је круна доследног, дугогодишњег комунистичког залагања за федерацију, док је Башка конференција заокрет у четничкој политици и није отишла даље од начелне прокламације, предвиђајући само три федеративне јединице (University of St Andrews, 1944g).

Изразито је критичан према Титу и партизанима, али ће одати признање првим партизанским борцима као правим војницима (University of St Andrews, 1944a). Очигледно га је импресионирала храброст било кога ко је био спреман да узме оружје против Хитлера 1941. Компарација са ЕЛАС-ом је необорива: комунисти у Црној Гори су усред рата започели револуцију убијањем угледних људи, што је познато као злогласна „лијева скретања”.⁸ Пламенац наводи да је достављен списак са 700 убијених цивила. Црногорци који живе у Лондону потврђују аутентичност имена (Plamenatz, 1944: 16). То ће довести до избацивања партизана из Црне Горе, уз помоћ Италијана, наравно. Пламенац више пута доводи у питање Титову верзију о догађајима у Црној Гори, изнету у његовом чланку за амерички *Слободни свет* (*The Free World*). Не помињући „лијева скретања”, Тито оптужује деловања реакционара и италијанских плаћеника за колапс партизанског покрета у Црној Гори (University of St Andrews, 1944a).

⁸ Пајовић наводи „лијеве грешке” као један од разлога за прогон партизана из Црне Горе, али умањује њихов значај (Paјović, 1977: 222-223). Заправо, само име Пајовићеве књиге потврђује индиректно тезу Јова Пламенца. Ако је постојала контрареволуција, онда је постојала и комунистичка револуција, и то у време кад Тито тврди да се бори против окупатора, а Черчил каже у парламенту да Тито неће мењати политички систем. Ако се следи хронологија коју даје Пајовић, види се да колаборација четника са Италијанима долази после „лијевих грешака”. То потврђује Пламенчеву тезу.

Пламенац тврди да је сарадња са Италијанима престала када је четнички покрет у Црној Гори преузео угледни генерал Блажо Ђукановић (Plamenatz, 1944: 19). Нико у Енглеској није у то могао поверовати, јер су имали информације о сарадњи Ђукановића са Италијанима. То потврђује и упозорење које је Михаиловић послао Ђукановићу 3. септембра 1943. (Рајовић, 1977: 469). Ђукановић је успео смирити крвави грађански рат, али уз неспорну сарадњу са Италијанима. Сарадња са Немцима по Ђукановићевом убиству је на крају довела до бомбардовања Никшића и Подгорице тј. *de facto* до заједничког деловања партизана и савезника против четника, што је изазвало колапс четничког морала (Рајовић, 1977: 469).

Нису само партизани користили прилику за обрачун са политичким противницима. И Пламенчев отац, зеленаш и федералиста, али и противник комуниста, побегао је у шуму да би избегао четничку ликвидацију. Четници су га уз то оптужили код Немаца као прикривеног комунисту (Рајовић, 1977: 521).⁹ Нема никаквих доказа да је то била политика Михаиловића, али је свеједно била реалност на терену.

Из Пламенчевог писања се назире да је поносан на успехе устанка у Црној Гори 1941, често истиче да је и сам из Црне Горе, па зна слободарску традицију тамошњег народа (University of St Andrews, 1944f). Међутим, стално понавља Михаиловићеву верзију да је устанак био спонтан (University of St Andrews, 1944b). Не може да прихвати да су комунисти организовали устанак, иако два индиректна доказа за то стално наводи. Први, да су комунисти били неуобичајено јаки у Црној Гори пре рата, а други да су у јесен 1941. *de facto* имали Црну Гору под контролом (University of St Andrews, 1944h). Осим тога, доследно комунистичко залагање за Црну Гору као федералну јединицу у Југославији им је донело много симпатизера.

ЦРНОГОРАЦ И/ИЛИ СРБИН

Пламенац је био политички филозоф изузетног реномеа; његов чланак о Хегелу, Ајзаја Берлин је оценио као најбољи текст икада написан о немачком великану на енглеском језику (University of St Andrews, 1961, June 26). Са истом проницљивошћу, концизно је закључивао о свим политичким феноменима, укључујући и нацију. На ту тему је оставио и два, до данашњег

⁹ Комунисти су осудили Петра на смрт после рата, а потом му је казна преиначена на казну затвора (University of St Andrews: 1981, October 04).

дана, често цитирана чланка.¹⁰ У једном од њих каже:

... што, народ чини различитим од других народа састоји се у начинима како *мисле, осећају се или се понашају*¹¹ његови припадници, који су, или припадници мисле да су, специфични за њих. Национализам је, предложићу, примарно културни феномен, иако, скоро увек, пре или касније, постане такође и политички. (Plamenatz, 1972: 12)¹²

Он је имао прилике да се добро упозна, из прве руке, од припадника националних елита, са свим националним осећањима ондашње Југославије, и горе наведена опсервација је, несумњиво, делом и сублимација тог искуства. У његовој заоставштини, налази се више докумената који детаљније откривају његово сопствено национално осећање које је неизбежно морало утицати и на наведену дефиницију.

У емоцијама набијеном запису *О повратку кући* описује своје прво послератно путовање у Црну Гору 1954. године.¹³ Са поносом евоцира успомене на прошлост Црне Горе са којом је, преко своје породице, нераскидиво везан: „Пролазите кроз Његуше и угледате кућу, велику само у поређењу с каменим кућерцима око ње, кућу која је била дом последњег владара Црне Горе, чијој породици су ваши преци покољењима служили.” (University of St Andrews, 1954) Други текст који баца светло на његово национално осећање је већ поменути *Југославија и Енглеска*. У њему прави јасну дистинкцију између Срба и Србијанаца: „Послије првог светског рата било је у интересу западних сила, а нарочито Француске, да се створи Југославија. Било је у интересу Француске да Србијанци господаре у тој новој Југославији.” (University of St Andrews, 1957a)

Манускрипт предавања одржаног енглеској публици средином педесетих година највише открива о националном осећању Јова Пламенца и Југословена избеглих у Енглеској. Сећа се да се једном обратио групи српских официра са *Југословени*, што је изазвало њихово негодовање. На његов упит, нису ли они официри југословенске краљевске војске, добио је одговор: „Јесмо, али зови нас како хоћеш само не Југословенима” (University of St Andrews, 1955). Каже да је то било типично за све, а не само Србе, и објашњава:

¹⁰ Познатији од овде цитираног је чланак Two Types of Nationalism in E. Kamenka (ed.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea* Canberra, Australian National University Press, 1973.

¹¹ Нагласио аутор текста.

¹² Ова дефиниција је зачуђујуће слична дефиницији руског научника Лева Гумиљова (Лев Гумилёв), чији су радови објављени по Пламенчевој смрти: „...етнос се препознаје по томе што његови припадници стављају себе у опозицију свима другим, ми и не-ми...” (Gumil'ov, 2007).

¹³ Запис је објављен у *Гласу канадских Срба* 1959. године.

Хрвати су је [стару Југославију] мрзели, Словенци је нису волели, Црногорци су били подељени у свом осећању према њој. Чак и Срби у Хрватској, Славонији и Војводини, који су је више од икога желели, су били разочарани. Македонци и Босанци су имали много мишљења о њој, већина којих није била пријатељска. И, на крају, чак и Србијанци¹⁴, наводни господари у Југославији, су постали уморни од ње.

... Исто осећање сам и ја имао. Никада нисам волео Југославију. Стало ми је било до Црногораца зато што сам се родио као један од њих; било ми је стало и до Срба, *зато што су Црногорци варијанта Срба*,^{15 16} али ми није било стало до Југославије. (University of St Andrews, 1955)

Важно је запазити неколико ствари. Прво, Пламенац не каже да му није било стало до Југословена, тј. народа који су ушли у Југославију, него до саме Југославије. Друго, Пламенац не види Србе као хомогену, па чак ни јединствену националну целину. Треће, он себе сматра Црногорцем. Четврто, даје додатно објашњење зашто му је било стало и до Срба, што је због његове књиге о Михаиловићу било општепознато, али погрешно интерпретирано.

Назвавши Црногорце „варијантом Срба”, Јово концизно описује њихово национално осећање из времена свога оца Петра. То значи да Црногорци имају много опште српско, заједничког са другим Србима (варијантама Срба).¹⁷ Свеједно, они су различити од осталих који себе сматрају Србима, у првом реду од Србијанаца, јер Црногорци мисле, осећају се и понашају се на њима специфичан начин; самим тиме су посебна нација.

У време уједињења, међу зеленашима *de facto* није постојало друкчије национално осећање од онога које је описао Јова као „Црногорци су варијанта Срба”. Исто осећање је било и те како распрострањено и међу бјелашима. Тако је потпредседник Подгоричке скупштине Саво Фатић у завршној речи рекао: „Ми више нијесмо Црногорци него Срби. Треба да изаберемо људе који ће имати снаге да изведу и остваре велику јучерашњу идеју.” (Војовић, 1989: 87). Фатић савршено разуме створени проблем, али веома потцењује колико га је тешко, ако је уопште могуће, превазићи. Нације се не стварају декретом, о чему сведочи Пламенчево искуство током рада за избегличку владу.

¹⁴ У оригиналу Пламенац употребљава термин “Serbs of Serbia”.

¹⁵ Нагласио аутор текста.

¹⁶ На једном месту Пламенац каже да је стара Црна Гора, крај око Цетиња, потпуно насељен Србима (Plamenatz, 1944: 20). Код мање упућеног читаоца, то може изазвати забуну. Овај цитат показује да је мислио варијантом Срба, тј. Црногорцима.

¹⁷ Наравно, имају сличности и са другим југословенским народима, али мање.

У обраћању енглеском аудиторијуму, Пламенац је повукао интересантну паралелу са Британијом у првим деценијама по формирању Уједињеног Краљевства: „Усудићу се рећи да смо пре Џорџа III нешто слично имали на овом острву. Било је пуно Шкота и Енглеза, али није било Британаца.” (University of St Andrews, 1955). Евидентно, он сматра да се национално осећање може мењати, али за то треба дужи период времена.¹⁸

Зеленашко национално осећање не треба сводити на афинитет према једној или другој династији, како често чине ововековни Срби (Lompar, 2018: 110). О томе сведочи дневнички запис Јована Јовановића Пижона од 28. априла 1917. После сусрета са Петром Пламенцом, записује његове речи: „Ја не марим за краља, и волео бих да цела династија пође без трага, али у овој прилици [тражење мира почетком 1916.] краљ се добро владао. Историја ће рећи да смо се ја и он добро, српски владали.” (Vučković 1959: 245)¹⁹

Петар, непоколебљиви зеленаш, човек који је бежао од четничке ликвидације, показује да себе идентификује са српским, ма што то значило. Зеленаши нису никада прихватили србијански начин стварања заједничке државе; они су уверени федералисти, присталице и композитне српске државе и композитне српске нације. Они желе српску државу у којој ће остати Црногорци, тј. наставити да мисле, осећају се и понашају се на њима својствен начин. Све друго је за њих мењање националног идентитета. Наравно, у новој држави би и Србијанци требало да остану Србијанци.

Идеја је била илузија јако распрострањена у Црној Гори у доба краља Николе. Композитна српска нација, која би се састојала од Црногораца (Срба), Србијанаца (Срба) итд. није заживела, није ни била близу да заживи. У Србији никад није било, вероватно није ни могло бити, осећања да су они Србијанци (Срби). Усудићу се рећи, да је и име Краљевина Србија, а не рецимо Краљевина Рашка, неизбежно одредило такво стање ствари. За Србијанце је и сама идеја често несхватљива, па и апсурдна. Тако је било 1918, тако је и остало до данашњих дана.²⁰

Временом, Јово Пламенац све више наглашава да је Црногорац. Почетком шездесетих, додаје очево име свом презимену, потпуно у духу црногорске традиције. У Енглеској се данас искључиво зна као Џон Петров Пламенац. Његови студенти, асистенти и колеге га знају као Црногорац, то

¹⁸ И ту се Пламенац слаже са Гумиљовом који је развио теорију како етноси настају, мењају се и нестају.

¹⁹ Пламенчева заоставштина показује да је био пријатељ са Вучковићем још од времена избегличке владе у Лондону.

²⁰ У оквиру своје теорије, Гумиљов се посебно бави композитним етносима у којима постоје надетноси и подетноси.

потврђује његова заоставштина. На надгробном споменику му пише (Pelczynski 2001: 16):

*Џон Петров Пламенац
Црногорац
Професор Оксфордског универзитета
Професор на Ол Соулс*

Пламенац и у смрти показује оно што је Берлин назвао „понос и независност племенитог изгнанства”, а Пелчински сматрао да то треба нагласити у кратком тексту четврт века по Џоновој смрти. Неки Пламенчеви српски пријатељи су схватили његово национално осећање. Најбољи пример је професор Војислав Вучковић. Његов изванредни, горе цитирани, чланак из 1959. сведочи о томе. Он, што је врло ретко међу српским ауторима, показује да разуме Црногорце и њихово национално осећање.²¹ Други Јовови српски пријатељи, несумњиво у већини, нису никада разумели да је Јово Црногорац. Тако на пример, К. Ст. Павловић је у име *Друштва српских писаца и уметника у изгнанству* послао Пламенчев некролог лондонском листу *Тајмс (The Times)*, а копију његовој жени Марџори. Удовица је упутила писмо уредништву са захтевом да некролог не буде објављен, јер је њен муж себе сматрао Црногорцем, а не Србином (University of St Andrews, 1961, June 26).²²

ЗАКЉУЧАК

Јово Пламенац (John Plamenatz), истакнути политички филозоф, познат је по свом доприносу у области политичке теорије и социјалне филозофије. Омогућио је дубље разумевање политичких феномена и друштвених динамика, што говори о његовим интелектуалним капацитетима и објективном сагледавању ствари. Обриси објективног односа према стварима, догађајима, личностима итд. често могу постати флуидни, замагљени или нејасни, због неадекватне перспективе посматрања, недоступне (праве/истините) информације, или личне укључености (емоционалног односа), што готово увек утиче на суд о нечему или некоме. Ипак, и у таквим околностима, снажна личност, попут Пламенца, храбро улази у коштац са проблемима,

²¹ Вучковић није једини пример. Српски историчар Никола Радојчић 1930. године пише да је културни ниво Црногораца изнад тога да се истраживање о њима може свести само на етнолошко проучавање (Radojčić, 1930).

²² У Пламенчевим папирима се може наћи књига *General Mihailovich, The World's Verdict* са посветом К. Ст. Павловића, што сведочи да су били пријатељи.

достојанствено бранећи своје становиште, уз очување личног интегритета. У контексту наведеног, посматра се и однос који је Пламенац имао према Дражи Михаиловићу, комунистима, југословенској држави, Црној Гори и црногорском идентитету.

На основу анализе доступних информација, Пламенац је покушао да одвоји политички мотивисане интерпретације о Дражи Михаиловићу и концизно изложи своје закључке. То чини његову одбрану посебно уверљивом, а често и оригиналном. Иако није имао сва расположива и потребна документа, као и све објективне информације, никада није прешао у некритичко идеализовање четничког покрета и Драже Михаиловића. Он види Михаиловића као снагу која може зауставити комунисте да освоје власт. Данашња сазнања о четничком покрету и Дражи Михаиловићу чине Пламенчеву одбрану застарелом, али не и безвредном.

Његово битисање и деловање умногоме су детерминисани његовим пореклом - долази из старе црногорске фамилије, која је била део владајуће елите Црне Горе. И поред тога што је са 5 година напустио Црну Гору, да се у њу никада не врати, Јово је целог живота био Црногорац, и то управо онакав какав би се очекивало да буде син Петра Пламенца, истакнутог борца за црногорску самобитност. На Јовово национално осећање ни најмање нису утицали комунисти. Он је према њима, и поготово њиховом неселективном насиљу према политичким противницима, читавог живота био крајње критичан. Његов пример побија „теорије” да су Црногорци комунистичка измишљотина. Јовово црногорство је имало српску компоненту, али то никад није прешло у српско национално осећање, у модерном смислу те речи. Пример Петра и Јова, оца и сина, показује сву сложеност црногорског националног осећања. Узимање овог или оног детаља као апсолутног доказа је неодрживо. На пример, да у школским листовима у Краљевини Црне Горе деца пише да су Срби не доказује ништа (Lompar, 2018: 110).²³ Наравно, Јово је само један пример, иако типичан, не и универзални образац за све Црногорце. Што је важније, национално осећање се стално, иако споро, мења. То не значи да се и име стално мења; мења се начин како мисле, како се осећају и како се понашају његови припадници, као што је филозоф Џон Пламенац написао. Могуће је да само припадници других нација који су имали или имају одређени елемент двојности у свом идентитету, као на пример Аустријанци и Украјинци, могу у потпуности разумети Црногорце.

²³ Гумиљов каже: „...реални етнос и име које користе његови припадници нису исто. Често имамо неколико разних етноса са истим именом, или, обратно, један етнос са разним именима” (Gumiljov, 2007).

*Ivan Martinović*¹

THE ATTITUDE OF JOHN PLAMENATZ TOWARDS DRAŽA MIHAILOVIĆ AND MONTENEGRIN NATIONAL IDENTITY

Abstract

Prominent political philosopher John Plamenatz, of Montenegrin origin (Jovo Plamenac), is well known for his contribution in the field of political theory and social philosophy. His works, such as "Man and Society", "Karl Marx's Philosophy of Man" and "Two Types of Nationalism" are still studied and debated among scientists in the field of political science, philosophy and sociology. His nuanced analyzes and interdisciplinary approach contributed to a deeper understanding of political phenomena and social dynamics. Accomplished and recognized thinker John Plamenatz developed and nurtured the dimension of his being determined by his origin - he comes from an old Montenegrin family that was part of the ruling elites of Montenegro. Working for the Yugoslav government in exile, he had the opportunity to become familiar with the spectrum of national sentiments present among Yugoslavs of that time, and therefore to feel his own diversity as a Montenegrin. Plamenatz, in accordance with his convictions, had an attitude towards pressing issues which circulated in the public and political life of the then Montenegro and Yugoslavia. The analysis of the material from his legacy made it possible to gain an insight into the attitude he had towards the state, communists, Chetniks, Draža Mihailović and identity (personal and national). During his work in exile, he defended General Draža Mihailović; he believed that the attack on him was politically motivated, but he never went into an uncritical idealization of him and the Chetnik movement. The paper is focused on the arguments that Plamenatz presented in defense of Mihailović, but it also deals with the controversies about the Montenegrin nation that still exist today and cause division in society.

Keywords: *John Plamenatz, Draža Mihailović, communists, national identity, Montenegrins.*

¹ martinovic_i_d@hotmail.com

INTRODUCTION

There is much controversy about the Montenegrin nation; for one, Montenegrins are a communist invention whose goal is to break the Serbian national corps, while for others, they have nothing to do with anything Serbian. While the first ones refute the existence of the Montenegrin nation, considering that the Montenegrin is a native designation, for the others they are Duklians and cannot have anything to do with anything Serbian. Among the first ones, Matija Bećković's statement: "The Montenegrin nation was born after me and will die before me" is iconic. Jevrem Brković's statement: "Brother Montenegrins, who imagine that you are Serbs, ... only because they are richer and there are more of them", vividly reflects the attitude of others.

These two extreme camps stand on completely opposite sides and often express mutual intolerance and hostility. For both, it would be difficult to understand that the Montenegrin (as he declared himself) John Petrov Plamenatz, one of the greatest English political philosophers of the 20th century and a long-time professor at Oxford University, was a prominent defender of Draža Mihailović, especially if it is taken into account that his father Petar, the minister of foreign affairs of King Nikola, an unwavering defender of the Montenegrin identity, a member of the Greens, was at the same time fleeing from the Chetnik liquidation (Pajović, 1977: 521-522).

The first research question, which naturally arises, is where does John Plamenatz's positive attitude towards Draža Mihailović come from and what arguments does he use to defend his own position? The initial premise is that Plamenatz's attitude towards Draža Mihailović is a consequence of the historical context, international circumstances, events on the ground, Plamenatz's personal political position, i.e. emphatic criticism of communism and the desire to defend Mihailović from criticism and attacks of Allies.

The second research question relates to the clearly defined national identity of John Plamenatz as a Montenegrin. If it is taken into account that he left Montenegro at the age of five (1917), and that he did not return to it for several decades, it is interesting to research the attitude and feelings he had towards Montenegro, i.e. national identity. It should be borne in mind that Plamenatz, as a developed personality, according to his convictions, had an attitude towards burning issues that circulated in the public and political life of the then Montenegro and Yugoslavia.

The aim of the paper is to gain insight into the attitude that John Plamenatz had towards Draža Mihailović and the Montenegrin national identity, and thus also towards his personal identity. The answer to the questions was made possible by the analysis of material from his legacy, which is located at the University of St. Andrews

(University of St. Andrews, Papers of John Plamenatz). The paper states the arguments he presented in defense of Draža Mihailović, but also the controversies about the Montenegrin nation that still exist today and cause division in society.

SHORT BIOGRAPHY

John Plamenatz was born in Cetinje in 1912², and a few years later, during the First World War, he found himself in exile. His father, an opponent of the decisions of the Podgorica Assembly, remained in exile even after the war, so John began his education in England. Petar will be amnestied in 1926, but John, due to his exceptional talent, will continue his education in England. He will graduate in philosophy and politics at Oxford and, among the first foreigners, in 1937 he will become a professor (Fellow) at the particularly prestigious Oxford college All Souls, elected as the first Fellow (after 25 years) by thesis (Berlin, 1981: 118).

He maintained ties with Montenegro and Yugoslavia; his concern for his father (Petar), who was arrested as one of the organizers of the Belvedere demonstrations in 1936, during which 6 demonstrators were killed and 25 wounded, also speaks of this. He asked Milan Ćurčin, his father's friend, the editor of *Nova Evropa* (*New Europe*), about this. The correspondence with Ćurčin was held in English (Nacionalna i Sveučilišna knjižnica Zagreb, 1936). John felt insecure in communicating in Serbian, so he also corresponded with his parents in French. As a mature man, he will improve his mastery of the Serbian language, as evidenced by the texts in his legacy.

In 1941, he married Marjorie Hunter and took British citizenship (British National Archives, 1941). The following year, he began working for the Government of the Kingdom of Yugoslavia in exile. After the end of the war, he returns to All Souls and makes rapid progress academically. He is a prolific writer, whose incomplete bibliography contains dozens of books, and hundreds of discussions, articles, reviews, entries for the *Encyclopedia Britannica*, lectures... There is almost no book about Yugoslavia published in English in the period from 1950 to 1970 for which he did not write review. He is an associate of the BBC in Serbian. Today, he is mostly remembered for his thesis *Consent, Freedom and Political Obligation*, the three-volume work *Man and Society*, and the last, according to many, his best book, *Karl Marx's Philosophy of Man*, as well as for the acrimo-

² John's mother was Ljubica Matanović and she was baptized by the daughter of King Nikola, Jelena, the future Queen of Italy (University of St Andrews, 1981, October 04).

nious polemic with Karl Popper.³

Plamenatz wrote a lot about Marxism and communism, including its Yugoslav variant. His remark remains memorable: "When we turn from German to Russian Marxism, we leave the horses and come to the mules.." (Berlin, 1981: 120).

In a letter to Marjorie, Berlin says that Plamenatz primarily commented on the works of other philosophers, while Marjorie says in the same correspondence that he planned to devote himself to developing his own ideas once he retired (University of St Andrews, 1982a, 1982b). His untimely death in 1975 prevented him from doing so. His legacy is preserved at the Scottish University of St. Andrews.

He was the founder and member of the Society of Serbian Writers and Artists in Exile; he collaborated with the Serbian newspapers *Glas kanadskih Srba* (*The voice of the Canadian Serbs*) and the London-based *Naša reč* (*Our Word*).⁴

With his culture, manners and language, he was almost the archetype of an Oxford professor. Larry Siedentop, his student and colleague writes:

John Plamenatz ... gave the impression of a man of primarily English and Oxford type. His soft and refined voice, his witty but iron mind, and his sense of concise expression - all this evoked the intellectual tradition of his old university... (Plamenatz, 2001:1)

Nevertheless, he remained the son of his native land; he was proud of it. Berlin writes:

He once said to me that he had made personal friends among individual English people... but that when more than two or three were gathered in a room, he would become aware of a relationship between them, from which he felt excluded. He explained this by saying that he was rooted in a remote culture... like Joseph Conrad (whom in some ways he resembled), all his life he displayed the pride and independence of a noble exile. (Berlin, 1981:116)

Plamenac had an affinity for all Slavs. The already mentioned Pełczyński testifies that on one occasion Plamenatz told him: "...Zbyszek, we Slavs must stick together." (McAvoy, 2012: 164).

³ His student, and later a professor himself at Oxford, the Polish Zbigniew Pełczyński testifies about a very excited Popper trying to persuade Plamenatz to withdraw his criticism of his book *Open Society and its Enemies*. Plamenatz did not do this and Popper called for help of Ernst Gombrich, also from Vienna and a professor in London, so the polemic is remembered as *Gombrich Popper Plamenatz controversy*. Pełczyński scathingly notes that "there was no place for his critics in Popper's open society" (McAvoy, 2012: 61).

⁴ The editor of the *Glas kanadskih Srba* was Ivan Avakumović, the son of a Yugoslav minister, John's student, later a fellow professor and friend. John also had close relations with Desimir Tošić, the editor of *Naša reč*. Correspondence that can be found in Plamenatz's legacy testifies about both of them.

WORK FOR THE YUGOSLAV GOVERNMENT IN EXILE

While working for the government in exile, Plamenatz was involved in analyzing the information that the government received through its channels from the country, agency news of belligerent and neutral countries, articles in the English press, debates in the British Parliament, etc., and writing petitions and booklets addressed to English politicians, journalists and intellectuals, that is creators of English politics and public opinion. This is evidenced by hundreds of documents in his legacy, primarily from the period after the formation of Šubašić's government in early June 1944.

Plamenatz stood in solidarity with politicians, mostly Serbian, who were against the creation of an agreement with Tito that the Šubašić's government had reached. Two weeks after that, he privately publishes the booklet *The Case of General Mihailovitch*, which a few months later Serbian emigrants reprinted for the American public. Plamenatz will continue to privately publish booklets that introduce the English public to the authentic views of General Mihailović and his supporters. Examples of that are the *Yugoslav National Democratic Union*, which conveys the decisions of the Bashka Conference, the Chetnik counterpart to AVNOJ and *Reactions in Yugoslavia to Dr. Shubashich's Government*, which is a compilation of pre-war politicians' protests against the formation of that government.⁵

For someone who spent the entire war in London, Plamenatz was well informed about the situation in occupied Yugoslavia, but he lacks information from the field, which today makes some of his conclusions incomplete, questionable, and even untenable. Plamenatz never denied that it was a pamphlet, therefore his brochure had to have all the weaknesses that pamphlets have.

"REALITY" AND "PROPAGANDA" - CHETNICS AND COMMUNISTS

With the recognition of AVNOJ, the Allies ended the change in their strategy towards Yugoslavia; their main partner was no longer Mihailović, but Tito. Proving the groundlessness of the Allies' decision was the primary preoccupation of John Plamenatz from the beginning of 1944 onwards.

The main rationale behind the turnaround was the military benefit that Tito would bring to the Allies. Through a comparative analysis of Partisan and German announcements, Plamenatz concludes that Tito's military successes were

⁵ Both booklets are marked as private editions and printed in the same place as *The Case of General Mihailovitch*.

exaggerated in every respect. Behind the description of the battles, which resemble confrontations of large armies (University of St Andrews, 1944a), Plamenatz says that modest military results are hidden. He attributes the Partisan's successes in 1943 to the fall of Italy, which enabled them to obtain a large amount of weapons and which convinced many that Hitler was losing the war, so it was necessary to distance oneself from the Ustasha regime. As another reason, Plamenatz cites the sending of weapons to the Partisans by the Allies. Those two led to the Partisans taking control of a large part of the Adriatic coast, including the cities, at the end of 1943 (Plamenatz, 1944: 22-23); (University of St Andrews, 1944a).

Plamenatz shows that the Germans quickly recaptured all the cities, established free communication on the routes Belgrade-Zagreb and Sarajevo-coast, leaving the Partisans with a not so important mountainous area, so that the military benefit for the Allies was small (University of St Andrews, 1944a). He concludes that the Germans achieved this with a minimum of forces: two to three German divisions and four Quisling divisions, although Slobodna Yugoslavia, a radio station that from the Soviet Union supports the Partisans, mentions fighting with twelve German divisions, which Churchill accepted as correct (University of St Andrews, 1944, May 24). In Plamenatz's opinion, those claims are unbelievable, because most of these divisions were mentioned in only one Partisan statement (University of St Andrews, 1944a). The three German divisions that actually fight against the Partisans are also mentioned in Mihailović's reports (University of St Andrews, 1944b), but since no one publishes Chetnik announcements anymore, it is unknown in England. Plamenatz adds that most of the German troops in Yugoslavia are anyway in the Morava and Vardar valleys, and neither of the two guerrillas clashes with them (Plamenatz, 1944: 24).

Plamenatz estimates that Tito has 60,000 to 80,000 people under him with weapons (University of St Andrews, 1944a), which is significantly less than the 250,000 stated by Partisan propaganda (Plamenatz, 1944: 23). Concluding from Partisan reports that in the first six months of 1944, they had four battles with an enemy numbering more than 1,000 soldiers and that all four times they experienced a quick defeat, Plamenatz wants to show the real strength of the Partisans. He notes that the Partisan announcements never state where they clashed with the joint forces of Germans and Chetniks, which is a certain sign that such claims should not be taken as credible. His analysis shows that the Partisans spend a lot of their energy on the civil war with the Chetniks, and from the movement of the Partisan troops he hastily comes to the conclusion that the Partisans are the attackers (University of St Andrews, 1944a). He adds that it is no wonder that there are no articles in the English press about Partisan victories during 1944. Things will change, but only after the entry of the Russian army into Yugoslavia (University of St Andrews, 1944a).

Churchill will say in Parliament on May 24, 1944 that Marshal Tito has largely sunk his communist aspect in his character as a Yugoslav patriot leader. He repeatedly proclaims he has no intention of reversing the property and social systems which prevail in Serbia (University of St Andrews, 1944, May 24). Plamenatz is skeptical, because history demonstrates that communists, when they get power, have no regard for their political opponents (Plamenatz, 1944: 26). As time went on, and Tito became stronger and more reckless towards political opponents, Plamenatz's assessments became harsher and harsher. Thus, in September 1944, Tito will be characterized as the enemy of the people, the man who tried to use the Serbian revolt of 1941 for political purposes, the party boss who speculated in Serbian lives (University of St Andrews, 1944c).

In January 1945, AVNOJ was described as the *de facto* government in Yugoslavia, as a Committee of Public Safety⁶ practicing terrorism rarely seen in the Balkans. He considers the British policy of supporting Tito to be the main reason for this state of affairs (University of St Andrews, 1945, January 27). And many years after the war, the English will be blamed for the policy that led to the establishment of communist dictatorship (University of St Andrews, 1957a). He was horrified by the way communists eliminated their opponents. He writes to his closest friend, Professor Robert Wokler, about his relative who is visiting him: "I remember her father very well. The Communists killed him during the war. Not in battle, but in an ambush in our village. What a country!" (University of St Andrews, 1972).

DEFENSE OF GENERAL MIHAILOVIĆ

Problems for Mihailović began when he became militarily inactive, while some of his commanders collaborated with the Italians, which Churchill reported to Parliament (University of St Andrews, 1944, February 22: 693). Over time, other accusations will be added, including that Mihailović himself is collaborating with the Germans. Plamenatz denied any involvement of Mihailović in collaboration with the Germans. Such a decisive attitude can only be explained by the lack of information from the field.

As goals, Mihailović had gathering information for the Allies, fostering the morale of the population, maintaining small guerrilla units capable of harming the enemy (taking actions that would not cause repression over the population disproportionate to the benefit the action brings to the Allies), and finally to be ready for

⁶ In English political culture, the Committee of Public Safety, the governing body in revolutionary France in 1793, is synonymous with the most brutal dictatorship.

open war, when it is really beneficial to the Allies. Plamenatz believes that Mihailović achieved his goals, despite Moscow's accusations against him, which he considers expected. The Soviets wanted Chetnik actions, no matter how much they harm the Serbs (University of St Andrews, 1944d). In conditions where the Germans liquidated 100 civilians for one killed German soldier, the general hardly had a choice (University of St Andrews, 1944, June 12). Plamenatz astutely notes that the accusations against Mihailović are very similar to the accusations that Moscow made against England for not opening another front. Also, the reasons that guided Mihailović are similar to the reasons that guided Churchill (Plamenatz, 1944: 22).

Plamenatz's comparison of the English attitude towards Mihailović and the Polish general Bor-Komorowski is interesting. While the Serb is accused of inactivity, the Pole is blamed for starting a senseless and useless uprising (University of St Andrews, 1944e). Plamenatz sees another difference in the attitude towards Poles and Serbs. Polish suffering is given adequate attention in the English press, while Serbian suffering is mostly kept silent (University of St Andrews, 1944d).

Plamenatz says that Chetnik commanders took weapons from the Italians in two cases. In the first case, to protect the people from Ustasha terror, which Plamenatz perceives as understandable (Plamenatz, 1944: 18). The second time was in Montenegro, where Chetniks protected the people from communist terror. Mihailović did not approve of this, but tolerated those who did that (University of St Andrews, 1944e). Here, Plamenatz notes a double standard in relation to the situation in Greece. The counterpart of the Partisan movement there, the communist ELAS, waged a guerilla war against the Germans. Because of the excesses against the civilian population, security battalions appeared that took weapons from the Germans and started fighting against ELAS. In England, ELAS was criticized because of this, since they drove sincere patriots into collaboration with the Germans (University of St Andrews, 1944e).

Regarding Chetnik crimes against civilians in Bosnia, Plamenatz says that local commanders, despite the orders of Mihailović, instead of defending the Serbian population from Ustasha crimes and punishing only the guilty, and by no means the innocent Croatian and Muslim peasants, went too far. This caused an understandable fear among Croats and Muslims that the Chetniks, if given the opportunity, would commit massive reprisals against them. Thus, in Plamenatz's opinion, Mihailović lost the possibility to recruit Croats and Muslims for his movement (Plamenatz, 1944: 11), (University of St Andrews, 1944d).

To the accusations that Mihailović is a reactionary and that he aspires to subjugate other nations in Yugoslavia to the Serbs, Plamenatz replies that the general is for the federal organization of the new Yugoslavia, which is confirmed by the decisions of the Bashka Conference, that he is against the barbaric conclusion

that all Croats are guilty of Ustasha crimes and that the most prominent politicians who sided with Mihailović are primarily liberals and social democrats, and some of them are also republicans. He claims that Mihailović also received the support of a large number of politicians outside Serbia, with the exception of representatives of the Croatian Peasant Party (Plamenatz, 1944: 25).

Plamenatz constantly returns to two arguments when defending Mihailović. First, how is it possible for someone to rise up in 1941 when Hitler was at his strongest, and then become Hitler's ally when Germany's defeat became inevitable (University of St Andrews, 1944e)? Second, after March 27, 1941, the Serbian people could only hope for the worst from Hitler. The fragmentation of Yugoslavia proved that. How could people stand with a leader who is a supporter of cooperation with Hitler (Plamenatz, 1944: 22)?

He notes that the Yugoslavs who deny justice to Mihailović are not really interested in his alleged misdeeds but in getting the better of the Serbian people (University of St Andrews, 1944e).

Plamenatz believes that Mihailović is a victim of deliberate propaganda. Today, he notes, General Franco, who was Hitler's ally for years, is an honest man, and Mihailović is a "traitor", because it suits those who create reputations (University of St Andrews, 1944e). He points out that there is no valid evidence that Mihailović is a traitor, and Tito's disclosed conversations with the Ustashas in 1943 could serve as much stronger, albeit insufficient, evidence for Tito's collaboration with Hitler (University of St Andrews, 1944e).

Plamenatz continued to deal with General Mihailović even after the war; in his documentation there are dozens of articles and books in which he tries to prove the general's innocence. Several of his shorter writings on the same topic can also be found:

Can more be said against the Partisans than that they turned patriots into collaborators?⁷ Not, indeed, Mihailovitch, but some of the lesser Chetnik leaders. The Communists, even as early as 1941, in Montenegro and elsewhere, falsely accused many people of collaboration and killed them for it; they stopped at nothing to get rid of rivals and opponents. The Allies knew that this was happening in Greece. Can we believe that they did not know it was also happening in Yugoslavia? (University of St Andrews, 1957b)

Though she does not intend it, Miss Auty can be unfair, as she is, for example, to the Chetniks and to Archbishop Stepinac. (University of St Andrews, 1965)

⁷ Plamenatz knows that this is an irrefutable argument, and that's why he keeps coming back to it.

In his letter, his friend Professor Avakumović says that he completely agrees with Plamenatz that the injustice towards the general can only be done by another, carefully argued and carefully documented book (University of St Andrews, 1970, November 20). Plamenatz did not live to see such a book published.

PLAMENATZ'S "SOLUTION" TO THE PROBLEM

Plamenatz considered the English plan about the agreement between Maček, Tito and Mihailović to be unrealistic. The Cvetković-Maček agreement, which he considers very favorable for the Croats, is unacceptable for democratic Serbian politicians, sincere federalists, because for every Croat who found himself outside the Banovina of Croatia, at least three Serbs remained within its borders (Plamenatz, 1944:4). He also notes that Serbian politicians followed British policy and opposed Prince Pavle, while Croatian politicians supported Prince Regent. In such he also includes Prime Minister Ivan Šubašić (University of St Andrews, 1944e).

Plamenatz explains that the Ustasha massacres and Serbian revenges (although much less) made any cooperation between Mihailović and the Croats enormously difficult, especially since every refusal of the Serbs to accept the borders of the Banovina of Croatia, the Croats see as proof that the Serbs will use the Ustasha crimes as a political weapon against them (Plamenatz, 1944: 12). Then he adds that Tito's influence is stronger in the west of the country, but there is no evidence that he is supported by the majority of the population there; otherwise, Tito would not have made accusations against Maček (University of St Andrews, 1944).

In Plamenatz's opinion, at the end of the First World War, the Allies allowed certain political circles in Serbia to dominate other nations, which was an unreasonable policy. According to him, it would be even more unreasonable if the wishes of the Serbian people were not answered in the future Yugoslavia, all the more so since Serbs are the majority in Yugoslavia (Plamenatz, 1944: 27). He advocates a compromise as the only solution, but it cannot be reached if Serbian interests are not taken into account and if Mihailović is not included in it (Plamenatz, 1944: 28).

He considers King Petar's message to the Chetniks to join the Partisans as meaningless. It did not help the Partisans militarily, and it created a feeling of complete abandonment among the Serbs. He accuses Churchill of doing great harm to Britain's friend for immediate military gain (University of St Andrews, 1944c). Even earlier, he wondered if Churchill remembered what had happened in 1941 (Plamenatz, 1944: 28).

Seeing that the aid of the Allies to the Partisans enabled their victory in the raging civil war, Plamenatz advocated the idea of ceasing to send aid to either

side until the mutual conflicts stopped. Then a demarcation line should be determined between the two sides and aid should be sent to both sides, with the strict condition that they stick to the demarcation line (University of St Andrews, 1944h). Was demarcation during the war really possible?

(UN)CRITICALITY AND (OR) (UN)INFORMATION

Mihailović persistently demanded that the allied commission investigate the validity of the accusations against him; in this regard, Plamenatz bitterly notes that Mihailović cannot get the right guaranteed to every criminal. Plamenatz was greatly affected by this injustice (University of St Andrews, 1944i). It is possible that there is also a reflex of a deeply personal experience. Plamenatz knows that similar injustice has been committed to another ally. That injustice radically changed Plamenatz's life and left the deepest mark on him. It is, of course, about King Nikola in the First World War. Nikola, like Mihailović, in almost identical words, begged his allies to investigate the specific accusations against him. When he defends Mihailović, John reminds of his father Petar when he defended Nikola I. After the war, baseless accusations against the deposed king will take on incredible proportions and will come, no longer from allies, but from compatriots, political opponents (Martinović, 2022). History will repeat itself, and it will be the same with General Mihailović.

However, Plamenatz, and this can be seen from what has been presented so far, often expresses views that seem incompatible with the opinions of today's admirers of the Chetnik movement. He believes that the only reasonable constitutional solution for Yugoslavia in 1918 was a federation and has clear sympathies for the Croats, who were not ready to accept a centralized state. He says that Yugoslavia was dominated by the Belgrade clique (Plamenatz, 1944: 4-5, 21), that the government abounded with jobbers, tax-eaters and petty fascists (University of St Andrews, 1944e).

Plamenatz believes that, unlike the Serbs, the Croats did not offer any resistance in the April War of 1941, but that this is no reason to accuse them. They are different people, with a different tradition, and they saw the danger from the Germans differently, so their behavior was what any reasonable person could expect (Plamenatz, 1944: 4-5, 21). In other words, it is not strange that Croats did not defend Yugoslavia. He goes on to say that Mihailović, whom he respects as a leader of the resistance movement, should never have been appointed Minister of Defense (University of St Andrews, 1944h). In this, Plamenatz is in the opposite position even to Milan Grol, who refused to cooperate with Šubašić, primarily

because of the recognition of Tito by the government in exile, but also the dismissal of Mihailović (University of St Andrews, 1944f). Plamenatz admits that those who support the general, although not Mihailović himself, are often bitter enemies of Croats (University of St Andrews, 1944d).

Plamenatz is too favorable towards the Chetniks (measured by today's knowledge). The primary reason for this is the lack of information from the field. But that is not the only reason, he judges the Chetniks, unlike the Partisans, too much on the basis of Mihailović's proclamations and reports, which he accepts uncritically. He constantly repeats the conclusions of the Bashka Conference on federation, but does not notice that they came after AVNOJ, which is the crown of a consistent, long-standing communist commitment to federation, while the Bashka Conference is a turn in Chetnik politics and did not go beyond a proclamation in principle, envisioning only three federal units (University of St Andrews, 1944).

He is highly critical of Tito and the Partisans, but will acknowledge the first Partisan fighters as real soldiers (University of St Andrews, 1944a). He was clearly impressed by the courage of anyone willing to take up arms against Hitler in 1941. The comparison with ELAS is irrefutable: communists in Montenegro started a revolution in the middle of the war by killing prominent people, which is known as the infamous "left deviations"⁸. Plamenatz states that a list of 700 killed civilians was submitted. Montenegrins living in London confirm the authenticity of the names (Plamenatz, 1944: 16). This will lead to the expulsion of the Partisans from Montenegro, with the help of the Italians, of course. Plamenatz repeatedly questions Tito's version of the events in Montenegro, presented in his article for the American *Free World*. Without mentioning "left deviations", Tito blames the actions of reactionaries and Italian mercenaries for the collapse of the Partisan movement in Montenegro (University of St Andrews, 1944a).

Plamenatz claims that cooperation with the Italians ended when the Chetnik movement in Montenegro was taken over by the distinguished general Blažo Djukanović (Plamenatz, 1944: 19). No one in England could believe it, because they had information about Djukanović's cooperation with the Italians. This is also confirmed by the warning that Mihailović sent to Djukanović on September 3, 1943 (Pajović, 1977: 469). Djukanović managed to calm down the bloody civil

⁸ Pajović cites "left mistakes" as one of the reasons for the persecution of Partisans from Montenegro, but downplays their importance (Pajović, 1977: 222-223). In fact, the very name of Pajović's book indirectly confirms the thesis of John Plamenatz. If there was a counter-revolution, then there was also a communist revolution, and that at a time when Tito claims to be fighting against the occupiers, and Churchill says in Parliament that Tito will not change the political system. If we follow the chronology given by Pajović, it can be seen that the collaboration of the Chetniks with the Italians came after the "left mistakes". This confirms Plamenatz's thesis

war, but with undisputed cooperation with the Italians. Cooperation with the Germans after Djukanović's murder eventually led to the bombing of Nikšić and Podgorica, i.e. *de facto* to the joint action of Partisans and Allies against the Chetniks, which caused the collapse of Chetnik morale (Pajović, 1977: 469).

Partisans were not the only ones who used the opportunity to deal with political opponents. Plamenatz's father, a member of the Greens and federalist, but also an opponent of the communists, fled into the forest to avoid Chetnik liquidation. In addition, the Chetniks accused him of being a covert communist to the Germans (Pajović, 1977: 521)⁹. There is no evidence that this was Mihailović's policy, but it was still the reality on the ground.

Plamenatz's writing shows that he is proud of the successes of the uprising in Montenegro in 1941; he often points out that he himself is from Montenegro, so he knows the libertarian tradition of the people there (University of St Andrews, 1944f). However, he constantly repeats Mihailović's version that the uprising was spontaneous (University of St Andrews, 1944b). He cannot accept that the communists organized the uprising, although he constantly cites two indirect proofs for this. First one, that the communists were unusually strong in Montenegro before the war, and second that in the fall of 1941 they *de facto* had Montenegro under control (University of St Andrews, 1944h). In addition, the consistent communist support for Montenegro as a federal unit in Yugoslavia brought them many sympathizers.

MONTENEGRIN AND/OR SERB

Plamenatz was a political philosopher of exceptional renown; his article on Hegel was rated by Isaiah Berlin as the best treatment of the great German philosopher in the English language (University of St Andrews, 1961, June 26). With the same insight, he made concise conclusions about all political phenomena, including the nation. On that topic, he also left two articles that are often quoted to this day¹⁰. In one of them he says:

...for what distinguishes a people in their own eyes from other peoples consists of ways of *thinking, feeling or behaving*¹¹ which are, or which

⁹ The Communists sentenced Petar to death after the war, and his sentence was later commuted to prison (University of St Andrews: 1981, October 04).

¹⁰ Better known than the one cited here is the article Two Types of Nationalism in E. Kamenka (ed.), *Nationalism: The Nature and Evolution of an Idea*. Canberra, Australian National University Press, 1973.

¹¹ Emphasized by the author of the text.

they believe to be, peculiar to them. Nationalism is, I suggest, primarily a cultural phenomenon, though it nearly always, sooner or later, becomes political as well. (Plamenatz, 1972:12)¹²

He had the opportunity to get to know first-hand, from members of the national elites, all the national sentiments of Yugoslavia at the time, and the above-mentioned observation is undoubtedly partly a sublimation of that experience. In his legacy, there are several documents that reveal in more detail his own national sentiment, which inevitably had to influence the above definition.

In the emotionally charged record *About Returning Home*, he describes his first post-war trip to Montenegro in 1954.¹³ He proudly evokes memories of Montenegro's past, with which, through his family, he is inextricably linked: "You pass through Njeguši and you see a house, big only in comparison with stone houses around it, the house that was the home of the last ruler of Montenegro, whose family your ancestors served for generations" (University of St Andrews, 1954). Another text that sheds light on his national sentiment is the already mentioned *Yugoslavia and England*. In it, he makes a clear distinction between Serbs and Serbians: "After the First World War, it was in the interest of the Western powers, especially France, to create Yugoslavia. It was in France's interest that Serbs of Serbia rule in that new Yugoslavia" (University of St Andrews, 1957a).

The manuscript of a lecture given to an English audience in the mid-1950s reveals the most about the national sentiment of John Plamenatz and the Yugoslav refugees in England. He remembers that he once addressed a group of Serbian officers as Yugoslavs, which caused their indignation. When he asked if they were officers of the Yugoslav royal army, he received the answer: "We are, but call us what you want, just not Yugoslavs" (University of St Andrews, 1955). He says that it was typical for everyone, not only Serbs, and explains:

The Croats hated her, the Slovans disliked her, the Montenegrins were divided in their feelings about her. Even the Serbs of Croatia, Slavonia and Voivodina, who had wanted her as much as anyone had, were soon disappointed. The Macedonians and the Bosnians had many different opinions about her, and ... opinions were mostly hostile. And, in the end, even Serbs of Serbia¹⁴, the supposed masters of Yugoslavia, grew tired of her.

¹² This definition is surprisingly similar to the definition of the Russian scientist Lev Gumilyov, whose works were published after Plamenatz's death: "... ethnos is recognized by the fact that its members put themselves in opposition to everyone else, us and non-us..." (Gumil'ov, 2007).

¹³ Published in the *Glas kanadskih Srba* in 1959.

¹⁴ In the original text Plamenatz uses the term "Serbs of Serbia".

It is one that I myself have felt. I have never loved Yugoslavia. The Montenegrins I have cared for because I am one by birth; and I have also cared for Serbs, *because the Montenegrins are a variant of Serbs.*¹⁵ ¹⁶ But Yugoslavia I have not cared for. (University of St Andrews, 1955)

It is important to note a few things. First, Plamenatz does not say that he did not care about the Yugoslavs, ie. about the people who entered Yugoslavia, but about Yugoslavia itself. Second, Plamenatz does not see the Serbs as a homogenous or even a single national entity. Third, he considers himself a Montenegrin. Fourth, he gives an additional explanation as to why he cared about the Serbs as well, which was widely known but misinterpreted due to his book on Mihailović.

Calling Montenegrins a "variant of Serbs", John concisely describes their national feeling from the time of his father Petar. This means that Montenegrins have a lot of general Serbian commonality with other Serbs (variants of Serbs)¹⁷. Nevertheless, they are different from others who consider themselves Serbs, primarily from Serbs of Serbia, because Montenegrins think, feel and behave in a specific way; therefore they are a particular nation.

At the time of unification, there was *de facto* no different national feeling among the Greens than the one described by John as "Montenegrins are a variant of Serbs". The same feeling was also widespread among the Whites. That is how the vice president of the Podgorica Assembly, Savo Fatić, said in his closing speech: "We are no longer Montenegrins but Serbs. We need to elect people who will have the strength to carry out and implement yesterday's great idea." (Bojović, 1989: 87). Fatić perfectly understands the created problem, but greatly underestimates how difficult it is, if at all possible, to overcome it. Nations are not created by decree, as evidenced by Plamenatz's experience while working for the government in exile.

In his address to the English audience, Plamenatz drew an interesting parallel with Britain in the first decades after the formation of the United Kingdom: "Something like it has, I dare say, common example... in this island some two centuries ago: there Scotsman and Englishman in plenty... for many years after the Act of Union, but how many, before George III, gloried in the name of Briton?" (University of St Andrews, 1955). Evidently, he believes that the national sentiment can be changed, but it takes a longer period of time.¹⁸

¹⁵ Emphasized by the author of the text.

¹⁶ In one place, Plamenatz says that old Montenegro, the area around Cetinje, is completely inhabited by Serbs (Plamenatz, 1944: 20). For a less knowledgeable reader, this can cause confusion. This quote shows that he meant the variant of Serbs, i.e. Montenegrins.

¹⁷ Of course, they have similarities with other Yugoslav peoples, but less so.

¹⁸ This is where Plamenatz agrees with Gumilyov, who developed the theory of how ethnos arise, change and disappear.

The national sentiment of the Greens should not be reduced to an affinity towards one or another dynasty, as modern-day Serbs often do (Lompar, 2018: 110). This is evidenced by Jovan Jovanović Pižon's diary entry from April 28, 1917. After meeting with Petar Plamenatz, he recorded his words: "I don't care about the king, and I would like the whole dynasty to go without a trace, but on this occasion [seeking peace at the beginning of 1916] the king ruled well. History will say that he and I got along well, in Serbian way." (Vučković 1959: 245)¹⁹

Petar, a staunch member of the Greens, a man who fled from Chetnik liquidation, shows that he identifies with Serbian, whatever that means. The Greens never accepted the Serbian way of creating a common state; they are staunch federalists, supporters of both composite Serbian state and composite Serbian nation. They want a Serbian state in which Montenegrins will remain, i.e. continue to think, feel and behave in their own way. For them, everything else is changing the national identity. Of course, in the new state, Serbs of Serbia should also remain Serbians.

The idea was an illusion very widespread in Montenegro during the time of King Nikola. A composite Serbian nation, which would consist of Montenegrins (Serbs), Serbians (Serbs), etc. didn't come to life; it wasn't even close to coming to life. In Serbia, there was never, probably could not have been, the feeling that they were Serbians (Serbs). I dare to say that the name Kingdom of Serbia, and not, say, the Kingdom of Raška, inevitably determined such a state of affairs. For Serbians (Serbs of Serbia), the very idea is often incomprehensible, even absurd. So it was in 1918, it has remained so to this day.²⁰

Over time, John Plamenatz emphasizes more and more that he is a Montenegrin. In the early sixties, he added his father's name to his surname, completely in the spirit of Montenegrin tradition. In England today he is exclusively known as John Petrov Plamenatz. His students, assistants and colleagues know him as a Montenegrin; this is confirmed by his legacy. It is written on his tombstone (Pelczynski 2001: 16):

*John Petrov Plamenatz
Montenegrin
Professor of Oxford University
Fellow of All Souls College*

Even in death, Plamenatz shows what Berlin called "the pride and independence of the noble exile", and Pelczynski believed that this should be empha-

¹⁹ Plamenatz's legacy shows that he was friends with Vučković since the time of the government in exile in London.

²⁰ Within his theory, Gumilyov is particularly concerned with composite ethnoses in which there are super-ethnoses and sub-ethnoses.

sized in a short text a quarter of a century after John's death. Some of Plamenatz's Serbian friends understood his national feeling. The best example is Professor Vojislav Vučković. His remarkable article from 1959, cited above, testifies to this. He, which is very rare among Serbian authors, shows that he understands Montenegrins and their national feeling.²¹ John's other Serbian friends, undoubtedly the majority, never understood that John was a Montenegrin. For example, K. St. Pavlović, on behalf of the Society of Serbian Writers and Artists in Exile, sent Plamenatz's obituary to the London newspaper *The Times*, and a copy to his wife Marjorie. The widow sent a letter to the editors with a request that the obituary not be published, because her husband considered himself a Montenegrin, not a Serb (University of St Andrews, 1961, June 26).²²

CONCLUSION

Jovo Plamenac (John Plamenatz), a prominent political philosopher, is known for his contribution in the field of political theory and social philosophy. He enabled a deeper understanding of political phenomena and social dynamics, which speaks of his intellectual capacities and objective perception of things. Outlines of an objective attitude towards things, events, persons, etc. can often become fluid, blurred or unclear, due to inadequate perspective of observation, unavailable (real/true) information, or personal involvement (emotional attitude), which almost always affects judgment about something or someone. Nevertheless, even in such circumstances, a strong personality, like Plamenatz, bravely tackles problems, defending his point of view with dignity, while preserving his personal integrity. In the context of the above, the attitude that Plamenatz had towards Draža Mihailović, the communists, the Yugoslav state, Montenegro and the Montenegrin identity has also been observed.

Based on the analysis of the available information, Plamenatz tried to separate the politically motivated interpretations of Draža Mihailović and concisely present his conclusions. This makes his defense particularly convincing, and often original. Although he did not have all the available and necessary documents, as well as all the objective information, he never went into the uncritical idealizing the Chetnik movement and Draža Mihailović. He sees Mihailović as a force that can stop the communists from winning power. Today's knowledge about the Chetnik movement

²¹ Vučković is not the only example. Serbian historian Nikola Radojčić writes in 1930 that the cultural level of Montenegrins is above the claim that research on them can only be reduced to ethnological study (Radojčić, 1930).

²² The book General Mihailovich, *The World's Verdict* with a dedication by K.St.Pavlović can be found in the Plamenatz's documentation, which proves that they were friends.

and Draža Mihailović makes Plamenatz's defense outdated, but not worthless.

His existence and actions are largely determined by his origin - he comes from an old Montenegrin family, which was part of the ruling elite of Montenegro. Despite the fact that he left Montenegro at the age of 5, never to return to it, John was a Montenegrin all his life, exactly as one would expect from the son of Petar Plamenac, a prominent fighter for Montenegrin identity. John's national feeling was not influenced in the least by the communists. He was extremely critical of them, and especially of their indiscriminate violence against political opponents, throughout his life. His example refutes the "theories" that Montenegrins are a communist fabrication. John's feeling of Montenegrin identity had a Serbian component, but it never turned into a Serbian national sentiment, in the modern sense of the word. The example of Petar and John, father and son, shows all the complexity of the Montenegrin national sentiment. Taking this or that detail as absolute proof is unsustainable. For example, the fact that children were written in school papers in the Kingdom of Montenegro that they were Serbs does not prove anything (Lompar, 2018: 110).²³ Of course, John is just one example, although a typical, not universal pattern for all Montenegrins. More importantly, national sentiment is constantly, albeit slowly, changing. This does not mean that the name is constantly changing; the way its members think, feel and behave changes, as the philosopher John Plamenatz wrote. It is possible that only members of other nations who had or have a certain component of duality in their identity, such as Austrians and Ukrainians, can fully understand Montenegrins.

REFERENCE LIST

Berlin, I. (1981). *Personal Impressions* (Edited by Henry Hardy). The Hogarth Press. London.

Bojović, J. R. (1989). *Podgorička skupština 1918-dokumeta*. Dečije novine. Gornji Milanovac.

Gumiljov, L. (2007). *Etnogeneza i biosfera zemlje (Этногенез и биосфера Земли)*. Электронная библиотека RoyalLib.com. Retrieved April 27, 2024, from https://royallib.com/read/gumilyov_lev/etnogenez_i_biosfera_zemli.html#0.

Lompar, M. (2018). *Duh samoporicanja* (osmo izdanje). Catena Mundi. Beograd.

²³ Gumilyov says: "...the real ethnos and the name used by its members are not the same. We often have several different ethnoses with the same name, or, conversely, one ethnos with different names" (Gumiljov, 2007).

Martinović, I.(2022). Knjiga Lazara Rašovića "Crna Gora u evropskom ratu – propaganda na putu istorijske istine". *Diplomatija i bezbednost*, Br. 2/2022. Beograd

McAvoy, D. (2012). *Zbigniew Pelczynski: A Life Remembered*. Grosvenor House Publishing Ltd. Guildford.

Pajović, R. (1977). *Kontrarevolucija u Crnoj Gori, četnički i federalistički pokret 1941-1945*. Cetinje.

Pelczynski, Z.(2001). *Remembering John Petrov Plamenatz (1912-1975)*. Oxford Magazine.

Plamenatz, J. (1944). *The Case of General Mihailovic*. Private edition. Gloucester.

Plamenatz, J. (2001). *Izbor tekstova*, Fondacija John Plamenatz. Bar.

Plamenatz, J. (1972). *Nationalism, Western and Eastern*, Hemisphere, 16, (12-14.) Sydney.

Radojičić, N. (1930). *G. Jovan Erdeljanović i etnografija Crne Gore*. Zapis, knj. 6, sv. 1, str 48-51, Cetinje.

Vučković, V. (1959). *Diplomska pozadina ujedinjenja CG i Srbije. Jugoslovenska revija za međunarodno parvo* sv. 2. Beograd.

Archive material:

British National Archives (BNA). (1941, Avgust 19). *Certificate of Naturalization Jovo(or John) Petrov Plamenatz*, HO 334/159.

Nacionalna i Sveučilišna knjižnica (1936). *Prepiska Milana Ćurčina*. Prepiska sa Petrom Plamencom. Pismo Džona Plamenca Ćurčin, R7446b, Zagreb.

University of St Andrews. (1944, Februar 22). *Papers of John Plamenatz, Montenegrin and Yugoslav politics*. Parliamentary Debates. House of Commons. Vol. 397, No. 34, ms39129/11/4.

University of St Andrews. (1944, Maj 24). *Papers of John Plamenatz, Montenegrin and Yugoslav politics*. From Parliamentary Debates. House of Commons, ms39129/11/1/18.

University of St Andrews. (1944, Jun 12). *Papers of John Plamenatz. Montenegrin and Yugoslav politics*. Memorandum, ms39129/11/1/20.

University of St Andrews. (1944a). *Papers of John Plamenatz, Montenegrin and Yugoslav politics*. Tito's military achievement. mašinom kucani dokument bez datuma, ms39129/11/1/2.

University of St Andrews. (1944b). *Papers of John Plamenatz, Montenegrin and Yugoslav politics, Yugoslavia and General Mihailovic*. mašinom kucani dokument bez datuma, ms39129/11/1/15.

University of St Andrews. (1944c). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. Autumn of 1944. mašinom kucani dokument bez datuma, ms39129/11/1/15.

University of St Andrews. (1944d). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. Mihailovich. машином кучани документ без датума, ms39129/11/1/2.

University of St Andrews. (1944e). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. Collaboration in Yugoslavia. mašinom kucani dokument bez datuma, ms39129/11/1/14.

University of St Andrews. (1944f). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. Comments on your memorandum on Conditions in Yugoslavia, mašinom kucani dokument bez datuma, ms39129/11/1/15.

University of St Andrews. (1944g). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. The Yugoslav National Democratic Union, No.1. Privatno štampane odluke Baške konferencije na engleskom. ms39129/11/1/15.

University of St Andrews. (1944h). Papers of John Plamenatz, *Montenegrin and Yugoslav politics*. A memorandum on Yugoslavia, mašinom kucani dokument bez datuma. ms39129/11/1/4.

University of St Andrews. (1944i). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. An Ally Condemned Unheard, ms39129/11/1/2.

University of St Andrews. (1945, Januar 27). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. Time and Tide, ms39129/11/1/14.

University of St Andrews. (1954). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. O povratku kući, mašinom kucani dokument bez datuma. Članak je objavljen 1959. u Glasu kandski Srba, međutim Plamenac je putovao u Crnu Goru 1954. i potom zapisao svoje utiske, zato je uzeta 1954. kao godina, ms39129/11/1/4

University of St Andrews. (1955). Papers of John Plamenatz, *Montenegrin and Yugoslav politics*, Yugoslavia Union and Federation, rukom pisane zabeleške za predavanje engleskom auditorijumu, bez datuma, 1955. je najverovatnija godina, ms39129/11/1/3

University of St Andrews. (1957a). Papers of John Plamenatz. *Montenegrin and Yugoslav politics*. Jugoslavija i Engleska, mašinom kucani dokument bez datuma, najverovatnije s početka 1957, ms39129/11/1/3.

University of St Andrews. (1957b). Papers of John Plamenatz, *Manuscript notebooks of readings and commentaries*, prikaz knjige Fitzroy Maclean, *Disputed Barricade: the life and times of Josip Broz-Tito, Marshal of Yugoslavia*, 1957, ms39129/6/36.

University of St Andrews. (1961, Jun 26). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*, Letter from Isaiah Berlin to Plamenac, ms39129/12/4.

University of St Andrews. (1965). Papers of John Plamenatz, Manuscript notebooks of readings and commentaries, Yugoslavia by Phyllis Auty, mašinom kucani prikaz knjige Filis Oti izašle 1965.godine, ms39129/6/36.3.

University of St Andrews. (1970, Novembar 20). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*, Letter from Ivan Avakumovic to Plamenac, ms39129/12/1.

University of St Andrews. (1972). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*. Letter to Robby Wokler, Easter Sunday 1972, ms39129/12/5.

University of St Andrews. (1975, Mart 06). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*. Letter from Marjorie Plamentaz to The Times, ms39129/12/5.

University of St Andrews. (1981, Oktobar 04). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*. Letter Marjorie Plamenatz to Isaiah Berlin, ms39129/12/4.

University of St Andrews. (1982a, Januar 04). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*. Letter Marjorie Plamenatz to Isaiah Berlin, ms39129/12/4.

University of St Andrews. (1982b, Januar 23). Papers of John Plamenatz. *Correspondence*. Letter Isaiah Berlin to Marjorie Plamenatz, ms39129/12/4.

*Олгица Вулевић*¹

ЗАСТРАШИВАЊЕ УГРОЖЕНИХ СВЕДОКА И СВЕДОКА ПРАВДЕ У КРИВИЧНИМ ПОСТУПЦИМА ТЕШКИХ КРИВИЧНИХ ДЕЛА И МЕХАНИЗАМ БЕЗБЕДНОСНЕ ЗАШТИТЕ

Сажетак

У последње две деценије, све се више постављају захтеви за заштитом сведока у савременим кривичним поступцима. Све је више мотива који посебну пажњу придају улози сведока у кривичним поступцима, како на европском, тако и на међународном нивоу. Од свих, два су најбитнија: 1. све веће интересовање за положај жртава и сведока у кривичним поступцима и 2. експанзија организованог криминала, тероризма, корупције на наднационалном нивоу, као посебно тешких кривичних дела. У вези са тим, у позитивно правно законодавство све се више имплементирају одредбе о заштити угрожених сведока. Иако заштита сведока обухвата многе аспекте и неколико контроверзних питања (нпр. трошак за кривични поступак, ефективност, легитимност, суочавање сведока, јавност поступка, непосредност), овај рад ће размотрити положај сведока уопште, ко све може бити угрожени сведок, које су претпоставке да би сведок постао угрожени сведок, који видови застрашивања постоје, ко их угрожава, на који начин им пружити посебан третман и заштиту. Суштина проблема заштите сведока у вези је с потребом константног балансирања два интереса – права одбране окривљеног, које је једно од основних права гарантованих Европском конвенцијом, чланом 6, и елементарних права сведока, попут права на живот, слободу и безбедност личности. Застрашивање жртава или сведока кривичног дела врши се у настојању да се спречи пријављивање кривичног дела или сведочење у вези са тим делом, и то уливањем страха, претњама, nanoшењем повреда, уништењем имовине, ликвидацијом итд. Рад садржи потпуну анализу застрашивања угроженог сведока у кривичном поступку. Такође, у раду ће се анализирати застрашивање сведока од стране криминалних група на

¹ Правни факултет, Универзитет у Новом Саду, olgica.vulevic@mup.gov.rs

примеру Сједињених Америчких Држава, као једне од држава која има највише искуства са заштитом сведока у кривичном поступку, с освртом на историјски аспект застрашивања сведока на примеру Италије и сумарни приказ позитивног законодавства Италије. Иако постоји недостатак студија на ову тему, застрашивање сведока је веома распрострањено и може бити опасно по друштвену заједницу.

Кључне речи: *угрожени сведок, застрашивање, заштита сведока, тешка кривична дела, безбедност.*

УВОД

Безбедност сваке државе и њених националних интереса представља најбитнији елемент функционисања једног друштва. Остваривање високог степена безбедности једне државе, али и појединца, зависи од могућности доласка до информација, података битних за спречавање угрожавања националне безбедности (Марјановић et al., 2022: 203), али и појединца као јединке. Власт једне друштвене заједнице је сконцентрисана у рукама народа, а потреба за осећајем сигурности је довољно јака на скали вредности да се путем прорачуна интереса народ одлучио да власт повери инстанци која ће осећај мира, сигурности и стабилности успети очувати (Живановић 2022: 82).

Када упоредимо положај сведока и окривљеног, приметимо да је процесни положај сведока значајније неповољнији. Окривљени је у кривичном поступку субјект за кога постоји основана сумња да је извршио кривично дело, и поред начела претпоставке невиности. Са друге стране, сведок је објект кривичног поступка, и његова улога је да да тачан и потпун исказ којим ће помоћи кривичном правосуђу у утврђивању релевантних чињеница, како би се кривично дело расветлило и казнио починилац. Управо из овог разлога, последних двадесетак година поклања се посебна пажња сведоку, његовој улози, али и заштити у кривичном поступку (Пајчић, 2005: 33). Реч је о проблематици која значај добија у светлу поступака који се воде за кривична дела организованог криминала, тероризма, против међународног хуманитарног права, корупције, као и у поступцима у вези са сексуалним насиљем, насиљем у породици, трговини људима (Илић et al., 2006: 940).

О СВЕДОКУ И ЊЕГОВОЈ ЗАШТИТИ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ УОПШТЕ

Сведок је лице за које је вероватно да ће дати обавештења о кривичном делу, учиниоцу или о другим чињеницима које се утврђују у поступку (Законик о кривичном поступку Републике Србије, члан 91, ст. 1, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС). Истиче се да способност сведочења има свако лице које може да пренесе своја сазнања или опажања у вези са предметом сведочења. Уколико постоје околности које указују да би сведок давањем исказа или одговором на поједина питања себе или себи блиска лица изложио опасности по живот, здравље, слободу или имовину већег обима, суд може решењем о одређивању статуса заштићеног сведока одобрити једну или више мера посебне заштите (Законик о кривичном поступку Републике Србије, чл. 105, став 1, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС). Као што је давно Џереми Бентам (Jeremy Bentham) истакао: „Сведоци су уши и очи правде” (СЈР, 2019). Управо ово је разлог зашто законодавац истиче општу обавезу сведочења.

Сведочење представља обавезу коју појединац не може избећи. Изјава сведока у кривичном предмету основни је облик сарадње важан за правилно функционисање и спровођење правде и представља моралну дужност, чак и пре него законску обавезу. По позиву, сведок има обавезу да у потпуности и истинито одговори на постављена питања, не скривајући све оно што зна о чињеницама (Ministero della Giustizia, Italia). Сведок не мора имати сазнања, довољно је да постоји веродостојност, па чак и могућност да има одређена сазнања да би био позван да изнесе свој исказ. Након што да свој исказ, утврдиће се има ли заиста сазнања и јесу ли та сазнања од користи органима кривичног поступка (Пајчић, 2005: 34).

Орган поступка је дужан да оштећеног или сведока заштити од увреде, претње и сваког другог напада. Учесника у поступку или друго лице које пред органом поступка вређа оштећеног или сведока, прети му или угрожава његову безбедност, јавни тужилац или суд ће опоменути, а суд га може и новчано казнити до 150.000 динара (Законик о кривичном поступку Републике Србије, чл. 102, став 1-2, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС). Ако постоје околности које указују да би сведок давањем исказа или одговором на поједина питања себе или себи блиска лица изложио опасности по живот, здравље, слободу или имовину већег

обима, суд може решењем о одређивању статуса заштићеног сведока одобрити једну или више мера посебне заштите (Законик о кривичном поступку Републике Србије, чл. 105, став 1, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС). Мере посебне заштите обухватају испитивање заштићеног сведока под условима и на начин који обезбеђују да се његова истовестност не открије јавности, а изузетно ни окривљеном ни браниоцу (Законик о кривичном поступку Републике Србије, чл. 105, став 2, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС). Заштита сведока се одређује као субјективно јавно право, као израз заштите основних људских права. Право сведока на заштиту треба да обухвати следећа права: право да буде обавештен о праву на заштиту, овлашћење да захтева или да се одрекне права на заштиту, овлашћење да ускрати давање личних података, исказа у целини или одговора на поједина питања, овлашћење на уживање заштите (Бркић, 2005: 475).

С једне стране, свака особа има грађанску дужност да да искрен, потпун и концизан исказ као сведок, када то захтева систем кривичног правосуђа. С друге стране, државе имају обавезу да заштите сведоке од непримереног утицаја тако што ће им обезбедити посебну заштиту која је осмишљена као аутентични механизам, како би се ефикасно обезбедила њихова безбедност. Обезбеђивање адекватне заштите сведока може бити од кључног значаја за привођење преступника правде правосудним и полицијским органима, пошто успешно окончање различитих фаза кривичног поступка често зависи од сарадње сведока са правосудним органима. Позиција сведока је стога фокус за сваки савремени систем кривичног правосуђа, јер се не може увек наћи довољно материјалних доказа.

Из досад изложеног произилази да право на суочавање у кривичном поступку обухвата право на сведочење сведока пред судом, право на идентитет сведока, потом право на постављање питања сведоку, такође и право видети и чути сведока (Пајчић, 2009: 720). Такође, Европска конвенција за заштиту основних људских права и слобода истиче да окривљени има право да поставља питања сведоку оптужбе и да се обезбеди његова присутност и испитивање, а под истим условима као и сведок одбране (European Convention on Human Rights, Art. 5, 1950).

ПОЈАМ ЗАШТИЋЕНОГ И УГРОЖЕНОГ СВЕДОКА У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

Закон о кривичном поступку Републике Србије наводи да меру посебне заштите којом се окривљеном и његовом браниоцу ускраћују подаци о истоветности заштићеног сведока, суд може изузетно одредити ако након узимања изјава од сведока и јавног тужиоца утврди да је живот, здравље или слобода сведока или њему блиског лица у тој мери угрожена да то оправдава ограничење права на одбрану и да је сведок веродостојан (Законик о кривичном поступку Републике Србије, чл. 106, став 2, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС).

Угрожени сведок је сведок за кога постоји вероватноћа да би давањем исказа или одговором на одређено питање себе или себи блиску особу изложио озбиљној опасности по живот, здравље, телесну неповредивост, слободу или имовину већег опсега (Закон о казненом поступку, чл. 249, Народне новине, 2011/121/2386). Из ове дефиниције хрватског закона можемо видети која се то добра штите; то су: живот, телесни интегритет, здравље, имовина, али се не наводи ко то прети и застрашује сведока. Овакав сведок може да ускрати давање личних података, приватних информација, појединих делова исказа, све док се не обезбеди његова заштита од стране полиције и правосудних органа. Кад се осигура заштита, угрожени сведок постаје заштићени сведок. Између ова два појма не можемо ставити знак једнакости, могуће је да одређени сведок има субјективно мишљење да је угрожен, а могуће је и да сведок који је заиста угрожен из неких разлога не добије заштиту. Тек доношењем решења о посебном начину испитивања и учествовања сведока у кривичном поступку угрожени сведок постаје заштићени сведок у Програму заштите (Пајчић, 2005: 39).

Према Закону о програму заштите учесника у кривичном поступку, заштићено лице је лице које је укључено у Програм заштите (Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку, члан 3. став 1, тачка 3, Службени гласник Републике Србије, бр.85/2005). Наш законодавац се определио за појам учесник у кривичном поступку који обухвата окривљеног, сведока, оштећеног, вештака и стручно лице.

Према Препоруци Р (97) 13 (Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence) и Препоруци Рец. (2005) 9 (Recommendations, (2005) 9 on the protection of witnesses and associates of justice), под појмом сведока подразумева се свако лице које поседује одговарајућа обавештења за кривични поступак, а које није

укључено у дефиницију сарадника правде. Сарадник правде је свако лице које је гоњено или је било осуђено за учествовање у злочиначком удружењу или било којој другој криминалној организацији или за дела организованог криминала, али које је прихватило да сарађује са кривичним правосуђем, сведочећи против криминалне организације.

Ако се фокусирамо на питање: ко прети, уобичајено је да је то извршилац или извршиоци кривичних дела поводом којих је кривични поступак покренут, а све ово из разлога што би исказ сведока био релевантан за правосудне органе који поступају, и где би тај исказ могао допринети осуђујућој пресуди. Иначе, одредбе Законика о кривичном поступку, које се одnose на заштићеног сведока, примењују се и на прикривеног иследника, вештака и стручног саветника (Законик о кривичном поступку Републике Србије, чл. 112, став 1, Службени гласник Републике Србије, бр. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-одлука УС и 62/2021-одлука УС). Ко су сведоци правде? Према италијанском аутору Матиелу (Matiello), то су грађани који су претрпели мафијашко насиље или су били сведоци неког криминалног акта. Такође, то је особа која се због озбиљности својих оптужби изложила таквом ризику за себе и своју породицу да треба да буде заштићена на појачан начин од стране државе, или кроз посебне мере заштите (Blog, 2021).

ЗАШТИТА СВЕДОКА И ПОСЕБНО ТЕШКА КРИВИЧНА ДЕЛА

Заштита сведока је посебно важна у борби против организованог криминала, тероризма, корупције, геноцида, ратних злочина. Став неких научника је да затвореност и компактност криминалних и терористичких група врло отежава успешно спровођење традиционалних истражних метода. Посебно код ових сложених и деликатних злочина, починиоци често покушавају да спрече сведоке да дају информације којима располажу. Таквом сведоку коме се прети може се доделити статус заштићеног сведока, односно заштићеног лица у програму заштите. Како наводи Пајчић (2009), заштита сведока оптужбе један је од најважнијих начина борбе против организованог криминала, уз посебне истражне мере и одузимање имовинске користи. Такође, када су у питању релевантне чињенице о тешким и организованим злочинима, типично је да ће потенцијални сведоци ретко бити невини посматрачи, који „сасвим случајно” добију виталне информације о овим злочинима. У великом броју случајева они ће бити блиско повезани са починиоцем(има), понекад и укључени у криминалне активности, и стога често и сами подлежу

кривичном гоњењу. Из тог разлога, национални кривични закони скоро увек пружају правосудним органима могућност да изрекну блаже казне или друге сличне погодности преступницима правде који помажу у расветљавању злочина. Ова категорија се често назива сарадницима правде (*pentiti*, крунски сведоци, владини сведоци, сарадници, покајници) (Eniko, 2006: 314). Улога сведока у кривичном предмету може изложити сведока ризику од освете. Одмазда може имати много облика, укључујући физичку повреду, застрашивање, узнемиравање, ликвидацију. Стога је важно предузети кораке за заштиту безбедности и добробити сведока. Мере које се могу предузети су: обезбеђивање анонимности сведока, премештање, односно релокација сведока, или пружање заштите у смислу третмана угроженом лицу у програму заштите. Осигуравајући заштиту сведока, правосудни систем мора одржати поверење јавности и целокупне државне заједнице и осигурати да они који почине злочине буду одговорни за своја дела. Као што се може приметити, циљ је да се осигура да сведок да исказ без страха и стрепње од одмазде, а истовремено да се обезбеди да правосудни систем ефикасно и делотворно функционише. Као што је већ поменуто, заштита сведока је постала све важнија последњих година, пошто су преступници правде постали све софистициранији у својим методама одмазде. Сведоци за које се сматра да представљају претњу интересима криминалаца могу бити мета, а последице могу бити тешке и погубне (Anderson, 2007: 1).

Када говоримо о анонимности, Комитет министара препоручује разматрање следећих мера:

- снимање изјава сведока аудио-визуелним средствима;
- употреба изјава датих пред правосудним органима током претходног поступка, као доказног материјала, када не постоји могућност појављивања пред судом;
- откривање идентитета сведока тек у последњим фазама кривичног поступка;
- забрана присуства медија и јавности у делу или у току целог кривичног поступка.

Права окривљеног и права сведока - супротстављене тежње

Даље, проблем је отежан чињеницом да преступници правде користе различите тактике да застраше или нашkode сведоцима, укључујући физичко насиље, застрашивање и узнемиравање. У неким случајевима, сведоци могу бити мета чак и након окончања суђења, што им отежава нормалан живот

након сведочења и изласка из програма заштите. Штавише, коришћење заштите сведока није без изазова. Успостављање равнотеже између потребе за заштитом сведока и потребе да се обезбеди правично суђење може бити праћено потешкоћама, а употреба мера заштите сведока може бити предмет правних и етичких разматрања. Питање заштите сведока је стога сложено и захтева пажљиво разматрање низа фактора, како би се осигурало да су сведоци заштићени, права оптужених остварена а правда задовољена.

Комитет Министара препоручује предузимање одређених мера у случајевима организованог криминала и других тешких кривичних дела. Тим мерама се обезбеђује неопходна равнотежа између спречавања криминала и очувања права окривљеног на правично суђење (Илић et al., 2006: 11).

ПОЈАМ ЗАСТРАШИВАЊА И ВРСТЕ ЗАСТРАШИВАЊА СВЕДОКА

Застрашивање сведока је само један аспект ширег скупа проблема у вези са заштитом жртава и сведока злочина од даље штете. Застрашивање сведока има посебан значај за тужиоце, као и за полицију. Грађани који су сведоци или су жртве злочина понекад нерадо пријављују инциденте полицији или помажу у кривичном гоњењу преступника. Ова невољност може бити одговор на уочену или стварну претњу одмаздом од стране починиоца или његових сарадника из криминалне организације. Историјски гледано, застрашивање сведока је најближе повезано са организованим криминалом и насиљем у породици, али данас укључује кријумчарење наркотика, насилне банде и друге врсте тешких злочина (Dedel, 2006: 1). Према Грахаму (Graham, 1994), застрашивање сведока односи се на претње или радње које предузимају оптужени или његови савезници да би одвратили или спречили жртве или очевице злочина да пријаве те исте злочине, потом да помогну у каснијој истрази или да сведоче на суђењу наводном починиоцу.

Приликом застрашивања појединца широк је дијапазон тактика примене, јер има много облика. Окривљени често застрашују или наводе друге да застрашују сведоке у нади да ће натерати сведоке да ускрате, промене исказ или дају неистинит исказ пред судом (Anderson, 2007: 3). Застрашивање обухвата: физичко насиље, директне/индиректне претње и застрашивање физичким насиљем, оштећење имовине, застрашивање у судници, претње блиским лицима угроженог лица. Физичко насиље је уобичајен облик директног застрашивања сведока, што подразумева физичко премлаћивање или употребу оружја. Други облик директног застрашивања је ош-

тећење имовине (наношење штете или уништавање имовине), нпр. бацање неког предмета на кућу сведока, резање гума, паљење имања, исписивање графита спрејом на аутомобилу или кући (Anderson, 2007: 4). Покушаји припадника и вођа криминалних организација да пропагирају несарадњу на нивоу заједнице могу укључивати погубљење, напад на сведока или јавно понижавање жртава или сведока (или њихових породица) за које се претпоставља да су сарађивали са органима власти, као и учестале акте екстремне бруталности, а све ради стварања осећаја страха и бојазни код потенцијалих сведока и спречавања сведочења (Chen, 2009: 837). Без обзира на облик који има, његова сврха је увек иста: да омогући починиоцу да избегне осуђујућу пресуду спречавањем давања исказа сведока или друге сарадње са правосудним органима (нпр. пружање релевантних информација или физичких доказа који би могли да доведу до расветљавања кривичног дела). Уобичајени облици застрашивања укључују акте физичког насиља, вербалну и невербалну комуникацију претњи, претње које се подразумевају разним поступцима и провокацијама и емоционалне манипулације (Garvey, 2018: 3). Према Чену (Chen, 2009), претње насиљем су много чешће од стварног насиља, али су често биле подједнако ефикасне у одвраћању сарадње са државним органима, јер су у заједницама у којима доминирају криминалне банде такве претње веродостојне. Само присуство криминалних организација и банди у заједници изазива стварање генерализованог страха код грађана од застрашивања, што у великој мери може ометати сарадњу сведока са државним органима, а што је вид индиректног застрашивања (Anderson, 2007: 3). Потискивање и уклањање насиља означава се као цивилизовање конфликта. Отуда је најбољи и најефикаснији начин превазилажење конфликта у неутралисању противуречности (Милашиновић, Кешетовић, 2009: 164).

ПРИРОДА И ОБИМ ЗАСТРАШИВАЊА СВЕДОКА

Оптужени у кривичном поступку често застрашују сведоке или изазивају и подстичу друге да застрашују сведоке у нади да ће их натерати да ускрате, промене или лажирају своје сведочење. Најчешће покушаје застрашивања врше оптужени, чланови криминалних организација, па чак и пријатељи или чланови породице који нису из криминалних организација. Такође, застрашивањем се сведок убеђује да измени свој исказ, уколико га је већ дао. Оно може укључивати физичко насиље, експлицитне претње физичким насиље, имплицитне претње, претње блиским лицима и оштећење имовине. Застрашивање може вршити сам окривљени, пријатељи окривље-

ног, породица окривљеног или чланови криминалне организације у којој је укључен окривљени и/или други сарадници. Што се тиче времена када се врши застрашивање, одвија се у периоду између хапшења окривљеног и његовог суђења, или директно током суђења, у судници на главној расправи. Обично се повећава притисак на сведоке како би се спречило да сведоче, и то када се приближавају важни судски датуми, као што су рочишта.

Актуелна пракса застрашивања сведока уопште може се категорисати у два типа. Експлицитно застрашивање се дешава када се сведоку и/или његовој породици прети изричито у вези са конкретним случајем. Имплицитно застрашивање постоји када постоји легитимна, али неизражена претња (у државама са високом стопом криминалитета реално застрашивање и претња некада није ни неопходна). У вези са наведеним, једноставно се може прећутно схватити да ће сарадња са правосудним органима резултирати одмаздом, а то може бити довољно како би се створила атмосфера страха и тишине (Chen, 2009: 837).

Један веома битан фактор који повећава вероватноћу покушаја застрашивања је тежина кривичног дела. Што је већа потенцијална казна за кривично дело, то је већа жеља оптуженог да обесхрабри сведоке да дају свој исказ. Потенцијал за застрашивање се повећава уколико окривљени има лични однос са сведоком, нпр. зато што су заједно ишли у школу, или су одрасли у истом комшилуку (Anderson, 2007: 3). Када говоримо о инкриминацији, застрашивање сведока може бити инкриминисано као посебно кривично дело, или се одговорност за то може заснивати на општим правилима о подстрекавању на кривично дело давања лажног исказа. Ово последње решење је мање ефикасно, због акцесорне природе саучесништва. Посебно кривично дело може имати разне називе, али се у сваком случају налази у групи кривичних дела против правосуђа. То значи да је заштитни објект таквих дела само правосуђе, односно несметано и законито обављање правосудне функције (Бркић, 2007: 218).

РИЗИЦИ И ПРЕТЊЕ ПО УГРОЖЕНОГ СВЕДОКА

У кривичним поступцима већег броја држава током последње деценије XX века почела је да се посвећује знатнија пажња жртвама посебно тешких кривичног дела, што је проширено и на сведоке. Државе широм света формирају специјализована одељења за заштиту учесника Програма заштите у случајевима процесуирања тешких облика криминала, или када постоје јасне индикације да ће кооперативност посебно угроженог сведока са државним органима кроз давање информација органима гоњења или све-

дочењем на суду, довести у опасност живот самог сведока или чланова његове породице. Поред тога, постоји вероватноћа да сведоци оклевају да дају информације и пруже доказе правосудним органима и органима гоњења због стварног застрашивања или претњи њима самима или члановима њихове породице (блиским лицима) од стране припадника криминалних група и сарадника. Припадници криминалних група настоје да иза својих активности „елиминишу сведоке” са циљем „да их нема”, и стога је потребна енергична реакција државних органа да сведоке пронађе, да их заштити, јер је страх од одмазде често дубоко укореењен у свест потенцијалних сведока. Из тог разлога, сведоци су често изложени, као што је већ наведено, разним облицима директних и индиректних претњи, притисцима, узнемиравању и застрашивању, до у екстремним ситуацијама, чак најгрубљих физичких ликвидација, и стога је неопходно да законодавац постави темеље личне заштите, и то пре, за време и после кривичног поступка. Угрожавање и повреда сведока, као и чланова њихових породица, долази од стране оних који су посебно заинтересовани да сведоке спрече у давању исказа, јер би у противном њихов статус, положај криминалне групе, финансијски и други интереси били дезавуисани и нарушени (Вулевић, 2022: 8).

СВРХА ЗАШТИТЕ УГРОЖЕНИХ СВЕДОКА

Пошто криминалне групе и организације имају све софистицираније, организованије и истанчаније приступе у вршењу кривичних дела, органи гоњења имају све веће тешкоће у откривању, расветљавању и доказивању кривичних дела. У енормном простору недостатка материјалних доказа, а из разлога што их актери криминалних група уништавају, органи гоњења морају да се ослоне на личне доказе, „живу реч” лица која имају сазнања о организованим криминалним делатностима, што је главна карактеристика тешких кривичних дела, а истовремено и мотив за улазак сведока у Програм заштите.

Сврха заштите сведока је да се елиминише, или бар минимизира опасност по живот или здравље, физички интегритет, слободу, имовину већег обима или блиску особу угроженог сведока. У случају непотпуне заштите сведока, на пример, у случају сведока конкретног кривичног дела које је починила злочиначка организација, постоји могућност застрашивања, али и ликвидације сведока пре, током или после сведочења (Anderson, 2007: 2). У таквој ситуацији, целокупно поступање према сведоку делује нехумано, јер се не узимају у обзир потребе, захтеви и интереси оних који својим личним сведочењем доприносе процесуирању преступника правде. Са друге стране,

заштита сведока је и у непосредном интересу органа кривичног гоњења, а због лакшег доказивања, извршења и кажњавања извршиоца кривичног дела. Без сумње је да ће сведоци којима није пружен адекватан ниво заштите бити склонији да измене садржај сопственог исказа, а све због оправданог страха и осећаја несигурности. Уз све то, уколико је присутно и застрашивање сведока, реално стање ће бити још неповољније што се тиче задовољења правде и расветљавања кривичног дела, а са друге стране је повољна ситуација за извршиоце тешких кривичних дела, јер исти они утичу на мотиве угрожених лица „наношењем зла истима”. Због свега наведеног, ту је присутан и утилитарни момент, односно интерес казненог прогона (Пајчић, 2005: 39).

ПОСЛЕДИЦЕ ЗАСТРАШИВАЊА УГРОЖЕНИХ ЛИЦА

Без исказа сведока веома је тешко очекивати ефикасно кривично гоњење, а посебно у акузаторном систему. Као што се може приметити, застрашивање сведока има велике последице на делотворност правосудних органа и генерално вођење кривичног поступка, с обзиром да је исказ сведока један од најзначајних доказа, а посебно у мору материјалних дефицита. Застрашивање и одмазда подривају поверење у државне службенике, правосудне органе, полицију, откривајући у којој мери преступници правде и њихови сарадници врше потпуну контролу на улицама и у подземљу, па чак и над кривичним поступком, ускраћујући релевантне доказе полицији и тужиоцима (Travis, 1995: 1). У вези са тим, како истиче Травис (Travis 1995), активности кријумчарења наркотика и насилни злочини могу се наставити и спроводити без контроле и ескалирати када сведоци не желе или се плаше да сарађују са државним органима. Континуирана пракса застрашивања сведока и жртава има широко распрострањене последице. Застрашивање сведока индиректно приморава јавне тужиоце да одустану од кривичног гоњења, чак и изгубе случајеве, из разлога што нема довољно доказа. Наведено омогућава преступницима правде да остану на слободи и да наставе да врше тешка кривична дела (Chen, 838). Понекад је, међутим, потребно трајно пресељење, релокација угроженог лица у партнерску јединицу због његове заштите, јер конкретан кривични поступак траје већ дужи период или природа застрашивања и одмазде указује да ће страх и даље егзистирати, чак и ескалирати, па и након окончања кривичног поступка (Anderson, 2007: 4).

Поред мањка доказа у кривичном поступку, овај дефицит има негативне последице не само на правосудне органе и исход кривичног поступка, већ и на друштво у целини, будући да се смањује поверење у државне органе

и њихову способност. У таквој ситуацији, грађани чак често сматрају да их држава не може заштитити и да је свакако најбоље ћутати и избегавати било који вид сарадње са полицијом, тужилаштвом и судством. У вези са тим, избегавање сарадње од стране грађана доводи до неучинковитости у сузбијању организованог криминала и уопште, посебно тешких кривичних дела, јер аутоматски отежава откривање кривичног дела, извођење њихових починилаца пред лице правде, њихово доказивање, а што аутоматски доводи до пораста криминала и јачања моћи преступника правде (Пајчић: 2009, 714).

МЕЂУНАРОДНИ ИНСТРУМЕНТИ КОЈИ РЕГУЛИШУ ОБЛАСТ УГРОЖЕНОГ СВЕДОКА И ЊЕГОВУ ЗАШТИТУ И БЕЗБЕДНОСТ

Временом су изграђени одговарајући међународни стандарди у вези са заштитом сведока и других лица која услед давања исказа могу бити изложена застрашивању. Међународни стандарди за заштиту сведока, сарадника правде и њима блиских лица имају нарочит значај у борби против организованог криминала, тероризма и кршења међународног хуманитарног права. Комитет министара Савета Европе је донео препоруке: Препорука Р (85) 11 о положају жртве у оквиру кривичног права и кривичног поступка (Recommendation R (85) 11 on the position of the victim in criminal law and criminal procedure), Препорука бр. (97) 13 о застрашивању сведока и правима одбране (Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence), Препорука, (2005) 9 о заштити сведока и сарадника правде (Recommendations, (2005) 9 on the protection of witnesses and associates of justice), Препорука Р (87) 21 о помоћи жртвама и спречавању виктимизације (Recommendation R (87) 21 on assistance to victims and prevention of victimization, 1987), Препорука (2001) 11 о руководним начелима за борбу против организованог криминала (Recommendation Rec. (2001) 11 on guiding principles for the fight against organized crime) (Илић, Мајић: 2006: 940). У вези са процесном заштитом, Савет Европе је дао велики допринос одлукама Европског суда за људска права, које су се у великој мери бавиле релевантним процедуралним питањима, посебно чланом 6. који се односи на гаранцију правичног суђења (Eniko, 2007: 315).

Према Европској конвенцији о људским правима (European Convention on Human Rights, Art.6, Para. 1, 1950), свако има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним судом уколико се одлучује о кривичној оптужби против њега. Даље, свако ко је оптужен за кривично дело има право да испитује сведоке против себе или да постигне да се они

испитају и да се обезбеди присуство и саслушање сведока у његову корист под истим условима који важе за оне који сведоче против њега (European Convention on Human Rights, Art.6, Para. 3, 1950). Према Препоруци бр. Р (97) 13 о застрашивању сведока и правима одбране (Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence, 1997) основни принципи су:

- а) треба предузети законодавне и практичне мере којима се обезбеђује да сведоци могу дати своје исказе слободно и без застрашивања;
- б) уз поштовање права одбране, треба организовати заштиту сведока и њима блиских лица, која би обухватила заштиту њихових живота и личне безбедности, током и након суђења;
- в) дело застрашивања сведока треба да буде кажњиво било као посебно кривично дело или као део кривичног дела - коришћење незаконите претње;
- г) узимајући у обзир принцип слободне судске процене доказа, процесни закони треба да допусте разматрање утицаја застрашивања на сведочење,
- д) сведоке треба охрабрити да пријаве сваку релевантну информацију о кривичном делу надлежним властима.

Такође, Препорука бр. Р (97) 13 има у виду истакнуту улогу сведока окривљеног у борби против организованог криминала (Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence, 1997), и сходно томе препоручује да се истим сведоцима посвети одговарајућа пажња, укључујући и могућност добијања одговарајућих погодности предвиђених програмима заштите сведока (Илић et al., 2006: 13).

Међународне конвенције које се односе на застрашивање сведока

Међународне конвенције које се односе на застрашивање сведока и пружање заштите за угрожене сведоке разликују се од региона до региона, а њихова примена зависи од сваке државе чланице и њених закона. Ипак, постоји неколико релевантних међународних конвенција и инструмената који промовишу заштиту сведока и боре се против застрашивања. Ево неколико од њих:

- а) Конвенција Уједињених нација против транснационалног организованог криминала (Палермо Конвенција). Ова конвенција из 2000. године обухвата протокол о спречавању, сузбијању и кажњавању трговине људима, посебно женама и децом. Она промовише сарадњу

- између држава чланица у сузбијању организованог криминала, укључујући мере заштите и подршке сведоцима и жртвама;
- б) Конвенција Уједињених нација против корупције (UNCAC). Ова конвенција, усвојена 2003. године има за циљ борбу против корупције. Она такође промовише права и заштиту сведока, укључујући мере заштите од застрашивања и одмазде;
- в) Конвенција Савета Европе о пружању међународне правне помоћи у кривичним питањима (Конвенција из Ротердама). Иста конвенција развија међународну сарадњу у кривичним предметима. Такође промовише заштиту сведока и обезбеђује механизме за давање исказа преко видео-линка или других сличних средстава како би се спречило застрашивање сведока;
- г) Смернице Савета Европе о сведоцима: оне пружају практичне смернице за унапређење заштите сведока у кривичним поступцима. Савет Европе је такође усвојио низ других докумената који се односе на заштиту сведока.

Осим ових конвенција, многе државе су развиле своје националне законе и политике за заштиту сведока и сузбијање застрашивања. Важно је напоменути да примена ових међународних конвенција и смерница зависи од законодавства сваке државе чланице и њене спремности да предузме мере заштите сведока. Циљ усвајања законских и подзаконских аката, и уопште позитивно правних инструмената је потреба да се обезбеди и осигура заштита сведока и њему блиских лица, а то су сведоци оптужбе у поступцима за кривична дела организованог криминалитета. Међутим, са друге стране, дајући на овај начин погодности и бенефиције угроженим сведоцима, крше се нека основна начела кривичног поступка, а везана за права окривљеног, као што су начело непосредности, начело јавности итд; поред тога, право окривљеног на суочавање са сведоцима оптужбе, а које је једно од основних права одбране које је имплементирано како у унутрашњем, тако и у међународним правним инструментима.

О ВАНПРОЦЕСНОЈ ЗАШТИТИ УГРОЖЕНИХ СВЕДОКА КАО МЕХАНИЗМУ ЗАШТИТЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Органи који спроводе правду увек морају озбиљно схватити могућност застрашивања угрожених лица у случајевима везаним за претње од стране припадника, вођа криминалних група. Како наводи Андерсон (Ander-

son, 2007), полиција и јавни тужиоци никада не треба да обећавају виши ниво заштите него што су у могућности да пруже третманом програма заштите.

У Републици Србији материју ванпроцесне заштите заштићеног лица регулише Закон о програму заштите учесника у кривичном поступку (Закон о Програму заштите учесника у кривичном поступку, Службени гласник Републике Србије, бр.85/2005). Програм заштите спроводи Јединица за заштиту, специјализована јединица Министарства унутрашњих послова. Приликом доношења одлуке о примени мера заштите посебно треба узети у обзир значај исказа сведока, улогу лица које треба заштитити у кривичном поступку (као жртву, сведока, саизвршиоца, саучесника, помагача), постојање озбиљне претње и његову подобност за примену мере и укључивање у програм заштите (Закон о Програму заштите учесника у кривичном поступку, члан 12, став 1, Службени гласник Републике Србије, бр.85/2005). Учесник у кривичном поступку је свако лице које је било гоњено или је осуђено за учешће у злочиначком удружењу или било којој другој криминалној организацији, за организовани криминал или друго тешко кривично дело, а које је прихватило да сарађује са правосудним органима и полицијом. Примарни циљ Програма је заштита живота и личне безбедности сведока и њему блиских лица. Угрожена лица су током третмана смештена у сигурном простору, обично ван места где се одвија кривични поступак, како би се додатно осигурала њихова безбедност (Вулевић, 2022: 8).

Програм заштите посебно треба да буде усмерен на пружање одговарајуће физичке, психолошке, социјалне, финансијске и правне подршке (Закон о Програму заштите учесника у кривичном поступку, члан 12, став 1, Службени гласник Републике Србије, бр.85/2005). Програм заштите је замишљен као целовит систем мера заштите и помоћи сведоцима, сарадницима правде и лицима која су им блиска, а услед давања исказа или обавештења значајних за доказивање у кривичном поступку. Ова лица су изложена опасности по живот, здравље, физички интегритет, слободу или имовину (Илић et al., 2006: 941).

На одвојеним саслушањима пред Специјализованим већем Косова (СВК) у Хагу, у октобру месецу 2023. године, И.Б. и С. Ј, обојица оптужена, имали су пребивалиште на Косову и изјаснили су се да нису криви по оптужбама за застрашивање сведока у поступцима против бивших припадника Ослободилачке војске Косова (ОВК). И.Б. и С.Ј. се терете да су ометали службена лица у вршењу службене дужности упућивањем „озбиљних претњи“, као и за „застрашивање сведока током кривичног поступка“. У оптужници се наводи да су И.Б и С. Ј. од 5. до 12. априла 2023. године у заједничкој координацији пружили помоћ саизвршиоцу (чије је име редиговано) и другим

лицама са циљем застрашивање неименованог сведока. На сведока је вршен притисак да „повуче своје сведочење или да се уздржи од сведочења у кривичном поступку пред Специјализованим већима Косова”, наводи се у оптужници. У истој оптужници се није прецизирало у ком предмету је овај сведок сведочио. Ово је пети случај пред СВК и други који се односи на застрашивање сведока (Balkan Transitional Justice, 2023). Специјализовано тужилаштво сматра застрашивање сведока, одмазду према сведоцима и спречавање спровођења правде тешким кривичним делима и наставиће да спроводи истражни поступак и покреће кривични поступак против свакога ко врши ова кривична дела. У потврђеној оптужници од 2. октобра 2023. године се наводи да су И.Б. и С.Ј. у периоду најкасније од 5. до 12. априла 2023. имали појединачне састанке са сведоком 1, како би истог сведока навели да повуче своју изјаву и да се даље уздржи од сведочења у службеном поступку пред Специјализованим већем Косова, укључујући и то да су упућивали озбиљне претње сведоку 1 (РТС вести, 2023).

ЗАСТРАШИВАЊЕ СВЕДОКА У СЈЕДИЊЕНИМ АМЕРИЧКИМ ДРЖАВАМА

Застрашивање сведока од стране чланова криминалних организација је релевантан проблем у свим регионима Сједињених Америчких Држава. Као што је наведено у студији Националног института за правосуђе о овој теми: застрашивање сведока, које укључује претње жртвама злочина, удара у корен система кривичног правосуђа, лишавајући полицијске службенике и јавне тужиоце релевантних доказа и подривајући поверење целе друштвене заједнице у делатност државног апарата (Anderson, 2007:1) Хант истиче да особа чини кривично дело ако „учини дело које застрашује, а има за циљ да застраши другу особу и чини радњу знајући или верујући да жртва помаже у истрази кривичног дела или је сведок или потенцијални сведок у поступку за кривично дело и то чини са намером да омета истрагу или ток кривичног поступка који се омета и опструира (Hunt, 2021). Неки скорашњи примери везани за застрашивање сведока веома су бројни, а често и бескурпулозни. Полицијска управа Лос Анђелеса пријавила је годишњи просек од више од 778 кривичних дела застрашивања сведока од стране припадника криминалних организација током петогодишњег периода, 2000- 2005. године (Anderson, 2007: 2). Ови конкретни примери застрашивања и одмазде наглашавају неопходност фокусиране пажње и нулте толеранције према онима који прете и застрашују. У Балтимору, Мериленд, 17-годишњи сведок сарадник убијен је у потиљак од стране два члана

припадника криминалне организације, иначе оба окривљена у кривичном поступку. У Вирџинији, 17-годишња девојка, која је била у четвртном месецу трудноће, пронађена је мртва на обали реке. Она је иначе била сведок масовног убиства у држави Тексас и сведок у програму заштите, а убијена је због сарадње са правосудним и полицијским органима (Anderson, 2007: 1).

Застрашивање сведока укључује значајну стратешку сложеност и двострану неизвесност: злочинац не може знати да ли ће његова претња ефективно одвратити сведока од сведочења, а сведок не може знати да ли ће претња заиста бити извршена. Даље, повећање ефикасности тужилаштва подстиче криминалце да прете сведоцима, али и чини ове претње мање веродостојним. Понекад ће пораст претњи бити довољно велики да ће смањити стопу осуђујућих пресуда, са парадоксалним исходом - да се донесе мање осуђујућих пресуда за криминалне актере, што представља парадоксално исходно стање, јер претње застрашивањем могу ометати правилно спровођење кривичног поступка (Flaherty & Sethy, 2007: 1). У Сједињеним Америчким Државама, како наводи Травис (Travis, 1995), застрашивање жртава и сведока је ендемско у насељима препуним активности организованих банди и продаје наркотика, и практично невидљиво људима изван тих насеља. Већина грађана изван насеља у којима доминирају банде сазнају о застрашивању жртава и сведока само путем медија. Програм за заштиту сведока установљен је у Сједињеним Америчким Државама на основу Акта за контролу организованог криминала из 1970. године (Criminal Justice and Public Order Act 1994), а допуњен Актом о свеобухватној контроли криминала из 1984. године (Comprehensive crime Control Act of 1984). Почев од увођења, више од 7.500 сведока и преко 9.500 чланова породица ушло је у програм и било заштићено, пресељено и добило нов идентитет (Илић et al., 2006а: 31). Пре доношења одлуке да ли ће неку особу укључити у програм заштите, државни тужилац сакупља информације у вези са погодношћу те особе за укључивање у програм, посебно имајући у виду њену криминалну прошлост, ако је има, и њену психолошку процену.

ИСТОРИЈСКИ АСПЕКТ И ВАЖНОСТ ЗАКОНА О ПРВИМ СВЕДОЦИМА ПОКАЈНИЦИМА (*PENITENTI*) У ИТАЛИЈИ И ПОЗИТИВНО-ПРАВНО ЗАКОНОДАВСТВО У ИТАЛИЈИ

Прва особа која је схватила значај сарадника правде у борби против мафије и инсистирала на доношењу закона који би фаворизовао и предвидео феномен такозваног „покајања”, предвиђајући посебне заштитне мере, био

је Ђовани Фалконе (Giovanni Falcone). Када је средином 1980-их шеф „два света” Томазо Бускета (Tommaso Buscetta) почео да сарађује са судијама укљученим у такозвани „Махіпроцессо”, Фалконе се супротставио до тада „непознатом свету” који чине крвне везе, обреди иницијације, кодекса части и хијерархијска структура. Захваљујући његовим идејама омогућено је разумевање шта је *Cosa nostra* и како она функционише. Даље, успеси у борби против организованог криминала постигнути су уз помоћ све већег броја сарадника у правосудју, од Тортука Конторна (Totuccio Contorno) до Франческа Марина Маноја (Francesco Marino Mannoia) (Flori, 2017). Први закон који је регулисао заштиту сарадника правде одобрен је почетком 1990-их (Legge no. 82 del 15 marzo 1991). Томазо Бускета, као најпознатији *pentiti*, члан сицилијанске мафије, сведочио је о унутрашњем деловању те злочиначке организације. Он је допринео борби против организованог криминала, највећем кривичном суђењу против мафије у историји Италије, које је започело 1986. године. Пре свега, Бускета је деловао унутар злочиначке организације, те није било потребе за ангажовањем прикривеног иследника који би се инфилтрирао у структуру мафијашке породице. Правосудни органи су оценили да је његов исказ био врло битан, с обзиром да је његово сведочење довело до хапшења и подизања оптужнице против 475 припадника исте групе (Kulas, 2019: 11).

Законом бр. 45 од 13. фебруара 2001. године (Legge n. 45 del 13 febbraio 2001) имплементирани су важне новине, укључујући фундаменталну разлику између фигуре сарадника правде и сведока у кривичном поступку. Закон бр. 82 из 1991. године је предвиђао три основна стуба на којима је почивао систем заштите сведока покајника, *pentiti* (Legge n. 82 del 15 marzo 1991). Први је јавни тужилац, који предлаже мере заштите и третман, други орган је Централна комисија за утврђивање и примену посебних мера заштите, која има задатак да додели мере заштите (али и да их укине), а трећа служба је Централна служба заштите (СЦП), у оквиру Централне управе криминалистичке полиције, позвана да спроведе донете одлуке (Flori, 2017). Према чл. 12 Закона бр. 45 од 13. фебруара 2001. године (Legge no. 45 del 13. febbraio), мере заштите се примењују до престанка постојања опасности, независно од фазе кривичног поступка у коме је заштићени сведок дао свој исказ пред судом.

ЗАКЉУЧАК

Као што је претходно истакнуто, застрашивање сведока везано за криминалне организације представља један од највећих изазова за спровођење правде и доношење осуђујуће пресуде. Сходно томе, неопходно је поштовање

владавине права. Сама чињеница застрашивања и одмазде се не сме толерисати, у супротном ће се повећати учесталост и ниво насиља међу грађанима друштвене заједнице. За решавање овог проблема неопходно је предузети одређене мере, а то укључује јачање система заштите сведока, пружање адекватне физичке и психолошке подршке, строже законске санкције за оне који врше застрашивање, правовремену реакцију јавног тужилаштва и едукацију како правосудних органа и полиције, тако и јавности.

Анализирање застрашивања угрожених сведока и сведока правде намеће законодавцу потребу да мења законске одредбе, и доноси законске и подзаконске акте у области кривично процесног права, а све из разлога како би се друштво заштитило расветљавањем посебно тешких кривичних дела и кажњавањем њихових починилаца. У вези са тим, доношењем нових законских одредаба, оне се прилагођавају новим околностима и друштвеним променама. Једна од тих промена је ванпроцесна заштита сведока, која се усаглашава са експанзијом тешких облика криминала. У вези са тим, не могу се превидети и заобићи права која сведок има у међународним изворима, који су у овом раду таксативно и сумарно наведени. Такође, нарастајућа опасност од тешких облика криминала, посебно транснационалног, доводи до одступања од основних процесних начела. Сходно томе, ако се сведоку, очевицу или бившем припаднику криминалне организације не би пружила адекватна заштита, па потом дође до ликвидације, све ово би имало психолошког утицаја и притиска на будуће потенцијалне сведоке, из разлога страха за живот, безбедност, телесни интегритет, блиска лица и имовину. Практично гледано, страхови и бојазан сведока да сведочи имали би утицај и на утилитаристички моменат, интерес казненог прогона. Наведени механизам заштите је у овом раду презентован и исцрпно објашњен. Српско кривично процесно право углавном на задовољавајући начин спроводи и уређује заштиту сведока у кривичном поступку за тешка кривична дела, али је неопходно разрађивање одредаба о угроженим сведоцима у кривичном законодавству и разрађивање одредаба о њиховој безбедности подзаконским актом који регулише механизам заштите.

Застрашивање сведока представља озбиљан проблем у многим земљама, укључујући Сједињене Америчке Државе и Италију. Актуелни проблеми везани су за правосудни систем, сигурност сведока, њихову безбедност и правну заштиту, али и постојање разлика у њиховом законодавствима. У Сједињеним Америчким Државама постоје федерални и државни закони који се односе на заштиту сведока, укључујући Федерални програм заштите сведока. Државе такође имају своје законе у вези са заштитом сведока. У САД постоји Федерални програм заштите сведока који пружа физичку и правну

заштиту сведоцима у случајевима организованог криминала, тероризма и других тешких кривичних дела. Међутим, и даље постоје изазови у обезбеђивању потпуне сигурности сведока. Иако се улажу напори у заштити сведока, и даље постоје изазови у спречавању застрашивања. То укључује потешкоће у проналажењу и кажњавању криваца за застрашивање, као и питања везана за дугорочну безбедносну заштиту и промену идентитета сведока.

Република Италија такође има законе који регулишу материју заштите сведока. Исти закони омогућавају сведоцима да добију одређени степен заштите. У Италији постоје програми заштите сведока који нуде различите нивое заштите, укључујући физичку заштиту, медицинску и правну помоћ. Италија се суочава с изазовима у заштити сведока због повезаности организованог криминала са неким аспектима друштва. Такође, постоји проблем поверења у правосудни систем, који може отежати сарадњу правосудних органа са сведоком. У вези са наведеним, побољшање законодавства, ефикаснији програми заштите сведока, као и повећана свест и едукација о овим питањима, могу помоћи у решавању проблема. Сходно томе, важно је размотрити регионалне разлике унутар сваке земље, јер се ситуација може разликовати између различитих регија или јурисдикција.

Модернизовањем и прилагођавањем ванпроцесне заштите сведока врши се и хуманизација кривично процесног права на тај начин што угрожени сведок у програму заштите има одговарајући третман, где се према њему примењују мере заштите и води рачуна о његовим правима и интересима. Права и интереси сведока су нов моменат о коме се све више води рачуна у кривично процесном законодавству, како на националном, тако и на међународном нивоу. Даље, неопходно је подизати свест о овом питању код грађана, правосудних и полицијских органа. Актуелно питање има глобални карактер, јер се застрашивање јавља у многим земљама. У вези са тим, неопходна је интернационална сарадња и размена најбољих пракси у борби против овог реалног проблема. Актуелна тема захтева пажњу и напоре свих релевантних актера, како би се осигурала заштита сведока, њихова безбедност и интегритет правосудних поступака. Насиље и претње усмерене према сведоцима представљају озбиљну препреку за откривање и суђење тешким кривичним делима. Закључујемо да ће све већи број угрожених сведока бити спреман да сарађује са органима који спроводе правду у оној мери у којој су правосудни органи и полицијски службеници у могућности да изграде механизам мера у ком су угрожена лица и чланови њихових породица сигурни и безбедни. Исход кривичног поступка биће успешан и донета осуђујућа пресуда само уколико су сведоци слободни да кажу истину, без страха од даље виктимизације од стране оптужених и њихових савезника, а све то је у интересу цело-

купног правосудног система чијим интересима служе угрожени сведоци, дајући своје потпуне и тачне исказе. Такође, обезбеђујући анонимност сведока, вршењем услуга психолошке, социјалне, као и правне помоћи угроженим лицима, може се осигурати да они дају исказ слободно и потпуно, и да правда буде задовољена за све. Према томе, подршком угроженим сведоцима истовремено се ради и на хуманизацији кривично процесног права.

*Olgica Vulević*¹

**INTIMIDATION OF ENDANGERED WITNESSES
AND WITNESSES OF JUSTICE IN CRIMINAL
PROCEEDINGS OF SERIOUS CRIMINAL OFFENSES
AND SECURITY PROTECTION MECHANISM**

Abstract

In the last two decades, there has been an increasing demand for the witness protection in contemporary criminal proceedings. More and more motives give particular attention to the role of witnesses in criminal proceedings, both at the European and international levels. Of these, two are the most important: 1. the growing interest in the position of victims and witnesses in criminal proceedings and 2. the expansion of organized crime, terrorism, and corruption, at the supra-national level, as particularly serious criminal acts. In this context, provisions on the protection of vulnerable witnesses are increasingly being implemented in positive legal legislation. Although witness protection encompasses many aspects and several controversial issues (e.g. the cost of criminal proceedings, effectiveness, legitimacy, witness confrontation, trial publicity, immediacy), this paper will consider the position of witnesses in general, who can be a vulnerable witness, the assumptions for a witness to become vulnerable, the types of intimidation, who threatens them, how to provide them with special treatment and protection. The essence of the problem of witness protection is related to the need for a constant balance between two interests: the right to defense of the accused, one of the fundamental rights guaranteed by the European Convention, Art. 6, and the fundamental rights of witnesses, such as the right to life, liberty, and personal security. Intimidating victims or witnesses of a crime is performed in an effort to prevent the reporting of a crime or testifying about it, by instilling fear, making threats, causing harm, property damage, or even assassination, etc. The paper contains a complete analysis of witness intimidation in criminal proceedings. The paper will also analyze witness intimidation by criminal groups in the United States, one of the countries with the most experience in witness protection in criminal proceed-

¹ Faculty of Law, University of Novi Sad, olgica.vulevic@mup.gov.rs

ings, with a historical overview of witness intimidation in Italy as an example and a summary of Italy's positive legislation. Although there is a lack of studies on this subject, witness intimidation is widespread and can be dangerous to society.

Keywords: *endangered (vulnerable) witness, intimidation, witness protection, serious crimes, security*

INTRODUCTION

The security of each state and its national interests is the most important element of the functioning of a society. Achieving a high level of security for a state, as well as for an individual, depends on the ability to access information, data essential for preventing threats to national security (Marjanović et al., 2022: 203), but also the individual. The power of a social community is concentrated in the hands of the people, and the need for a sense of security is strong enough on the scale of values that, through the calculation of interests, the people decided to entrust the power to an instance that will manage to preserve the sense of peace, security and stability (Živanović 2022: 82).

When we compare the position of a witness and an accused, we can notice that the procedural position of a witness is significantly less favorable. The accused in a criminal proceeding is the subject for whom there is reasonable suspicion of having committed a criminal offense, despite the presumption of innocence. On the other hand, a witness is an object of the criminal proceeding, and their role is to provide accurate and complete testimony to assist the criminal justice system in establishing relevant facts to shed light on the criminal offense and punish the perpetrator. For this reason, special attention has been given to witnesses, their role, and their protection in criminal proceedings over the last two decades (Pajčić, 2005: 33). This issue has gained importance in light of proceedings related to crimes of organized crime, terrorism, violations of international humanitarian law, corruption, as well as cases involving sexual violence, family violence, and human trafficking (Ilić et al, 2006: 940).

ABOUT THE WITNESS AND THEIR PROTECTION IN CRIMINAL PROCEEDINGS GENERALLY

A witness is an individual likely to provide information about a criminal offense, the perpetrator, or other facts under investigation (Zakon o krivičnom pos-

tupku Republike Srbije, član 91, st. 1, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). It is emphasized that the ability to testify is possessed by any person who can convey their knowledge or observations related to the subject of testimony. If there are circumstances indicating that by giving a statement or answering certain questions, the witness or close individuals may be exposed to dangers to life, health, freedom, or substantial property, the court may, by a decision on determining the status of a protected witness, approve one or more measures of special protection (Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije, član 105, st. 1, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). As Jeremy Bentham once stated: "Witnesses are the ears and eyes of justice" (CJP, 2019). This is precisely why the legislator emphasizes the general obligation to testify.

Testifying represents a duty that an individual cannot evade. The statement of a witness in a criminal case is the fundamental form of cooperation for the proper functioning and enforcement of justice, even before being a legal obligation, it is a moral duty. Upon summons, the witness has an obligation to fully and truthfully answer the questions, not concealing any information they have about the facts (Ministero della Giustizia, Italia). A witness doesn't necessarily have to possess knowledge; it's sufficient for them to exhibit credibility and even the potential to have certain knowledge to be called upon to give their testimony. After providing their statement, it will be determined whether they genuinely have knowledge and whether that knowledge is of value to the criminal justice authorities (Pajčić, 2005: 34). The judicial body in the proceedings is obligated to protect the injured party or witness from insult, threats, or any other form of attack. If a participant in the proceedings or another person insults, threatens, or endangers the safety of the injured party or witness before the judicial body, the public prosecutor or the court will issue a warning, and the court may also impose a fine of up to 150,000 dinars (Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije, član 102, st. 1-2, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). If there are circumstances indicating that by giving a statement or answering certain questions, the witness or close individuals may be exposed to dangers to life, health, freedom, or substantial property, the court may, by a decision on determining the status of a protected witness, approve one or more measures of special protection (Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije, član 105, st 1, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). Measures of special protection include questioning a protected witness under conditions and in a

manner that ensures their identity remains concealed from the public and, exceptionally, from the accused or the defense (Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije, član 105, st. 2, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). The protection of witnesses is determined as a subjective public right, representing the safeguarding of fundamental human rights. The witness's right to protection should encompass the following rights: the right to be informed about the right to protection, the authority to request or waive the right to protection, the authority to withhold personal information, an entire statement, or answers to specific questions, and the right to enjoy protection (Brkić, 2005: 475).

On one hand, every individual has a civic duty to provide an honest, complete, and concise testimony as a witness when demanded by the criminal justice system. On the other hand, states have an obligation to protect witnesses from undue influence by providing them with special protection, designed as an authentic mechanism to effectively ensure their safety. Ensuring adequate witness protection can be crucial for bringing wrongdoers to justice by judicial and law enforcement agencies, as the successful conclusion of various stages of criminal proceedings often depends on the cooperation of witnesses with judicial authorities. Therefore, the position of witnesses is a focal point for any modern criminal justice system since there may not always be sufficient material evidence. From what has been presented so far, it is evident that the right to confrontation in criminal proceedings encompasses the right to a witness's testimony in court, the right to a witness's identity, the right to question the witness, as well as the right to see and hear the witness (Pajčić, 2009: 720). Additionally, the European Convention for the Protection of Fundamental Human Rights and Freedoms states that the accused has the right to question prosecution witnesses and to ensure their presence and examination under the same conditions as defense witnesses (European Convention on Human Rights, Art. 5, 1950).

CONCEPT OF PROTECTED AND ENDANGERED WITNESS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The Criminal Procedure Code of the Republic of Serbia states that in exceptional cases, when the life, health, or freedom of a protected witness or their close relatives is severely endangered to the extent that it justifies the limitation of the right to defense, and if the witness is credible, the court may order a special protective measure that withholds information about the identity of the protected witness from the accused and their defense counsel (Zakon o krivičnom postupku

Republike Srbije, član 106, st. 2, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). An endangered witness is defined as a witness for whom there is likelihood that by providing testimony or answering specific questions, they would expose themselves or a close person to a serious risk to life, health, bodily integrity, freedom, or property of significant extent (Zakon o kaznenom postupku, član. 249, Narodne novine, 2011/121/2386). From the Croatian law's definition, we can see that the protected interests include life, bodily integrity, health, and property, but it does not specify who is threatening or intimidating the witness. This type of witness may withhold personal data, private information, or parts of their testimony until police and judicial authorities ensure their protection. Once protection is provided, the vulnerable (endangered) witness becomes a protected witness within the Witness Protection Program. These two terms are not equivalent. It is possible that a witness subjectively believes they are vulnerable, and in some cases, a witness who is genuinely at risk may not receive protection. Only after the issuance of a decision regarding the special method of examination and participation of the witness in the criminal procedure does an endangered witness become a protected witness within the Protection Program (Pajčić, 2005: 39). According to the Law on the Protection Program for Participants in Criminal Proceedings, a protected person is defined as a person involved in the Protection Program (Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, član 3, st. 1, tačka 3, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005). The legislator in Serbia has opted for the concept of participants in criminal proceedings, which includes the accused, witnesses, victims, experts, and professionals. According to Recommendation R (97) 13 (Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defense) and Recommendation Rec. (2005) 9 (Recommendations, (2005) 9 on the protection of witnesses and associates of justice), the term "witness" refers to any person who possesses relevant information for criminal proceedings but is not included in the definition of an associate of justice. An associate of justice is any person who has been prosecuted or convicted for participating in a criminal association or any other criminal organization or for organized crime-related offenses but has agreed to cooperate with the criminal justice system, particularly by testifying against the criminal association or organization. When it comes to the question of who threatens, it's common for the perpetrators of the crimes related to the criminal proceedings in question to be the ones making threats. This is because the testimony of a witness would be relevant to the judicial authorities handling the case and could contribute to a conviction. The provisions of the Criminal Procedure Code regarding protected witnesses also apply to undercover investigators, experts, and professional advisors (Zakon o

krivičnom postupku Republike Srbije, član 112, st. 1, Službeni glasnik Republike Srbije br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US, i 62/2021-odluka US). Who are witnesses of justice? According to the Italian author Matiello, these are citizens who have suffered mafia violence or have been witnesses to a criminal act. But this alone is not sufficient for someone to be considered a witness of justice. It is a person who, due to the seriousness of their accusations, has exposed themselves to such risks for themselves and their family that they should be protected by the state or through special protective measures (Blog, 2021).

PROTECTION OF WITNESSES AND ESPECIALLY SERIOUS CRIMINAL OFFENSES

Protection of witnesses is especially crucial in the fight against organized crime, terrorism, corruption, genocide, and war crimes. Some scholars argue that the closed and cohesive nature of criminal and terrorist groups makes it very challenging to successfully implement traditional investigative methods. In complex and sensitive crimes like these, perpetrators often attempt to prevent witnesses from providing the information they possess. A witness who faces threats can be granted the status of a protected witness or a protected person in a witness protection Program. As stated by Pajčić (2009), the protection of prosecution witnesses is one of the most important ways to combat organized crime, alongside special investigative measures and the confiscation of illicit proceeds. Moreover, when it comes to crucial facts about serious and organized crimes, potential witnesses are typically not innocent bystanders who "accidentally" obtain vital information about these crimes. In many cases, they will be closely associated with the perpetrators, sometimes even involved in criminal activities themselves, and therefore often subject to criminal prosecution. For this reason, national criminal laws almost always provide judicial authorities with the ability to impose milder penalties or other similar benefits to justice collaborators who assist in the clarification of crimes. This category is often referred to as associates of justice (*pentiti*, crown witnesses, government witnesses, informants, cooperators, repenters) (Eniko, 2006: 314).

The role of a witness in a criminal case can expose them to the risk of retaliation. Retaliation can take many forms, including physical harm, intimidation, harassment, or even murder. Therefore, it's crucial to take steps to protect the safety and well-being of witnesses. Measures that can be taken include ensuring the anonymity of witnesses, relocating witnesses, or providing protection in the form of treatment for the endangered individual in a protection Program. By en-

During witness protection, the justice system must maintain the trust of the public and the entire community and ensure that those who commit crimes are held accountable for their actions. As can be observed, the goal is to ensure that witnesses testify without fear of retaliation, while at the same time ensuring the effective and efficient functioning of the justice system. As already mentioned, witness protection has become increasingly important in recent years as justice offenders have become more sophisticated in their methods of retaliation. Witnesses believed to pose a threat to the interests of criminals can become targets, and the consequences can be severe and fatal (Anderson, 2007: 1).

When it comes to anonymity, the Committee of Ministers recommends considering the following measures:

- Recording statements of witnesses using audio-visual means;
- Using statements made before judicial authorities during a previous proceeding as evidence when it's not possible for the witness to appear in court;
- Disclosing the identity of the witness only in the final stages of the criminal proceeding;
- Banning media and the public from being present in parts or throughout the entire criminal proceeding.

The rights of the accused and the rights of witnesses - conflicting aspirations

Furthermore, the problem is compounded by the fact that justice offenders employ various tactics to intimidate or harm witnesses, including physical violence, intimidation, and harassment. In some cases, witnesses can become targets even after the trial has been concluded, making it difficult for them to lead a normal life after testifying and leaving the protection Program. Moreover, the use of witness protection is not without challenges. Striking a balance between the need to protect witnesses and the need to ensure a fair trial can be accompanied by difficulties, and the use of witness protection measures can be subject to legal and ethical considerations. The issue of witness protection is thus complex and requires careful consideration of a range of factors to ensure that witnesses are protected, the rights of the accused are upheld, and justice is served. The Committee of Ministers recommends taking specific measures in cases of organized crime and other serious criminal offenses. These measures aim to strike the necessary balance between preventing crime and preserving the accused's right to a fair trial (Ilić et al., 2006: 11).

THE TERM OF INTIMIDATION AND TYPES OF INTIMIDATION

Intimidation of witnesses is just one aspect of a broader set of issues related to the protection of victims and witnesses of crimes from further harm. Witness intimidation holds particular significance for prosecutors and law enforcement. Citizens who are witnesses or victims of crimes may sometimes be reluctant to report incidents to the police or assist in the prosecution of offenders. This reluctance can be a response to perceived or real threats of retaliation from the perpetrator or their associates within a criminal organization. Historically, witness intimidation is most closely associated with organized crime and domestic violence, but today it encompasses drug trafficking, violent gangs, and other forms of serious crimes (Dedel, 2006: 1). According to Graham (1994), witness intimidation refers to threats or actions taken by the accused or their allies to deter or prevent victims or eyewitnesses of a crime from reporting those same crimes, subsequently aiding in the investigation, or testifying in the trial of the alleged perpetrator.

When it comes to intimidating individuals, there is a wide range of tactics employed because there are numerous forms of intimidation. Accused individuals often intimidate or coerce others to intimidate witnesses in the hope of persuading witnesses to withhold, alter, or provide false testimony in court (Anderson, 2007: 3). Intimidation includes physical violence, direct/indirect threats, intimidation with physical harm, property damage, courtroom intimidation, and threats to individuals close to the endangered person. Physical violence is a common form of direct witness intimidation, involving physical assault or the use of weapons. Another form of direct intimidation is property damage, such as causing damage or destruction to property, such as throwing objects at a witness's house, slashing tires, setting property on fire, spray-painting graffiti on a car or home (Anderson, 2007: 4). Attempts by members and leaders of criminal organizations to promote non-cooperation at the community level can involve execution, attacks on witnesses, or public humiliation of victims or witnesses (or their families) assumed to have cooperated with the authorities, as well as frequent acts of extreme brutality, all aimed at creating a sense of fear and apprehension among potential witnesses and deterring testimony (Chen, 2009: 837). Regardless of the form it takes, its purpose is always the same: to allow the perpetrator to avoid a conviction by preventing witnesses from testifying or cooperating with law enforcement (e.g., providing relevant information or physical evidence that could lead to solving the crime). Common forms of intimidation include acts of physical violence, verbal and non-verbal threat communication, implied threats through various actions and provocations, and emotional manipulation (Garvey, 2018: 3). According to Chen (2009), threats of violence are much more common than actual violence but have

often been equally effective in deterring cooperation with law enforcement because in communities dominated by criminal gangs, such threats are credible. The mere presence of criminal organizations and gangs in a community generates a generalized fear of intimidation among citizens, which can significantly impede witness cooperation with law enforcement, constituting a form of indirect intimidation (Anderson, 2007: 3). Suppression and elimination of violence is marked as civilizing the conflict. Hence, the best and most effective way is to overcome the conflict by neutralizing contradictions, but this is not always possible, given that there are different contradictions and opposites (open, hidden, internal, external, international) (Milašinović, Kešetović, 2009: 164).

NATURE AND SCOPE OF INTIMIDATION OF WITNESSES

Accused individuals in criminal proceedings often intimidate witnesses or instigate and encourage others to intimidate witnesses in the hope of persuading them to withhold, alter, or falsify their testimony. Most frequently, these attempts at intimidation are carried out by the accused, members of criminal organizations, and even friends or family members who are not part of criminal organizations. Intimidation can also involve convincing a witness to change their testimony if they have already given one. It can encompass physical violence, explicit threats of physical harm, implicit threats, threats to close associates, and property damage. Intimidation can be carried out by the accused themselves, the accused's friends, family, or members of the criminal organization the accused is involved with, and other associates. In terms of timing, intimidation occurs during the period between the accused's arrest and their trial or directly during the trial, in the courtroom during the main hearing. Pressure on witnesses is typically heightened to prevent them from testifying, particularly as important court dates approach, such as hearings. Current practices of witness intimidation can generally be categorized into two types. Explicit intimidation occurs when threats are made to the witness and/or their family or are expressly related to a specific case. Implicit intimidation exists when there is a legitimate but unspoken threat (in countries with a high crime rate, actual intimidation and threats are sometimes unnecessary). Regarding the latter, it can simply be tacitly understood that cooperation with law enforcement will result in retaliation, which can be enough to create an atmosphere of fear and silence (Chen, 2009: 837). A very important factor that increases the likelihood of attempting intimidation is the severity of the criminal offense. The greater the potential punishment for the criminal offense, the stronger the accused's desire to discourage witnesses from testifying. The potential for intimidation is heightened if the accused

has a personal relationship with the witness, such as attending the same school or growing up in the same neighborhood (Anderson, 2007: 3). When it comes to criminalization, witness intimidation can be criminalized as a separate criminal offense, or liability for it can be based on general rules regarding incitement to the crime of providing false testimony. The latter solution is less effective due to the accessory nature of complicity. A specific criminal offense may have various names, but in any case, it falls under the category of criminal offenses against justice. This means that the object of protection of such acts is the judiciary itself, i.e. the unhindered and lawful performance of the judicial function (Brkić, 2007: 218).

RISKS AND THREATS TO THE ENDANGERED WITNESS

In criminal proceedings in many countries over the last decade of the 20th century, greater attention was paid to the victims of particularly serious criminal offenses, which has also been extended to witnesses. States around the world are establishing specialized departments for the protection of participants in protection programs in cases involving the prosecution of serious crimes or when there are clear indications that the cooperation of a particularly endangered witness with law enforcement authorities through the provision of information or testifying in court would endanger the life of the witness or their family members. Additionally, there is a likelihood that witnesses may hesitate to provide information and evidence to the judiciary and law enforcement agencies due to actual intimidation or threats to themselves or their family members (close associates) by members of criminal groups and their associates. Members of criminal groups seek to "eliminate witnesses" from their activities with the aim of "getting rid of them", and therefore a vigorous response from state authorities is needed to find witnesses and protect them because the fear of retaliation is often deeply ingrained in the minds of potential witnesses. For this reason, witnesses are often exposed, as already mentioned, to various forms of direct and indirect threats, pressures, harassment, and intimidation, up to the extreme situations of the most brutal physical violence. Therefore, it is necessary for the legislator to establish the foundations for personal protection, both before, during, and after criminal proceedings. The endangerment and harm to witnesses and their family members comes from those who have a special interest in preventing witnesses from giving testimony because otherwise their status, the position of the criminal group, financial, and other interests would be compromised and undermined (Vulević, 2022: 8).

PURPOSE OF PROTECTING ENDANGERED WITNESSES

As criminal groups and organizations become more sophisticated, organized, and precise in committing criminal offenses, law enforcement agencies face increasing challenges in detecting, investigating, and proving these crimes. In the vast landscape of limited physical evidence, often destroyed by the perpetrators, authorities must rely on the firsthand accounts, or the "live testimony" of individuals who possess knowledge about organized criminal activities. This reliance on witness testimony is a key characteristic of serious criminal offenses and serves as a primary motivation for individuals to enter witness protection Program.

The primary objective of witness protection is to eliminate or at least minimize the risks to the life, health, physical integrity, freedom, extensive property, or close relatives of the endangered witness. In cases of incomplete witness protection, such as when the witness is linked to a specific crime committed by a criminal organization, there is a possibility of intimidation or even the witness being killed before, during, or after testifying. In such situations, the overall treatment of the witness appears inhumane, as it neglects the needs, demands, and interests of those contributing to the prosecution of criminal offenders through their personal testimonies (Anderson, 2007:2). Moreover, witness protection directly serves the interest of law enforcement agencies in facilitating the presentation of evidence and the prosecution of the perpetrators. Without a doubt, witnesses who have not been provided with adequate protection are more likely to alter the content of their testimony due to justified fear and insecurity. Furthermore, if witness intimidation is present, the situation becomes even less favorable for the administration of justice and the elucidation of the criminal offense. On the other hand, it creates a favorable environment for the perpetrators of serious criminal offenses, as they can manipulate the motives of the endangered individuals by inflicting harm on them. Consequently, there is a utilitarian aspect, reflecting the interest of criminal prosecution, in addressing these issues (Pajčić, 2005: 39).

POSSIBLE CONSEQUENCES OF WITNESS INTIMIDATION

Without witness testimony, it is incredibly challenging to expect an effective criminal prosecution, especially within an accusatorial legal system. Witness intimidation, as observed, has severe consequences for the efficiency of law enforcement agencies and, in general, the conduct of criminal proceedings. This is primarily because witness testimony stands as one of the most significant pieces of evidence, especially when faced with a lack of material evidence. Witness in-

timidation and retaliation erode trust in government officials, the judiciary, the police, revealing the extent to which offenders and their associates exercise complete control on the streets and in the underground, and even over the course of criminal proceedings, by withholding relevant information from the police and prosecutors (Travis, 1995: 1). Related to this, as Travis (1995) emphasizes, drug trafficking and violent crimes can continue to operate without restraint and escalate when witnesses are unwilling or fearful of cooperating with law enforcement. The ongoing practice of witness intimidation indirectly compels public prosecutors to abandon criminal prosecutions, and they may even lose cases due to insufficient evidence. This enables perpetrators of justice to remain at large and continue committing serious criminal offenses (Chen, 838).

Sometimes, however, it is necessary to implement a permanent relocation, transferring the endangered individual to a partner unit for their protection, particularly when a specific criminal case lasts an extended period or the nature of intimidation and retaliation indicates that fear will persist and may even intensify, even after the conclusion of the criminal proceedings (Anderson, 2007: 4). In addition to the lack of evidence in criminal proceedings, this deficit has negative consequences not only for the justice system and the outcome of criminal cases but also for society as a whole, as it diminishes trust in government agencies and their competence. In such a situation, citizens often believe that the state cannot protect them, and it is best to remain silent and avoid any form of cooperation with the police, prosecution, and the judiciary. In this regard, citizens' reluctance to cooperate leads to inefficiency in combating organized crime and, in general, particularly serious criminal offenses because it automatically hinders the detection of crimes, the prosecution of perpetrators, their conviction, which, in turn, leads to an increase in criminal activity and strengthens the power of criminals (Pajčić, 2009: 714).

INTERNATIONAL INSTRUMENTS REGULATING THE AREA OF THE ENDANGERED WITNESS AND ITS PROTECTION AND SECURITY

Over time, appropriate international standards have been established regarding the protection of witnesses and other individuals who may be subjected to intimidation due to providing testimony. International standards for the protection of witnesses, associates of justice, and their close relatives are of particular significance in the fight against organized crime, terrorism, and violations of international humanitarian law. The Committee of Ministers of the Council of Europe has issued recommendations, including Recommendation R (85) 11 on the position of the victim in criminal law and criminal procedure, Recommendation No (97) 13 to

Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence, Recommendations (2005) 9 on the protection of witnesses and associates of justice, Recommendation R (87) 21 on assistance to victims and prevention of victimization (1987), Recommendation Rec. (2001) 11 on guiding principles for the fight against organized crime (Ilić & Majić: 2006: 940). In terms of procedural protection, the Council of Europe has made a significant contribution to the decisions of the European Court of Human Rights, which have largely addressed relevant procedural issues, particularly Art. 6, concerning the guarantee of a fair trial (Eniko, 2007: 315). According to the European Convention on Human Rights (European Convention on Human Rights, Art. 6, Para. 1, 1950), everyone is entitled to a fair and public hearing within a reasonable time by an independent and impartial tribunal when determining their civil rights and obligations or any criminal charge against them. Furthermore, anyone charged with a criminal offense has the right to examine or have examined witnesses against them and to obtain the attendance and examination of witnesses on their behalf under the same conditions as witnesses against them (European Convention on Human Rights, Art. 6, Para. 3, 1950).

According to Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence, the basic principles are:

- a) Legislative and practical measures should be taken to ensure that witnesses can provide their testimony freely and without intimidation;
- b) While respecting the rights of the defense, witness protection and that of their close relatives should be organized, encompassing the protection of their lives and personal safety during and after the trial;
- c) The act of intimidating witnesses should be punishable either as a separate criminal offense or as part of a criminal offense – using unlawful threats;
- d) Taking into account the principle of the free evaluation of evidence by the courts, procedural laws should allow the consideration of the impact of intimidation on witness testimony;
- e) Witnesses should be encouraged to report any relevant information about a criminal offense to the competent authorities.

Furthermore, Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defense takes into account the prominent role of witnesses for the defense in the fight against organized crime (Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defense, 1997) and, accordingly, it recommends that the same witnesses be given appropriate attention, including the possibility of obtaining benefits provided by witness protection Programs (Ilić et al, 2006: 13).

International conventions that regulate witness intimidation

International conventions related to witness intimidation and the protection of vulnerable witnesses may vary by region and are subject to the laws of each participating country. Nevertheless, there are several relevant international conventions and instruments that promote witness protection and combat intimidation. Here are some of them:

- a) United Nations Convention against Transnational Organized Crime (Palermo Convention): Adopted in 2000, this convention includes a protocol to prevent, suppress, and punish trafficking in persons, especially women and children. It encourages cooperation between member states in combating organized crime, including measures to protect and support witnesses and victims (United Nations Convention against Transnational Organized Crime);
- b) United Nations Convention against Corruption (UNCAC): Adopted in 2003, this convention aims to combat corruption. It also promotes the rights and protection of witnesses, including measures to safeguard against intimidation and retaliation (United Nations Convention against Corruption);
- c) Council of Europe Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters (Rotterdam Convention). This convention seeks to enhance international cooperation in criminal matters. It also promotes witness protection and provides mechanisms for testimony through video-link or similar means to prevent witness intimidation (Council of Europe Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters);
- d) Council of Europe Guidelines on Witnesses: These guidelines offer practical advice for improving witness protection in criminal proceedings. The Council of Europe has also adopted several other documents related to witness protection (Council of Europe Guidelines on Witnesses).

In addition to these conventions, many countries have developed their own national laws and policies for witness protection and the prevention of intimidation. It is important to note that the implementation of these international conventions and guidelines depends on the legislation of each member state and its willingness to take measures to protect witnesses.

The adoption of laws and by-laws, as well as positive legal instruments in general, aims to provide protection for witnesses and their close relatives, particularly prosecution witnesses in proceedings for criminal offenses of organized crime. On the other hand, by granting such benefits to endangered witnesses, some basic principles of criminal proceedings are violated, relating to the rights of the accused, the principle of immediacy, the principle of publicity, and more. In ad-

dition, the accused's right to confront prosecution witnesses, one of the fundamental rights of the defense implemented in both domestic and international legal instruments, is compromised.

OUT-OF-PROCEDURE PROTECTION OF ENDANGERED WITNESSES AS A PROTECTION MECHANISM IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Organs responsible for administering justice must always take the possibility of intimidation of individuals seriously, especially in cases related to threats by members or leaders of criminal groups. As Anderson (2007) notes, the police and public prosecutors should never promise a higher level of protection than they can provide through the protective Program treatment.

In the Republic of Serbia, the matter of extrajudicial protection of protected individuals is regulated by the Law on the Protection Program for Participants in Criminal Proceedings (Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005). The protection Program is implemented by the Protection Unit, a specialized unit of the Ministry of the Interior of the Republic of Serbia. When deciding on the application of protective measures, special consideration should be given to the significance of the witness's testimony, the role of the person to be protected in the criminal proceedings (as a victim, witness, accomplice, co-perpetrator, aider), the presence of a serious threat, and their suitability for the application of measures and inclusion in the protection Program (Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, član 12, st. 1, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005). A participant in criminal proceedings is any person who has been prosecuted or convicted for involvement in a criminal organization or any other criminal group, for organized crime, or other serious criminal offense and who has agreed to cooperate with the judicial authorities and the police. The primary goal of the Program is to protect the lives and personal safety of witnesses and their close relatives. Endangered individuals are accommodated in a safe space during the treatment, typically away from where the criminal proceedings are taking place to further ensure their safety (Vulević, 2022: 8). The protection Program should specifically aim to provide appropriate physical, psychological, social, financial, and legal support (Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku, član 12, st. 1, Službeni glasnik Republike Srbije br. 85/2005). The protection Program is conceived as a comprehensive system of protective measures and assistance to witnesses, associates of justice, and individuals closely related to them, due to their testimony or information significant for proving a case in a

criminal proceeding. These individuals are exposed to danger to their lives, health, physical integrity, freedom, or property (Ilić et al., 2006: 941).

During separate hearings before the Specialist Council in The Hague in October 2023, I.B. and S.J., both accused – residents of Kosovo, declared themselves not guilty of charges related to intimidating witnesses in proceedings against former members of the Kosovo Liberation Army (KLA). They are accused of obstructing official authorities in the performance of their official duties by making "serious threats" and "intimidating witnesses during criminal proceedings". The indictment states that I.B. and S.J., in a joint coordination, provided assistance to a co-perpetrator (whose name has been redacted) and other individuals with the aim of intimidating an unnamed witness from the 5th to the 12th of April 2023. Pressure was exerted on the witness to "withdraw their statement or refrain from testifying in the official proceedings before the Specialist Council in Kosovo." The indictment does not specify in which case this witness testified or was expected to testify. This is the fifth case before the Specialist Council and the second one related to witness intimidation (Balkan Transitional Justice, 2023). The Specialist Prosecution Office regards witness intimidation, retaliation against witnesses, and obstructing the administration of justice as serious criminal offenses. In the confirmed indictment dated October 2, 2023, it is stated that I.B. and S.J. had individual meetings with witness 1 in the period no later than April 5 to April 12, 2023, with the intention of convincing the witness to withdraw their statement and refrain from testifying in official proceedings before the Specialist Council in Kosovo. This includes making serious threats to witness 1 (RTS news, 2023).

INTIMIDATION OF WITNESSES IN THE UNITED STATES OF AMERICA

Witness intimidation by members of criminal organizations is a significant problem in all regions of the United States. As noted in a study by the National Institute of Justice on this subject, witness intimidation, which includes threats to crime victims, strikes at the core of the criminal justice system by depriving law enforcement officers and prosecutors of relevant evidence and undermining the trust of the entire community in the activities of the state apparatus (Anderson, 2007:1).

Hunt highlights that a person commits a criminal act if they "commit an act that intimidates, with the intent to intimidate another person, and do so knowingly or believing that the victim is assisting in the investigation of a crime, is a witness, or a potential witness in a criminal proceeding, and they do it with the intent to obstruct the investigation or proceedings being obstructed" (Hunt, 2021). Recent ex-

amples related to witness intimidation are numerous and often ruthless. The Los Angeles Police Department reported an annual average of over 778 witness intimidation crimes committed by members of criminal organizations during a five-year period from 2000 to 2005 (Anderson, 2007:1). These specific cases of intimidation and retaliation highlight the need for focused attention and zero tolerance for those who threaten and intimidate. In Baltimore, Maryland, a 17-year-old witness was shot in the back of the head by two members of a criminal organization, both of whom were defendants in a criminal case. In Virginia, a 17-year-old pregnant girl was found dead on the riverbank. She was a witness to a mass murder in the state of Texas and a witness in a witness protection Program, and she was killed due to her cooperation with the justice and law enforcement agencies (Anderson, 2007:1-2).

Witness intimidation involves significant strategic complexity and mutual uncertainty: the offender cannot know whether their threat will effectively deter the witness from testifying, and the witness cannot know whether the threat will actually be carried out. Furthermore, increasing the efficiency of the prosecution encourages criminals to threaten witnesses but also makes these threats less credible. Sometimes, the increase in threats may be significant enough to reduce the conviction rate, with a paradoxical outcome - that fewer convictions are made for criminal actors, which represents a paradoxical state because threats of intimidation can obstruct the proper conduct of a criminal trial (Flaherty & Sethy, 2007: 1). In the United States, as stated by Travis (1995), victim and witness intimidation is endemic in neighborhoods rife with organized gang activities and drug sales and is practically invisible to people outside of these areas. Most citizens outside of gang-dominated neighborhoods learn about victim and witness intimidation only through the media.

The Witness Protection Program was established in the United States of America on the basis of the Criminal Justice and Public Order Act of 1970 (Criminal Justice and Public Order Act 1994), further amended by the Comprehensive Crime Control Act of 1984 (Comprehensive crime Control Act of 1984). Since its introduction, more than 7,500 witnesses and over 9,500 family members have entered the Program and received protection, relocation, and new identities (Ilić et al, 2006: 31). Before deciding whether to include someone in the protection Program, the state prosecutor gathers information about the person's eligibility for inclusion in the Program, particularly considering their criminal history, if any, and conducting a psychological assessment.

HISTORICAL ASPECT AND IMPORTANCE OF THE LAW ON THE FIRST REPENTANT WITNESSES (*PENTITI*) IN ITALY AND POSITIVE-LEGAL LEGISLATION IN ITALY

The first person who understood the importance of collaborating witnesses in the fight against the mafia and insisted on enacting laws that would favor and provide for the phenomenon of so-called "repentance," including special protective measures, was Giovanni Falcone. In the mid-1980s, when the head of the "two worlds," Tommaso Buscetta, began cooperating with judges involved in the so-called "Maxiprocesso," Falcone confronted the previously "unknown world" made up of blood ties, initiation rites, codes of honor, and hierarchical structures. Thanks to his ideas, an understanding of what *Cosa Nostra* was and how it functioned was made possible. Furthermore, the successes in the fight against organized crime were achieved with the help of an increasing number of collaborators in the justice system, from Totuccio Contorno to Francesco Marino Mannoia (Flori, 2017). The first law that regulated the protection of collaborating witnesses was approved in the early 1990s (Legge no. 82 del 15 marzo 1991). Tommaso Buscetta, as the most famous pentito (collaborating witness), a member of the sicilian mafia, testified about the inner workings of this criminal organization. He contributed to the fight against organized crime, particularly in the largest mafia trial in Italy's history, which began in 1986. Importantly, Buscetta had operated within the criminal organization itself, eliminating the need for undercover investigators to infiltrate the mafia structure. The judiciary assessed that his testimony was highly significant, as it led to the arrests and indictments of 475 members of the same group (Kulas, 2019: 11). Law no. 45 of February 13, 2001 (Legge no. 45 del 13 febbraio 2001) introduced significant changes, including a fundamental distinction between the figure of a collaborating witness and a witness in a criminal proceeding. Law no. 82 of 1991 established the three pillars upon which the system for the protection of repentant witnesses, *pentiti*, rested (Legge no. 82 del 15 marzo 1991). The first pillar is the public prosecutor, who proposes protective measures and treatment. The second is the Central Commission for the Determination and Implementation of Special Protection Measures, responsible for granting these measures (and revoking them), and the third is the Central Protection Service (SCP), part of the Central Criminal Police Directorate, tasked with implementing the decisions made (Flori, 2017). According to Art. 12 of Law no. 45 of February 13, 2001 (Legge no. 45 del 13 febbraio), protective measures are applied until the danger ceases, regardless of the phase of the criminal proceedings in which the protected witness provided their testimony.

CONCLUSION

As previously pointed out, witness intimidation related to criminal organizations represents one of the greatest challenges to the administration of justice and the delivery of a conviction. Accordingly, respect for the rule of law is essential. The mere fact of intimidation and retaliation must not be tolerated, otherwise the frequency and level of violence among citizens of the community will increase. In order to solve this problem, it is necessary to take certain measures, which include strengthening the witness protection system, providing adequate physical and psychological support, stricter legal sanctions for those who carry out intimidation, timely reaction of the public prosecution and education of judicial authorities and the police, as well as the public.

Analyzing the intimidation of vulnerable witnesses and witnesses of justice imposes on the legislator the need to change legal provisions, and pass legal and by-laws in the field of criminal procedural law, all for the reason of protecting society by elucidating especially serious criminal acts and punishing their perpetrators. In this regard, by adopting new legal provisions, they are adapted to new circumstances and social changes. One of these changes is extra-trial witness protection, which is consistent with the expansion of serious forms of crime. In this regard, the rights that the witness has in international sources, which are exhaustively and summarily stated in this paper, cannot be overlooked or bypassed. Also, the growing danger of serious forms of crime, especially transnational, leads to a deviation from basic procedural principles. Accordingly, if a witness, eyewitness or former member of a criminal organization is not provided adequate protection, and then liquidation occurs, all this would have a psychological impact and pressure on future potential witnesses, due to fear for life, safety, physical integrity, close persons and property. Practically speaking, the fears and apprehension of the witness to testify would also have an impact on the utilitarian moment, the interest of criminal prosecution. This protection mechanism is presented and explained in detail in this paper. Serbian criminal procedural law generally satisfactorily implements and regulates the protection of witnesses in criminal proceedings for serious crimes, but it is necessary to elaborate the provisions on vulnerable witnesses in the criminal legislation and to elaborate the provisions on their safety in a bylaw that regulates the mechanism of protection.

Witness intimidation is a serious problem in many countries, including the United States and Italy. Current problems are related to the judicial system, the safety of witnesses and their legal protection, but also the existence of differences in their legislation. In the United States, there are federal and state laws related to witness protection, including the Federal Witness Protection Program. States also have their

own laws regarding witness protection. In the US, there is a Federal Witness Protection Program that provides physical and legal protection to witnesses in cases of organized crime, terrorism and other serious crimes. However, there are still challenges in ensuring the complete safety of witnesses. Although efforts are being made to protect witnesses, challenges remain in preventing intimidation. These include difficulties in finding and punishing perpetrators of intimidation, as well as issues related to long-term security protection and changing the identity of witnesses.

The Republic of Italy also has laws that regulate the matter of witness protection. The same laws allow witnesses to receive a degree of protection. In Italy, there are witness protection programs that offer different levels of protection, including physical protection, medical and legal assistance. Italy faces challenges in witness protection due to the connection of organized crime with some aspects of society. Also, there is a problem of trust in the judicial system, which can make it difficult for the judicial authorities to cooperate with the witness. In this regard, improving legislation, more effective witness protection programs, as well as increased awareness and education on these issues, can help solve the problem. Accordingly, it is important to consider regional differences within each country, as the situation may differ between different regions or jurisdictions.

By modernizing and adjusting extra-trial witness protection, the criminal procedural law is also humanized in such a way that the vulnerable witness in the protection program receives appropriate treatment, where protection measures are applied to him and his rights and interests are taken into account. The rights and interests of witnesses are a new moment that is increasingly taken into account in criminal procedural legislation, both at the national and international level. Furthermore, it is necessary to raise awareness of this issue among citizens, judicial and police authorities. The current issue has a global character, as intimidation occurs in many countries. In this regard, international cooperation and exchange of best practices are necessary in the fight against this real problem. The current topic requires the attention and efforts of all relevant actors, in order to ensure the protection of witnesses, their safety and the integrity of judicial proceedings. Violence and threats directed at witnesses represent a serious obstacle to the detection and prosecution of serious crimes. We conclude that an increasing number of vulnerable witnesses will be ready to cooperate with the authorities that administer justice to the extent that judicial authorities and police officers are able to build a mechanism of measures in which vulnerable persons and their family members are safe and secure. The outcome of the criminal proceedings will be successful and a conviction will be reached only if the witnesses are free to tell the truth, without fear of further victimization by the accused and their allies, and all this is in the interest of the entire judicial system, whose interests are served by the threatened witnesses,

giving their full and accurate statements. Also, by ensuring the anonymity of witnesses, by providing services of psychological, social and legal assistance to vulnerable persons, it can be ensured that they testify freely and completely, and that justice is served for all. Therefore, by supporting vulnerable witnesses, we are simultaneously working on the humanization of criminal procedural law.

REFERENCE LIST

Anderson J. (2007). Gang Related Witness Intimidation, *National Gang Center*, Retrieved May 6, 2023, from <https://vrnclearinghousefiles.blob.core.windows.net/documents/Gang-Related%20Witness%20Intimidation%20-%20National%20Gang%20Center.pdf>

Bami X. (2023, Oktober 27) *Optuženi za zastrašivanje svedoka pred Specijalnim sudom u Hagu negirali krivicu*. Balkan Transitional Justice, <https://balkaninsight.com/sr/2023/10/09/optuzeni-za-zastrasivanje-svedoka-pred-specijalni-m-sudom-u-hagu-negirali-krivicu/>

Brkić S. (2007). Krivično pravna zaštita svedoka od zastrašivanja, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 41, 217-227.

Brkić S. (2005). Zaštita svedoka, *Glasnik Advokatske komore Vojvodine*, br.10, 157-177.

Chen E. (2009). Victim and Witness Intimidation, *Political Science Commons*, Santa Clara University, 837-842, https://scholarcommons.scu.edu/poli_sci/8/

Council of Europe Convention on Mutual Assistance in Criminal Matters, 2011, Retrieved October 25, 2022, <https://rm.coe.int/16800656ce>

Council of Europe Guidelines on Witnesses, 2010, Retrieved October 25, 2022 <https://rm.coe.int/16804b2cf3>

Criminal Justice and Public Order Act 1994, Retrieved October 25, <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1994/33/contents>

Comprehensive crime Control Act of 1984, Retrieved October 25 <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/comprehensive-crime-control-act-1984-0>

Crime Statistics. LAPDonline, January 2006, Retrieved October 25, 2022 City of Los Angeles Police Department. http://www.lapdonline.org/portal/inside-thelapd.php?page=/general_information

Dedel K. (2006). Witness Intimidation. *Office of Community Oriented Policing Services*. Washington, Retrieved October 10, 2022 https://scholarcommons.scu.edu/poli_sci/8/

Eniko F. (2006). The rising importance on the protection of witnesses in the European Union, *International Review of Penal Law*, vol 77, 313-324,

https://scholarcommons.scu.edu/poli_sci/8/

Evropska Konvencija o ljudskim pravima, 1950, Retrieved October 10, 2022, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

Flaherty B., Sethy R. (2007). *Witness Intimidation*, Columbia University, 1-26.

Flori A. (2017, 3 Maggio). *Le protezioni dei testimoni collaboratori di giustizia*, <https://www.studiolegaledelalla.it/testimoni-protetti-collaboratori/#:~:text=Le%20voci%20metalliche,perfettamente%20cosa%20fare>

Garvey M. T. (2018). *Witness Intimidation - Meeting the Challenge*, <https://aequitasresource.org/wp-content/uploads/2018/09/Witness-Intimidation-Meeting-the-Challenge.pdf>

Graham M. (1994). *Witness Intimidation*, Florida State University, 240-280, <https://core.ac.uk/download/pdf/217315341.pdf>

Ilić G., Majić M. (2006). Vanprocesna zaštita učesnika u krivičnom postupku, no 9, *Pravni život*, 939-954

Ilić G., Majić M. & Nikolić M. (2006). *Komentar Zakona o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku*, OEBS, Beograd

Kadam S. (2019, March 5) *Protecting the eyes and ears of justice: The witness*, CJP, <https://cjp.org.in/protecting-the-eyes-and-ears-of-justice-the-witness/>

Kulas S. (2019). *Krunski svjedok*, diplomski rad, Zagreb

Legge no 82 del 15 marzo 1991, Retrieved October 25, 2022, <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:1991-03-15;82>

Legge no 45 del 13 febbraio 2001, Retrieved October 25, 2022, <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:legge:2001;45~art14>

Marjanović Z., Labović D., Braković Ž. (2022). Normativni aspekti tajnih metoda rada Vojnobezbednosne agencije u Republici Srbiji, *Diplomatija i bezbednost*, broj 1/2022, str. 203-223.

Matiello D. (2021, May 10). *I testimoni di giustizia devono essere protetti in maniera*, Blog, Retrieved May 25, 2023, <https://www.ilfattoquotidiano.it/2021/12/12/i-testimoni-di-giustizia-devono-essere-protetti-in-maniera-rafforzata-ecco-le-mie-due-proposte/6422167/>

Milašinović S., Kešetović Ž. (2009) Mogućnosti rešavanja unutrašnjih konflikata, *DoiSerbia*, br. 1-2, 163-186

Ministero della Giustizia, Informazioni per i testimoni, Retrieved October 25, 2022, <https://www.procura.varese.it/index.php/servizi-al-cittadino/come-fare/informazioni-per-i-testimoni>

Pajčić M. (2009). Zaštita svjedoka u postupcima za kaznena djela organiziranog kriminaliteta. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 4/2009, 711-732.

Pajčić M. (2005). Ugroženi svjedoci u kaznenom postupku, *Hrvatski letopis za kazneno pravo i praksu*, vol.12, broj 1/2005, 33-62.

Recommendation No (97) 13 to Member States Concerning Intimidation of Witnesses and the Rights of the Defence, 1997, Retrieved May 25, 2023, <https://polis.osce.org/council-europe-committee-ministers-recommendation-no-r97-13-member-states-concerning-intimidation>

Recommendation Rec (2005) 9 on the protection of witnesses and associates of justice, 2005, Retrieved May 25, 2023, https://www.coe.int/t/dg1/legal-cooperation/economiccrime/organisedcrime/Rec%20_2005_9.pdf

Recommendation R (85) 11 on the position of the victim in criminal law and criminal procedure, 1985, <https://polis.osce.org/council-europe-committee-ministers-recommendation-no-r85-11-member-states-position-victim-framework>

Preporuka R (87) 21 o pomoći žrtvama i sprečavanju viktimizacije, Recommendation R (87) 21 on assistance to victims and prevention of victimization, 1987, Retrieved May 25, 2023, [https://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykkanunteklifi/recR\(87\)21e.pdf](https://www.barobirlik.org.tr/dosyalar/duyurular/hsykkanunteklifi/recR(87)21e.pdf)

Preporuka Rec. (2001) 11 o rukovodnim načelima za borbu protiv organizovanog kriminala, Recommendation Rec. (2001) 11 on guiding principles for the fight against organized crime, Retrieved May 25, 2023, <https://rm.coe.int/16804e603c>

RTS vesti (2023, October 22). *Uhapšene dve osobe na KiM na zahtev Specijalnog suda u hagu*. Retrieved October 22, 2022, <https://www.rts.rs/lat/vesti/hronika/5286398/uhapsene-dve-osobe-na-kim-na-zahtev-specijalnog-suda-u-hagu.html>

Travis J. (1995). Victim and Witness Intimidation. *National Institute of Justice*, 1-16, Retrieved October 25, 2022, <https://www.ojp.gov/pdffiles/witintim.pdf>

United Nations Convention against Transnational Organized Crime, Retrieved October 10, 2022, <https://www.unodc.org/unodc/en/organized-crime/intro/UNTOC.html>

United Nations Convention against Corruption (UNCAC), Retrieved October 10, 2022, Retrieved May 25, 2023, <https://www.undp.org/lebanon/projects/united-nations-convention-against-corruption#:~:text=The%20United%20Nations%20Convention%20Against,articles%20spread%20over%20eight%20chapters>.

Hunt Q. (2021). Witness Intimidation, Blog Quentin Hunt, Retrieved October 25, 2022, <https://www.criminaldefencebarrister.co.uk/criminal-defence-barrister-blog/2014/september/10/witness-intimidation/>

Vulević O. (2022). *Programska zaštita svedoka*. Pravni fakultet u Novom Sadu. Projekat doktorske disertacije, Novi Sad

Živanović J (2022). Suverenost u novom poretku generacija, *Diplomatija i bezbednost*, 1/2022, str. 79-95.

Zakonik o krivičnom postupku, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021-odluka US i 62/2021-odluka US)

Zakon o programu zaštite učesnika u krivičnom postupku. Službeni glasnik Republike Srbije, br.85/2005

Zakon o kaznenom postupku, Narodne novine. 2011/121/2386, <https://www.zakon.hr/z/174/Zakon-o-kaznenom-postupku>

*Михајло Манић*¹

ФЕНОМЕН ЕМОЦИЈА У НОВИМ МЕДИЈИМА

Сажетак

Данас су паметни телефони променили начин на који комуницирамо, понекад користећи усмену комуникацију, понекад писане поруке или слике, односно емоције. Користећи компаративну методу, овај рад испитује улогу и утицај емоција у примању текстуалних порука. Да бисмо пружили нову перспективу утицаја емоција у иконичкој комуникацији, анализиран је њихов утицај на перцепцију текстуалних порука, контекст комуникације, односно у којој мери емоци игра важну улогу у прихватљивости ових дигиталних слика. У овом прегледном раду, не користећи хронолошки редослед, аутор покушава да анализира утицај коришћења емоција, уз употребу технике хрестоматије и научног компаративног набрајања ставова и мишљења других аутора о овом комуникативном моделу.

Кључне речи: *емоције, емотикони, порука, медиј, друштвене мреже.*

УВОД

Текстуалне поруке имају велики значај у друштву 21. века. Преко паметног телефона омогућавају људима, који су раздвојени физичком дистанцом, да се друже, комуницирају и фигуративно буду ближе једни другима. У 2009. години просечан број текстуалних порука које је амерички тинејџер слао дневно био је 50; у 2011. овај број се повећао на 60 (Leinhart, 2012). Међутим, други чланак из 2017. указује на то да њихова популарност опада, јер млади људи напуштају традиционалне текстуалне поруке које су користили на другим комуникационим платформама, као што су: iMessage или Facebook Messenger (Cakebread, 2017). Укратко, у оквиру ових порука, било да се ради о традиционалном тексту или поруци на Фејсбуку, емоцији, који се користе у текстуалним порукама како би се изразила идеја, став или стање ума, узимају све важније место и, према Трусу, могли би чак да делимично замене писани језик (Truss, 2004). У овом контексту, рад има за циљ да разуме утицај емоција на примање текстуалне поруке: како они утичу на перципирано и емоционално значење комуникативног садржаја? На који начин професионална, романтична и пријатељска ћаскања утичу на разумевање, уколико се користе емоцији, или су ван употребе у текстуалним порукама?

ПРЕГЛЕД ЛИТЕРАТУРЕ

За разлику од емотикона (формираних од знакова интерпункције), емоцији су „графички симболи који представљају изразе лица, концепте, идеје, активности и храну, између осталог” (Novak et al., 2015). Они могу деловати као појачивачи или модификатори поруке, у зависности од контекста и њихове позиције у поруци (Zareen, 2016). У многим ситуацијама емоцији се користе као невербални комуникациони знак који допуњава писану вербализацију. Некада написана реч не може приказати емоционални статус саговорника, или је потребан већи број карактера којима се то може експликативно појаснити. У таквим ситуацијама емоци, сам по себи, без написане иједне речи, у великој мери оцртава како суштину написаног, тако и емоционални, вредносни и морални став саговорника према теми о којој се полемисе.

Емоцији се налазе на неколико платформи на друштвеним мрежама. На Инстаграму скоро половина текстова садржи најмање један емоци (Dimson, 2015). Поред тога, постоји веб локација (www.emojitracker.com) која у реалном времену израчунава колико је пута сваки емоци коришћен на Твитеру. Важност емоција на друштвеним мрежама је стога лако уочљива.

Емоци, „лице са сузама радосницама” 😊, изабран је за реч године Оксфордског речника 2015. (Shervin, 2015). У Јужној Кореји, емоцији се сматрају трећим главним језиком после корејског и енглеског (Studer, 2016). Емоцији стога потискују норму језика, враћајући се језику заснованом на сликама – попут хијероглифа из фараонске ере – за разлику од језика који садржи слова. То такође значи да емоцији понекад могу да превазиђу језичке и културне баријере и да ове дигиталне слике имају потенцијал да постану универзално разумљив и коришћен језик (Dufour, 2017). Њихов универзални квалитет значи да је емоци језик најбрже растући у историји језичке мобилности (The Telegraph, 2015). Са друге стране, емоци не познаје језичку баријеру. Постоје универзални знакови који се могу идентично декодирати, без обзира на то на којој страни света се налази реципијент, односно комуникатор. Није важно који је њихов матерњи језик ако је усвојен заједнички кодекс значења емоција који се користе у комуникацији. У том смислу, вербализација, кроз писану реч, није неопходна. Емоцији преузимају конструкцију реченице, синтаксички повезани представљају лингвистичку структуру комуникације. На тај начин у процесу комуникације може се избећи семантички шум, под условом да процес кодирања поруке буде у складу са моделом декодирања који реципијент користи. Публика је добила могућност да учествује у креирању медијских садржаја, али и да корисник сам преузима потребне информације када хоће и како жели. Промена је суштинска, јер уместо да му садржаје сервирају традиционални медији тако што ће их пропустити кроз своје идеолошке филтере, реципијенти сада преузимају улогу креатора, дистрибуирајући их према својим интересима (Јевтовић, 2016: 102-103).

Емоци језик може имати ограничења. Одређени емоцији су универзално разумљиви, док други могу попримити читав низ значења, у зависности од контекста комуникације (Bliss-Carroll, 2016). Чак и у ситуацији када постоји идентично тумачење емоција, емоционални статус комуникатора у процесу слања, и реципијента у процесу примања поруке, може бити у нескладу, те довести до погрешног разумевања и тумачења. Са друге стране, емоци није „свемогућ” комуникациони знак. Не може увек бити допуна или замена за издашнију, професионалнију и стручнију пословну комуникацију. Често би се то разумело и као неозбиљност и непрофесионалност. Многи су у почетку били скептични према емоцијима, јер нису веровали да се задовољавајући међуљудски однос може у потпуности одржати кроз дигиталне просторе, иако емоционална димензија не постоји. Међутим, према одређеним студијама, емоцији имају дескриптивне, а и дискриминативне способности. Могу указивати на љубав, гађење или равнодушност према датом субјекту (Jaeger

et al., 2016). Студија из 2016. такође показује да 90% испитаника сматра да тренутна порука која садржи најмање један емоци има већи утицај од поруке без емоција (Zareen, 2016).

Укратко, емоцији се могу користити као лакмус папир у академским истраживањима или као невербални језик. Њихови контексти употребе су разнолики: налазе се на друштвеним мрежама, у академским истраживањима, у маркетингу и у текстуалним порукама. У зависности од потреба и жеља, као и самог циља, емоцији се развијају, допуњавају и контекстуално прецизирају. „У последњих неколико година, интернет платформе за друштвене мреже су служиле као свестран облик политичког јавног оглашавања, како за унутрашње, тако и за светске послове” (Бјеља, 2020: 135). Циљ јесте олакшати комуникацију, поједноставити писану реч, па и бити у томе што економичнији. Због тога се могу препознати и категорије емоција, у односу на то ко, колико и са којим циљем користи емоци. Како Фред Лордон истиче у својој књизи *The Society of Affects*, савремене друштвене науке су сензитивне, тако да је овај предмет истраживања савремен и у срцу актуелних истраживања у друштвеним наукама (Lordon, 2013).

ЕМОЦИ: ИЗГРАДЊА КОНЦЕПТА

Термин емоци је преузет од јапанског „е” што значи „слика” или „лик” (Taggart, 2015). Једном када прихватимо слике, слова и знакове као средства комуникације, тешко је порећи везу између емоција и комуникације. Штавише, Трус, дефинише емоци као „невербалне знакове ... који се све више користе у електронским порукама за преношење идеја, ставова, расположења, емоција и као делимичну замену писаног језика” (Truss, 2004: 39).

Наша перцепција слика зависи од нашег чулног искуства; стеченог, али не урођеног. Слике садрже шест графема: облик, вредност, величину, растер, оријентацију и боју (Cosette, 1983). То су елементи који нам омогућавају да препознамо и опишемо слику. Свака слика носи емоционални набој који рецептори декодирају. Међутим, важно је додати да овај набој није идентичан за све рецепторе, јер сваки има свој систем репрезентације и перцепције. То значи да неће све слике бити декодиране на исти начин, јер значење варира у зависности од базе знања и искуства сваког рецепијента. Такође, зависи и од саме форме поруке која се интерпретира. Кодови који се преносе средствима масовног комуницирања омогућавају брже и једноставније тумачење. Ако то преведемо на случај емоција, могуће је закључити да се љути

емоци са црвеним лицем препознаје као знак беса. Чињеница да идентификација слике зависи од чулног искуства делимично објашњава и податак да одређени емоцији нису идентификовани на исти начин у зависности од реципијента (Blis-Kerol, 2016).

Дефиниција, повезана са термином „икона”, односи се на концепт емоција. Иконе означавају „објекат који одржава однос сличности са другим, тако да га можемо одмах идентификовати: у икони препознајемо модел” (Martinet, 1973: 61).

Укратко, када видимо емоци коале , препознајемо коалу; када видимо емоци трофеја , одмах препознајемо трофеј. Само треба имати правац и знање неопходно за разумевање иконе иза емоција, како би се симболички знакови идентификовали на прави начин. Међутим, емоцији се често не користе само због њихове вредности као иконе. Да је то случај,

емоцији срца би били присутни само у контексту у којем се помиње орган као такав. Када користимо емоци срца да изразимо своју наклоност, позивамо се на симболичку вредност ове слике. Срце тада постаје симбол љубави. У случају симболичке вредности, ми не тражимо физичку сличност са предметом о којем се говори, већ се пре позивамо на друштвену конвенцију која повезује објекат са нејаснијим и понекад невидљивијим концептом у физичком свету. Тада емоцији срца постају репрезентативни за љубав, а

смајлић је повезан са концептом среће, док црвени балон постаје симбол рођендана. Треба водити рачуна о контексту и нивоу везе са саговорником у процесу комуницирања, посебно када користимо емоци. Културни миље може бити од пресудног значаја за правилно тумачење и разумевање емоција, али и умногоне отежати комуницирање. Оно што за нас представља конкретни емоци, не мора бити разумљиво и за примаоца. Треба напоменути да

исти емоцији (на пример емоцији који носе наочаре за сунце) могу имати икониичку вредност различиту од своје симболичне вредности. Заиста, икона овог емоција је лик који носи наочаре за сунце, док симбол овог истог емоција може указивати на популарност или „кул”. Клод Косет добро сумира ове семиотичке теорије у свом делу под насловом *Les images démaquillées*: „У зависности од врсте односа који знак има са својим референтом, знак „емоци” ће бити икона (личи на објекат), индекс (који има однос „природне близине” попут ципеле која не може постојати без стопала) или симбол (заснован на произвољној конвенцији)” (Cossette, 1983: 316).

Укратко, емоџи су у основи дигиталне слике (означитељи). Међутим, емоџи се понекад користе као иконе (ако имају денотативни референтни однос са објектом), или као симболи (ако имају конотативни однос са означеним објектом). Емоџи се такође могу користити као упутства/смер, у смислу да је приказани објекат природно проширење концепта о коме је реч. Коначно, важно је не мешати емоџије са пиктограмима. Неки пиктограми су дигитализовани и доступни су на листи емоџија. Међутим, нису сви емоџији пиктограми. Према речнику, пиктограм је „фигуративни или симболички цртеж који репродукује садржај поруке без позивања на њену језичку форму” (Larousse, 2017). Упозорење које обавештава да је забрањено пушење тако што показује прецртану цигарету је пиктограм; међутим емоџи сунцокрета не представља пиктограм, јер не садржи никакву поруку или индикацију.

ИСТОРИЈА ЕМОѢИЈА

Емоџији су релативно скорашњи феномен. Ове мале виртуелне слике су се појавиле крајем 90-их у Јапану. Отприлике у то време, проналазач Шигетака Курита² (Shigetaka Kurita) креирао је првих 180 емоџија за услугу мобилних телефона. Овај допринос Курите се вероватно може објаснити чињеницом да је јапанска култура заступљена у свету; од манге преко аниме до фигурица, чији се највећи потрошачи зову *отаку*. Јапанска култура изгледа предиспонирана за минијатуризацију и виртуелизацију стварног света (Briset, 2015). На исти начин, могло би се тврдити да су емоџији смањени модели емоџија и појава, на пример времена, стварног универзума. Међутим, знамо да популарност емоџија није ограничена само на Јапан. Па како су ове мале виртуелне слике завршиле на Западу?

Неколико заслуга приписује се Apple-у у популаризацији емоџија, али не може се занемарити Microsoft-ов допринос у том погледу. Заиста, већ 2003. (четири године пре стварања прве Apple емоџи тастатуре), млади људи су могли да користе ограничен спектар емоџија, који су се тада звали емотикони (Li, 2014). Неки од ових емоџија (или емотикона) су чак имали карактеристику да су анимирани. Ово је први пут у историји да су мале дигиталне слике омогућиле западној омладини да изразе своје емоџије у онлајн разговорима. Укратко, то је учествовање невербалне комуникације у разговор младих.

² <https://edition.cnn.com/style/article/emoji-shigetaka-kurita-standards-manual/index.html> Прегледано: 31.12.2023.

Након тога, Apple је укључио емоци тастатуру у свој iPhone како би задовољио јапанску јавност која је већ заведена Куритиним изумом. У америчким верзијама ова тастатура је била скривена, али су је брзо открили техничари који су преузели апликацију за приступ јапанској тастатури (Schenker, 2016). Тек 2011. године, са издавањем iOS-а 5, Apple је почео да представља емоци тастатуру на међународном нивоу. Убрзо након тога, Google-ов Андроид је следио њихов пример.

Ажурирања су се затим низала са циљем представљања различитости и укључивања мањина: емоци хомосексуалних парова 2012. године, могућност избора боје коже емоција 2015. и најбољи приказ родне разноликости 2016 (Schenker, 2016). У 2019. години, покренута је иницијатива да људи са физичким инвалидитетом буду укључени у емоци тастатуру. Стога би се могло тврдити да ови додаци дају визију да су емоцији одраз друштва и света каквог га ми доживљавамо.

Данас, емоцијима управља ентитет који обезбеђује стандардизацију емоција и њихову доступност између различитих платформи. На пример, могуће је користити Apple емоци на Фејсбуку, Твитеру или Инстаграму. Инстанца одговорна за ову стандардизацију је Unicode³ конзорцијум. Он има контролу над емоцијима и одобрава оне који су доступни корисницима.

Временом, Apple нуди све већи број емоција (варијанти засноване на боји коже, сексуалној оријентацији, итд.), али остаје чињеница да Apple емоцији не могу да одражавају читав низ људских емоција. То су, дакле, стандардизоване емоције које нам се нуде. Штавише, ово је једна од граница емоција које су идентификовали Џајвон Ли и др. Такође, приметили су потешкоће у одабиру одговарајућих емоција из великог доступног опсега, одсуство одговарајућег емоција у одређеним ситуацијама, као и да понуђени емоцији не одражавају преференције свих корисника (Lee et al., 2015). На пример, међу Apple емоцијима, могуће је изабрати емоци са светлом кожом и плавом косом, или његовог двојника са тамном кожом и смеђом косом, али је немогуће изабрати емоци са светлом кожом и смеђом косом. Уобичајено је да Apple додаје нове емоције својој колекцији, али ретко када се одлучи да уклони један. Треба разликовати емотиконе од емоција, при чему су ови први „састављени од знакова интерпункције, имитирају израз лица и служе да укажу на емоцију говорника” (Hall, 2013). Постоје различите интерпретације да прва позната употреба емотикона у дигиталном облику датира од 19. септембра 1982. године, када је Фахлман⁴ (Fahlman), професор на Универзитету

³ <https://home.unicode.org/> Прегледано: 17.01.2024.

⁴ <https://www.cs.cmu.edu/~sef/> Прегледано: 17.01.2024.

Carnegie Mellon, желео да помогне својим студентима да разликују вицеве од озбиљних постова. Разлика између емоција и емотикона је та што су емотикони скуп знакова интерпункције, док су емоци готове слике.

УТИЦАЈ ЕМОЦИЈА

Као што је већ речено, емоцијима мора да управља ентитет који обезбеђује стандардизацију емоција и њихову доступност између различитих друштвених платформи као што су Facebook, Instagram и Twitter. То је Unicode конзорцијум, који регулише стандардизацију емоција одобравањем свих промена на листи емоција доступних корисницима. По концепту стандардизације, културне индустрије нам нуде стандардизоване производе, као што су троминутне песме или филмови са срећним завршетком. Овај концепт се такође може применити на емоције. Чак и ако нам Apple нуди све већу количину емоција, остаје чињеница да је немогуће да емоцији одражавају све људске емоције и њихове нијансе. Стога су нам понуђене стандардизоване емоције које контролише Unicode - културна индустрија света емоција.

Према Холу, „порука, кроз декодирање, води до структуре друштвених пракси” (Hall, 1994: 31). Другим речима, друштвени контекст и позадина искуства примаоца утичу на пријем поруке. На пример, особа која често користи емоције може да верује да неко ко их не користи није одушевљен комуникацијом у ситуацији када су поруке лишене емоција. Емоцији у текстуалним порукама могу утицати на кодирање и на декодирање (Vebb Luan-grath et al., 2017). Када се ради о ефекту емоција у твиту, Новак и др. дошли су до закључка да твит који садржи најмање један емоци има већи емоционални набој од твита без емоција и да овај емоци има утицај на емоционалну перцепцију појединаца у вези са овим твитом (Novak et al., 2015). Студија коју је спровела Зарин кроз упитник који садржи десет затворених питања, такође показује везу између навике коришћења емоција и односа између појединаца. Дакле, ако су две особе слале једна другој емоције у својим онлајн разговорима, али су престале да то раде, 90% испитаника сматра да је то знак да се њихов однос погоршава (било умерено или значајно) (Zareen, 2016).

У пословној комуникацији најбоље је држати се смајлића са малим бројем варијација и оних који су стандард за такву врсту размене информација. Неопходно је избегавати романтичне емоције и оне који показују бес. Важно је истаћи да су менаџери у фирмама генерално наклоњенији употреби емоција на послу него њихови запослени, што се може кроз анализу тумачити као лежернија употреба емоција на основу функције и пословне хијерархије.

Међутим, друга студија је у супротности са претходно наведеним. Према истраживању под називом *The Dark Side of a Smiley*, коришћење смајлија у професионалном окружењу не чини комуникацију топлијом. Напротив, перцепција компетентности емитера смајлија значајно опада (Glikson et al., 2017). За многе, емоци у пословној комуникацији може бити први знак непрофесионалности. То у великој мери може утицати на одлуку о пословној сарадњи. Са друге стране, многи себи већ на првом кораку могу дозволити већу употребу емоција и тиме показати виши ниво интимизације, што је у пословном окружењу искључено. Колико год да у таквим ситуацијама емоцији олакшавају комуникацију и поспешују је, могу произвести и контраефекат, тако да до пословне сарадње не дође. Мора постојати баланс у коришћењу заменских средстава за писану реч.

Реакција на емоције (и емотиконе) може бити различита између генерација (Krohn, 2004). Кронова хипотеза о генерацијском детерминизму је да не треба слати мејлове са емоцијима рецепијентима који су традиционалисти (рођени пре 1946) и бејби бумерима⁵ (1946-1964). Међутим, можемо слати поруке са емоцијима онима који су из генерације Икс (X) (1964-1980); миленијалцима (рођеним после 1980) (Ibidem). Ово показује да неки људи могу да перципирају употребу емоција на различите начине, у зависности од њиховог узраста.

У студији из 2015. године, Хадсон и др. анализирали су како емоцији утичу на љубомору када се користе на Фејсбуку. Истраживачи су закључили да жене постају љубоморније када њихови момци добију емоције са смајлијем на Фејсбуку (знак емоционалног неверства). Напротив, мушкарци постају љубоморнији када њихова девојка добије намигивање, што они доживљавају као знак сексуалног неверства (Hudson et al., 2015). Оно што је овде занимљиво јесте да емоцији могу изазвати различите реакције међу половима. Ова студија заиста сугерише потенцијални утицај ових малих виртуелних слика. С друге стране, на Твитеру, емоцији су популарнији од емотикона када корисници твитују о храни (68,1% наспрам 30,9%) (Vidal et al., 2015). Различити емоцији такође постају популарнији у одређеним контекстима, а неки други се користе уопштеније. На пример, емоци под називом „уживање у укусној храни” 😊 најчешће се користи у твитовима у вези са храном.

Емоцији би чак могли да буду од користи и у здравственом систему, посебно када је у питању ментално здравље. Предлаже се да би ове мале

⁵ <https://www.bbva.com/es/sostenibilidad/baby-boomers-generacion-x-millennials-y-centennials-el-talento-en-cuatro-generaciones/> Прегледано: 31.12.2023.

слике биле занимљиво средство за помоћ младим људима са потешкоћама да изразе своје емоције. Емоџији би стога омогућили тим младим људима да се изразе изван речи (Dunovan, 2016). Здравствени проблем може бити велика енигма, како за пацијенте, тако и за стручно медицинско особље. Емоџији у том смислу могу помоћи у идентификацији проблема који угрожава нечије здравље, те олакшати постављање дијагнозе и касније лечење.

Конечно, емоџији би нам могли омогућити да извучемо неке закључке о свом саговорнику, у зависности од начина на који користи ове дигиталне слике. Екстровертнији људи имају тенденцију да користе позитивније емоџије (Marengo, 2017). Овај налаз је сличан оном у истраживању Хола и Пенингтона, који су 2013. закључили да се може успоставити веза између учесталости употребе емоџија и степена екстровертности и самоконтроле. Заиста, људи са вишим степеном екстроверзије и самоконтроле чешће користе емоџије (Hall & Pennington, 2013). Појединци који су по природи интровертнији, повучени, без жеље да истичу себе у први план, по правилу имају проблеме у комуникацији, или је она отежана, а врло често и изостаје. Недореченост представља проблем када се жели нешто важно рећи, а посебно када се инсистира на емоционалној отворености. Због тога емоџији представљају корисно и пожељно, а за неке и неопходно средство комуникације које помаже да се интровертне особе ослободе у емоционалном изражавању.

Истраживачи који су проучавали емоџије не слажу се око тога да ли су емоџији корисни за друштво и језик или не. Постоје опречна мишљења о тој теми. Зависи у ком контексту, временском оквиру и са којим разлогом се емоџији користе. Блис-Керолова теза показује веома повољно мишљење о употреби овог универзалног језика. Према њеним речима: „емоџији су помогли у омогућавању изузетно задовољавајућих међуљудских веза међу појединцима раздвојеним временом и простором” (Bliss, 2016: 53). Другим речима, она тврди да емоџији чине електронске разговоре успешнијим, али занемарује да они такође могу бити извор сукоба када им два корисника не придају исти значај или имају различита мишљења о контексту комуникације. Семантички шум у великој мери представља могући проблем када саговорници немају слично или приближно исто тумачење појмова које користе. Уколико постоји разлика у кодирању и декодирању порука, емоџији, уместо да олакшају комуникацију, могу је поштрирати, закомпликовати, па чак и погоршати. Без обзира на то што емоџији у великој мери процес комуницирања чине бржим и ефикаснијим, постоји и опасност погрешног разумевања. Тада и најбезазленија комуникација може довести до прекида пословних, пријатељских или интимних односа.

КОНОТАЦИЈА ЕМОЦИЈА

Очигледно, емоцији са афирмативном конотацијом су они који се углавном повезују са позитивним емоцијама (пример су насмејани мушкарци 🧑, они са срцем уместо очију 🥰 и човек који се смеје са сузама 😂). Међутим, овај концепт није ограничен на емоције који представљају изразе лица. Руке у ваздуху 🙌, аплаузи 👏, симболи забаве 🎉 и трофеји 🏆 такође су део тога, јер су то симболи који се углавном везују за срећне и свечане догађаје. Напротив, емоцији са негативном конотацијом су они који се углавном повезују са негативним емоцијама (мушкарци који плачу 🧑, они који су љути 😡 и они који се плаше 😱). „Палац доле” 👎 и средњи прст у ваздуху 🖕 су други примери негативног карактера емоција, не ограничавајући се на изразе лица. Емоцији са генерално неутралним карактером, као што су животиње, или са превише двосмисленим конотацијама, емоцији који носе наочаре за сунце 🕶️ могу имати двосмислен карактер и довести до семантичког шума у комуникацији. Како Новак указује, контекст игра улогу у конотацији (Novak et al., 2015).

Укратко, од свог стварања касних 1990-их у Јапану, емоцији су доживели метеорски успон и велику диверсификацију, са циљем да представљају плуралитет етничких група и сексуалних оријентација (Schenker, 2016). Ове дигиталне слике се, међутим, могу тумачити на различите начине: у зависности од контекста комуникације или могућности рецепијената и њиховог друштвеног контекста, као што су култура и стечене навике (Vang, 2004; Martinet, 1973). Поред тога, постоји разлика у мишљењу о месту емоција у професионалном контексту, као што постоји могућа дивергенција у погледу перцепције ових слика између полова и генерација (Hudson et al, 2015; Krohn, 2004). Емоције је могуће поставити у спектар конотација, чиме би се признало да емоцији могу садржати позитиван или негативан карактер, у зависности од емоције коју представљају (Novak et al., 2015).

ПОПУЛАРНОСТ ЕМОЦИЈА

На основу досадашњег прегледа мишљења и ставова аутора, јасно можемо видети да емоције могу променити значење поруке. У поруци романтичног контекста, присуство позитивног емоција као што је срце , или насмејани мушкарац, може променити перцепцију текстуалне поруке и на тај начин утицати на „удобност” примаоца. Уколико се искористи пример: „Важно је да се видимо вечерас” – ако се на крају поруке дода позитиван емоци, примаоцу се указује да су намера и порука која се пласира позитивне, али ако нема емоција или је додат негативан емоци, примаоцу се сугерише да је ситуација негативна. Када прихватимо да емоције имају стварни утицај у електронским разговорима, поставља се следеће питање: да ли емоције могу у потпуности да замене језик? Према истраживању које је спровео Харис Пол, 36% миленијалаца старости од 18 до 34 године сматра да „визуелни изрази” попут емоција преносе њихове мисли и емоције боље од речи. Овај број је више него двоструко већи него код особа старијих од 65 година (Steinmetz, 2017).

Емоције, као знакови у ужем смислу, нису увек везани за граматичку структуру вербалног исказа. Али, они могу драстично утицати на основни смисао изреченог. Пружају информације о расположењу саговорника, његовим ставовима према предмету разговора или према самом учеснику у процесу комуницирања. Важни су за схватање основног смисла говорне комуникације, или писане речи – да ли се у реченици нешто тврди или не, пита или наређује. На основу емоција може се стећи утисак о емоцијама актера комуникативног чина, као и о њиховим интерперсоналним ставовима и карактеристикама личности. Динамика коришћења емоција у разговору указује на социјални идентитет, па говори и о регионалној и националној припадности саговорника. Емоције могу имати неколико функција. Прва је манифестација емоција када немамо намеру или их у живом разговору не можемо изразити. Друга функција је означавање интерперсоналних ставова и односа: пријатељски/непријатељски или доминантност/субмисивност. Трећа функција нам помаже да оценимо црте личности и проценимо ниво наглости, анксиозности, љутње или страха. На основу већ поменутих карактеристика, може се истаћи и четврта функција, која директно упућује на демографска обележја, пол, регионалну и националну припадност, као и на обављање неких професија. Пета функција би се тичала емоција који су веома важни за разумевање вербалне комуникације, као подршка и денотација, без које се комуникација не би одржала. Шеста функција користи емоције за повратну реакцију, или као оцену онога о чему саговорник говори.

ЗАКЉУЧАК

Комуникација путем порука саставни је део свакодневног живота. Било да се ради о колегама који саопштавају професионалне информације, члановима породице који разговарају, или студентима који покушавају да заврше групни пројекат, људи често изражавају потребу да разбију временске и просторне баријере слањем тренутних порука једни другима (Garrison et al., 2011). Штавише, све већи број ових порука садржи најмање један емоци (Truss, 2004).

Популарни феномен емоција није детаљно проучаван, јер је то релативно новији концепт. С друге стране, у већини студија које се баве овим дигиталним сликама, истраживачи радије покушавају да их дефинишу помоћу анализе садржаја, него да схвате њихов друштвени утицај користећи квантитативне методе.

Уколико се пошаље порука: „Важно је да се видимо вечерас”, код партнера, реципијента поруке то може изазвати стрес и непријатност, јер је то типична фраза када нешто крене наопако. Да ли је ово раскид? Да ли је ово лоша вест? Међутим, послато са следећим емоцијем: „Важно је да се видимо

вечерас 😍”, реченица потпуно мења смисао. Емоци означава да ће тема бити позитивна. Да ли је ово комплимент? Да ли је ово добра вест? Спектар могућности је потпуно другачији, и то све због једног емоција!

Уопштено говорећи, емоцији које шаљу млади и женске особе, а који нису на позицијама ауторитета, у већини случајева су боље прихваћени од оних које шаљу старији људи, људи на позицијама ауторитета и мушкарци. Затим, емоцији су генерално боље прихваћени у пријатељском и романтичном контексту, него у професионалном. Коначно, емоцији се користе у когнитивне и емоционалне сврхе, као конкретни израз топлине онога што се изговара, али и способност да умире стрес и напетост хумором. Подобни су за једноставну употребу којом се постиже ефикасност, брзина и оригиналност, а са друге стране нуде и одређени ниво естетике. Међутим, могу се сматрати и детињастим, двосмисленим и чудним, у зависности од контекста.

Важно је наставити истраживање о емоцијима, јер ће боље разумевање ових дигиталних слика омогућити корисницима да их свесније и интелигентније користе. Неки путеви који могу бити практични су компаративна анализа између различитих култура, како би се понудио глобалнији приступ овој популарној појави. Велики допринос би пружило и истраживање и проучавање разлика у тумачењу емоција између деце и одраслих, с обзиром на то да је позадина знања различита. Емоцији се често могу користити и као шифрована тајна порука, без вербализације речима, у ситуацији када је комуникација

остварива само у интерперсоналној комуникацији. Тумачење је познато само актерима процеса комуницирања и свакако не може бити јасно другима, или је сваки покушај разумевања неуспешан. Тада се емоцији користе у функцији прикривене, или кодиране/шифроване комуникације, што се у једном тренутку може протумачити као нелегални начин невербалног општења, противно закону. Претерана употреба може да води ка заборава досадашње (нормалне) писане комуникације, или да се дође у ситуацију да нисте у могућности да изразите неко своје сложеније осећање ако за њега није креиран емоци (Колев, 2020:129).

Емоцији се могу користити за много више од изражавања нашег расположења у текстуалним порукама. У Шведској, ове слике се користе како би се помогло деци жртвама злостављања да изразе проблеме које имају код куће. Емоцији имају много већи и кориснији потенцијал за друштво него што би њихова комерцијализација могла бити успешна. Било да се ради о деци која треба да изразе бол који осећају, али немају неопходан речник, или старијима који имају потешкоћа да изразе своје потребе, емоцији би могли да омогуће бољу комуникацију између пацијента и медицинског особља у домену здравља. Јер, емоцији су у основи језик или начин изражавања себе кроз слике.

*Mihajlo Manić*¹

THE EMOJI PHENOMENON IN THE NEW MEDIA

Abstract

Today, smartphones have changed the way we communicate, sometimes using oral communication, sometimes using written messages or pictures, i.e. emojis. Using a comparative method, this paper examines the role and influence of emojis in the reception of text messages. In order to provide a new perspective on the influence of emojis in iconic communication, their impact on the perception of text messages, as well as the context of communication, i.e. to what extent emojis play an important role in the acceptability of these digital images, was analyzed. In this review paper, without using chronological order, the author tries to analyze the impact of using emojis, with the use of chrestomathy technique and scientific comparative enumeration of the views and opinions of other authors about this communicative model.

Keywords: *emojis, emoticons, message, medium, social networks.*

¹ Faculty of Diplomacy and Security, Belgrade, mamihajlo@yahoo.com

INTRODUCTION

Text messages are of great importance in 21st century society. Through a smartphone, they enable people, who are separated by physical distance, to socialize, communicate and figuratively be closer to each other. In 2009, the average number of text messages an American teenager sent per day was 50; in 2011, this number increased to 60 (Leinhart, 2012). However, another article from 2017 indicates that their popularity is declining, as young people abandon the traditional text messages they used on other communication platforms, such as: iMessage or Facebook Messenger (Cakebread, 2017). In short, within these messages, whether it's a traditional text or a Facebook message, emojis, used in text messages to express an idea, attitude or state of mind, are taking an increasingly important place and, according to Truss, could even partially replace written language (Truss, 2004). In this context, the paper aims to understand the impact of emojis on the reception of a text message: how do they affect the perceived and emotional meaning of the communicative content? How do professional, romantic and friendly chats affect understanding if emojis are used, or are out of use in text messages?

LITERATURE REVIEW

Unlike emoticons (formed from punctuation marks), emojis are "graphic symbols that represent facial expressions, concepts, ideas, activities, and food, among other things" (Novak et al., 2015). They can act as enhancers or modifiers of the message, depending on the context and their position in the message (Zareen, 2016). In many situations, emojis are used as a non-verbal communication sign that complements written verbalization. Sometimes the written word cannot show the emotional status of the interlocutor, or a greater number of characters are needed to explain it explicatively. In such situations, the emoji, by itself, without a single word written, largely outlines both the essence of what is written, as well as the emotional, value and moral attitude of the interlocutor towards the topic being discussed.

Emojis are found on several social media platforms. On Instagram, almost half of the texts contain at least one emoji (Dimson, 2015). Additionally, there is a website (www.emojitracker.com) that calculates in real time how many times each emoji has been used on Twitter. The importance of emojis in social networks is therefore easy to be seen. The emoji, "face with tears of joy" , was chosen as the Oxford Dictionary word of the year in 2015 (Shervin, 2015). In South Korea,

emojis are considered the third major language after Korean and English (Studer, 2016). Emoji therefore subvert the norms of language, reverting to a language based on images – like pharaonic-era hieroglyphics – as opposed to a language containing letters. It also means that emojis can sometimes overcome language and cultural barriers and that these digital images have the potential to become a universally understood and used language (Dufour, 2017). Their universal quality means that the emoji language is the fastest growing in the history of linguistic mobility (The Telegraph, 2015). On the other hand, emoji knows no language barrier. There are universal signs that can be identically decoded, regardless of which side of the world the recipient or communicator is on. It does not matter what their mother tongue is if a common code of meaning for the emojis used in communication is adopted. In this sense, verbalization, through the written word, is not necessary. Emojis take over the construction of a sentence, syntactically connected represent the linguistic structure of communication. In this way, semantic noise can be avoided in the communication process, provided that the process of encoding the message is in accordance with the decoding model used by the recipient. The audience was given the opportunity to participate in the creation of media content, but also for the user to download the necessary information when he wants and how he wants. The change is essential, because instead of traditional media serving him content by passing it through their ideological filters, recipients now take on the role of creators, distributing it according to their interests (Jevtović, 2016: 102-103).

Emoji language can have limitations. Certain emojis are universally understood, while others can take on a whole range of meanings, depending on the context of communication (Bliss-Carroll, 2016). Even in a situation where there is an identical interpretation of emojis, the emotional status of the communicator in the process of sending, and the recipient in the process of receiving the message, may be inconsistent, leading to misunderstanding and misinterpretation. On the other hand, emoji is not an "all-powerful" communication sign. It cannot always be a supplement or a substitute for more extensive, professional and expert business communication. It could often be understood as frivolity and unprofessionalism. Many were initially skeptical of emojis, because they did not believe that a satisfying interpersonal relationship could be fully maintained through digital spaces, even though the emotional dimension does not exist. However, according to certain studies, emojis have descriptive and discriminatory abilities. They can indicate love, disgust or indifference towards a given subject (Jaeger et al., 2016). A 2016 study also shows that 90% of respondents felt that an instant message containing at least one emoji had more impact than a message without emoji (Zareen, 2016).

In short, emojis can be used as a litmus test in academic research or as a non-verbal language. Their contexts of use are diverse: they are found in social net-

works, in academic research, in marketing and in text messages. Depending on needs and desires, as well as the goal itself, emojis are developed, supplemented and contextually specified. "In the last few years, Internet platforms for social networks have served as a versatile form of political public advertising, both for domestic and world affairs" (Bjelja, 2020: 135). The goal is to facilitate communication, to simplify the written word, and to be as economical as possible. That is why emoji categories can be recognized, in relation to who uses emojis, how much and for what purpose. As Fred Lordon points out in his book *The Society of Affects*, contemporary social sciences are sensitive, so this research subject is contemporary and at the heart of current research in social sciences (Lordon, 2013).

EMOJI: CONCEPT BUILDING

The term emoji is taken from the Japanese “e” meaning “image” or “character” (Taggart, 2015). Once we accept images, letters and signs as means of communication, it is hard to deny the link between emoji and communication. Moreover, Truss defines emojis as "non-verbal signs ... increasingly used in electronic messages to convey ideas, attitudes, moods, emotions and as a partial substitute for written language" (Truss, 2004: 39).

Our perception of images depends on our sensory experience; acquired, but not innate. Images contain six graphemes: shape, value, size, grain, orientation, and color (Cosette, 1983). These are the elements that allow us to recognize and describe the image. Each image carries an emotional charge that the receptors decode. However, it is important to add that this charge is not identical for all receptors, because each has its own system of representation and perception. This means that not all images will be decoded in the same way, as the meaning varies depending on the knowledge base and experience of each recipient. It also depends on the very form of the message being interpreted. Codes transmitted by means of mass communication allow faster and simpler interpretation. If we translate this to the case of emojis, it is possible to conclude that the angry emoji with a

red face is recognized as a sign of anger. The fact that image identification depends on sensory experience partly explains the fact that certain emojis are not identified in the same way depending on the recipient (Bliss-Carroll, 2016).

The definition, associated with the term "icon", refers to the concept of emoji. Icons denote an "object that maintains a relationship of similarity with another, so that we can immediately identify it: in an icon, we recognize a model"

(Martinet, 1973: 61). In short, when we see a koala emoji , we recognize a koala; when we see the trophy emoji , we immediately recognize the trophy. You just need to have the direction and knowledge necessary to understand the icon behind the emoji, in order to identify the symbolic signs in the right way. However, emojis are often used for more than just their iconic value. If that were the case, heart emojis would only be present in contexts where the organ is mentioned as such. When we use the heart emoji to express our affection, we invoke the symbolic value of this image. The heart then becomes a symbol of love. In the case of symbolic value, we are not looking for a physical resemblance to the object being discussed, but rather are appealing to a social convention that associates the object with a more unclear and sometimes invisible concept in the physical world. Then the heart emojis become representative of love, and the smiley face is associated with the concept of happiness, while the red balloon becomes a symbol of birthday. One should take into account the context and the level of connection with the interlocutor in the process of communication, especially when using emojis. The cultural milieu can be of crucial importance for the correct interpretation and understanding of emojis, but also make communication much more difficult. What concrete emojis represent for us, may not be comprehensible for the recipient. It should be noted that the same emoji (for example the emoji wearing sunglasses) can have an iconic value different from its symbolic value. Indeed, the icon of this emoji is a character wearing sunglasses, while the symbol of this same emoji can indicate popularity or "coolness." Claude Cosset summarizes these semiotic theories well in his work entitled *Les images démaquillées*: "Depending on the type of relationship that the sign has with its referent, the 'emoji' sign will be an icon (it resembles an object), an index (having a relationship of "natural proximity" like a shoe that cannot exist without a foot) or a symbol (based on an arbitrary convention)" (Cossette, 1983: 316).

In short, emojis are basically digital images (signifiers). However, emojis are sometimes used as icons (if they have a denotative referential relationship with the object), or as symbols (if they have a connotative relationship with the signified object). Emojis can also be used as instructions/direction, in the sense that the object shown is a natural extension of the concept in question. Finally, it is important not to confuse emojis with pictograms. Some pictograms have been digitized and are available in the list of emojis. However, not all emojis are pic-

tograms. According to the dictionary, a pictogram is "a figurative or symbolic drawing that reproduces the content of a message without reference to its linguistic form" (Larousse, 2017). A warning informing that smoking is prohibited by showing a crossed-out cigarette is a pictogram; however, the sunflower emoji is not a pictogram, as it does not contain any message or indication.

THE HISTORY OF THE EMOJIS

Emojis are a relatively recent phenomenon. These small virtual images appeared in the late 90s in Japan. Around this time, inventor Shigetaka Kurita created the first 180 emojis for mobile phone service. This contribution of Kurita² can probably be explained by the fact that Japanese culture is represented in the world; from manga to anime to figurines, whose biggest consumers are called *otaku*. Japanese culture seems predisposed to miniaturization and virtualization of the real world (Brisset, 2015). In the same way, it could be argued that emojis are reduced models of emotions and phenomena, for example time, the real universe. However, we know that the popularity of emojis is not limited to Japan. So how did these little virtual images end up in the West?

Some credit goes to Apple for popularizing emoji, but Microsoft's contribution in this regard cannot be overlooked. Indeed, as early as 2003 (four years before the creation of the first Apple emoji keyboard), young people could use a limited range of emojis, which were then called emoticons (Lee, 2014). Some of these emojis (or emoticons) even had the feature of being animated. This is the first time in history that small digital images have allowed Western youth to express their emotions in online conversations. In short, it is the participation of non-verbal communication in the conversation of young people.

After that, Apple included an emoji keyboard in its iPhone to satisfy the Japanese public already seduced by Kurita's invention. In the US versions, this keyboard was hidden, but it was quickly discovered by technicians who downloaded an application to access the Japanese keyboard (Schenker, 2016). It wasn't until 2011, with the release of iOS 5, that Apple began to introduce the emoji keyboard internationally. Soon after, Google's Android followed suit.

Updates then followed with the goal of representing diversity and minority inclusion: gay couple emoji in 2012, the ability to choose the skin color of the

² <https://edition.cnn.com/style/article/emoji-shigetaka-kurita-standards-manual/index.html> Retrieved December 31, 2023

emoji in 2015, and the best representation of gender diversity in 2016 (Schenker, 2016). In 2019, an initiative was launched to include people with physical disabilities in the emoji keyboard. Therefore, it could be argued that these additions give the vision that emojis are a reflection of society and the world as we experience it.

Today, emojis are managed by an entity that ensures the standardization of emojis and their availability between different platforms. For example, it is possible to use Apple emojis on Facebook, Twitter or Instagram. The body responsible for this standardization is the Unicode³ Consortium. It has control over the emojis and approves the ones available to users.

Over time, Apple offers an increasing number of emojis (variants based on skin color, sexual orientation, etc.), but the fact remains that Apple emojis cannot reflect the full range of human emotions. These are, therefore, standardized emotions that are offered to us. Moreover, this is one of the limits of emoji identified by Jivon Lee et al. Also, they noted the difficulty in choosing the appropriate emoji from the large available range, the absence of an appropriate emoji in certain situations, and that the offered emojis do not reflect the preferences of all users (Lee et al., 2015). For example, among the Apple emojis, it is possible to choose an emoji with light skin and blond hair, or its counterpart with dark skin and brown hair, but it is impossible to choose an emoji with light skin and brown hair. It's common for Apple to add new emojis to its collection, but rarely does it decide to remove one. Emoticons should be distinguished from emojis, where the former are "composed of punctuation marks, imitate facial expressions and serve to indicate the speaker's emotion" (Hall, 2013). There are different interpretations that the first known use of emoticons in digital form dates back to September 19, 1982, when Fahlman⁴, a professor at Carnegie Mellon University, wanted to help his students distinguish between jokes and serious posts. The difference between emojis and emoticons is that emoticons are a set of punctuation marks, while emojis are ready-made images.

THE EMOJI INFLUENCE

As already stated, emojis must be managed by an entity that ensures the standardization of emojis and their availability between different social platforms such as Facebook, Instagram and Twitter. It is the Unicode Consortium, which regulates the standardization of emojis by approving all changes to the list of emojis available to users. According to the concept of standardization, cultural industries

³ <https://home.unicode.org/> Retrieved January 17, 2024

⁴ <https://www.cs.cmu.edu/~sef/> Retrieved January 17, 2024

offer us standardized products, such as three-minute songs or movies with happy endings. This concept can also be applied to emojis. Even if Apple offers us an increasing amount of emojis, the fact remains that it is impossible for emojis to reflect all human emotions and their nuances. Therefore, we are offered standardized emotions controlled by Unicode - the cultural industry of the emoji world.

According to Hall, "the message, through decoding, leads to the structure of social practices" (Hall, 1994: 31). In other words, the social context and background of the recipient's experience influence the reception of the message. For example, a person who frequently uses emojis may believe that someone who does not use them is not enthusiastic about communicating in a situation where messages are devoid of emojis. Emojis in text messages can affect encoding and decoding (Vebb Luangrath et al., 2017). When it comes to the emoji effect in a tweet, Novak et al. came to the conclusion that a tweet containing at least one emoji has a higher emotional charge than a tweet without an emoji and that this emoji has an impact on the emotional perception of individuals regarding this tweet (Novak et al., 2015). The study conducted by Zareen through a questionnaire containing ten closed questions also shows the relation between the habit of using emojis and relationships between individuals. So, if two people used to send each other emojis in their online chats, but stopped doing so, 90% of respondents felt that this was a sign that their relationship was deteriorating (either moderately or significantly) (Zareen, 2016).

In business communication, it is best to stick to smileys with a small number of variations and those that are standard for this type of information exchange. It is necessary to avoid romantic emojis and those that show anger. It is important to point out that managers in companies are generally more inclined to use emojis at work than their employees, which can be interpreted through the analysis as a more casual use of emojis based on function and business hierarchy. However, another study contradicts the above. According to research called *The Dark Side of a Smiley*, using smileys in a professional environment does not make communication warmer. On the contrary, the perception of competence of smiley sender decreases significantly (Glikson et al., 2017). For many, emojis in business communication can be the first sign of unprofessionalism. It can greatly influence the decision on business cooperation. On the other hand, many can allow themselves to use more emojis on the first step and thus show a higher level of intimacy, which is excluded in a business environment. As much as emojis facilitate and improve communication in such situations, they can also produce a counter-effect, so that business cooperation does not occur. There must be a balance in the use of substitutes for the written word.

The reaction to emojis (and emoticons) may differ between generations (Krohn, 2004). Krohn's hypothesis of generational determinism is that you shouldn't send emails with emojis to recipients who are traditionalists (born before 1946) and

baby boomers⁵ (1946-1964). However, we can send emoji messages to those from Generation X (1964-1980); millennials (born after 1980) (Ibid). This shows that some people may perceive the use of emoji in different ways, depending on their age.

In a 2015 study, Hudson et al. analyzed how emojis affect jealousy when used on Facebook. Researchers have concluded that women become more jealous when their boyfriends receive smiley emojis on Facebook (a sign of emotional infidelity). On the contrary, men become more jealous when their girlfriends receive a wink, which they perceive as a sign of sexual infidelity (Hudson et al., 2015). What's interesting here is that emojis can cause different reactions between the sexes. This study does suggest the potential impact of these small virtual images. On the other hand, on Twitter, emojis are more popular than emoticons when users tweet about food (68.1% vs. 30.9%) (Vidal et al., 2015). Different emojis also become more popular in certain contexts, and some others are used more

generally. For example, an emoji called "enjoying delicious food" is most commonly used in food-related tweets.

Emojis could even be useful in the healthcare system, especially when it comes to mental health. It is suggested that these small pictures would be an interesting tool to help young people with difficulties to express their emotions. Emojis would therefore allow these young people to express themselves beyond words (Donovan, 2016). A health problem can be a big enigma, both for patients and for medical professionals. In this sense, emojis can help identify a problem that threatens one's health, and facilitate diagnosis and subsequent treatment.

Finally, emojis might allow us to draw some conclusions about our interlocutor, depending on how he uses these digital images. More extroverted people tend to use more positive emojis (Marengo, 2017). This finding is similar to that of Hall and Pennington's research, which concluded in 2013 that a relation can be established between the frequency of emoji use and the degree of extroversion and self-control. Indeed, people with higher levels of extroversion and self-control are more likely to use emojis (Hall & Pennington, 2013). Individuals who are by nature more introverted, withdrawn, without the desire to emphasize themselves in the foreground, as a rule, have problems with communication, or it is difficult, and very often it is absent. Vagueness is a problem when you want to say something important, and especially when you insist on emotional openness. That's why emojis represent a useful and desirable, and for some, a necessary means of communication that helps introverts free themselves in emotional expression.

⁵ <https://www.bbva.com/es/sostenibilidad/baby-boomers-generacion-x-millennials-y-centennials-el-talento-en-cuatro-generaciones/> Retrieved December 31, 2023

Researchers who have studied emojis disagree on whether or not emojis are beneficial to society and language. There are conflicting opinions on the subject. It depends on the context, time frame and for what reason the emojis are used. Bliss-Carroll's thesis shows a very favorable opinion of the use of this universal language. In her words: "emojis have helped facilitate extremely satisfying interpersonal connections between individuals separated by time and space" (Bliss, 2016: 53). In other words, she claims that emojis make electronic conversations more successful, but ignores that they can also be a source of conflict when two users do not attach the same importance to them or have different opinions about the context of the communication. Semantic noise is largely a possible problem when interlocutors do not have a similar or approximately the same interpretation of the terms they use. If there is a difference in the encoding and decoding of messages, emojis, instead of facilitating communication, can make it harder, more complicated, and even worse. Regardless of the fact that emojis make the process of communication faster and more efficient to a large extent, there is also a danger of misunderstanding. Then even the most innocuous communication can lead to the interruption of business, friendly or intimate relationships.

THE CONNOTATION OF EMOJI

Obviously, emojis with an affirmative connotation are those that are mostly associated with positive emotions (examples are smiling men , those with hearts instead of eyes , and a man smiling with tears). However, this concept is not limited to emojis that represent facial expressions. Hands in the air , applause , party symbols and trophies are also part of it, because they are symbols that are mostly associated with happy and festive events. On the contrary, emojis with a negative connotation are those that are mostly associated with negative emotions (men who cry , those who are angry and those who are afraid). "Thumb down" and the middle finger in the air are other examples of the negative nature of emojis, not limited to facial expressions. Emojis with a generally neutral character, such as animals, or with overly ambiguous connotations, emoji wearing sunglasses can be ambiguous in character and lead to semantic noise in communication. As Novak points out, context plays a role in connotation (Novak et al., 2015).

In short, since their creation in the late 1990s in Japan, emojis have experienced a meteoric rise and great diversification, aiming to represent a plurality of ethnic groups and sexual orientations (Schenker, 2016). These digital images, however, can be interpreted in different ways: depending on the context of communication or the capabilities of the recipients and their social context, such as culture and acquired habits (Wang, 2004; Martinet, 1973). In addition, there is a difference of opinion about the place of emojis in a professional context, just as there is a possible divergence regarding the perception of these images between genders and generations (Hudson et al, 2015; Krohn, 2004). Emotions can be placed in a spectrum of connotations, which would acknowledge that emojis can contain a positive or negative character, depending on the emotion they represent (Novak et al., 2015).

POPULARITY OF EMOJIS

Based on the overview of opinions and views of authors so far, we can clearly see that emojis can change the meaning of a message. In a romantic context message, the presence of a positive emoji such as a heart or a smiling man can change the perception of the text message and thus affect the "comfort" of the recipient. If we use the example: "It is important to see you tonight" - if a positive emoji is added at the end of the message, it is indicated to the recipient that the intention and the message being delivered are positive, but if there is no emoji or a negative emoji is added, it is suggested to the recipient that the situation is negative. Once we accept that emojis have a real impact in electronic conversations, the following question arises: can emojis completely replace language? According to a survey conducted by Harris Paul, 36% of millennials aged 18-34 believe that "visual expressions" like emoji convey their thoughts and emotions better than words. This number is more than double that of people over the age of 65 (Steinmetz, 2017).

Emojis, as signs in the narrower sense, are not always tied to the grammatical structure of a verbal statement. But, they can drastically affect the basic meaning of what is said. They provide information about the interlocutor's mood, his attitudes towards the subject of conversation or towards the participant in the communication process. They are important for understanding the basic meaning of spoken communication, or the written word - whether something is asserted or not, asked or ordered in a sentence. On the basis of emojis, one can get an impression of the emotions of the actors of the communicative act, as well as their interpersonal attitudes and personality characteristics. The dynamics of the use of emojis in conversation indicates social identity, so it also speaks about the regional

and national affiliation of the interlocutor. Emojis can have several functions. The first is the manifestation of emotions when we have no intention or cannot express them in a live conversation. Another function is to indicate interpersonal attitudes and relationships: friendly/hostile or dominance/submissiveness. The third function helps us assess personality traits and assess the level of impulsiveness, anxiety, anger or fear. On the basis of the already mentioned characteristics, the fourth function can be highlighted, which directly refers to demographic characteristics, gender, regional and national affiliation, as well as to the practice of some professions. The fifth function would concern emojis, which are very important for understanding verbal communication, as support and denotation, without which communication would not take place. The sixth function uses emojis for feedback, or as an assessment of what the interlocutor is talking about.

CONCLUSION

Communication through messages is an integral part of everyday life. Whether it's colleagues communicating professional information, family members chatting, or students trying to complete a group project, people often express the need to break down time and space barriers by instant messaging each other (Garrison et al., 2011). Furthermore, an increasing number of these messages contain at least one emoji (Truss, 2004).

The popular phenomenon of emojis has not been studied in detail, as it is a relatively new concept. On the other hand, in most studies dealing with these digital images, researchers prefer to try to define them through content analysis rather than to understand their social impact using quantitative methods.

If a message is sent: "It is important to see you tonight", it can cause stress and discomfort for the partner, the recipient of the message, because it is a typical phrase when something goes wrong. Is this a break up? Is this bad news? Ho-

wever, sent with the following emoji: "It's important to see you tonight 😍", the sentence completely changes its meaning. An emoji indicates that the topic will be positive. Is this a compliment? Is this good news? The spectrum of possibilities is completely different, and all because of one emoji!

In general, emojis sent by young people and women who are not in positions of authority are in most cases better received than those sent by older people, people in positions of authority and men. Then, emojis are generally better accepted in friendly and romantic contexts than in professional ones. Finally, emojis are used for cognitive and emotional purposes, as a concrete expression of the

warmth of what is said, but also the ability to soothe stress and tension with humor. They are suitable for simple use that achieves efficiency, speed and originality, and on the other hand, they also offer a certain level of aesthetics. However, they can also be considered childish, ambiguous and strange, depending on the context.

It is important to continue research on emojis, as a better understanding of these digital images will allow users to use them more consciously and intelligently. Some avenues that can be practical are comparative analysis between different cultures, in order to offer a more global approach to this popular phenomenon. Research and study of the differences in the interpretation of emojis between children and adults would also provide a great contribution, given that the knowledge background is different. Emojis can often be used as a coded secret message, without verbalization in words, in a situation where communication can only be achieved in interpersonal communication. The interpretation is known only to the actors of the communication process and certainly cannot be clear to others, or any attempt at understanding is unsuccessful. Then emojis are used in the function of covert, or coded/encrypted communication, which at one point can be interpreted as an illegal way of non-verbal communication, against the law. Excessive use can lead to forgetting previous (normal) written communication, or to a situation where you are unable to express a more complex feeling if an emoji is not created for it (Kolev, 2020: 129).

Emojis can be used for much more than expressing our mood in text messages. In Sweden, these pictures are used to help child victims of abuse express the problems they have at home. Emojis have a much greater and more useful potential for society than their commercialization could ever succeed. Whether it's children who need to express the pain they feel but don't have the necessary vocabulary, or the elderly who have difficulty expressing their needs, emojis could enable better communication between patients and medical staff in the healthcare field. Because emojis are basically a language or a way of expressing yourself through pictures.

REFERENCE LIST

Bliss-Carroll, L. (2016). *The Nature, Function, and Value of Emojis as Contemporary Tools of Digital Interpersonal Communication*. Thèse, Gardner-Webb University.

Brisset, M (2015). *Médias et stéréotypes sociaux Représentations de l'otaku japonais*. Thèse, Université d'Ottawa.

Buchinger, J. (2015). *Un emoji au beurre noir?*, Retrieved January 19, 2024 <https://www.infopresse.com/article/2015/6/1/un-emoji-au-beurre-noir>

Bjelja, D. (2020). Digitalna diplomatija i međunarodno komuniciranje u kriznoj situaciji pandemije Kovid-19, *Diplomatija i bezbednost*, broj 1/2020. godina III, vol. 3, Fakultet za diplomatiju i bezbednost: Beograd, str. 133-150.

Caroline, C. (2017). *Between iMessage, WhatsApp, and Messenger, SMS texting is becoming a relic of the past*, Retrieved January 1, 2024; https://www.businessinsider.com/its-time-to-say-goodbye-to-the-text-message-charts-2017-12?nr_email_referer=1&utm_source=Sailthru&utm_medium=email&utm_content=COTD&utm_campaign=Post+Blast+%28sai%29%3A+Between+iMessage%2C+WhatsApp%2C+and+Messenger%2C+SMS+texting+is+becoming+a+relic+of+the+past&utm_term=Tech+Chart+Of+The+Day+-+Engaged%2C+Active%2C+Passive%2C+Disengaged

Cossette, C. (1983). *Les images démaquillées*, Québec : Les Éditions Ri-guil internationales.

Dimson, T. (2015). Emojineering part 1: Machine learning for emoji trends, *Instagram Engineering*, Retrieved January 1, 2024; <https://allthingslinguistic.com/post/124609017512/emojineering-part-1-machine-learning-for-emoji>

Donovan, D. (2016) Mood, emotions and emojis: conversations about health with young people, *Mental Health Practice*, 20 (2), pp. 23-26. Retrieved January 18, 2024; <https://www.deepdyve.com/lp/royal-college-of-nursing-rcn/mood-emotions-and-emojis-conversations-about-health-with-young-people-1HwLzBJRNM>

Dufor, F. (2017). *Exploring the Possibilities for the Emergence of a Single and Global Native Language*, MBA, DESS, p.236. https://books.google.rs/books?hl=sr&lr=&id=IvA_DwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA9&dq=Exploring+the+Possibilities+for+the+Emergence+of+a+Single+and+Global+Native+Language&ots=TQJjxEvSR0&sig=ImjWwAMIN_Nm4U3NumLetgV3QDE&redir_esc=y#v=onepage&q=Exploring%20the%20Possibilities%20for%20the%20Emergence%20of%20a%20Single%20and%20Global%20Native%20Language&f=false

Garrison, A., Remley, D., Thomas, P. & Wierszewski, E. (2011). Conventional Faces: Emoticons in Instant Messaging Discourse, *Computer & Composition*, Elsevier, Vol. 28 (2), pp. 112-125. Retrieved January 19, 2024; <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S8755461511000223>

Glikson, E., Cheshin, A. & Gerben, A. (2017). The Dark Side of a Smiley: Effects of Smiling Emoticons on Virtual First Impressions, *Social Psychological and Personality Science*.

Hall, J. A., & Pennington, N. (2013). Self-monitoring, honesty, and cue use on Facebook: The relationship with user extraversion and conscientiousness. *Computers in Human Behavior*, 29(4), 1556–1564. Retrieved January 17, 2024; <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2013.01.001>

Hall, S. (1994). Codage/Décodage, Réseaux. *Communication – Technologie – Société, Les théories de la réception*, CCCS, Vol. 68, pp. 27-39.

Hudson, M., Nicolas, S., Howser, M. & Lipsett, K. (2015). Examining How Gender and Emoticons Influence Facebook Jealousy, *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, Vol. 18 (2), pp. 87-92.

Jaeger S. R., Vidal, L., Kam, K. & Ares, G. (2016). Can Emoji Be Used as a Direct Method to Measure Emotional Associations to Food Names? Preliminary Investigations with Consumers in 82. Retrieved January 12, 2024; <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0950329316301781>

Jevtović, Z. (2016). Uloga društvenih mreža u promociji sajber terorizma, *Politika nacionalne bezbednosti*, 1/2016. Beograd: Institut za političke studije, str: 97-110.

Kolev, D. (2020). *Facijalna ekspresija*, Beograd: CEKOMS – Centar za komunikacijske studije i istraživanja.

Krohn, F. (2004). A Generational Approach to Using Emoticons as Non-verbal Communication, *Journal of Technical Writing & Communication*, Baywood Publishing co., Vol. 34 Issue 4, pp.321-328.

Larousse (2017). *Pictogramme*, Retrieved January 17, 2024; <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/pictogramme/60760>

Lee, J., Jang, S. & Joo, S. (2015). Introduction to Editable Visual Object and its Description Schema for Mobile Applications, *Displays*, Elsevier, Vol. 40, pp. 96-103. Retrieved January 17, 2024; <http://dx.doi.org/10.1016/j.displa.2015.06.004>

Lenhart, A. (2012). *Teens, Smartphones & Texting*, Retrieved January 1, 2024; <http://www.pewinternet.org/2012/03/19/teens-smartphones-texting/>

Lordon, F. (2013). *La société des affects pour un structuralisme des passions*. Paris: Éditions du Seuil, p. 283. Retrieved January 12, 2024; <https://journals.openedition.org/sdt/1483>

Marengo, D., Giannotta, F. & Settanni, M. (2017). Assessing Personality Using Emoji: An Exploratory Study, *Personality and Individual Differences*, Elsevier, Vol. 112, pp. 74-78.

Novak, K., P., Smailovic, J., Sluban, B. & Mozetic, I. (2015) Sentiment of Emojis. *Plos One* 10 (12), p. 1-22. Retrieved January 1, 2024; <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0144296>

Schenker, M. (2016). *The Surprising History of Emojis*. Retrieved January 17, 2024; <https://www.webdesignerdepot.com/2016/10/the-surprising-history-of-emojis/>

Sherwin, A. (2015). 'Face with tears of joy' emoji named Word of the Year by Oxford Dictionaries. Retrieved January 11, 2024; <https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/emoji-named-word-of-the-year-by-oxford-dictionaries-a6737146.html>

Steinmetz, K. (2017). *Forget Words, a Lot of Millennials Say GIFs and Emojis Communicate Their Thoughts Better Than English*, Retrieved January 19, 2024; <http://time.com/4834112/millennials-gifs-emojis/>

Studer, S. (2016). The curious adventures of Con the crocodile & Frodo the dog. 1843 *Magazine*, 100–102 [August/September. The Economist Intelligence Unit].

Taggart, C. (2015). *New Words for Old : Recycling Our Language for the Modern World*, Michael O'Mara Books, p.192. https://books.google.rs/books?id=VPO4CgAAQBAJ&printsec=copyright&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

The Telegraph (2015). *Emoji is Britain's fastest growing language as most popular symbol revealed*. Retrieved January 11, 2024; <https://www.telegraph.co.uk/news/newsttopics/howaboutthat/11614804/Emoji-is-Britains-fastest-growing-language-as-most-popular-symbol-revealed.html>

Truss, L. (2004). *Eats, shoots and leaves: A zero-tolerance approach to punctuation*, New York: Penguin.

Vidal, L., Ares, G. & Jaeger, S. R. (2015). Use of emoticon and emoji in tweets for food-related emotional expression, Elsevier, *Food Quality and Preference*, 49 (2016), pp.119–128. Retrieved January 18, 2024; <https://www.science-direct.com/science/article/abs/pii/S0950329315300173>

Wang, Y. (2004). *Perception of meaning and usage motivations of emoticons among Americans and Chinese users*, Rochester Institute of Technology.

Luangrath, A. W., Peck, J. & et Barger, V. A. (2017). Textual Paralanguage and its Implications for Marketing Communications, *Journal of Consumer Psychology*, Elsevier, Vol. 27 (1), pp. 98-107. Retrieved January 18, 2024 <http://dx.doi.org/10.1016/j.jcps.2016.05.002>

Zareen, N. (2016). Psycho Emotional Impact of Social Media Emojis, *ISRA Medical Journal*, Vol. 8 (4), pp. 257-262. Retrieved January 1, 2024; https://www.researchgate.net/publication/313025309_Psycho_emotional_impact_of_Social_media_Emojis

INTERNET PAGES

<https://edition.cnn.com/style/article/emoji-shigetaka-kurita-standards-manual/index.html> Retrieved December 31, 2023

<https://home.unicode.org/> Retrieved January 17, 2024

<https://www.bbva.com/es/sostenibilidad/baby-boomers-generacion-x-millennials-y-centennials-el-talento-en-cuatro-generaciones/> Retrieved December 31, 2023

<https://www.cs.cmu.edu/~sef/> Retrieved January 17, 2024

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Часопис *Дипломатија и безбедност* објављује научне радове базирани на теоријским и емпиријским истраживањима из области политикологије и безбедности, као и њима сродних научних дисциплина (право, историја, социологија, социјална психологија, култура, економија итд). Часопис је отворен и за радове засноване на интердисциплинарним и мултидисциплинарним научним истраживањима који дају допринос наведеним и осталим друштвено-хуманистичким научним областима на оригиналан и иновативан начин.

Објављују се искључиво претходно необјављени радови. Могу се прихватити и радови који су претходно делимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори то дужни да на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма је забрањен и кажњава се (забрана објављивања радова у часопису *Дипломатија и безбедност* у временском периоду зависно од степена плагијаризма, а о томе се обавештава руководство институција у којима аутори раде).

Приспели радови (без имена аутора) упућују се на **рецензију** код најмање два рецензента. Примедбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада. Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде, упућује се на ауторско читање пре публикавања, кореспондирајућем аутору. Евентуалне исправке требало би извршити у року од три дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измене, већ само исправке словних и других ситних грешака. Уколико исправљени текст не буде враћен у наведеном року, сматраће се да аутор нема примедби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору. Прихваћени радови објављују се по редоследу који одређује Редакција на предлог главног и одговорног уредника.

Радови се објављују двојезично: на српском (ћириличним писмом) и на енглеском језику. Аутори су обавезни да доставе радове на српском језику, а пожељно је и на енглеском (опционо). Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика.

Иностранна имена која се наводе у тексту се транскрибују на *српски* језик, а у загради, након прве њихове употребе у тексту, уноси се изворно име. Нпр. Доналд Трамп (Donald Trump), Ото Фрајзиншки (Otto von Freising), Шарл де Гол (Charles de Gaulle), Борис Јељцин (Борис Ељцин). Уколико

су имена грчка, кинеска, арапска, хебрејска и сл, користи се транскрипција на енглески језик. Нпр. Никита Хонијата (Niketas Choniates), Гамал Абдел Насер (Gamal Abdel Nasser), Си Ђинпинг (Xi Jinping), Бенјамин Нетанјаху (Benjamin Netanyahu) итд. У **енглеској верзији**, уколико постоји разлика између енглеског назива и изворног имена, у загради се уноси изворно име. Нпр. Otto of Freising (Otto von Freising), Victor Emmanuel II (Vittorio Emanuele II). Уколико су имена ћирилична, грчка, кинеска, арапска, хебрејска користи се транскрипција на енглески језик. Нпр. Boris Yeltsin, Niketas Choniates, Xi Jinping, Benjamin Netanyahu, итд.

Топоними (градови, реке, планине итд) који се наводе у тексту се транскрибују на **српски** језик, а у загради поред изворног имена, уколико се разликује, потребна је и транскрипција на енглески језик. Нпр. Версај (Versailles), Тибар (Tevere / Tiber), Харков (Харків / Kharkiv) итд. У **енглеској** верзији користи се транскрипција, а изворно писање, само уколико постоји разлика, уноси се у загради. Нпр. Tiber (Tevere), Mexico City (Ciudad de México) итд. Уколико су топоними на ћирилици, грчком алфавету, кинеском, арапском, хебрејском и сл, користе се само транскрибована имена. Нпр. Yangtze, Dnieper, Siberia итд.

Страни термини се пишу изворно, *италиком*, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти. Нпр. *status quo*, *Acta est fabula*, итд.

ПРИПРЕМА РАДА

Радови се припремају у складу са АПА (*APA - American Psychological Association*) стандардом. Делови рада су: наслов, апстракт са кључним речима, текст рада, литература, прилози. Странице се нумеришу (у доњем десном углу), почевши од насловне стране.

Сажетак (*Abstract*) и кључне речи (*Keywords*) куцати без проред (*Line Spacing: Single - 1,0*). Текст писати у *Times New Roman, Font Size 12*, са увученим пасусима (*First line*) 1,27 cm, проредом (*Line spacing*) 1,5 и маргинама *Normal 2,5 cm*. Обим рада 36.300 карактера (око 16 страница). У обим се не урачунавају: име, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак, кључне речи, попис референци, нити напомене у фуснотама. Приликом провере броја карактера користити: *Review/Word Count/Character*.

Фусноте (*Footnote*) у форми напомена се уносе командом *Insert – Reference – Footnote*, и пишу у *Times New Roman, Font Size 10, Line Spacing: Single (1,0)*, поравнате по левој и десној маргини, опција *Justify*.

НАСЛОВНА СТРАНА

У горњем левом углу наводи се предлог категорије рада. (Нпр. Категорија рада: **ОРИГИНАЛНИ НАУЧНИ РАД**).

Име и презиме аутора се пише на средини, малим словима – *Bold, Font Size 12*. Научни радови могу да имају максимално три коаутора, иако Редакција подстиче самостално објављивање радова. После сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту, у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора (нпр. редовни професор), афилијација (нпр. Факултет безбедности, Универзитет у Београду, Београд, Србија), електронска адреса (e-mail) и за сваког од аутора/коаутора година рођења (нпр. „Рођен 1968. године”). Сматра се да је првопотписани аутор задужен за кореспонденцију са Редакцијом, а ако то није случај, у фусноти која садржи е-адресу аутора задуженог за кореспонденцију, треба навести „за кореспонденцију” и број мобилног телефона.

НАСЛОВ се пише на средини, великим словима – *Bold, Font Size 14*. Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, без скраћеница и да одговара садржају рада. Фуснота поред наслова служи за навођење назива и броја пројекта у оквиру кога је чланак написан (опционо).

Сажетак (до 200 речи), пише се испод наслова на средини малим словима – *Italic, Font Size 12*. Сажетак на српском и енглеском језику, написан кратким и јасним реченицама, обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узорковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Након Сажетка, у новом реду пишу се

Кључне речи (*Bold/Italic, Font Size 12*), и наводи највише до пет појмова, односно синтагми (*Normal, Font Size 12*). С обзиром да се радови објављују двојезично, они не садрже Резиме (*Summary*).

ТЕКСТ ЧЛАНКА

Текст чланка започиње на новој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да научни радови, буду у структурисаној IMRD форми која садржи: Увод/Циљ спроведеног истраживања, Приказ примењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као „Кратко саопштење”, односно као „Научна критика, полемика,

осврти”, структурисање није неопходно.

Поднаслове треба избегавати, а по потреби писати их на средини, без нумерације – користити опцију ниво поднасловова (*Heading 1,2,3*).

Табеле, графикони, фотографије се уносе у сам текст. Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Табеле треба да буду једноставне и стандардне (*Word design*). Ув-лачења и поравнања у табелама морају бити изведена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака. Изнад је број и наслов табеле, а испод извор преузимања. Величина фонта наслова, извора и текста у табелама: *Font Size 11*.

Будући да часопис излази и на енглеском језику, аутори који у свом раду цитирају делове из књига/радова који су изворно написани на енглеском језику, треба да доставе **цитате** на енглеском језику (преузете у оригиналу из цитираног извора) у **Прилогу**.

Пример:

На страни број шест (6) рада је цитат:

Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. 12 The roots of a blindness so pervasive were much more profound than mere partisanship, and lay in the extraordinary historical pessimism engendered by the events of this century. (Fukuyama, 1992: 8)

ЦИТИРАЊЕ И ПОЗИВАЊЕ НА ДРУГЕ РАДОВЕ И ИЗВОРЕ У ТЕКСТУ

У складу са АПА стандардом, цитирање и позивање се врши искључиво у оквиру текста (*APA Citation Style - American Psychological Association*, <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>). Употреба фуснота је дозвољена у сврху напомена, како би се избегло оптерећивање самог текста.

Цитирани извор у текст се уноси на следећи начин: *Referencjes>Style (APA)>Insert citation>Add new source*. Бира се тип извора (књига, чланак итд) и попуњавају приказане рубрике (аутор, наслов, година, град, издавач итд). Након завршетка текста, на основу унетих извора креира се Библиографија: *Referencjes>Style (APA)>Bibliography*.

У тексту **све референце**, укључујући и оне на српском језику, **наводе се латиницом**. Презимена српских аутора се пишу уз коришћење наших дијакритичких знакова латиничним писмом: *č, ć, dž, đ, š, ž*. Наводи се презиме аутора, година објављивања рада и, по потреби, страница са које се нешто цитира.

Уколико се транскрибују, у загради се обавезно наводе у оригиналу. Уколико је више од два аутора, наводи се презиме првог аутора и скраћеница „i sar.” или „et al.” (у зависности од језика на ком је рад објављен). Нпр. Скот (Scott, 2004); Мек Кинли и Хајд (McKinley & Hyde, 1996); Томсон и сарадници (Thomson et al., 1999); Савић и сарадници (Savić i sar., 2006). Приликом позивања истовремено на неколико аутора, унутар исте библиографске заграде, њихова дела наводе се азбучним, односно абecedним редом. Пример: (Brzezinski, 2015; Chomsky, 2013; Robertson, 1992).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице (кратки цитати), али уколико цитат садржи 40 и више речи (дуги цитати), тада га је потребно издвојити у нови параграф: без проред (*Line Spacing 1,0*), величина фонта (*Font Size 12*), увучено са леве стране (*Indentation, left 1,27*). Након цитата наводи се презиме аутора, година и страна.

Пример дугог цитата:

Кисинџеров став ни на који начин није био јединствен. Дословно свако ко се на професионалан начин бави проучавањем политике и спољне политике веровао је у перманентност комунизма; његов слом широм света крајем 1980-их стога је био готово потпуно непредвиђен. Овај пропуст није био само ствар идеолошке догме која се преплиће са „непристраним” погледом на догађаје. То је утицало на људе широм политичког спектра, десног, левог и центра, новинаре, научнике, као и на политичаре и на Истоку и на Западу. (Фукујата, 1992: 8)

НАВОЂЕЊЕ РЕФЕРЕНЦИ У ЛИТЕРАТУРИ

Литература је јединствена за обе верзије рада. Списак коришћене литературе треба да обухвати искључиво изворе на које се аутор позива у раду. Не треба стављати редне бројеве испред референци. Наслови референци се увек исписују **латиницом**, чак и када је изворник на ћирилици или неком другом писму. Литература се наводи абecedним редом по презименима аутора, први ред је увућен (*First Line*) и проредом (*Line spacing*) 1,5.

Ако се наводи више радова истог аутора, радови се излажу хронолошким редом (од најстаријег ка најновијем раду). Уколико има више аутора, референца се наводи према презимену првог аутора, али садржи презимена и иницијале осталих аутора. Уколико постоји више радова истог аутора са истом годином објављивања, радови треба да буду означени словима a, b, c итд, уз годину издања у загради (нпр: 2012a, 2012b). Српска презимена се наводе латинично и користе српски дијакритички знаци (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) - наводе се према њиховом редоследу у српској абeцеди.

ПРИМЕРИ НАВОЂЕЊА ЛИТЕРАТУРЕ

Монографија:

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praksi*. Beograd: MC Odbrana.

Bartky, S. (1990). *Femininity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.

У тексту: (Krga, 2017); (Bartky, 1990: 52).

Чланци у серијским публикацијама:

Tanasković, D. (2018). Turska i prvi svetski rat. *Diplomatija i bezbednost*, 1(2), 35-46.

Edwards, A. A., Steacy, L. M., Siegelman, N., Rigobon, V. M., Kearns, D. M., Rueckl, J. G., & Compton, D. L. (2022). Unpacking the unique relationship between set for variability and word reading development: Examining word- and child-level predictors of performance. *Journal of Educational Psychology*, 114(6), 1242-1256. <https://doi.org/10.1037/edu0000696>

У тексту: (Tanasković, 2018); (Edwards at al., 2022)

Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција:

Marković, M. (2006). Evolucija Kosovskog problema i mogućnosti njegovog rešenja. U S. Karamata i Ć. Očić (ur.), *Srbi na Kosovu i Metohiji* (str. 53-64). Beograd: SANU.

Calogero, R. M., Boroughs, M. & Thompson, J. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women and men: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Ed.), *Body beautiful: Evolutionary and sociocultural perspectives* (pp. 259-298). NY: Palgrave Macmillan.

Whipple, S. (2018, March 6-9). *Control beliefs as a moderator of stress on anxiety* [Paper presentation]. Southeastern Psychological Association 64th Annual Meeting, Charleston, SC, United States.

У тексту: (Marković, 2006); (Calogero, Boroughs & Thompson, 2007); (Whipple, 2018).

Докторске дисертације и магистарске тезе:

Petrović, P. (2022). *Bezbednosna politika Srbije u XX veku*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.

У тексту: (Petrović, 2022: 22).

Web страница:

Cain, K. (2012, October 23). *The negative effects of Facebook on communication*. Social Media Today. Retrieved May 6, 2020, from <http://socialmediatoday.com>

Center for Systems Science and Engineering. (2020, May 5). *COVID-19 dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Johns Hopkins University & Medicine, Coronavirus Resource Center. Retrieved October 26, 2020, from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

У тексту: (Cain, 2012); (Center for Systems Science and Engineering, 2020)

Новински електронски (online) чланак:

Spalović, D. (2023, May 26). Varhelji na Kosmetu: Što pre sprovesti Ohridski sporazum, uključujući ZSO. *Politika*. <https://www.nytimes.com/2020/04/09/science/neanderthals-fiber-string-math.html>

Russia and Saudi Arabia's Oil Partnership Shows Strain. (2023, Jun 6). *The New York Times*. <http://www.nytimes.com>

У тексту: (Spalović, 2023); ("Russia and Saudi Arabia's Oil", 2001).

Штампани новински чланак:

Petrović, K. (2020, May 27). Savremeni srpsko-mađarski odnosi. *Politika*.1-2.

У тексту: (Petrović, 2020: 1-2).

Прописи/закони:

Zakon o izvršenju i obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, br. 106/2015.

У тексту: (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, 2015)

Званична документа:

Pravilnik o programu svih oblika rada stručnih saradnika. (2015). Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 8/2015.

European Commission. (2004). *Meeting document, Permanent Representation Committee, 2075th meeting on 1 and 3 December 2004* (DS/817/1/04 [soc]). Unpublished document.

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90- 1679). US Government.

У тексту: (National Institute of Mental Health, 1990).

Архивска грађа:

Arhiv Srbije. (1888, April 19). MID, K-T, f 2, r93/1894. Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljenju konzula. Beograd.

Hicks, H. D. (1956, October 24). *Correspondence from Henry Davies Hicks to the Annapolis County electorate*. Henry Davies Hicks fonds (MS-2-511, Box 15, Folder 9). Dalhousie University Archives, Halifax, Nova Scotia, Canada.

У тексту: (Arhiv Jugoslavije, 1888), (Hicks, 1956).

Речник и енциклопедија:

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667). Washington, DC: American Psychological Association.

Hurthouse, R., & Pettigrove, G. (2016). Virtue ethics. In E. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu>

Heuristic. (n.d.). In Merriam-Webster's online dictionary. Retrieved October 21, 2020, from <http://www.m-w.com/dictionary/heuristic>

У тексту: (APA, 2015); (Hurthouse & Pettigrove, 2016); (Merriam-Webster's online dictionary).

Филм, серија, YouTube видео:

Davidson, F. (Producer), & Davidson, J. (Director). (1999). *B. F. Skinner: A fresh appraisal* [Motion picture]. USA: Davidson Films.

Apsolon, M. (2011, September 9). *Real ghost girl caught on Video Tape 14* [Video]. <http://www.youtube.com/watch?v=6nyGCbxD848>

У тексту: (Davidson & Davidson, 1999).

Детаљније упутство АПА стила цитирања/навођења референци/литературе налази се на званичном сајту Америчке психолошке асоцијације: <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>

НАПОМЕНА

Радови који нису усклађени са датим упутствима неће бити разматрани за објављивање у часопису. Текстовете слати у електронском облику на Е - адресу: institut@fdb.edu.rs

Уз рад неопходно је приложити **Изјаву аутора** о оригиналности рада, која се преузима са сајта часописа, <https://fdb.edu.rs/institut/poziv-autorimaza-dostavljanje-radova/>.

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

INTRODUCTORY REMARKS

The journal *Diplomacy and Security* publishes scientific papers based on theoretical and empirical research in the field of political science and security, as well as related scientific disciplines (law, history, sociology, social psychology, culture, economics, etc.). The journal is also open to papers based on interdisciplinary and multidisciplinary scientific research that contribute to the aforementioned and other social-humanistic scientific fields in an original and innovative way.

Only previously unpublished papers are published. Papers that have previously been partially exhibited at a scientific/professional meeting can also be accepted, where the authors are obliged to indicate this in an appropriate manner. Any attempt at plagiarism or self-plagiarism is prohibited and punished (ban on publication of papers in the journal *Diplomacy and Security* for a period of time depending on the degree of plagiarism, while the management of the institutions where the authors work will be notified).

Submitted papers (without the author's name) are sent for **review** by at least two reviewers. Remarks and suggestions of editors and reviewers (without names of reviewers) are submitted to the author for the final design of the paper. The accepted paper, after professional and editorial processing, is sent to the author's reading before publication, to the corresponding author. Any corrections should be made within three days. At this stage, it is not possible to make more extensive changes, but only corrections of typographical and other minor errors. If the corrected text is not returned within the specified period, it will be considered that the author has no objections. Manuscripts of papers accepted for publication are not returned to the author. Accepted papers are published in the order determined by the Editorial Board at the proposal of the editor-in-chief.

Papers are published bilingually: in Serbian (Cyrillic script) and in English. Authors are obliged to submit papers in Serbian, and preferably in English (optional). The editors reserve the right to proofread each paper in accordance with the current standards of the Serbian and English languages.

Foreign names mentioned in the text are transcribed into Serbian, and in parentheses, after their first use in the text, the original name is entered. For example, Доналд Трамп (Donald Trump), Ото Фрајзиншки (Otto von Freising), Шарл де Гол (Charles de Gaulle), Борис Јељцин (Борис Ељцин). If the names are Greek, Chinese, Arabic, Hebrew, etc., the English transcription is used. For example, Никита Хонијата (Niketas Choniates), Гамал Абдел Насер (Gamal

Abdel Nasser), Си Ђинпинг (Xi Jinping), Бенјамин Нетанјаху (Benjamin Netanyahu) etc. In the English version, if there is a difference between the English name and the original name, the original name is entered in parentheses. For example, Otto of Freising (Otto von Freising), Victor Emmanuel II (Vittorio Emanuele II). If the names are Cyrillic, Greek, Chinese, Arabic, Hebrew, the English transcription is used. For example, Boris Yeltsin, Niketas Choniates, Xi Jinping, Benjamin Netanyahu, etc.

Toponyms (cities, rivers, mountains, etc.) mentioned in the text are transcribed into Serbian, and in parentheses next to the original name, if it differs, a transcription into English is also required. For example, Версај (Versailles), Тибар (Tevere / Tiber), Харков (Харків / Kharkiv) etc. In the English version, the transcription is used, and the original writing, only if there is a difference, is entered in parentheses. For example, Tiber (Tevere), Mexico City (Ciudad de México), etc. If toponyms are in Cyrillic, Greek alphabet, Chinese, Arabic, Hebrew, etc., only transcribed names are used. For example. Yangtze, Dnieper, Siberia, etc.

Foreign terms are originally written in italics, and their translation and meaning can, if necessary, be explained in a footnote. For example, status quo, Acta est fabula, etc.

PAPER PREPARATION

Papers are prepared in accordance with the APA (*APA - American Psychological Association*) standard. The parts of the paper are: title, abstract with key words, text of the paper, literature (reference list), appendices. Pages are numbered (in the lower right corner), starting with the title page.

Type the abstract (*Abstract*) and keywords (*Keywords*) without spacing (*Line Spacing: Single - 1.0*). The text should be written in *Times New Roman, Font Size 12*, with indented paragraphs (*First line*) 1.27 cm, spacing (*Line spacing*) 1.5 and margins Normal 2.5 cm. Volume of work 36,300 characters (about 16 pages). The scope does not include: name, surname, author's affiliation, article title, abstract, keywords, list of references, or notes in footnotes. When checking the number of characters, use: *Review/Word Count/Character*.

Footnotes in the form of notes are entered with the command Insert - Reference - Footnote, and are written in *Times New Roman, Font Size 10, Line Spacing: Single (1.0)*, aligned on the left and right margins, option *Justify*.

FRONT PAGE

In the upper left corner, the proposal of the category of paper is indicated. (Eg. Category of paper: ORIGINAL SCIENTIFIC WORK).

The author's name and surname are written in the middle, in small letters - *Bold, Font Size 12*. Scientific papers can have a maximum of three co-authors, although the Editorial Board encourages independent publication of papers. After each author's/co-author's last name, a footnote mark is placed, in which the associate/teaching/scientific title of the author/co-author (e.g. full professor), affiliation (e.g. Faculty of Security, University of Belgrade, Belgrade, Serbia), electronic address (e-mail) and year of birth for each of the authors/co-authors (eg "Born in 1968"). It is considered that the first signed author is in charge of correspondence with the Editorial Office, and if this is not the case, in the footnote containing the e-mail address of the author in charge of correspondence, "for correspondence" and the mobile phone number should be indicated.

The **TITLE** is written in the middle, in capital letters - *Bold, Font Size 14*. The title of the paper should be short, clear and informative, without abbreviations, and correspond to the content of the paper. The footnote next to the title serves to indicate the name and number of the project within which the article was written (optional).

Abstract (up to 200 words), written below the title in the middle in small letters - *Italic, Font Size 12*. The Abstract in Serbian and English, written in short and clear sentences, includes Introduction/Aim, Basic assumption of the research, Methods (research methods, basic procedures, sampling), Results (most important findings) and Conclusion. It is necessary to emphasize the new and significant aspects of the presented research. After the Abstract, written in a new line are:

Keywords (*Bold/Italic, Font Size 12*), and lists up to five terms, or phrases (*Normal, Font Size 12*). Since the papers are published bilingually, they do not contain a *Summary*.

TEXT OF THE PAPER

The text of the paper begins on a new page. It is desirable, but not mandatory, for scientific papers to be in a structured IMRD format that contains: Introduction/Aim of the conducted research, Presentation of the applied research methodology, Results, Discussion and Conclusions. In the case of scientific papers categorized as "Short communication", or as "Scientific criticism, polemics, reviews", structuring is not necessary.

Subheadings should be avoided, and if necessary, write them in the middle, without numbering - use the subtitle level option (*Heading 1,2,3*).

Tables, graphs, photos are inserted into the text itself. Drawings, maps, photographs, graphs and other illustrations are submitted in JPG or TIFF format, with a resolution greater than 300 x 300 dots per inch.

Tables should be simple and standard (*Word design*). Indents and alignments in tables must be done by automatic formatting, not by manually adding spaces. Above is the number and title of the table, and below is the source. Font size of title, source and text in tables: *Font Size 11*.

Original quotations in English (taken in the original from the quoted source) are **attached**.

Example:

On page number six (6) of the paper there is a quote:

Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. (Fukuyama, 1992: 8)

CITATION AND REFERENCE TO OTHER PAPERS AND SOURCES IN THE TEXT

In accordance with the APA standard, citations and references are made exclusively within the text (*APA Citation Style - American Psychological Association*, <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>). The use of footnotes is allowed for the purpose of notes, in order to avoid burdening the text itself.

The quoted source is entered in the text as follows: *References>Style (APA)>Insert citation>Add new source*. Select the type of source (book, article, etc.) and fill in the fields shown (author, title, year, city, publisher, etc.). After finishing the text, a Bibliography is created based on the entered sources: *References>Style (APA)>Bibliography*.

In the text, **all references**, including those in the Serbian language, **are given in Latin**. Surnames of Serbian authors are written using our diacritical

marks in the Latin alphabet: č, ć, dž, đ, š, ž. The last name of the author, the year of publication of the work and, if necessary, the page from which something is quoted are indicated.

If they are transcribed, they must be mentioned in parentheses in the original. If there are more than two authors, the last name of the first author and the abbreviation "et al." (depending on the language in which the work was published). For example. Scott (Scott, 2004); McKinley and Hyde (McKinley & Hyde, 1996); Thomson and colleagues (Thomson et al., 1999); Savić et al. (Savić et al., 2006). When referring to several authors at the same time, within the same bibliographic bracket, their works are listed alphabetically, i.e. in alphabetical order. Example: (Brzezinski, 2015; Chomsky, 2013; Robertson, 1992).

Quoting in the text is done as part of a sentence (short quotes), but if the quote contains 40 or more words (long quotes), then it needs to be separated into a new paragraph: without spacing (*Line Spacing 1.0*), font size (*Font Size 12*), indented from the left side (*Indentation*, left 1.27). After the citation, the author's last name, year and country are mentioned.

Example of a long quote:

Kissinger's view was by no means unique. Virtually everyone professionally engaged in the study of politics and foreign policy believed in the permanence of communism; its worldwide collapse in the late 1980s was therefore almost totally unanticipated. This failure was not simply a matter of ideological dogma interfering with a "dispassionate" view of events. It affected people across the political spectrum, right, left, and center, journalists as well as scholars, and politicians both East and West. (Fukuyama, 1992: 8)

CITATION OF REFERENCES IN THE REFERENCE LIST

The Reference list is unique for both versions of the work. The list of used works should include only the sources to which the author refers in the paper. Serial numbers should not be placed in front of references. Reference titles are always written in Latin, even when the original is in Cyrillic or another script. The works are listed in alphabetical order by the author's last name, the first line with indentation (*First line*) and with a Line spacing of 1.5.

If several works by the same author are cited, the works are presented in chronological order (from the oldest to the most recent work). If there are several authors, the reference is listed according to the last name of the first author, but con-

tains the last names and initials of the other authors. If there are several works by the same author with the same year of publication, the works should be marked with the letters a, b, c, etc., with the year of publication in parentheses (eg: 2012a, 2012b). Serbian surnames are given in Latin and Serbian diacritical marks are used (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) - they are given according to their order in the Serbian alphabet.

EXAMPLES OF REFERENCES:

Monograph:

Krga, B. (2017). *Strategija nacionalne bezbednosti u teoriji i praksi*. Beograd: MC Odbrana.

Bartky, S. (1990). *Feminity and domination: Studies in the phenomenology of oppression*. New York: Routledge.

In text: (Krga, 2017); (Bartky, 1990: 52).

Articles in serial publications:

Tanasković, D. (2018). Turska i prvi svetski rat. *Diplomatija i bezbednost*, 1(2), 35-46.

Edwards, A. A., Steacy, L. M., Siegelman, N., Rigobon, V. M., Kearns, D. M., Rueckl, J. G., & Compton, D. L. (2022). Unpacking the unique relationship between set for variability and word reading development: Examining word- and child-level predictors of performance. *Journal of Educational Psychology*, 114(6), 1242-1256. <https://doi.org/10.1037/edu0000696>

In text: (Tanasković, 2018); (Edwards at al., 2022)

Articles in thematic collections, chapters in scientific monographs, announcements in the collections of scientific conferences:

Marković, M. (2006). Evolucija Kosovskog problema i mogućnosti njegovog rešenja. U S. Karamata i Č. Očić (ur.), *Srbi na Kosovu i Metohiji* (str. 53-64). Beograd: SANU.

Calogero, R. M., Boroughs, M. & Thompson, J. (2007). The impact of Western beauty ideals on the lives of women and men: A sociocultural perspective. In V. Swami & A. Furnham (Ed.), *Body beautiful: Evolutionary and sociocultural perspectives* (pp. 259-298). NY: Palgrave Macmillan.

Whipple, S. (2018, March 6-9). *Control beliefs as a moderator of stress on anxiety* [Paper presentation]. Southeastern Psychological Association 64th Annual Meeting, Charleston, SC, United States.

In text: (Marković, 2006); (Calogero, Boroughs & Thompson, 2007); (Whipple, 2018).

Doctoral dissertations and master's theses:

Petrović, P. (2022). *Bezbednosna politika Srbije u XX veku*. Doktorska disertacija, Beograd: Fakultet bezbednosti, Univerzitet u Beogradu.

In text: (Petrović, 2022: 22).

Web pages:

Cain, K. (2012, October 23). *The negative effects of Facebook on communication*. Social Media Today. Retrieved May 6, 2020, from <http://socialmediatoday.com>

Center for Systems Science and Engineering. (2020, May 5). *COVID-19 dashboard by the Center for Systems Science and Engineering (CSSE) at Johns Hopkins University (JHU)*. Johns Hopkins University & Medicine, Coronavirus Resource Center. Retrieved October 26, 2020, from <https://coronavirus.jhu.edu/map.html>

In text: (Cain, 2012); (Center for Systems Science and Engineering, 2020)

Newspaper electronic (online) article:

Spalović, D. (2023, May 26). *Varhelji na Kosmetu: Što pre sprovesti Ohridski sporazum, uključujući ZSO*. *Politika*. <https://www.nytimes.com/2020/04/09/science/neanderthals-fiber-string-math.html>

Russia and Saudi Arabia's Oil Partnership Shows Strain. (2023, Jun 6). *The New York Times*. <http://www.nytimes.com>

In text: (Spalović, 2023); ("Russia and Saudi Arabia's Oil", 2001).

Printed newspaper article:

Petrović, K. (2020, May 27). *Savremeni srpsko-mađarski odnosi*. *Politika*.1-2.

In text: (Petrović, 2020: 1-2).

Regulations/laws:

Zakon o izvršenju i obezbeđenju. *Službeni glasnik RS*, br. 106/2015.

In text: (Zakon o izvršenju i obezbeđenju, 2015)

Official documents:

Pravilnik o programu svih oblika rada stručnih saradnika. (2015). Prosvetni glasnik, Službeni glasnik Republike Srbije, br. 8/2015.

European Commission. (2004). *Meeting document, Permanent Representation Committee, 2075th meeting on 1 and 3 December 2004* (DS/817/1/04 [soc]). Unpublished document.

National Institute of Mental Health. (1990). *Clinical training in serious mental illness* (DHHS Publication No. ADM 90- 1679). US Government.

In text: (National Institute of Mental Health, 1990).

Archival materials:

Arhiv Srbije. (1888, April 19). MID, K-T, f 2, r93/1894. Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljenju konzula. Beograd.

Hicks, H. D. (1956, October 24). *Correspondence from Henry Davies Hicks to the Annapolis County electorate.* Henry Davies Hicks fonds (MS-2-511, Box 15, Folder 9). Dalhousie University Archives, Halifax, Nova Scotia, Canada.

In text: (Arhiv Jugoslavije, 1888), (Hicks, 1956).

Dictionary and encyclopedia:

American Psychological Association. (2015). Mood induction. In *APA dictionary of psychology* (2nd ed., p. 667). Washington, DC: American Psychological Association.

Hurthouse, R., & Pettigrove, G. (2016). Virtue ethics. In E. Zalta (Ed.), *Stanford encyclopedia of philosophy*. <https://plato.stanford.edu>

Heuristic. (n.d.). In Merriam-Webster's online dictionary. Retrieved October 21, 2020, from <http://www.m-w.com/dictionary/heuristic>

In text: (APA, 2015); (Hurthouse & Pettigrove, 2016); (Merriam-Webster's online dictionary).

Movie, series, YouTube video:

Davidson, F. (Producer), & Davidson, J. (Director). (1999). *B. F. Skinner:*

A fresh appraisal [Motion picture]. USA: Davidson Films.

Apsolon, M. (2011, September 9). Real ghost girl caught on Video Tape 14 [Video]. <http://www.youtube.com/watch?v=6nyGCbxD848>

In text: (Davidson & Davidson, 1999).

A detailed guide to the APA style of citation/citing references/ can be found on the official website of the American Psychological Association: <https://apa-style.apa.org/style-grammar-guidelines/references/examples>)

NOTE

Papers that do not comply with the given instructions will not be considered for publication in the journal. Papers should be sent in electronic form to the email address: institut@fdb.edu.rs

With the paper, it is necessary to attach the **Author's Statement** about the originality of the paper, which can be downloaded from the journal's website, <https://fdb.edu.rs/institut/poziv-autorima-za-dostavljanje-radova/>.

УПУТСТВО ЗА РЕЦЕНЗЕНТЕ

Редакција часописа *Дипломатија и безбедност* настоји да обезбеди висок квалитет радова које објављује. Учешће рецензената у овом процесу је од велике важности и њихов рад изузетно ценимо.

Рецензије су анонимне у оба смера. Рок за рецензирање је 10 дана од пријема рада. Садржај рецензије је поверљив, те се не сме откривати особама које нису у уредништву часописа. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију.

Приликом рецензије рукописа, рецензент треба да попуни рецензентски лист:

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима и зборницима (посебно часописи и зборници из политикологије):

Научни и друштвени допринос рада. Општи коментар о квалитету рада:

Сугестија аутору за побољшање квалитета рада, ако је потребно:

Препорука за категоризацију рада:

1. Оригинални научни рад
2. Прегледни рад
3. Научна критика, полемика и осврти

Препорука о публикавању рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Од рецензената се не очекује да раде лектуру и коректуру рада, али је препоручљиво да наведу ако је потребно да се рад лекторише. Препоручљиви су и коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада:

Име, презиме и научно
звање рецензента:

GUIDELINES FOR REVIEWERS

The editorial board of the journal *Diplomacy and Security* strives to ensure the high quality of the papers it publishes. The participation of reviewers in this process is of great importance and we highly appreciate their work.

Reviews are anonymous in both directions. The deadline for reviewing is 10 days from the receipt of the paper. The content of the review is confidential, and must not be disclosed to persons who are not in the editorial board of the journal. If the reviewer at any time realizes that there is any kind of conflict of interest regarding the paper he needs to review, he should inform the editorial office as soon as possible.

When reviewing the manuscript, the reviewer should fill in the review sheet:

Name, surname and title of the author of the paper:

Title of the paper:

Actuality, social and scientific significance of the considered topic:

To what extent did the author clearly indicate the theoretical, methodological approach in the paper:

Is the paper based on contemporary and relevant literature, especially to what extent the author used the latest results published in scientific journals and collections (especially journals and collections of political science):

Scientific and social contribution of the paper. General comment on the quality of paper: Suggestion to the author to improve the quality of paper, if necessary:

Recommendation for categorization of paper:

1. Original scientific paper
2. Review paper
3. Scientific critique, polemics and review

Recommendation for publishing the paper:

1. Publish without changes
2. Publish with minor changes
3. After correction, send the paper to a new round of reviews
4. Reject

Reviewers are not expected to proofread the paper, but it is advisable to indicate if it is necessary to proofread it. Comments for the editor concerning ethical (plagiarism, fake, etc.) or some other aspects of the paper are also recommended, which will help the editor in making the final decision on the further status of the paper.

Date of evaluation of the paper:

Name, surname and
scientific title of the reviewer:

Списак рецензената:

Проф. др Терзић Славенко, академик
Проф. др Дашић Давид, емеритус
Проф. др Балта Иван, емеритус
Проф. др Бановић Божидар
Проф. др Бошковић Милица
Проф. др Браковић Жарко
Проф. др Вучић Михајло
Проф. др Дамњановић Александар
Проф. др Димитријевић Бојан
Проф. др Ивановић Звонимир
Проф. др Јефтовић Зоран
Проф. др Кнежевић Снежана
Проф. др Колев Драган
Проф. др Крга Бранко
Проф. др Лабовић Дејан
Проф. др Лазић Радојица
Проф. др Лопичић Јанчић Јелена
Проф. др Манић Михајло
Проф. др Мрдак Гордана
Проф. др Надовеца Бранко
Проф. др Павловић Момчило
Проф. др Пророковић Душан
Проф. др Радовић Ивица
Проф. др Ранђеловић Драган
Проф. др Савић Андреја
Проф. др Симовић Слободан
Проф. др Скакавац Здравко
Проф. др Танасковић Дарко
Проф. др Толваишис Леонас
Проф. др Трбојевић Милован
Проф. др Форца Божидар
Проф. др Цветковић Владимир
Проф. др Шкулић Милан
Доц. др Бјелја Данијела
Доц. др Иветић Стево
Др Јовићевић Татјана, виши науч. сарад.
Др Јерић Кристиан, научни сарадник
Др Милетић Марко, научни сарадник

List of reviewers:

Prof. Dr. Terzić Slavenko, akademik
Prof. Dr. Dašić David, emeritus
Prof. Dr. Balta Ivan, emeritus
Prof. Dr. Banović Božidar
Prof. Dr. Bošković Milica
Prof. Dr. Braković Žarko
Prof. Dr. Vučić Mihajlo
Prof. Dr. Damnjanović Aleksandar
Prof. Dr. Dimitrijević Bojan
Prof. Dr. Ivanović Zoran
Prof. Dr. Jeftović Zoran
Prof. Dr. Knežević Snežana
Prof. Dr. Kolev Dragan
Prof. Dr. Krga Branko
Prof. Dr. Labović Dejan
Prof. Dr. Lazić Radojica
Prof. Dr. Lopičić Jančić Jelena
Prof. Dr. Manić Mihajlo
Prof. Dr. Mrdak Gordana
Prof. Dr. Nadoveza Branko
Prof. Dr. Pavlović Momčilo
Prof. Dr. Proroković Dušan
Prof. Dr. Radović Ivica
Prof. Dr. Ranđelović Dragan
Prof. Dr. Savić Andreja
Prof. Dr. Simović Slobodan
Prof. Dr. Skakavac Zdravko
Prof. Dr. Tanasković Darko
Prof. Dr. Tolvaišis Leonas
Prof. Dr. Trbojević Milovan
Prof. Dr. Forca Božidar
Prof. Dr. Cvetković Vladimir
Prof. Dr. Škulić Milan
Doc. Dr. Bjelja Danijela
Doc. Dr. Ivetić Stevo
Dr. Jovičević Tatjana, sen. resear. assoc.
Dr. Jerić Kristian, research associate
Dr. Miletić Marko, research associate

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

341.7/.8

ДИПЛОМАТИЈА и безбедност: часопис за друштвене науке и интердисциплинарна истраживања = *Diplomacy and security: journal of Social Sciences and Interdisciplinary Research* / главни и одговорни уредник Срђан Милашиновић. - 2018, бр. 1- . - Београд: Факултет за дипломатију и безбедност, Институт за стратешке студије, 2018- (Београд: Интерпринт плус). - 25 cm

Полугодишње. - Текст на срп. и енгл. језику.
ISSN 2620-0333 = Дипломатија и безбедност
COBISS.SR-ID 264203276

**ПОЛИТИКА | БЕЗБЕДНОСТ | ПРАВО | ИСТОРИЈА
КУЛТУРА | ЕКОНОМИЈА | ПСИХОЛОГИЈА
СОЦИОЛОГИЈА | ЕКОЛОГИЈА**

ISSN 2620-0333 • UDK 341.7/.8 • Година 7 • Број 1/2024.

**POLITICS | SECURITY | LAW | HISTORY
CULTURE | ECONOMICS | PSYCHOLOGY
SOCIOLOGY | ECOLOGY**

ISSN 2620-0333 • UDC 341.7/.8 • Volume VII • Number 1/2024.